

*Colleccio Antòni Nogués
de versions en aranés*

12

ES MISERABLES

(part 5/5)

Jean Valjean

Victor Hugo

*Colleccio Antòni Nogués
de
versions en aranés*

ES MISERABLES (part 5/5)

Jean Valjean

Victor Hugo

*Collecccion Antòni Nogués
de
versions en aranés*

Numèro 12 dera collecccion

Deseme de 2019

PRESENTACION

Antòni Nogués ei ua persona remirabla. Neishut en Torrent de Cinca (Òsca), eth 24 de seteme de 1943 obtenguec era Licenciatura en Medecina e Cirurgia, pera Universitat de Barcelona e de Doctor en Medecina pera Universitat de Lhèida. Ei especialista en Microbiologia Clinica. Era sua vida professionau a virat ath torn dera medecina. A estat Mètge Intèrn deth Servici de Pediatria der Espitau deth Mar de Barcelona (1973-75), Mètge Resident de Microbiologia der Espitau de Bellvitge (1976-78), Cap dera Seccion de Microbiologia der Espitau Universitari Arnau de Vilanova de Lheida (1979-2011) e Membre deth Grop de recèrca en Patologia Infecciosa der IRB (Institut de Recèrca Biomedica) de Lhèida. Tanben a exercit de Professor Associat dera Facultat de Medecina de Lhèida (1979-2010).

Era sua afección per aranés comencèc pòc abans de jubilar-se. Eth madeish explique que «*iniciauments, per pur curiosèr de conéisher ua lengua que se parlaue près des nòstres tèrres. Ara prumeria me calec estudiar peth mèn compde, pr'amor que non i auie "quòrum" entà hèr es corsi d'aranés ena UdL. Comencè damb eth "Cors d'Aranés", editat peth Conselh Generau, eth "Petit Diccionari" de Frederic Vergés, es "Vèrbs Conjugadi" e era "Gramatica Aranesa" d'Aitor Carrera».*

En 2011 se podec matricular e hèr es corsi des diuèrsi nivèus d'aranés ena UdL. Se liegec tot çò que s'auie publicat en aranés, e, «*ua causa que me choquèc fòrça siguec eth hèt de veir que fòrça paraules araneses, tanben se trapauen ena varianta deth catalan que se parlaue en mèn pòble (Franja de Ponent), p. e. andocien, sarabat, entà, ensolamar, amorrar en solèr, acochar, badina, etc, etc. qu'èren paraules que sonque les coneishia deth mèn pòble e jamès les auia entenut en d'auti pòbles catalans der entorn. Aquerò siguec un impacte important que me possèc definitivament en estudi der aranés».*

Auec ua atraccion pera revirada de libres e coma Antòni explique, siguec ua causa cojonturau: «*Ua des activitats en estudi der aranés èren es redaccions. Qu'ei ua activitat fòrça interessanta que te permet exprimir en aranés aquerò que vòs racondar. Mès entad aquerò te cau endonviar ua istòria, auer, per tant, imaginació, e estar-te bèth temps pensant çò que vòs díder. Un dia, de pòca imaginació entà endonviar fantasies, agarrè eth prolog d'un libre qu'auia sus era taula e l'arrevirè. E me n'encuedè de qué aquerò compleie eth prètzèth d'exprimir causes en aranés, sense auer de dedicar eth temps en endonviar istorietes. E atau comencèc tot. Es prumèrs libres arreviradi èren es qu'auia a man ena mia estatgèra. Era lectura en aranés de çò qu'auia arrevirat me provoquèc ua satisfacció enòrma. Aguest gòi qu'ère pro entà hèr-me a seguir en aguesta activitat. Un dia decidí manar un petit libre ath responsable deth Servici de Politica Lingüística dera Val d'Aran, eth Sr. Jusèp Loís Sans damb fòrça pòur, plan, donques que non n'èra bric segur dera qualitat deth mèn trabalh. Mès era*

responsa que recebi siguec tant encoratjadora que, a compdar d'aqueth moment, decidi tier ues ores ath dia a arrevirar òbres ar aranés».

E Antòni Nogues non parèc de hèr traduccions, damb ua qualitat que milhore de dia en dia e que se pòt perfectament méter ath cant dera major part des boni trabalhs que se vien hènt des de diuèrsi sectors der emplec dera lengua. Antòni ei un scientific que met es metòdes de sciéncia ath servici dera traducción. Eth sòn trabalh compde ja en aguesti moments damb mès de sèt mil pagines traduïdes. E pera qualitat deth sòn trabalh e ena volontat de meter-les a disposicion dera societat, damb era intencion de hèr-lo util, e de conservar aguest preciós legat auem convengut damb eth Sr. Nogues que de totes es sues traduccions, des dera *Acadèmia aranesa dera lengua occitana* ne haram ua difusion a trauès dera pagina web entà facilitar-ne er accés de toti. Enes pròxims mesi, ath delà der 1 de gèr de 2019, cada prumèr de mes penjaram un libre traduït per Antòni Nogués, enquia que siguen toti difosi. Es libres en aranés, objècte d'aguest acòrd son:

Guerra e patz de Lev Nicolàievic Tolstoi
Anna Karenina de Lev Nicolàievic Tolstoi,
Eth Latzèret de Tormes,
Es Frairs Karamazov de Fiòdor M. Dostoievski,
Eth Buscon de Francisco de Quevedo,
Era Gitaneta de Miguel de Cervantes,
Era illustra serventa de Miguel de Cervantes,
Condes de Hans Chistian Andersen,
Es aventures de Tom Sawyer de Mark Twain,
Eth gelós extremenh de Miguel de Cervantes,
Eth licenciat Vidriera de Miguel de Cervantes,
Rinconete e Cortadilho de Miguel de Cervantes,
Crim e Castig de Fiòdor M. Dostoievski,
Es Miserables de Victor Hugo

En 2017 era Acadèmia publiquèc, ena colleccion «modèls de tèxtes», **Eth mercadèr de Venècia**, de Shakespeare, traduït per Antòni Nogués.

E se quauquarrés, bèth lector, a era voluntat de auer-ne ua còpia en papèr, o de disposar de bèra part, de bèra òbra, entà un ahèr posterior, d'aguest extraordinari trabalh, pòt meter-se en contacte damb aguesta Acadèmia.

Aguest ei eth camin der oferiment deth sòn trabalh ara societat qu'a trobat Antòni Nogués. «*Es jubiladi qu'an er auantatge de poder hèr, lèu tostamps, çò que vòlen e les agrada mès. Plan, donc, entà jo, eth hèt d'arrevirar, çò que liegi, ar aranés, qu'ei un gói impagable*».

Jusèp Loís Sans Socasau

President der Institut d'Estudis Aranesi-Acadèmia aranesa dera lengua occitana
(Gèr de 2019)

PRESENTACION D'AGUESTA ÒBRA

En 1323 s'inicièc en Tolosa eth Consistori del Gay Saber e es Jòcs Floraus damb er objectiu de dar vida ara poesia trobadoresca. Enquiath sègle XVI es poesies presentades enes Jòcs Floraus èren en occitan. Dempús eth francés ocupèc era sua plaça. En 1694, eth Rei Loís XIV convertic eth Consistòri en Acadèmia. Hège ua seishantia d'ans que s'auie creat era Académie Française. En aguesta potenciacacion deth Consistòri personatges coma Voltaire sigueren premiats enes Jòcs Floraus (se'n diguien Jeux Floraux). Dempús dera arturada produïda pera Revolucion Francesa, se reinicièc era sua activitat e en 1819 Victor Hugo, que compdaue 17 ans de vida i siguec premiat. Ère eth prumèr prèmi literari de Victor Hugo; ei eth prumèr lòc, en Tolosa, en ua institucion de tradicion occitana a on se reconeishie era sua valor. Era repercusion des trobadors se barrejèc ena vida de Victor Hugo.

Es Miserables de Victor Hugo ei considerada ua obra damb moltitud de valors (e contravalors): generositat, justícia... naturaument mos i cau includir entre eri era sua consideracion der occitan. Victor Hugo ère bon coneishedor dera realitat sociau talament coma ac reflexe era descripcion des drames personaus des sòns protagonistes e ère bon coneishedor dera realitat socilingüistica de França. En aqueth moment era practica totalitat dera societat occitana parlaue occitan enes sues relacions abituaus, en tot reserver eth francés entàs comunicacions formaus, as qu'era majoria non i accedien massa soent. En libre prumèr ena version originau ditz en tot parlar de Monsenor Bienvenu que

“Né provençal, il s’était facilement familiarisé avec tous les patois du midi. Il disait: — *Eh bé! moussu, sès sagé?* comme dans le bas Languedoc.— *Onté anaras passa?* comme dans les basses Alpes. — *Puerte un bouen moutou embe un bouen froumage grase,* comme dans le haut Dauphiné. Ceci plaisait beaucoup au peuple et n’avait pas peu contribué à lui donner accès près de tous les esprits. Il était dans la chaumière et dans la montagne comme chez lui. Il savait dire les choses les plus grandes dans les idiomes les plus vulgaires. Parlant toutes les langues, il entrait dans toutes les âmes.”

Victor Hugo se mòstre coneishedor des diuèrses variacions dera lengua, tot e qu'a ua desconsideracion dera sua dignitat, les tracte de “patois”, d'idioma vulgar,... Entà Hugo eth francés ei era culminacion dera rèsta des lengües vesies. Mès as auti parlars, as autes lengües, as “patois”les da ua importanta valor emocionau, servissen entà apropar-se ara gent, entà entrar enes sues amnes.

Trobam endonviada era opinion de Hugo sus era lengua francesa qu'aplicam tanben as autes lengües e ara nòsta, qu'oriente eth trabalh de fixacion dera lengua: “Era lengua francesa non ei bric fixada e non se fixarà bric. Ua lengua non se fixe. Er esperit uman ei tostemp en marcha, o, se ac volem, en moviment, e es langues damb eth [...] Es lengües son coma era mar: tostemp oscillen. En cèrti tempsi dèishen ua riba deth mon deth pensament e n'envadissen un aute. [...]. Ne es lengües en solei s'arturen jamès. Eth dia que se fixen, mòren” (Victor Hugo, *Préface de Cromwell*-1827). Ei fixacion aue hèm dera lengua ei pòc fixa, en moment dera sua

determinacion, ja s'a produït un cambi, en quauque lòc qu'aurà un efècte transformador dera madeisha en pòc de temps.

Arribats ath darrèr libre, arribam ara mòrt de Jean Valjean, eth personatge qu'auie metut en evidéncia era etèrna batalha entre era Lei e era Justícia, era umanitat e era explosion des sentiments front ara intransigéncia dera norma. E seguint era traduccion de Nemesio Fernández entà Nogués Jean Valjean morirà acompanyat d'un capelhan, causa aluenhada dera realitat d'aqueth òme cristia mès anticlerical qu'ère Victor Hugo e Jean Valjean. Aguest capelhan creat per Nemesio Fernández e Antoni Nogués ei era mostra dera censura eclesiau que governaue en segle XIX en estat espanyòl e qu'efectèc era òbra de Nemesio Fernández, en moment dera traduccion.

Era frasa producte dera inventiva Nemesiana pren, en tèxte de Nogués, era forma de “Ath sòn costat se vedie era nòbla figura deth prèire, que, avisat pera portièra, solet auie arribat a temps de recuélher eth sòn darrèr alend.”

E totun e es possibles desviaments qu'er auer passat pera traduccion de Nemesio Fernández pòt auer provocat ena traduccion finau de Nogués mos podem senter satisfets pes encèrts, es aportacions de Nemesio Fernández que Nogués a multiplicat. Metegam per exemple eth darrèr vèrs dera òbra, aquera frasa escrita sus era tomba de Jean Valjean qu'eth temps a acabat borrant. Ditz Hugo qu'era frasa digue:

“Il dort. Quoique le sort fût pour lui bien étrange.

Il vivait. Il mourut quand il n'eut plus son ange;

La chose simplement d'elle-même arriva,

Comme la nuit se fait lorsque le jour s'en va.”

Era traduccion mès difosa en castelhan ditz

“Duerme. Aunque la suerte fue con él tan extraña,

El vivía. Murió cuando no tuvo más a su ángel.

La muerte simplemente llegó,

Como la noche se hace cuando el día se va.”

Era traduccion ei fòrça textuau e senhale ua pèrta de contingut emocionau, li ei dificil d'adaptar-se ara emotivitat deth francés, diferenta dera castelhana. E gràcies ara influéncia de Nemesio Fernández artenhem, damb Nogués a superar eth sens poetic de Hugo, a aportar-mos un sentit mès pregond, damb era traduccion aranesa que ditz:

“Dormís. Era sòrt lo persegavic ruda;

moríc en pèrder era prenda dera sua amna.

Longa expiacion, era pena agudenta siguec;

e atau artenhec era pauma.”

“Es escritors meteren era lengua en libertat” (Victor Hugo)

Jusèp Loís Sans Socasau

President der Institut d'Estudis Aranesi-Acadèmia aranesa dera lengua occitana.

ES MISERABLES

Victor Hugo

Cincau Part
Jean Valjean

Libre prumèr: Era guèrra laguens de quate parets.

I.- Caribdis dera banlèga de Sant Antòni, e Escila¹ dera banlèga deth Temple.

Es dues barralhes mès memorables entar observador des malauties sociaus non apertien ath periòde que se passe era accion d'aguest libre. Aguestes dues barralhes, simbòl ambdues, jos desparièrs aspèctes, d'ua terribla situacion, surgentèren pendent era fatau insurrecccion de junh de 1848, era guèrra mès grana enes carrers qu'a vist era istòria.

Se passe a viatges que, enquia e tot contra es principis, contra era libertat, contra era egalitat e era fraternitat, contra eth vòt universau, eth govèrn de toti per toti, dèsl era prigondor dera sua angónia, deth sòn descoratjament, dera sua nudesa, dera sua fèbre, des sues afliccions, des sòns miasmes, dera sua ignorància, des sues tenèbres, aguesta gran desesperada, era mainadalha, protèste, e era populaça balhe era batalha ath pòble.

Es mendicants escometen eth dret comun; era oclocràcia se revòute contra eth pòble.

Que son dies lugubres; pr'amor que i a tostemp, en aguesta madeisha deméncia, un cèrt grad de dret; que i a quauquarren de suicidi en aguest düèl, e aguestes paraules, que se consideren autrestantes injúries, mendicant, mainadalha, oclocràcia, populaça, pròven, ai!, mèsalèu era culpa des que regnen qu'era des que patissen; mèsalèu era culpa des privilegiadi qu'era des deseretadi.

Nosati jamès prononciam aguestes paraules sense dolor e respècte; pr'amor que quan era filosofia apregondís es hèts que corresponen, trape en eri soent fòrça grandeses ath costat de misèries. Atenes qu'ère ua oclocràcia; es mendicants formèren era Olanda, era populaça sauvèc fòrça còps a Roma, e era mainadalha seguie a Jesucrist.

Cap pensaire a deishat de contemplar quauque viatge es magnificéncies de baish.

En aguesta mainadalha, en aguesta praua gent, en toti aguesti vagabonds, toti aguesti miserables, d'a on gesseren es apostòls e es martirs, pensaue,

¹Monstres dera mitologia grèga.

plan que òc, Sant Jeronim quan didec aguesta misteriosa frasa: *Fex urbis, lex orbis.*

Era desesperacion d'aguest revolum de gent que patís, e que vèsse sang; es sues violéncies contraries as principis que formen era sua vida; es sues escometudes ath dret, son còps d'estat populars, e les cau reprimir. Er òme brave se sacrificue en hè'c, e combat ad aguesta multitud per çò de madeish que l'estime. Mès, guaire excusable li sembla a maugrat de combater-la! Com la venère tant que la resistís! Qu'ei coma d'aguesti moments estranhs que, obrant coma s'a d'obrar, se sent quauquarren que desconcerте, e que lèu tostemp descoratge a seguir entà dauant, Que'ei de besonh persutar; mès era consciéncia, satisfèta e tot, se trape trista, en tot complicar-se era execucion deth déuer damb era angónia dera amna.

Çò que se passèc en junh de 1848 siguec, esdeguem-nos a didè'c, un hèt a despart, e lèu impossible de classificar ena filosofia dera istòria. Totes es paraules que viem d'escriuer son sobreres, en tot tractar-se d'aguesta revòuta extraordinària, a on se vedec era santa ansietat deth travalh reclamant es sòns drets. Que siguec de besonh combàter-lo, e ère un déuer de hè'c, pr'amor qu'atacae ara republica; mès, ath hons, qué siguec junh de 1848? Ua revòuta deth pòble contra eth madeish.

Tant que non se dèishe de uelh er ahèr, non i a cap digression. Atau, permetetz-mos cridar pendent un moment era atencion deth lector entàs dues barralhes, soletes ena sua classa, que viem de nomentar, e que caracterizèren aquera insurrecccion.

Ua barraue era entrada dera banlèga de Sant Antòni; ua auta empachaue apressar-se ena banlèga deth Temple. Es persones, que dauant des sues cases surgentèren, damb un polit cèu bluenc de junhsèga, aqueres dues terribles òbres mèstres dera guèrra civila jamès les desbrembaràn.

Era barralha de Sant Antòni ère monstruosa. Auie tres còssi e era sua amplada non baishaue de sèt cents pès. Barraue d'un angle en aute era ampla bocadura dera banlèga, ei a díder, tres carreràs; en forma de barranc, dentada, bracada a tròci, damb ua immensa coma merlet, damb es sòns puntaus a manèra de bastion, damb es sòns gessents aquiu e delà, fòrtaments apuada enes dus grani molons de cases dera banlèga, se quilhauen coma ua cauçada ciclopèa en hons dera terribla plaça qu'a vist eth 14 de junhsèga. Dètz-e-nau barralhes se succedien ena prigondor des carreràs darrèr d'aguesta barralha mair.

Sonque veder-la, se sentie ena banlèga er immens patiment agonizant, quan ei arribat en aguest moment de rambalh qu'era desesperacion vò convertir-se en catastrofa. De qué ère hèta aquera barralha? Des tarcums de tres cases de sies estatges, esbauçades de bon voler, didien uns; eth prodigi de totes es colères, didien es auti. Q'auie eth lamentable aspècte de totes es construccions der òdi: era roïna. Un que se podie preguntar: qui a bastit aquerò? E tanben: qui a esbauçat aquerò? Qu'ère era òbra improvisada dera fermentacion. Aciu! Aguesta pòrta! Aguesta rèisha! Aqueth losat! Aguest lumedan! Aguest cauhadèr trincat! Aguesta marmita espatracada! Balhatz-mos-ac tot! Lançatz-ac tot! Lançatz-ac rodant, lançatz, hotjatz, esbauçatz, esbauçatz-ac tot! Qu'ère era cooperacion der empeirat, deth calhau, dera biga, dera barra de hèr, deth liròt vielh, der estatge en.honsat, dera cagira sense cu, deth troish de caulet, deth pelhòt, dera maudicion. Qu'ère ua barreja de çò de gran damb çò de petit. Ère er abisme parodiat peth tapatge. Era massa ath costat der atòm; era tela de paret arrincada e era tassa trincada; era fraternitat menaçaira de toti es tarcums; Sisifo auie lançat aquiu era sua arròca e Job eth sòn teule. Qu'ère, en resumit, ua causa terribla. Era acropolis des descamisats.

Carretes volcades accidentauen era baishada. Ua immensa veitura de shivaus ère aquiu expausada, d'un costat en aute, damb er èish entà naut, e semblaue ua guinhauetejada en aqueth frontispici tumultuós. Un *omnibus*, pujat alègraments a fòrça de braci ath dessús d'aguest modelhon de causes, coma s'es arquitèctes de tant orribla bastissa auessen volgut ahiger-li era burla ar espant, aufrie era sua lança a non sabem se quini shivaus der aire.

Aquera gigantèsca massa, alluvion dera revòuta, l'enventie ar esperit era Osa sus Pelion de totes es revolucions; 93 sus 89, eth 9 de *termidor* sus eth 10 d'agost; eth 18 de *brumari* sus eth 21 de gèr; *vrenhari* sus *pradal*; 1848 sus 1830. Eth lòc que s'ac valie, e semblabla barralha qu'ère digna d'aparéisher en punt madeish d'a on auie despareishut era Bastilha. S'er ocean bastisse restanques, que serien d'aguesta sòrta. Era furia dera ondada qu'ère imprimida en aqueth immens parapet. Aciu era ondada qu'ère era multitud. Se credie veir eth revolum de gent petrificat. Se credie enténer bronzinar, per dessús dera barralha, sus un brunhon, es enòrmes abelhes tenebroses deth progrès violent. Ère aquerò un conjunt de mauvestats? Ère ua bacanala? Ère ua fortalesa? Er vertige semblaue auer-la bastit damb es sues ales. Que se notaue quauquarren d'escoladèr en aqueth reduch, e

quauquarren d'olimpic en aqueth desorde. Se vedien, en un pilho-malho plen de desesperacion, cavalets de losats, tròci de humaraus damb eth sòn papèr pintat, veirines saceres demorant eth canon sus es dèishes, humeneges, armaris, taules, bancs, tarrabastalh orrible!, e aguestes mil causes que mensprède enquia e tot eth vagabond, e que contien ath còp eth furor e er arren. Qu'auriem pogut díder qu'ère eth pelhòt d'un pòble; pelhòt de husta, de hèr, de bronze, de pèira; e qu'era banlèga de Sant Antòni l'auie lançat ena sua pòrta damb ua colossau escampada, en tot hèr dera sua misèria era sua barralha. Peiròtes semblables a talhs, shènes dislocades, bastiments de bigues en forma de horques; arròdes orizontaus gessent des tarcums, amalgamauen ar edifici dera anarquia era ombrua figura des ancians suplicis patidi peth pòble.

Era barralha de Sant Antòni ac agarraue tot: d'era gessie guaire era guèrra civila pòt lançar en cap dera societat. Non ère un combat, senon un paraxisme. Es carabines que defenien eth reduch, qu'entre eres i auie quauqui trabucs, enviauen tròci de rajòla, uassets, botons, enquia e tot baudetes des tauletes de net; projectils perilhosí per çò deth coeire.

Era barralha qu'ère furiosa; retronie es aires damb un sarabat indicible; en bèri instants, provocant ara armada, se caperaue de gent e de tempèsta; la coronaue un revolum de caps ahlamejant; un hormiguér borie ath laguens; auie ua cresta espinosa de fusilhs, sabres, paus, destraus, piques e baionetes; ua ampla bandèra ròia carrinclaue ar impuls deth vent; s'entenien es crits de comandament, es cançons d'atac, es redoblaments deth tambor, es sorriscles des hemnes e es arridalhades tenebroses des mendicants. Qu'ère descomunau e semblaue èster viua; coma deth lomb d'un animau electric, gessie d'era un bualh d'arrais. Er esperit de revolucion caperaue damb era sua broma aqueth cimalh a on ressonaue era votz deth pòble, semblabla ara de Diu. Ua estranha majestat se despenie d'aqueuth titanic tistèr de tarcums! Qu'ère ath còp un modelhon de dèishes e eth Sinaí.

Coma ja auem dit abans, atacaue, en nòm dera revolucion, a qué? Ara revolucion. Aquera barralha, er edart, eth desorde, er aclapament, er error, çò desconeishut, auie ath sòn dauant ara Assemblada Constitusenta, ara soberania deth pòble, ath sufragi universau, ara nacion, ara Republica; qu'ère era *Carabassa* desfisant ara *Marselhesa*.

Escomesa insensata; mès eroïca, pr'amor qu'aguesta anciana banlèga ei ua eròia.

Era banlèga e eth reduch s'ajudauen mutuauments. Eth reduch servie de dorsièr tara banlèga, e era banlèga d'empara entath reduch. Se mostraue era grana barralha coma un escuèlh, a on auie de tumar era estrategia des generaus d'Africa. Es sues tutes, es sues excréencies, es sues vorrugues, es sues gibes, gesticulauen, entà didè'c atau, e se n'arrien damb burla jos eth hum. Era mitralha se perdie en aquerò difòrme; es obusi se submergien e gahonauen aquiu; es bales non hègen senon ampliar es traucs. De qué servie disparar contra eth caòs? E es regiments, acostumadi as mès terribles visions dera guèrra, guardauen damb uelhs inquiets aqueth reduch, espècia de fèra, sanglièr en çò de quilhat, montanha en çò d'enòrme.

A un quart de lèga d'aquiu, dera cantoada deth carrèr Vielh deth Temple, que desboque en baloard, près deth Chateau d'Eau, se se treiguié atrevidaments eth cap dehòra dera punta formada pera façada deth magasem Dallemagne, se vedie ena luenhor, mès enlà deth canau, en carrèr que puge es pales de Belleville, ath finau dera cauçada, ua paret estranha qu'arribaue ath dusau còs des façades des cases, espècia de guidon entre es edificis dera dreta e dera quèrra, coma s'eth carrèr auesse plegat per eth madeish era sua paret mès nauta entà barrar-se bruscaments. Agesta paret ère bastida de calades, e ère dreta, perpendiculara, nivelada damb escuaire, tirada a còrda. Li mancaue, plan que òc, eth fondament; mès, coma en cèrtes parets romanes, aquerò non damnatjaue era sua regda arquitectura. S'endonviaue era prigondor en veir era sua nautada. Era cornissa qu'ère matematicaments parallèla ara basa. Se distinguie de tròç en tròç, sus era grisa superfícia, arquières lèu invisibles, semblables a hius neri, e separades es ues des autes per espacis egals. Eth carrèr, enquia a on artenhie era vista, ère desèrt, totes es pòrtes e hièstres barrades. Se quilhaue ath hons aquera barralha, que transformaue eth carrèr en carreron sense gessuda; paret immobila e tranquilla, a on non se vedie ad arrés, ne s'entenie arren; ne tansevolhe un crit, eth mès lèu bronit, ua bohada. Que semblaue un sepulcre.

Eth resplendent solei de junh negaue damb era sua lum aqueth objècte terrible.

Qu'ère era barralha dera banlèga deth Temple.

Enquia e tot es mès atrevits, tanlèu qu'arribauen en aqueth lòc e la vedien, non podien mens de botar-se cogitosi dauant dera misteriosa aparicion. Qu'ère ua causa plan proporcionada; es parts ajustauen e encaishauen perfèctaments; eth tot rectilinèu, simetric e funèbre. Que i auie aquiu sciéncia e tenèbres. Se vedie qu'eth cap dera barralha ère un geomètre o un espèctre. Se la guardaue e se parlaue en votz baisha.

De quan en quan, se quauqu'un, siguesse soldat, oficiau o representant deth pòble, s'aventuraue a trauessar era solitària cauçada, s'entenie un fiulet agudent e fèble, e eth caminaire queiguie herit o mòrt; o se se'n desliuraue, se vedie era bala calar-se en quauque hiestron barrat, en uet entre dues pèires, o en ges dera paret. A viatges era bala ère de canon pr'amor qu'era gent dera barralha auie hèt de dus tròci de tuèus de bronze, des deth gas, caperadi en un extrèm damp estopa e cendres, canonets. Non se despenie inutilaments era povora; lèu toti es trets hègen capitada. I auie aquiu e delà quauqui cadavres, e basses de sang en empeirat. M'en brembi d'ua parpalhòla blanca que volaue d'un costat en aute. Er ostiu que non abdique jamès.

Enes entorns, er estatge des pòrtes-cocheres qu'ère plen de heridi.

Un se'n sabie aquiu qu'ère diana de quauque fusilh invisible, e que tot eth carrèr ère jos era afustada des boques de huec.

Es soldats dera colomna d'atac, amolonadi darrèr dera espècia de bast que forme, ena entrada dera banlèga deth Temple, eth pònt sus eth canau, campauen, grèus e cogitosi, aqueth lugubre reduch, aqueth objècte immobil, impassible, d'a on gessie era mòrt. Quauqui uns s'arrossegauen capenjós, enquia çò de mès naut dera corba deth pònt, tient compde que non se vedessen es sòns chacòs.

Eth valent coronèl Monteynard admiraue, estrementit, aguesta barralha.

- Be n'ai de ben hèta!, li didie a un representant. Non i a ua pèira que gèsque mès qu'era auta. Semble porcelana.

En aqueth moment ua bala li trinquèc era crotz qu'amiaue en pièch, e queiguec.

- Covards!, s'entenie cridar. Mès que non se dèishen veir! Aumens que les pogam veir! Non s'atrevissen a presentar-se!

Era barralha dera banlèga deth Temple, defenuda per ueitanta òmes e atacada per dètz mil, resistic tres dies. Tath quatau, se hec coma en Zaacha

e Constantina, se trauquèren es cases, s'entrèc en eres pes losats, e era barralha siguec cuelhuda. Degun d'aqueri ueitanta *covards* pensèc húger; toti periren, exceptat eth cap, Barthelemy, que dempús ne parlaram.

Era barralha de Sant Antòni ère eth tumult des trons; era deth Temple qu'ère eth silenci. Entre ambdús reduchs i auie era madeisha diferència qu'entre çò formidable e çò sinistre. Er un semblaue era boca d'ua fèra, er aute ua masca.

En tot adméter qu'era gigantèsca e tenebrosa insurreccio de junh ère compausada d'ua colèra e d'un enigma, se sentie ena prumèra barralha ath dragon, e darrèr dera dusau ara esfinx.

Dus òmes auien bastit aqueres dues fortaleses: er un cridat Cournet, e er aute Barthelemy. Cournet hec era barralha de Sant Antòni, e Barthelemy era deth Temple. Cada ua ère era imatge deth sòn constructor.

Cournet auie elevada estatura, amples espatles, ròstre roeienc, fòrça colossau, còr atrevit, amna leiau, guardada sincèra e terribla. Qu'ère intrepit, energic, airós, violent; eth mès corau des òmes, eth mès formidable des combatents. Era guèrra, era luta, era peleja, qu'èren eth son aire alendable, e lo botauen de bona encolia. Auie estat oficiau de marina, e enes sòns gèsti e votz s'endonviaue que gessie der ocean e que vengue dera tempèsta. Er auragan l'acompanhaue ath miei des combats. Sense tier en compde eth gèni, auie en Cournet quauquarren de Danton; atau coma, prescindint dera divinitat, auie en Danton quauquarren de Hercules.

Barthelemy, flac, de praua constitucion, palle, carat, qu'ère ua espècia de tafurèl tragic, que boetejat per un munipau, l'espièc, lo demorèc e l'aucic, en tot auer estat en preson tàs dètz-e-sèt ans. Gessec e hec ua barralha.

Mès endauant, per ua complicacion fatal, en trapar-se es dus proscrits en Londres, Barthelemy aucic a Cournet. Que siguec un düèl funèbre.

Bèth temps dempús, cuelhut en ua d'aguestes misterioses aventures a on se barrege era passion, catastrofa qu'en era era justícia francesa ve circonstàncies atenuantes e era justícia anglesa solet ve era mòrt, Barthelemy siguec penjat.

Era ombriua contruccion sociau ei hèta de manèra que, gràcies as privacions materiaus, gràcies ara escurina morau, aqueth malerós èsser qu'auie ua intelligéncia, fèrma solide, dilhèu grana, comencèc pera preson en França, e acabèc ena horca en Anglatèrra. Barthelemy, enes escadences solemnes, non arboraue qu'ua bandèra: era nera.

II.- De com en abisme non se pòt hèr senon parlar.

Setze ans s'auien passat ena sosterranha educacion dera revòuta, e junh de 1848 sabie mès que junh de 1832. Era barralha deth carrèr dera Chanvrerie qu'ère solet un esbòç e un embrion, comparada damb es dues colossaus barralhes que viem de descriuer; mès, entara sua epòca qu'ère formidabla.

Es insurrèctes, jos era inspeccions d'Enjolras, pr'amor que Mario non vedie ja arren, auien profitat era net. Era barralha auie estat non solet reparada, senon aumentada. Que l'aien quilhat dus pès mès. Quauques barres de hèr entre es pèires semblauen lances en pè de guèrra. Bilhèstres de diuères classes, vengudes de diuèrsi lòcs e ahijudes, complicauen era carcassa exteriora. Eth reduch auie estat restaurat abilaments, peth laguens coma paret, e peth dehòra coma bartàs.

S'aiue recompausat era escala de calades que permetie pujar en eth, coma en mur d'ua ciutadèla.

S'aiue hèt er apraiament dera barralha; era sala der embaish ère liura de trebucs, era codina convertida en espitau, era garison des heridi practicada; s'aiue recuelhut era povora escamplilhada peth solèr e pes taules, s'auien honut bales, fabricat cartuches, premanit bendes, distribuit es armes queigudes, netejat er interior deth reduch, trèt es dèishes, hèts a vier es cadavres.

As mòrts se les botèc en carreron de Mondetour, que d'eth es insurrèctes seguien estant es patrons. Pendent fòrça temps s'a vist era sang en empeirat. Entre es mòrts i auie quate gardes nacionaus des entorns, qu'es sòns unifòrmes manèc recuélher Enjolras.

Aquest auie conselhat dues ores de saunei. Un conselh d'Enjolras qu'ère ua consigna, e totun aquerò, sonque s'en profitèren d'eth tres o quate personnes. Feuilly tenguec aguestes dues ores en gravar aguesta inscripcion ena paret que daue tara tauèrma.

VISCA ES PÒBLES!

Aguestes tres paraules, escrites ena pèira damb un clau, se liegien aquiu, encara, en 1848.

Es tres hemnes, qu'auien profitat era net entà desparéisher definitiuaments; atau restauen mès ara sua es insurrèctes.

Solide qu'eres traparien bèra manèra de refugiar-se en quauqua casa vesia.

Lèu toti es heridi podien e volien combàter encara. I auie ena codina, que coma auem dit, hège d'espitau, sus un baiard, format de matalassi e de hèishi de palha, cinc òmes grèuments heridi, entre eri dus gardes municipaus. Ad aguesti darrèrs se les atenguec prumèr.

Ena sala der embaish non quedèren senon Mabeuf, caperat damb era tela nera, e Javert estacat ath pau.

- Aguesta qu'ei era sala des mòrts, didec Enjolras.

En interior d'aguesta sala, a penes illuminada per ua candèla, entath hons, en trapar-se era taula mortuòria darrèr deth pau, i auie Javert e Mabeuf; er un de pès, e er aute estirat, semblauen ua espècia de crotz grana e un shinhau vaga.

Era lança der *omnibus*, trincada pes trets des fusilhs, ère encara prèsta a penjar en era ua bandèra, e Enjolras, qu'auie era qualitat, pròpia d'un cap, d'executar tostemp çò que didie, estaquèc en aguesta asta eth vestit traucat e sagnós de Mabeuf.

Non ère possible premanir era parva, donques que non i auie pan ne carn. Es cinquanta òmes dera barralha, enes setze ores que hège qu'èren aquiu, s'auien minyat lèu es mesquines provisions dera tauèrna. En un moment determinat, tota barralha que resistís se convertís inevitablaments en carràs dera *Medusa*. Siguec de besonh resignar-se ara hame. Qu'èren es prumères ores deth 6 de junh, d'aguest dia espartan, que Joana, ena barralha de Sant Merry, entornejada d'insurrèctes que demanauen pan, responie a toti es combatents:

- Entà qué? Que son es tres; e tás quate ja seram mòrts.

Coma que non auie arren entà minjar, Enjolras enebic que se beuesse. Treiguec eth vin e botèc er aigüardent racionat.

S'auie trapat ena tuta quinze botelhes ermeticaments sagerades. Enjolras e Combeferre les examinèren. Eth darrèr diguec tant que pujauen:

- Que son causes vielhes der oncle Hucheloup, que comencèc per èster especièr.

- Aquerò qu'a er aspècte de vertadèr vin, observèc Bossuet. Ei ua sòrt que Grantaire dormisque; se non, aguestes botelhes perilharien.

Enjolras, a maugrat des mormolhs, enebic es quinze botelhes e, entà qu'arrés les toquèsse, e se les considerèsse coma sagrades, les manèc plaçar dejós dera taula a on jadie Mabeuf.

Tàs dues dera maitiada se compderen es combatents, e se passèc qu'encara ne quedaue trenta sèt.

Començaua a hèr-se dia. Venguie d'amortar-se era halha que s'auie tornat a plaçar en un alveòl de calades. Er interior dera barralha, ua sòrta de petit pati cuelhut ath carrèr, ère negat en tenèbres, e se retiraue, a trauèrs deth vague orror crepuscular, a un vaishèth abandonat. Es combatents enes sòns va-e-veni, se botjauen aquiu coma formes neris. Per dessús d'aguest orrible nin d'ombres, es estatges des cases mudes se diboishauen lividaments, e ena part superior se vedien blanquir es humeneges. Eth cèu aufrie aguest polit matís indecis entre blanc e blu. Es audèths volatejauen, cantant alègraments. Era casa nauta que formaue eth hons dera barralha, guardant entà autant, auie en sòn losat un reflèx de color ròsa. En hiestron deth tresau estatge, er aire deth maitin agitaue es peus blancs sus eth cap der òme mòrt.

- M'alègri qu'agen amortat era halha, li didie Courfeyrac a Feuilly. Que me shordaue veder-la plegar-se a impuls deth vent, donques que semblaue qu'auie pòur. Era lum des halhes ei coma era prudència des òmes covards; alugue mau, pr'amor que tremòle.

Era auba desvelhe es anims coma desvelhe as audèths. Toti parlauen.

Joly, en veir un gat caminant per un losat, deishèc anar aguest arrancament filosofic:

- Se qué ei eth gat? Un correctiu. Dempús de hèr Diu ar arrat, hec de seguit ath gat. Eth gat qu'ei era *fe d'errates* der arrat. Er arrat, mès eth gat, qu'ei era pròva *revisada e corregida* dera creacion.

Combeferre, entornejat d'estudiants e d'obrèrs, parlaue des mòrts, de Joan Prouvaire, de Bahorel, de Mabeuf, enquia de Cabuc, e dera tristor severa d'Enjolras. Didie:

- Harmodio e Aristogon, Bruto e Quereas, Stephanus, Cromwell, Carlòta Corday, Sand, toti an auut, Dempús de balhar eth còp, eth sòn moment d'angónia. Eth nòste còr ei tan prèst a estrementir-se, e era vida umana ei un mistèri tan gran, que, enquia e tot en cas d'un omicidi civic, d'un omicidi desliurador, s'ei que i son, eth racacòr d'auer herit a un òme depasse era alegria d'auer servit ath gènre uman.

E ua menuta Dempús, coma sòl passar normauments enes convèrses, per ua transicion qu'autregeren es vèrsi de Prouvaire, Combeferre se metec a comparar entre eri as traductors des *Georgicas*, a Raux damb Cournand, a Cournand damb Delille, indicant es passatges reviradi per Malfilatre, mès que mès es prodigis dera mort de Cesar. Eth nom de Cesar l'amièc naturauments a parlar de Bruto.

- Cesar, didie Combeferre, se meritèc quèir. Ciceron tractèc damb severitat a Cesar, e auie rason entà hèc. Aquera severitat non ei era diatriba. Quan Zoilo insulte a Homero; quan Mevio insulte a Virgili; quan Visé insulte a Molière; quan Pope insulte a Shakespeare; quan Freron insulte a Voltaire, se complís ua anciana lei d'enveja e d'odi; es gènis atiren era injúria; es grani òmes son tostemp mès o mens insultadi. Mès Zoilo e Ciceron son dues entitats desparières. Ciceron hec damb eth pensament era madeisha justicia que Bruto damb era espada. Per çò que me tanh a jo, vituperi aguesta darrèra justicia; mès era antiquitat l'admetie. Cesar, violador de Rubicon, conferint, coma vengudes de'eth, es dignitats que procedien deth pòble, non leuant-se quan entraue eth senat, observaue, segontes ditz Eutropio, era conducta d'un rei, e lèu d'un tiran, *regia ac paene tyrannica*. Qu'ère un gran òme; autant pejor, o autant melhor, donques qu'era leçon, atau, ei mès elevada. Es sues vint-e-tres herides m'afècten mens qu'era saliua gargalhada en front de Jesucrist. Cesar qu'ei immolat pes punhaus des senadors; Crist ei boetejat pes sirvents. Aquiu, a on ei màger er escarni, se sent a Diu.

Bossuet, contemplant dera part mès nauta d'un modelhon de calades tota aquera parlòta, cridaue, carabina en man:

- Ò, Cidateneo! Ò, Mirrino! Ò, Probalinto! Ò, gràcies dera Eantide! Qui me balharà eth prononciar es vèrsi de Homero, coma un grèc de Laurio o d'Edapteon?

III.- Claror e ombra.

Enjolras auie anat a hèr un reconeishement, en tot gésser peth carreron de Mondetour, e serpejar era vòra des cases. Es insurrèctes qu'èren plei d'esperança. Era manèra coma auien refusat er atac dera net les ahiscaue lèu a menspredar per auança er atac deth maitin. Lo demorauen arrint, e credien ena capitada autant coma ena causa que sostenguien.

De un aute costat, les anaue a arribar, plan que òc, ua ajuda, e compdauen damb era. Empossadi per aguesta facilitat de profecia victoriosa, qu'ei ua des fòrces deth francés ena luta, dividien en tres fases segures eth dia, pròche a clarejar: Tàs sies deth maitin era union d'un regiment *qu'ère causa hèta*; tàs dotze, era insurrecccion de tot París; tara còga, era revolucion.

S'entenie era campana de Sant Merry, que non auie cessat ua soleta menuta de picar a tòcasenh dès era vesilha; çò que provaue qu'era auta barralha, era grana, era de Joana, seguie resistint.

Totes aguestes esperances se comunicauen d'un grop en aute en ua sòrta de mormolh, ath còp alègre e formidable, que se retiraue ath bronzinadís belicós d'un brunhon.

Enjolras campèc de nauèth. Tornaue deth sòn ombriu passèg d'agla ena escurina exteriora. Escotèc un instant era expression d'aquera alegria, damb es braci crotzadi e era man ena boca. Dempús, fresc, e rosat, ath miei dera blancor maitiau creishenta, didec:

- Tota era armada de París ei en armes. Era tresau part dera armada s'està sus era barralha que defenetz, e ath delà era Garda Nacionau. Qu'è distinguit es chacòs deth cincau de linha, e es bandères dera siesau legion. En ua ora seratz atacadi. Per çò que hè ath pòble, que mostrèc ager efervescéncia, mès aué ja non se botge. Non mos cau demorar arren; ne ua banlèga, ne un regiment. Qu'ètz abandonadi.

Aquestes paraules queigueren sus es rambalhosí grops, costant er efècte dera prumèragota dera tempèsta que què sus un eishame. Toti se quedèren muts. I avec un moment d'inexplicable silenci, qu'en eth s'aurie entenut volar ara mórt.

Aguest moment siguec brac.

Ua votz que gessec deth hons des grops, cridèc a Enjolras:

- Plan, donc. Elevem era barralha a vint pès de nautada, e morim toti. Ciutadans, hem era protesta des cadavres. Mostrem que s'eth pòble abandone as republicans, es republicans non abandonen ath pòble.

Aquera paraula exprimie, en tot dedusir-se dera penibla broma d'ansietats individuaus, eth pensament de toti, e atau siguec acuelhuda damb afogades aclamacions.

Jamès s'a sabut eth nòm dera persona que parlèc atau; quauqu' un d'aguesti que van jargadi damb blòda, ignorat, desconeishut, desbrembat; un eròi deth moment; aguest gran anonim que se barrege tostemp enes crisis umanes e enes genesis sociaus, e que, en un moment determinat, pronóncie damb ton sublim es paraules decisives, esbugassant-se enes tenèbres, dempús de representar pendent ua menuta, era claror d'un relampit, ath pòble e a Diu.

Aguesta inexorabla resolucion ère tant unanima entre es revoutadi deth 6 de junh de 1832, que lèu ara madeisha ora, ena barralha de Sant Merry, se lançaue aguest crit, conservat pera istòria, e que d'eth hè referencia eth procès:

- Mos balhen o non ajuda, qu'ei parièr! Morim aciu enquiat darrèr òme.

Es dues barralhes, sivans se ve, encara qu'isolades materiauments, se comunicauen entre eres.

IV.- Cinc mens, e un mès.

Dempús qu'eth desconeishut que decretèc "era protèsta des cadavres" auec parlat, e per çò dera formula deth sentiment comun, surgentèc de toti es pòts un crit d'estranha satisfaccion; un crit terrible, funèbre peth sentit e trionfau per accent.

- Visca era mòrt! Morigam aciu toti.
- Per qué toti?, didec Enjolras.
- Toti! Toti!
- Era posicion, didec Enjolras, qu'ei bona, era barralha ei excellenta. Trenta òmes qu'ei pro; entà qué sacrificar-ne quaranta?
- Pr'amor qu'arrés volerà anar-se'n, repliquèren toti.
- Ciutadans, exclamèc Enjolras damb cèrta vibracion, lèu de colèra, ena votz: era republica non ei pro rica en òmes entà hèr despenes inutiles. Era vantaria qu'ei ua degalhada. Eth déuer, respècte a quauqui uns, ei anar-se'n, e s'a de complir coma quinsevolh aute déuer.

Enjolras, er òme-principi, auie sus es sòns coreligionaris aguesta sòrta d'omnipotència que vie de çò absolut; e totun aquerò, comencèren a entener-se mormolhs.

Enjolras, patron enquiara punta des dits, en veir qu'auie qui mormolhaue, persutèc, e repliquèc damb un ton elevat:

- Qu'ac diguen es que cranhen non èster mès que trenta.
- Es mormolhs aumentèren.
- Ath delà, observèc ua votz d'aguest grop, anar-se'n qu'ei mès de mau hèr de çò que se pense. Era barralha qu'ei enrodada pertot.
 - Mens peth canton des Mercats, didec Enjolras. Eth carrèr Mondetour ei liure, e seguint eth de Predicadors, se pòt arribar en Mercat des Innocents.
 - E aquiu, higec ua auta votz deth grop, non i aurà manèra d'escapar-se. Traparam quauqua patrolha de tropa de linha, o des entorns, qu'en veir a un òme de blòda e casqueta, preguntarà: "D'a on vies? Dilhèu dera barralha?"

E examinant es mans deth hugitiu e notant que flairen a povora, lo fusilharàn.

Enjolras, sense respòner, toquèc a Combeferre ena espatla, e ambdús entrèren ena sala der embaish.

Ath cap d'un moment gesseren. Enjolras amiaue enes sues mans es quate unifòrmes qu'auie manat sauvar, e Combeferre lo seguie damp es correges e es chacòs.

- Vestint aguest unifòrme, didec Enjolras, qu'ei aisit barrejar-se enes files e húger. N'auem entà quate persones.

E lancèc en solèr desempeirat es quate unifòrmes.

Arrés se botgèc en aqueth estoic auditòri. Combeferre cuelhec era paraula.

- Va!, didec, mos cau auer quauquarren de pietat. Sabetz de qué se tracte aciu? Donques que se tracte des praubes hemnes. A veir. I a o non esposes, hilhs, mairs que brecen era cunhèra damb es sòns pès, e qu'an ath sòn entorn molons de mainatges? Aqueth d'entre vosati que non a sentut jamès eth calor deth sen mairau, que lhèue era man. A!, voletz morir? Tanben jo, jo que vos parli; mès que non voi veir ath mèn costat espèctres de hemnes, retortilhant-se ena sua desesperacion. Moritz, s'ac desiratz, mès non costetz era mòrt. Es suicidis, coma eth que se verificarà aciu, son sublimes; mès eth suicidi lo cau redusir a estrets limits, e per çò que s'estene as vòsti parents, cuelh eth nòm d'assassinat. Pensatz enes capets rossets; pensatz enes peus blanqui. Escotatz. Enjolras ven de dider-me qu'a vist, hè pòc, ena cantoada deth carrèr deth Cigne, ua hièstra d'un cincau estatge alugada, e a trauèrs des veires, era trantalhanta ombra d'un cap d'anciana qu'auie mina d'auer passat era net demorant. Dilhèu sigue era mair de quauqu'un de vosati. Plan, donc, aguest que se'n vage; que s'esdègue a anar-se'n a cercar ara sua mair, e dider-li: "Mair, que sò aciu!". E que se'n vage tranquil, donques que non per aquerò deisharam nosati de complir eth nòste déuer. Quan se sosten as parents damb eth travalh des sòns braci, non i a dret a sacrificarse, donques qu'ei egal que desertar dera familia. Mès, e es qu'an hilhs, fraies! Auetz pensat ben en aquerò? Desfisatz ara mòrt, moritz; perfècte. Mès, e deman? Aquiu rèsten aguestes joenes, sense pan... Terrible avier! Er òme demane caritat, era hemna ven. A!, aguesti èssers tan beròis, tan plei de gràcia e doçor que se ornen eth cap damb casquetes de flors, que nèguen era casa de castetat, que canten, que parlen, que son coma un perhum viu, que demòstren era existència d'angels en cèu damb era puretat des verges sus era tèrra; aguesta Joana, aguesta Loïsa, aguesta Lola, adorables a aunèstes creatures, era vòsta benediccion e eth vòste orgulh... van, mon Diu!, a auer hame. Qué voletz que vos diga? Que i a un mercat de carn umana; e entà aluenhar-les d'eth non seràn pro es vòstes mans d'espèctres, tremoles ath sòn entorn! Pensatz en carrèr, pensatz en empeirat, caperat de passejaires; pensatz enes botigues, que peth sòn dauant passen e tornen a passar hemnes despeitirinades e negades ena hanga. Tanben aguestes hemnes an estat pures. Es qu'auetz fraies, pensatz en eres! Era misèria, era prostitucion, es municipaus, Sant Latzèr, taus son es abismes que se daurissen dauant d'aguestes delicades e beròies joenes, fragiles meravilhes de pudor, gràcia e beresa mès fresques qu'es lilàs deth mes de mai. A! Qu'auetz mòrt! Non ètz ja ath sòn costat! Plan que òc;

auetz volgut desliurar ath pòble des reis, e autrejatz ara policia as vòstes hilhes! Amics, tietz, aumens, pietat! Se pense, de costum, tan pòc enes hemnes, enes maleroses hemnes! Se ditz que non an recebut era educacion des òmes, se les empêdís liéger, pensar, tier-se ara politica... Mès, les empacharatz que vagen aguesta tarde ena Morgue, e qu'arreconeishen aquiu es vòsti cadavres? Au! Que mos cau qu'es qu'agen familia siguen boni gojats, mos hèsquen ua sarrada de mans, e se'n vagen, en tot deishar-mos aciu solets damb era nòsta òbra. Compreni que s'a d'auer besonh de valor entà anar-se'n: qu'ei de mau hèr; mès, guaire mès dificultat, mès merit. Se ditz: "Qu'è un fusilh, sò ena barralha, e me demori." Que son causes que se diden lèu lèu; mès, amics mèns, i a un deman, e aguest deman non harà dia entà vosati, e òc entàs vòstes familhes. E guairi patiments! Vo'n sabetz de çò qu'ei d'un beròi mainatge, san, damb caròles rosades, que pique, tume e arrís, e exale ua frescor doça en punar-lo, tanlèu se l'abandone? Que n'è vist un qu'a penes quilhaue deth solèr. Sa pair auie mòrt, e ues praubes gents l'auie acuelhut per caritat. Mès eth cas ei que non auien pan ne tansevolhe entada eri e eth mainatge ère tostemp ahaimat. Ere iuèrn. Non ploraue. Se lo vedie apressar-se en horneth a on jamès i auie huec, e qu'eth sòn tuèu, coma sabetz, s'apegue damb betum auriò. Eth praube mainatge arrincaue damb es sòns ditets un shinhau d'aqueith betum e se lo minjaue. Auie era respiracion ronca, era cara livida, es cames hloishes e eth vrente bonhut. Non didie arren. Se li parlauen non responie. Que ja ei mòrt. L'amièren a morir en ospici de Necker, e estant jo aquiu d'intèrn lo vedí. Ara, se i a entre vosati pairs, pairs que considèren un gói anar a passejar eth dimenge, amiant ena sua robusta man era maneta deth sòn hilh, que s'imagine en aguest mainatge eth sòn. Compde! Me semble encara veder-lo despolhat ena taula de disecacions anatomiques, damb es costelhes pistant jos era pèth, coma es hòsses jos era èrba d'un cementèri. Se li trapèc ua causa semblabla ath lim en estomac, e cendre enes dents. Tè! Sagem de consultar era nòsta consciéncia e eth nòste còr. Era estadistica demòstre qu'era mortalitat des mainatges abandonadi ei deth cinquanta e cinc per cent. Ac torni a díder; aciu se tracte des esposes, des hilhs, des petitonhs. Se parle dilhèu des vòstes personnes? Pro que mo'n sabem se guaire valetz; pro mo'n sabem de qué ètz toti uns valents; redena!, que vos alegratz e vantatz de balhar era vida pera santa causa; que vos sentetz alistadi entà morir utila e magnificaments, e que toti vosati

voletz participar dera capitada. Felicitacions! Mès non ètz solets en mon. I a d'autes personnes qu'en eres mos cau pensar, e non auem d'èster egoïstes.

Toti joquèren eth cap damb ua mina ombriua.

Estranhes contradiccions deth còr uman enes moments mès sublimes! Combeferre, que parlaue atau, non ère orfanèl. Se'n brembaue des mairs des auti, e desbrembaue ara sua. Qu'anaue a morir; ère egoïsta.

Mario, en dejun, damb fèbre, successiuaments burlat en totes es sues esperances, encaishat en dolor, eth mès ombriu des naufragis, saturat d'emocions violentes, e sentent apressar-se era fin, qu'ère cada còp mès calat en aguest visionari estupor que precedís tostemp era ora fatau, volontariaments acceptada.

Un fisiològ qu'aurie pogut estudiar en eth es simptòmes creishents d'aguesta absorcion febrila, coneishuda e classificada pera sciéncia, e qu'ei respècte ath patiment, çò qu'era voluptuositat ei respècte deth plaser. Tanben era desesperacion a eth sòn extasi, e aguest ère er extasi de Mario. Assistie a tot çò qu'aqui se passau coma s'ac contemplèsse de dehòra estant. Segontes auem dit abans, es causes que se passauen ath sòn dauant, se li figurauen luenhanes; encara que distinguiet eth conjunt, non percebie es menudalhes. Vedie as qu'anauen e venguien a trauèrs d'un immens resplendor. Es votzes arribauen ada eth, coma se gessessen deth hons d'un abisme.

Aquerò, ça que la, l'esmoigues. Que i auie en aquera scèna quauquarren que se calec en eth e lo desvelhèc. Era sua soleta idia qu'ère morir, e non volie distrèir-se d'era ne un solet instant; mès comprenec en sòn somnambulisme funèbre, que peth solet hèt de perder-se, non l'ère enebit sauvar a quauqu'un. Lheuèc era sua votz:

- Enjolras e Combeferre qu'an rason, didec. Arren de sacrificis inutils. Pensi coma eri, e mos cau esdegar. Çò que Combeferre vos a dir non admet cap de replica. Entre vosati i a quauqui uns qu'an familia, mairs, fraies, esposes, hilhs. Que gesquen, donc, des files.

Arrés se botgèc.

- Que gesquen des files es òmes maridadi, e es que sòn eth guanhapan des sues families, repetic Mario.

Era sua autoritat qu'ère grana; donques que encara que se considerau a Enjolras eth cap dera barralha se guardaue a Mario coma ath sòn salvador.

- Ac ordeni, cridèc Enjolras.
- Vos ac prègui, didec Mario.

Alavetz, esmoigudi peth discurs de Combeferre, pera orde d'Enjolras e pera suplica de Mario, aqueri òmes eroïcs comencèren a denonciar-se.

- Cèrt, didie un joen a un òme ja format, tu qu'ès pair de familia; vête'n.

- Qu'ei a tu que te cau partir, responie aqueth òme, pr'amor que manties as dues fraies.

Comencèc ua luta inaudida, en non voler degun deishar-se calar ena pòrta deth sepulcre.

- Acabatz, didec Combeferre; en un quart d'ora ja non aurà temps.
- Ciutadans, seguic Enjolras, aciu que regne era republica, e damb aquerò eth sufragi universau. Designatz vosati madeishi as personnes que se n'an d'anar.

S'aubedic aguesta orde. Ath cap de quauques menutes sigueren designadi cinc per unanimitat e gesseren des files.

- Que son cinc!, exclamèc Mario.

Non i auie que quate unifòrmes.

- Plan!, dideren es cinc. Que' ei de besonh que se demore un.

E comencèc de nauèth eth generós concors, en tot cercar cadun rasons entà non anar-se'n, e entà convéncer as auti de qué les calie hè'c.

- Tu qu'as ua esposa que t'estime.
- Tu as ara tua anciana mair.
- Tu non as pair ne mair, qué serà des tons tres frairets?
- Tu ès pair de cinc hilhs.
- Tu qu'as eth dret a víuer, donques que sonque as dètz-e-sèt ans. Moriries massa d'ora.

Es granes barralhes revolucionàries èren centres d'eroïsme. Cò d'inverosimil semblaue aquiu simple e aqueri òmes non s'admirauen es uns des auti.

- Acabatz, repetic Courfeyrac.

Deth grop estant li cridèren a Mario:

- Nomentatz vos eth que li cau quedar-se.
- Òc, dideren es cinc; elegitz e aubediram.

Mario non se credie ja capable de cap emocion, e totun, dauant dera idia de causir un òme entara mòrt, tota era sua sang refluic en sòn còr. S'aurie botat esblancossit, s'ei que l'auesse estat encara possible esblancossir-se mès.

Se dirigic as cinc, que lo demorauen damb un arridolet enes pòts, e cadun, ludent enes sòns uelhs aguesta grana ahlama que se ve ath hons dera istòria enes Termopiles, li cridaue:

- Jo!, jo!, jo!.

Mario les compdèc, coma stupid. Que non i auie remèdi; èren cinc! Dempùs tachèc era guardada enes quate unifòrmes.

En aqueth instant eth cincau unifòrme queiguec, coma se lo lancèssen deth cèu, sus es auti quate.

Eth cincau òme s'auie sauvat.

Mario lheuèc es uelhs, e arreconeishec ath senhor Fauchelevent.

Jean Valjean venguié d'entrar ena barralha.

Sigue per çò der avis recebut, sigue per instinct, sigue degut ar edart, arribaue peth carreron de Mondetour, e gràcies ath sòn unifòrme de garda nacionau arrés l'auie botat cap de trebuc.

Eth centinèla qu'es insurrèctes auien botat en carrèr de Mondetour non credec que li calèsse dar eth senhau d'alarme, en tot tractar-se d'un garda nacionau solet. Lo deishèc entrar en carrer, en tot dider-se entada eth: "Probablaments ei un refòrç, e s'es causes van mau, un presoèr". Eth moment qu'ère massa grèu entà qu'eth centinèla podesse distrèir-se deth sòn déuer e separar-se deth sòn lòc d'observacion.

En entrar Jean Valjean en reduch, arrés avertic en eth, donques que toti es uelhs èren tachadi enes cinc individús elegidi, e enes quate unifòrmes. Jean Valjean ac auie vist e entenut tot; e treiguent-se silenciosaments eth sòn unifòrme, lo lancèc, sivans quede racondat.

Era emocion siguec indescriptibla.

- Qui ei aguest òme?, preguntèc Bossuet.
- Un òme que sauvi as auti, responec Combeferre.

Mario higec damb votz grèu:

- Lo coneishi.

Que ja non calie mès garantida.

Enjolras se virèc entà Jean Valjean:

- Sigatz planvengut, ciutadan.

E higec:

- Supausi que saberatz que vam a morir.

Jean Valjean, sense respòner, ajudèc ar insurrècte, que venguie de sauvar, a calar-se er unifòrme.

V.- A on se diderà er orizon que se descurbis de naut dera barralha estant.

Era situacion de toti en aquera ora fatau e en aqueth lòc inexorable, auie coma resultat e coma cim era suprèma malenconia d'Enjolras.

Enjolras amassaue ena sua persona era plenitud dera revolucion, e ça que la, ère tant incomplet coma ac pòt èster çò d'absolut. Qu'auie massa de Sant-Just e non pro d'Anacharsis Cootz. Totun, ena societat des amics der A B C, eth sòn esperit auie acabat per experimentar era influéncia des idies de Combeferre. Hège bèth temps que, gessent de man en man dera forma estreta deth dògma, cedie ara possada deth progrès, arribant a acceptar, coma evolucion definitiu e magnifica, era transformacion dera grana republica francesa ena immensa republica umana. Per çò que tanh as mieis immediats, dada era situacion violenta, les volie tanben violents; en aguesta part non auie variat e s'estaue fidèu ara escòla epica e formidabla, que se resumís en numero: 93.

Enjolras ère de pès ena escala de calades, damb un code emparat en canon dera sua carabina. Meditaue e de quan en quan s'estrementie, coma se sentesse passar un alend misteriós... Enes lòcs que visite era mòrt sòlen notar-se aguesti efèctes des ancian trespès. Des sòns vistons, que miralhauen era guardada interiora, gessien coma ua especia d'alhames comprimides. De ressabuda lheuèc eth cap; es sòns peus ròis queigueren entà darrèr coma es der àngel sus eth car ombriu des esteles, e semblables ara cabeladura d'un leon, chinada en forma d'aureòla resplendentia. Enjolras parlèc atau:

- Ciutadans: vos imaginatz er avier? Es carrèrs des ciutats negadi de lum, arrames verdes enes lumedans, es nacions fraies, es òmes justi, es ancians benedint as mainatges, eth passat estimant ath present, es pensadors en completa libertat, es credents parièrs entre eri; coma religion, eth cèu; coma prèire a Diu; era consciéncia umana venguda a èster autar, amortat er òdi; era fraternitat deth talhèr e dera escòla; coma penalitat e recompensa, era notorietat; eth travalh, eth dret, era patz entà toti; Non mès sang vessada, non mès guèrres, es mairs eroses! Eth prumèr pas qu'ei dominar era matèria; eth dusau, realizar er ideau. Reflexionatz en çò qu'a hèt ja eth progrès. En d'auti tempsi es prumères races umanes vedien damb terror se

com passaue dauant es sòns uelhs era idra que bohaue sus es aigües, eth dragon que vomegaue huec, eth falcon, monstre der aire, que volaue damb es ales d'ua agla e es garres d'un tigre; espaventoses fères plaçades per dessús der òme. Totun, er òme a estenut es sòns hilats, es hilats sagrats des intelligéncies, e a acabat cuelhent en eri as mostres. Auem adondat era idra, e l'auem dat eth nòm de bugàs; auem adondat ath dragon, cridant-lo locomotòra; qu'èm a mand d'adondar eth falcon, donques que ja ei queigut enes nòstes mans, e auem escambiat eth sòn nòm peth de glòb. Eth dia qu'aguesta òbra de Prometeo s'acabe, junhent definitiuaments er òme, ath car dera sua voluntat, era tripla quimèra anciana, era idra, eth dragon e eth falcon, aguest dia serà patron dera aigua, deth huec e der aire, e vierà a èster entara rèsta dera creacion animada çò qu'entada eth èren en d'auti tempsi es dius mitologics. Fòrça, e endauant! Entà on anem, ciutadans? Entara sciéncia convertida en govèrn, entara fòrça des causes venguda en soleta fòrça publica; entara lei naturau damb era sua sancion e era sua penalitat en era madeisha, e promulgada pera evidéncia; entà ua aubada de vertat que corresponde ath neishement deth dia. Caminam entara union des pòbles; caminam entara unitat der òme. Non mès ficciones; non mès parasits; Çò de reau governat per çò de vertadèr; aguesta qu'ei era finalitat. Era civilizacion celebrarà es sues assemblades en miei d'Euròpa, e dempús, en centre des continents, en un gran Parlament dera intelligéncia. Que ja auem vist quauquarren semblable ad aquerò. Es *anfictions* auien dètz assemblades ar an, ua en Delfos, mansion des dius; ua auta enes Termopiles, mansion des eròis. Euròpa qu'aurà es sòns *anfictions*, e eth glòb les aurà tanben ath sòn torn. França amie ath sòn laguens aguest avier sublim. Qu'ei era gestacion deth siècle XIX. Çò qu'esbocèc Grecia s'ac vau que sigue acabat per França. Escota-me, Feuilly, valent obrèr, òme deth pòble, òme des pòbles. Te veneri! Òc, tu ves damb claretat es futures edats: òc, qu'as rason. Te mancaue eth pair e era mair, Feuilly, e as adoptat coma mair ara umanitat, e coma pair eth dret. Vas a morir aciu, ei a díder a trionfar. Ciutadans! Se passe çò que se passe; vencem o sigam vençudi, vam a hèr ua revolucion.. Atau coma es incendis illuminen a tota ua ciutat, es revolucions illuminen a tot eth gènre uman. E quina revolucion haram? Que vengui de dider-vos-ac: era dera vertat. Jos eth punt d'enguarda politic, non i a qu'un principi: era soberanetat der òme sus eth madeish. Aguesta sobeiranetat deth jo sus eth jo se cride Libertat. Tanlèu dues o mès d'aguestes sobeiranetats s'amassen, comence er Estat. Mès en aguesta

associacion non i a abdicacion. Cada sobeiranetat autrege ua part d'era madeisha entà formar eth dret comun; ua part qu'ei parièra entà toti. Aguesta identitat de concessions hètes pes individús en benefici de toti, se cride Egalitat. Eth dret comun non ei senon era proteccion de toti, irradiant sus eth dret de cada individú. Aguesta proteccion se cride Fraternitat. Eth punt d'interseccion de totes aguestes sobeiranetats que s'amassen, ei çò que recep eth nòm de Societat. En èster aguesta interseccion ua union, eth punt que se verifique qu'ei un nud. D'aquiu çò que se denomine ligam sociau. Quauqui uns diden contracte sociau, e vie a èster çò de madeish, donques qu'era paraula contracte se forme etimologicaments damb era idia de ligam. Metem-mos d'acòrd per çò que hè ara egalitat; pr'amor qu'eth lòc qu'era libertat ei eth cim, era egalitat ei era basa. Era egalitat, ciutadans, non vò díder tota era vegetacion ath madeish nivèu; ua societat de mates granes e d'ausines petites; un ensembs d'envejosi pelejant-se; civilaments, era egalitat signique eth camin dubèrt a totes es aptituds; politicaments, eth madeish pes entà toti es vòts; religiosaments, eth madeish dret entà totes es consciéncias. Era egalitat qu'a eth sòn òrgan, e aguest òrgan ei era instruccion a gratis e obligatòria. Eth dret ar alfabet; per aquiu cau començar. Era escòla prumària impausada a toti; era escòla segondària aufrida a toti; tau ei era lei. Dera escòla identica ges era societat egala. Òc! Ensenhament! Lum! Lum! Dera lum emane tot, e tot torne ada era. Ciutadans! Eth sègle XIX ei gran; mès eth sègle XX serà erós. Alavetz non i aurà arren que se retire ara anciana istòria; non s'aurà de crànher arren, coma aué, ua conquista, ua invasion, ua usurpacion, ua rivalitat de nacions a man armada, ua interrupcion de civilizacion per un maridatge de reis; non s'aurà de crànher un neishement enes tiranies ereditàries, un repartiment de pòbles acordat en congrèssi, ua desmembracion per en.honsament dera dinastia, un combat de dues religions en trapar-se cara a cara; non s'aurà ja de crànher era hame, era espleitacion, era prostitucion per misèria, era misèria per manca de travalh, eth cadafalc, era guilhotina, es batalhes, e toti aguesti panatòris “deth dilhèu” ena seuva des eveniments. Regnarà era felicitat. Eth gènre uman complirà era sua lei, coma eth glòb terrèstre complís era sua; era armonia entre era amna e er astre se restablirà; era amna gravitarà ar entorn dera vertat, coma er astre ar entorn dera lum. Amics, era ora qu'èm e que vos parli, ei ua ora ombriua; mès que son atau es terribles condicions dera conquista der avier. Ua revolucion qu'ei un peatge. Ò! Eth gènre uman serà desliurat, trèt deth sòn aclapament,

padegat. L'ac afirmam d'aguesta barralha estant. D'a on gesserà eth crit d'amor, senon de naut de tot deth sacrifici? Ò, frairs mèns! Aciu ei eth ligam d'union des que pensen e des que patissen; aguesta barralha non ei hèta de calades, ne de bigues, ne de hèr vielh; qu'ei hèta de dus molons, un d'idies, er aute de dolors. Era misèria trape en era çò d'ideau. Eth dia s'abrace damb era net, e li ditz: "Vau a morir damb tu, tu vas a renéisher damb jo". D'aguesta sarrada abraçada de totes es afliccions surgente era fe. Es patiments amien aciu era sua agonia e es idies era sua immortalitat. Aguesta agonia e aguesta immortalitat se barrejaràn e formaràn era nòsta mòrt. Frairs, eth que se morís aciu, se morís ena irradiacion der avier, e nosati baisham en ua hòssa illuminada pera auròra.

Enjolras s'arturèc; qu'ère mèsalèu ua interrupcion qu'era fin deth sòn discurs. Es sòns pòts seguien botjant-se en silenci coma se contunhèsse parlant damb eth madeish e es sòns companhs, atentius e delirosi des sues paraules, non lo deishauen de uelh. Non i auec aplaudiments, mès se parlèc en votz baisha pendent fòrça temps.

Era paraula qu'ei er aire, e era estrementida dera intelligéncia se retire ara estrementida des huelhes.

VI.- Mario esquiu, e Javert laconic.

Diguem çò que se passau en pensament de Mario.

Mos cau tier en compde er estat dera sua amna. Coma viem d'indicar, entada eth tot s'auie redusit a ua vision. Es sues idies èren confuses. Mario, tornem-ac a díder, se trapaue jos era ombra des granes ales tenebroses, dubèrtes sus es agonizants. Sentie que se l'auie calat eth sepulcre ath laguens, e li semblaue qu'ère en aute costat deth mur, non vedent ja es cares des viui senon damb es uelhs d'un mòrt.

Com e per qué se trapaue aquiu eth senhor Fauchelevent? Qué venguie a hèr ena barralha? Mario non sagèc d'endonviar arren de tot aquerò, pr'amor qu'en èster pròpi dera nòsta desesperacion estener-se per tot çò que mos enròde, trapaue logic que toti venguessen a morir en aqueith lòc.

Pensèc, ça que la, en Cosette damb indicibla angónia.

Ath delà, eth senhor Fauchelevent non li parlèc, ne tansevolh lo guardèc, e enquia e tot semblèc non auer entenut arren quan Mario, lheuant era votz, didec: "Lo coneishi".

Aguesta actitud deth senhor Fauchelevent aleugerie a Mario d'un gran pes, e enquia dideríem que li shautaue, se, tractant-se de taus impressions, se podesse tier aguesta paraula. Que s'auie sentut tostemp incapable de parlar ad aqueith òme enigmatic, qu'ère entada eth, ath còp, equivòc e imponent. Ath delà, hège fòrça temps que non l'auie vist; çò que, amassa damb era portadura timida e reservada de Mario, aumentau encara mès era sua résèrva.

Es cinc òmes designadi gesseren dera barralha peth carreron de Mondetour, desguisadi perfectaments de gardes nacionaus. Un d'eri partic plorant. Toti, abans de partir, balhèren ua abraçada d'adiu as que se demorauen.

Quan aqueri cinc òmes, entornadi ena vida, partiren, Enjolras pensèc en sentenciat a mòrt, e entrèc ena sala der embaish. Javert, estacat ath pau, semblaue cogitós.

- Vòs quauquarren?, li preguntèc Enjolras.

Javert contestèc:

- Quan m'aucitz?
- Demora. En aguest moment auem de besonh toti es nòsti cartoches.
- Alavetz balhatz-me aigua.

Enjolras l'aufric un veire d'aigua, e coma que Javert ère estacat, l'ajudèc a béuer.

- Vòs quauquarren mès?, preguntèc de nauèth Enjolras.
- Que sò mau en aguest pau, responce Javert. Qu'auetz auut coratge de deishar-me passar aciu tota era net! Estacatz-me coma volgatz, mès me pensi que non i aurà cap inconvenient que se m'estire coma aguest aute sus ua taula.

E damb un movement de cap indicaue eth cadavre deth senhor Mabeuf.

Rebrembatz-vo'n qu'ath hons dera sala i auie ua taula grana, a on s'auien honut bales e premanit cartoches, mès, plan, un còp emplegada tota era povora e premanidi toti es cartoches, aquera taula restaue liura.

Per orde d'Enjolras, quate insurrectes destaquèren a Javert deth pau, en tot amiar, mentretant, un aute, ua baioneta apuada sus eth sòn pièch. Li deishèren es mans estacades darrèr, l'estaquèren es pès damb ua còrda prima, mès fòrta, de manèra que podesse hèr passi de quinze poces, coma se hè damb es que van a pujar en cadafalc, e se l'amièc entara taula deth hons, tient-lo aquiu, e estacant-lo perfèctaments pera mitat deth còs.

Entà màger seguretat, mejançant ua còrda fixada en còth, se higec ath sistèma de ligadures que li botaue ena impossibilitat d'escapar-se, aguesta sòrta de ligam, cridat enes presons *gamarra*, que vient deth cogòt, se bifurque en estomac e arribe enquias mans dempús d'auer passar entre es cames.

Tant qu'estacauen a Javert, un òme, en lumedan dera pòrta, lo campaue damb singulara atencion. Era ombra que formaue aqueth òme hec virar eth cap a Javert. Lheuèc es uelhs e arreconeishec a Jean Valjean. Sense era mendre estrementida, les joquèc de nauèth damb orgulh e se limitèc a díder:

- Qu'ei naturau.

VII.- De com era situacion s'anèc agreujant.

Eth dia auançaue rapidaments; mès es hièstres e es pòrtes s'estauen barrades. Qu'ère era auròra, non eth desvelhament. Es tropes, coma auem dit, auien desocupat er extrèm deth carrèr dera Chanvrerie, qu'en aguesti moments semblaue liure, e qu'autrejaue ath caminaire ua tranquillitat sinistra. Eth carrèr de Sant Dionisi ère mut, atau qu'eth passèg des esfinxs en Tebas. Ne un solet èsser viuent se vedie enes horcalhs qu'emblanquie un arrai de lum. Arren i a tan lugubre coma aguesta claror des carrèrs desèrts.

Encara que non s'aubiraue ad arrés, ça que la, s'entenie. Se notaue a bèra distància un movement misteriós. Qu'ère evident qu'er instant critic ère a mand d'arribar. Coma era vesilha, de nets, es centinèles se replegauen, mès aguest còp non ne restèc degun.

Era barralha ère mès fòrta qu'en prumèr atac, e dès que partiren es cinc s'auie quilhat encara mès.

Enjolras, avisat peth centinèla que li calèc observar es Mercats, cranhent èster susprenut per aqueth costat, cuelhec ua resolucion grèu. Manèc hèr ua auta barralha en petit carreron de Mondetour, qu'auie estat liure enquia alavetz. Entad aquerò li calec desempeirar quauques mètres mès de carrèr. D'aguesta sòrta, era barralha, tapiada en tres carrèrs, eth de Chanvrerie peth dauant, eth deth Cigne e eth Petit Truanderie pera quèrra, e eth de Mondetour pera dreta, ère lèu inexpugnabla; encara que de vertat, constitusie un fatau embarrament. Auie tres fronts, mès cap gessuda. “Fortalesa e gabia ath madeish temps”, didec arrint Courfeyrac.

Enjolras manèc amolonar ath cant dera pòrta dera tauèrna ues trenta calades, que s'auien “arrincat de mès”, didie Bossuet.

Eth silenci ère tan prigond peth costat d'a on li calie vier er atac, qu'Enjolras hec que cadun ocupèsse de nauèth eth sòn respectiu lòc.

Se distribusic a toti ua racion d'aiguardent.

Arren mès curiós qu'ua barralha premanint-se a recéber er atac. Cadun aliste eth lòc coma en teatre. S'ajacen, apuen es codes, s'emparen e enquia e tot quauqui uns hèn fautulhs damp es calades. S'era cantoada d'ua paret shòrde, toti s'aluenhen d'era; se subergés un angle protector, ada eth s'acuelhen. Es querrèrs que hèn ua bona òbra, donques qu'ocupen es lòcs

que shòrden as auti. Molti se premanissen a lutar seigudi, en tot voler estar-se comòdes entà aucir e entà morir.

Ena funèsta guèrra de junh de 1848, un insurrècte qu'auie un afustatge terrible, e que hège huec d'ua terrassa estant, auie manat que li hessen a vier un fautulh ara manèra Voltaire, e en eth moric per un casco de mitralha.

Tanlèu eth cap ordene era accion de combat, toti es movements desordenadi cèssen. Non mès empossades, non mès rondèus, non mès a desparts; tot çò que borís enes anims, convergís e se càmbie en ansietat, demorant era escometuda. Abans deth perilh, ua barralha qu'ei eth caòs; pendent eth perilh, ei era disciplina. Deth perilh nèish er orde.

Dès qu'Enjolras cuelhec era sua carabina de dus canons e se botèc en ua sòrta de merlet que s'auie reservat, toti carèren. S'entenec un bronit de còps secs que ressonauen confusaments en tota era extension dera barralha. Qu'ère que se montauen es fusilhs.

Per çò d'aute, regnaue aciu mès granesa d'animositat e mès confiança que jamès. Er excès de sacrifici arrefortilhe; non auien ja cap esperança, mès les restaue era desesperacion. Era desesperacion, darrèra arma qu'a viatges autrege era victòria; Virgili qu'ac a dit. Es recursi suprèms emanen des resolucions extrèmes. Embarcar-se ena mòrt, sól èster a viatges era forma d'evitar eth naufragi, e era tapa deth taüt se convertís en aguest cas ena taula de sauvacion.

Coma era vesilha pera net, era atencion de toti se dirigie, e lèu se poirie díder que s'apuaue, en extrèm deth carrèr, ara clar e visible.

Non demorèren guaire temps. Eth movement se comencèc a entener de manèra clara peth costat de Sant Leu, encara que non se retiraue ath deth prumèr atac. Aquest còp eth carrinclar des cadies, er alarmant rumor d'ua massa, era trepidacion deth bronze en sautar sus er empeirat, espècia de sorrolh solemne, anoncièren que s'apressaue quauqua sinistra carcassa de hèr. S'estrementiren es entralhes d'aqueri ancians e tranquils carrèrs, dubèrts e bastidi entara fecunda circulacion des interèssi e des idies, e non entà que rodèssen per eri damp monstruós estrepit es cars de guèrra.

Es vistons de toti es combatents se tachauen en extrèm deth carrèr, cuelhent ua expression herotge.

Apareishec ua peça d'artilharia.

Es artilhèrs l'amiauen, plaçada ja sus es assemblatges, e sense er armon. Dus d'aqueri anauen ath cant der afust, quate possauen es arròdes e d'auti seguien ara caisha. Se vedie humejar era mecha alugada.

- Huec!, cridèc Enjolras.

Tota era barralha hec huec, e era detonacion siguec espaventosa; ua tempèsta de hum enrodèc e escuric era pèça d'artilharia e as òmes. Dempús de quauqui instants s'esbugassèc era broma, e eth canon e es òmes tornèren a campar. Es artilhèrs venguien de plaçar-lo dauant dera barralha, doçaments, damp tota règla, sense cap precipitacion. Non i auie ne un solet herit. De seguit eth cap, emparant-se ena culassa entà lheuar eth tret, se metec a afustar eth canon damp era gravetat d'un astronòm qu'afuste er alongavistes.

- Òsca pes artilhèrs!, cridèc Bossuet.

E tota era barralha aplaudic.

Un moment dempús, era pèça, perfèctaments plaçada ath miei deth carrèr, coma se didessem a shivau sus er arriuet, ère ja en bataria. Se daurie dauant dera barralha ua formidabla boca.

- Plan, plan!, didec Courfeyrac. Aciu que ven çò de gròs. Dempús deth còp de papir, era punhada. Era armada esten era sua garra entà nosati. Era barralha se senterà secodida fòrtaments. Es fusilhs non hèn que paupar, eth canon agarre.

- Qu'ei ua pèça de ueit, deth métode modèrn, e de bronze, higec Combeferre. Aguesta sòrta de pèces, per pòc que depasse era proporcion de dètz parts d'estanh en cent de coeire son expausades a crebar. Er excès d'estanh les atendris massa, e alavetz se forme escrauats ena audida. Entà evitar aquerò, e poder forçar era carga, dilhèu calerie tornar entath procediment deth siècle XIV, e curbir extèrnements era pèça damp un sistèma d'anèths d'acèr, sense sòudadura, dès era culassa enquias assemblatges. Mentretant, se bote remèdi ad aguest defècte dera mielhor manèra possibla. Entà conéisher a on son es escrauats dera audida deth canon, se hè usatge dera sonda; encara qu'ei mielhor tier era estela mobila de Griebeauval.

- En siècle XVI, observèc Bossuet, se ralhauen es canons.

- Òc, responec Combeferre, aquerò aumente era poténcia balistica, mès amendrís era precision deth tret. En tret a cuerta distància, era trajectòria non a era tension deguda, e en tot exagerar-se era parabòla, eth camin deth projectil non ei pro rectilinèu entà poder herir es objèctes intermèdis, a maugrant d'èster un besonh deth combat, qu'era sua importància creish damb era proximitat der enemic e era precipitacion des trets. Aguesta manca de tension de corba deth projectil enes canons ralhats deth sègle XVI s'estaua ena escassetat dera carga; e es cargues petites, enes maquines que parlam, son ua exigéncia des besonhs balistics, taus coma, per exemple, era conservacion des afusti. En resumit, eth canon, aguest despòta, non pòt hèr tot çò que vò; era fòrça qu'ei ua grana feblesa. Ua bala de canon non va a mès de sies centes lègues per ora, era lum ne recor setanta mil en ua menuta. Autanta ei era superioritat de Jesucrist sus Napoleon.

- Tornatz a cargar!, didec Enjolras.

Com receberie era carcassa dera barralha er atac dera artilharia? Dauririen henecla es bales? Aguesta qu'ère era question.

Tant qu'es insurrecti cargauen de nauèth es sòns fusilhs, es artilhèrs hègen madeish damb eth canon.

Era ansietat ère prigonda en reduch.

Gessec eth tret, e sonèc era detonacion.

- Present!, cridèc ua votz damb alegria.

E ath còp qu'era bala tumèc contra era barralha, se vedec a Gavroche lançar-se ath laguens.

Arribaue peth costat deth carrèr deth Cigne e auie estat escarrabilhat entà sautar era barralha accessòria qu'ère dauant deth laberint dera Petita Truanderie.

Gavroche costèc ena barralha mès efècte qu'era bala.

Aguesta s'auie perdit enes tarcums, artenhent coma molt trincar u arròda der *omnibus* e acabar damb era carreta vielha d'Anceau. Es dera barralha, en veir aquerò, s'estarnèren d'arrir.

- Contunhatz, didec Bossuet as artilhèrs.

VIII.- Era causa se met seriosa.

Toti enrodèren a Gavroche.

Mès Mario, sense deishar-li temps entà condar arren, lo cuelhec a despart e en tot estrementir-se, li didec:

- Qué vies a hèr aciu?
- Tè, li responec eth tafurèl. E vos?

E guardèc fixaments a Mario damp era sua gausardaria epica. Es sòns uelhs s'agranien per efècte dera arrogànta luciditat que despenien es orbites.

Mario contunhèc damp un accent sevèr:

- Qui t'a dit que tornèsses? Supausi qu'auràs autrejat era mia carta.

Non deishaue d'escoder-li a Gavroche çò de passat damp aquera carta: pr'amor que, damp era prèssa de tornar entara barralha, mèsalèu qu'autrejar-la, çò que hec siguec des.hèr-se d'era. Non podie mens que dider-se ath sòn laguens que l'auie fidat damp sobrada leugeresa ad aqueth desconeishut, qu'eth sòn ròstre non artenhec ne tansevolhe distinguir a maugrat d'amiar descubèrta era cara. En resumit, se repotegaue interioraments, e cranhie es cargues que Mario li podesse hèr. Entà gésser deth trebuc alistèc eth miei mès simple, que siguec eth de mentir abominablaments.

- Ciutadan, autregè era carta ath portèr. Era senhora dormie, e l'ac balharàn tanlèu se desvelhe.

Mario, en enviar aquera carta, s'auie prepausat dues causes: dider-se adiu de Cosette, e sauvar a Gavroche. Qu'aucet d'acontentar-se damp era mitat de çò que volie.

Era enviada dera sua carta e era preséncia deth senhor Fauchelevent ena barralha, qu'aufrien ua cèrta correlacion, que non deishèc de presentar-se ath sòn esperit, e li didec a Gavroche, en tot mostrar-li ad aqueth:

- Coneishes ad aqueth òme?
- Non, responec Gavroche.

Plan que òc, segontes viem d'explicar, non auie vist a Jean Valjean senon de nets.

Es confuses e fèbles conjectures qu'auien començat a formar-se en esperit de Mario, s'esbugassèren. Dilhèu coneishie eth es opinions deth senhor Fauchelevant? Plan ben poirie èster republican e d'aciu era sua preséncia en lòc de combat.

Gavroche ère ja en aute extrèm dera barralha, cridant:

- Eth mèn fusilh!

Courfeyrac ordenèc que l'ac autregèsssen.

Gavroche avertic as “camarades” (atau les cridaue) qu'eth blocatge dera barralha ère causa hèta; qu'ada eth l'auie costat fòrça arribar. Un batalhon de linha, qu'es sòns pabalhons èren ena Petita Truanderie, tenguie ocupada era gessuda deth carrèr deth Cigne; e per aute costat, era garda municipau, que s'auie calat en carrèr de Predicadors. Dauant i auie era majoritat dera armada.

Quan auec balhat aguestes notícies, higec Gavroche:

- Vos balhi eth permís entà que les fotetz fòrt.

Mentretant, Enjolras, deth sòn merlet estant, damb era aurelha atentiu, espiáue.

Es assetjaires, pòc contents, plan, deth sòn canon non l'auien hèt anar mès.

Ua companhia d'infantaria de linha ocupèc er extrèm deth carrèr, darrèr dera peça. Es soldats desempeirauen era cauçada e bastien aquiu damb calades ua paret baisha, espècia de parapet, depassau es dètz-e-ueit poses de nautada, e daue tath front dera barralha. En angle quèr d'aguest parapet se vedie eth cap d'un batalhon des entorns, format en colomna barrada en carrèr de Sant Dionisi.

Enjolras, dès eth sòn guardadèr, credec enténer aguest bronit particular que se hè en trèir dera mala es caishes de mitralha e vedec ath cap cambiar er afustatge e inclinar leugèraments era boca deth canon tara quèrra. Dempús, es artihèrs se meteren a cargar era peça. Eth cap madeish cuelhec eth detonador e se l'apressèc ena aurelha.

- Baishatz eth cap!, cridèc Enjolras. Toti de jolhs ena barralha!

Es insurrectes, escampilhadi dauant dera tauèrna, e qu'auien deishat eth sòn lòc de combat ara arribada de Gavroche, correren en grop entara barralha; mès encara non s'auie executat era orde d'Enjolras, quan

s'entenec eth tret, repompint contra era paret; e d'aguest espaventós repompit resultèren dus mòrts e tres heridi.

Seguint atau, era barralha lèu lèu serie destruida. Era mitralha se daurie un carrèr ample.

I auec un rumor de consternacion.

- Empachem aumens era dusau mitralhada, didec Enjolras.

E baishant era caranbina, afustèc ath cap qu'en aqueth moment, inclinat sus era culassa deth canon, rectificaue definitiuaments er afustatge.

Eth cap ère un polit sergent d'artilharia, joen, ròi, de ròstre tranquil, damb aguesta mina intelligenta pròpia dera arma predestinada e terribla, qu'a truca de perfeccionar-se en orror, li cau acabar entà aucir ena guèrra.

Combeferre, de pès ath cant d'Enjolras, guardaue ad aqueth joen.

- Quin malastre!, didec. Be ne son d'orribles aguesti masèls! Fin finau, quan non i age reis, non i aurà guèrres. Enjolras, tu afustes ad aguest sergent, mès non lo guardes. Imagina-te a un polit joen. Qu'ei intrepid non i a cap de dobte, se ve que pense. Son plan instruits aguesti artilhèrs. Qu'aurà pair, mair, familha; solide deu estimar. Represente uns vint-e-cinc ans. Que poirie èster eth tòn frair.

- N'ei, didec Enjolras.

- Òc, seguic Combeferre, e tanben eth mèn. Non l'aucim, donc.

- Dèisha-me. Çò qu'ei de besonh, ei de besonh.

E ua lèrma rodèc doçaments pes caròles de marme d'Enjolras.

Ath còp sarrèc eth gisclet dera sua carabina e gessec eth tret. Er artilhèr virèc dus còps sus eth madeish, estiradi es braci e quilhat eth cap coma entà aspirar aire; dempús queiguec de costat sus era peça, sense tornar a botjar-se. Li gessie dera esquia un arriuet de sang. Era bala l'auie trauessat eth pièch de costat a costat. Qu'ère mòrt.

Siguec de besonh her-lo-se a vier d'aquiu e meter-ne a un aute ath sòn lòc; damb aquerò se guanhaue, plan, quauques menutes.

IX.- A on se veirà era manèra d'emplegar aguest talent de caçaire furtiu e aguest afustatge segur, qu'influic ena condemna de 1796.

Se crotzauen es avisi ena barralha. Era pèça d'artilharia anaue a començar de nauèth, e damb aquera mitralha tot que s'aurie acabat en un quart d'ora. Qu'ère absolutaments de besonh amortir es trets.

- Mos cau méter aquiu un matalàs, didec Enjolras.
- Non n'auem cap, responec Combeferre. Les tien es heridi.

Jean Valjean seigut en un cantoada dera tauèrna, damb es fusilh entre es cames, non auie cuelhut partida enquia alavetz en arren de çò que se passaue. Semblaue non enténer as combatents que didien, en tot referir-se ada eth.

- Un fusilh inutil.

En balhar era orde Enjolras, Jean Valjean se lheuèc.

Rebrembarà eth lector que quan arribèc eth revolum de gent en carrèr dera Chanvrerie, ua vielha, per pòur as bales, auie penjat dera hièstra un matalàs, Aguesta hièstra pertanhie a un humarau e ère sus eth losat d'ua casa de sies estatges, un shinhau dehòra dera barralha. Eth matalàs, botat de trauèrs, e apuat per dejós sus dus paus der estieneder de ròba, ère sostengut per dessús per dues còrdes, que semblauen, de luenh estant, dus hius, estacadi a claus fixi en lumedan deth humarau. Se vedien pro ben es dues còrdes, coma se siguessen dus peus.

- Bèth un me vò deishar ua carabina de dus canons?, didec Jean Valjean.

Enjolras, que venguie de cargar de nauèth era sua, l'ac autregèc.

Jean Valjean afustèc ath humarau e tirèc.

Ua des còrdes èra trincada, e eth matalàs non penjaue ja que d'un hiu.

Jean Valjean tirèc eth dusau tret, e era dusau còrda tumèc contra es veires deth humarau. Eth matalàs s'esguitlèc entre es du paus der estieneder e queiguec en carrèr.

Era barralha aplaudic.

Toti cridèren:

- Un matalàs! Un matalàs!
- Òc, didec Combeferre, mès qui se lo harà a vier?

Eth matalàs auie queigut, plan, dehòra dera barralha, entre es assetjadi e es assetjadors; e coma qu'era mòrt deth sergeant d'artilharia auie exasperat ara tropa, es soldats, de hège uns moments, s'aien estirat capenjós darrèr dera linha de calades quilhada per eri; e entà suplir eth silenci forçós dera pèça, aiien daurit huec contra era barralha. Es insurrèctes non responien ad aquera descarga de fusilhs, pr'amor d'estauviar era municion. Era fusilhada tumaue contra era barralha; mès aumplie de bales eth carrèr, qu'auie un aspècte terrible.

Jean Valjean gessec pera henuda, entrèc en carrèr, trauessèc aqueth auracan de bales, venguec en matalàs, lo cuelhec, se lo metec ena esquia, e entornèc entara barralha.

Eth madeish botèc eth matalàs ena henuda, en tot encaishar-lo ena paret, de sòrta que non lo vedessen es artilhèrs.

Hèt aquerò, se demorèc era descarga de mitralha.

Non se tardèc guaire.

Eth canon vomeguèc damb un bram era sua carga, mès que non auec repompit. Era mitralha s'amortesic en matalàs. S'auie artenhut er efècte previst, e era barralha s'auie sauvat.

- Ciutadan, didec Enjolras a Jean Valjean, era Republica vos balhe es gràcies.

Bossuet campaue e arrie.

- Qu'ei immorau, exclamèc, qu'un matalàs age tan grana vertut! Qu'ei era capitada dera feblesa contra era fòrça! Mès, totun aquerò, òsca peth matalàs qu'anulle es cascós dera mitralha!.

X.- Auròra.

En aqueth moment se desvelhaue Cosette.

Era sua cramba ère estreta, apraiada, discrèta, damb ua grana hièstra entà orient, que daue ath pati interior dera casa. Cosette non sabie arren de çò que se passau en París. Non ère aquiu era vesilha, e ja s'auie retirat en sòn quarto quan era tia Santos didec: “Semble que i a rambalh”.

Dormic pòques ores, mès fòrça ben. Auec agradius sauneis, contribusint dilhèu ad aquerò era blancor deth sòn lhet. Se l'auie apareishut Mario negat de claror, e coma qu'en desvelhar-se li daue eth solei enes uelhs, s'imaginèc que seguie soniant.

Eth sòn prumèr pensament quan gessec d'aquera fantasia, siguec d'alegria. Cosette se sentic tranquilla. Experimentaue, coma Jean Valjean quauques ores abans, aguesta reaccion dera amna que non vò, ne peth mau de morir, eth malastre; e se metec damb totes es sues fòrces a demorar, sense saber se per qué. Còp sec l'assautèc ua angónia indicibla. Hège tres dies que non auie vist a Mario! Mès pensèc qu'aurie recebut era sua carta, que sabie a on ère, e que, coma qu'ère esdegat, traparie era manèra d'apressar-se ada era, e plan lèu, dilhèu aguest madeish maitin.

Qu'ère ja eth dia fòrça clar, mès per çò dera disposicion orizontau der arrai de lum, pensèc que trincaue eth dia. Li calie lheuar-se, donc, entà recéber a Mario.

Sentie que l'ère impossible víuer sense Mario, e li semblaue pro rason aguesta entà que venguesse. Non auie cap de trebuc. Er argument qu'ère concludent. Que ja amiaue tres dies de patiment! Tres dies sense veir a Mario! Atrocitat inaudida! Diu que l'auie volut hèr a temptar, mès era pròva s'auie acabat, e Mario arribarie, amiant bones naues.

Atau ei era joenesa, se shugue lèu es uelhs, e en tot considerar inutil eth dolor, non l'accèpte. Era joenesa ei er arridolet der avier dauant d'un desconeishut, dauant d'un madeish. Arren entada era mès naturau qu'èster erosa; semble qu'era sua respiracion ei formada d'esperança.

Per çò d'aute, Cosette non podie rebrembar çò que Mario l'auie dit a prepaus d'aquera abséncia, que solet s'auie de tardar un dia, ne com l'ac auie explicat. Toti auràn avertit era abiletat d'ua moneda que què en solèr

entà amagar-se e tormentar ath que la cèrque. I a pensaments que se divertissen dera madeisha manèra a compde nòste, en tot amagar-se en ua crambeta deth cervèth. En vaganaut correm ath sòn darrèr; era memòria non artenh a cuélher ar hugitiu.

Cosette non deishau de sénter un cèrt despièch en notar qu'eth rebrembe l'ère rebèl, pr'amor que jutjaue crimaui, en era, eth desbrembe des paraules que Mario auie prononciat.

Tanlèu deishèc eth lhet, s'esdeguèc a complir damb es dues atencions dera amna e deth còs: era oracion e eth cabinet d'atrencadura.

Se pòt, en bèth cas, introducir ath lector ena cramba noviau, mès non en dormitòri d'ua verge. A penes gausarie de hè'c eth vers, e non ac a de sajar ne tansevolhe era pròsa.

Qu'ei er interior d'ua flor encara barrada; ei era blancor ena ombra; ei era cellula intima d'un encara non dubèrt liri, qu'er òme non a de guardar mentre non l'age guardat eth solei. Era hemna, encara capuret, qu'ei sagrada. Era jaça innocentia que se desnishe era adorabla seminudesa qu'a pòur d'era madeisha, eth blanc pè que se refúgie ena pantofla, era gòrja que se vele dauant d'un miralh, coma s'eth miralh auesse uelhs, era camisa que s'esdègue a pujar e a amagar es espatles ath mendre bronit d'un móble que carrinche, o d'un car que passe, es cintes estacades, es crochets cordadi, es cordons estacadi, era estrementida deth hered e deth pudor, era espècia d'espant que hèn veir toti es movements, era inquietud lèu alada a on arren i a tà crànher, es fases successiues deth vestit tan beròies coma es brometes dera auròra; totes aguestes causes que non ei convenient descriuer-les, e ja ei pro solet d'indicar-les.

Era guardada der òme li cau mostrar-se encara mès religiosa dauant d'ua joena que ges deth lhet que dauant d'ua estela que campe en orizon. Era possibilitat d'arténher s'a de convertir en un augment deth respècte. Era borra deth percec, eth povàs dera prua, eth radiant cristau dera nhèu, era ala dera parpalhòla espovasada de plumes, son objèctes grossièrs se se comparen damb aguesta castetat qu'encara non sap qu'ei casta. Era joena qu'ei un esbòç de sòmi, e non ei encara ua estatua. Era sua cramba s'amague ena part ombriua der ideau. Er indiscret tacte dera guardada materialize aguesta vaga penombra. Contemplar, en aguest cas, qu'ei profanar.

Non mostraram, donc, cap d'aguesti suaus suenhs femenins qu'acompanhèren eth desvelhar de Cosette.

Un conde orientau ditz que Diu auie hèt blanca ara ròsa; mès qu'en auer-la campat Adan en moment d'entredaurir-se cuelhec vergonha e se botèc rosada. Nosati èm des que se senten cuelhudi dauant des joenes e des flors, pr'amor que les jutjam dignes de veneracion.

Cosette se vestic de seguit e se pientèc, causa qu'ère plan simpla en aqueth moment, pr'amor qu'alavetz non se crespuen eth peu damb coishinets ne se metien crinolines en cap. Dempús dauric era hièstra e campèc ar entorn, demorant veir un tròç de carrèr, ua cantoada de casa o d'empeirat, e veir en era a Mario. Mès que non se vedie arren de çò que se passaue dehòra, donques qu'eth pati interior ère enrodat de parets, e sense mès gessuda qu'uns jardins. Cosette didec qu'aqueri jardins èren òrres, e per prumèr còp ena sua vida li semblèren lèges es flors. Plan mès l'aurie shautat veir eth mendre tròç de carrèr, e atau cuelhec era decision de dirigir es uelhs entath cèu, coma se credesse que Mario podie tanben vier d'aquiu.

De ressabuda comencèc a plorar; e non ère efècte dera emocion dera sua amna, senon consequéncia des esperances agotades, resultat dera sua situacion. Sentec confusaments sabi pas se qué d'orrible, d'aguestes visions qu'amie er aire en eth; e didec ath sòn laguens que non ère segura d'arren; que perder-se de vista ère, totun, perder-se; e era idia de qué Mario podesse vier entada era deth cèu se l'acodic non ja damb colors agradius, senon lugubres.

Dempús, bromes rapides!, se remetec un shinhau, miralhant de nauèth eth sòn ròstre aguest arridolet innocent, mès que fide en Diu.

Toti dormien encara ena casa. Regnaue un silenci de província e non s'auie daurit cap hiestron. Era portaria ère barrada. Era tia Santos encara non s'auie lheuat, e Cosette supausèc naturauments que se passarie madeish damb sa pair. Qu'ère de besonh tot aquerò qu'auie patit, e aquerò qu'alavetz patie, entà qualificar ath sòn laguens ad aguest de dolent, per auer-la hèt a vier aciu; mès, compdaue damb Mario, pr'amor qu'er eclipsi d'aguesta lum ère impossible tu per tu. Percebie de quan en quan, a bèra distància, coma estrementides sordes, e didie: "Ei estranh que daurisquen e barren es pòrtes-cocheres tan d'ora."

Qu'èren es trets deth canon contra era barralha.

I auie, a pòqui pès per dejós dera hièstra de Cosette, ena anciana cornissa nera dera paret, un nin d'irongletes, un shinhau gessent, de sòrta que se podie, de naut estant, veir er interior d'aqueth petit paradís. Era mair, alavetz, caperaue damb es ales en forma de ventalh, as sòns hilhets, e eth pair volatejaue, anaue, tornaue, hènt-se a vier en bec minjar e punets. Eth gessent dia dauraue aqueth erós nin; era grana lei, “Multiplicatz-vos”, se vedie aquiu arridolenta e augusta, banhant era glòria deth maitin eth doç mistèri. Cosette, damb es peus negadi de solei e era amna plia de quimères, illuminada laguens per amor, e dehòra pera auròra, s'inclinèc mecanicaments; e lèu sense gausar cohessar que pensaue ath còp en Mario, se metec a guardar aqueri audèths, aquera familia, aqueth mascle e aquera femèla, aquera mair e aqueri hilhs, damb aguesta prigonda inquietud qu'es nins còsten enes èrbes.

XI.- Eth tret de fusilh precis e que non aucís ad arrés.

Eth huec dera tropa contunhaue, en tot alternar era fusilharia e era mitralha, sense guaire mau, a tot darrèr. Solet patie era part nauta dera façada de Corinto; de man en man anaue perdent era sua forma era hièstra deth prumèr estatge e es humaraus deth losat, crivilhadi de cascós de mitralha e de bales. Es combatents plaçadi aquiu les calec anar-se'n.

Per çò d'aute, aguesta qu'ei era tactica que s'obsèrve enes atacs as barralhes; se tire pendent fòrça temps, pr'amor d'agotar es municions des insurrèctes, se quèn ena fauta de respòner as trets. Quan se coneish, per çò der amendriment d'aguesti, que ja non an bales ne povora, se hè er assaut. Enjolras non auie queigut en param, e era barralha non responie. A cada descarga, Gavroche se uedaue era gauta damp era lenga, senhau de gran mensprètz.

- Plan, didie, esbocinatz era tela, pr'amor qu'auem besonh de bendes.

Courfeyrac interpelaue ara mitralha per çò deth pòc efècte que costauen es sòns cascós, e li didie ath canon:

- Que vies a èster difús, praube òme.

Ena batalha que i a mistèris coma en balh de masques. Probablaments eth silenci deth reduch començaue a costar inquietud entre es assetjaires, e eth temor de quauque incident imprevist ahisquèc en eri eth desir de veir clar ath trauèrs d'aqueth molon de calades e de saber çò que se passaue darrèr d'aquera paret impassibla que recebie es trets sense dignar-se respòner. Còp sec, es insurrèctes campèren un casco que reflectie es arrais deth solei en losat d'ua casa vesia. Qu'ère un pompièr que, emparat en ua humeneja, semblaue èster aquiu de centinèla, dominant damp era sua guardada tota era barralha.

- Qu'ei un testimòni incomòde, didec Enjolras.

Jean Valjean auie entornat era carabina a Enjolras, mès qu'auie eth sòn fusilh. Sense badar boca, afustèc ath pompièr, e ua segonda dempús, eth casco, herit pera bala queiguec damp estrepit en carrèr. Eth pompièr espaurit s'aluenhèc ath mès córrer.

Lo substituic un aute observador. Qu'ère oficiau. Jean Valjean, qu'auie tornat a cargar eth fusilh, afustèc ath nauèth vengut e eth casco der oficiau

venguec a amassar-se ath deth soldat. Er oficiau non persutèc mès, en tot desparéisher damp era madeisha rapiditat qu'eth pompièr. Aguest còp se comprehenec er advertiment, e arrés remplacèc ad aqueri dus. Que s'auie renonciat a espiar era barralha.

- Per qué non auetz aucit ad aguesti òmes?, preguntèc Bossuet a Jean Valjean.

Jean Valjean non responce.

XII.- Eth desorde, partidari der orde.

Bossuet didec en votz baisha a Combeferre:

- Non a responut ara mia pregunta.
- Qu'ei un òme que hè eth ben a trets, observèc Combeferre.

Es que sauven quauque rebrembe d'aguesta epòca, ja luenhana, se'n saben de qué era garda nacionau des entorns combatec valerosaments contra es insurreccions. Se mostrèc particularaments acarnassida e intrepida enes jordades de junh de 1832. Es boni tauernèrs de París e des entorns, qu'es sòns *establiments* deishauera revòuta sense parròquia, s'enforismauen dauant der espectacle dera sua sala de balh desèrta, en tot sacrificiar-se en per der orde representat pera tauèrna de baisha categoria.

En aqueth temps, vulgar e eroïc ath còp, dauant des idies qu'auien es sòns cavalièrs, se quilhauen es sòns interèssi damb es sòns paladins. Eth prosaïsme deth motiu non treiguie arren ara bravura deth movement. Es banquèrs, en veir amendrir es sòns molons d'escuts, entonauen era *Marselhesa*. Se vessaue liricaments era sang en per deth taulatge, defenent damb afogadura *lacedemonica* era botiga, aguest immens diminutiu dera patria.

Ath hons, mos ac cau reconéisher, tot qu'ère grèu aquiu. Es elements sociaus entrauen ena luta, tant qu'arribe entada eri eth dia d'entrar en equilibri.

Ua auta des causes que caracterizauen aquera epòca ère era anarquia barrejada damb eth governamentalisme (nòm barbar deth partit corrècte). Se defenie er orde damb disciplina. Eth tambor tocaue ara crida de pic, per orde o caprici de tau o quau coronèl dera Garda Nacionau; eth capitan Tau marchaue entath combat per inspiracion; eth garda nacionau Quau gessie entath camp en favor dera *sua idia* e pelejaue ara sua. Enes moments de crisi, enes *jornades*, se seguie mens es conselhs des caps qu'es des instints. Que i auie ena armada der orde vertadèrs guerrilhèrs, es uns d'espada, coma Fannicot; es auti de pluma, coma Enric Fonfrede.

Era civilizacion, representada malerosaments en aquera epòca, mèsalèu per un ensems d'interèssi, que per un grop de principis, ère, o se credie, en perilh e lançaue eth crit d'alarma. Toti, en constituir-se en centre, la

defenien, li prestauen ajuda e proteccion, e eth prumèr qu'arribaue s'impausaue era obligacion de sauvar ara societat.

A viatges, era afogadura arribaue enquiara exterminacion. Un piquet dera Garda Nacionau se constituie per autoritat privada, en conselh de guèrra, e jutjaue e executaue en cinc menutes as insurrèctes que queiguien presoërs. Un tribunau improvisat d'aguesta sòrta jutgèc e condemnèc a Joan Prouvaire. Herotja lei de Lynch, que cap partit a eth dret de lançar en cara as auti, donques qu'atau s'aplique pera republica en America, coma pera monarquia en Euròpa. Se complicaue aguesta lei de Lynch damb es enganhes que daue lòc. Un cèrt dia de revòuta, un joen poèta, cridat Pau Amand Garnier, siguec acaçat ena Plaça Reiau per un soldat damb era baioneta calada e non podec evitar era mòrt senon refugiant-se ena pòrtacohera deth numèro 6. S'entenie cridar: “Ad aguest, qu'ei sansimonian!”, e lo volien aucir. Ara plan, era causa de tot aquerò ère qu'amiaue jos eth braç un volum des memòries deth duc de Saint-Simon; un garda nacionau auie liejut en dorsièr deth libre “Saint-Simon” e siguec pro entà que cridèsse: “aucitz-lo!”

Eth 6 de junh de 1832, ua companhia de gardes nacionaus des entorns, que comandaue eth capitán Fannicot, se hec deimar per pur caprici en carrèr dera Chanvrerie. Eth hèt, encara qu'estranh, cònste en sumari format a conseqüéncia d'aquera insurreccio.

Eth capitán Fannicot, ciutadan impacient e gausat, espècia de guerrilhèr der orde, d'aguesti que viem de caracterizar, fanatic e indomdat partidari deth govèrn, non se podec tier deth gust de hèr huec abans dera ora fixada, e dera ambicion de cuélher era barralha eth solet, ei a díder, damb era sua companhia.

Exasperat pera aparicion successiuua dera bandèra ròia e dera levita vielha de Mabeuf, que cuelhec pera bandèra nera, criticaue en votz nauta as generaus e as caps des còssi, que, amassadi en conselh, non credien arribat encara eth moment der assaut definitiu e deishauen, sivans era frasa celèbra d'un d'eri, “coder-se era insurreccio ena sua pròpia saussa”. Per çò que hè ada eth, li semblaue era barralha ja prèsta; e coma ei naturau, qu'aquerò qu'ei prèst quèigue, ac volec sajar.

Comandaue a òmes tan decididi coma eth, a “furiosi”, segontes era expression d'un testimòni. Era sua companhia, era madeisha qu'auie

fusilhat a Joan Prouvaire, ère era prumera deth batalhon plaçat ena cantoada deth carrèr.

Quan mens se demoraue, eth capitan lancèc ara sua gent contra era barralha. Aquest movement, executat damp mielhor desir qu'estratégia, li costèc car ara companhia de Fannicot. Abans qu'arribèsse enes dus tèrci deth carrèr, ua descarga generau dera barralha la recebec, e quate des mès audaci que corrien en cap, sigueren mòrts, a usclar pèth, ath pè madeish deth reduch. Alavetz, aqueth peloton de gardes nacionaus, valents, mès sense era tenacitat militara, li calec arrecular, Dempús de quauque trantalhament, deishant ath sòn darrèr quinze cadavres.

Aqueth instant de trantalhada dèc temps as insurrectes tà tornar a cargar es armes, e ua auta descarga, plan mortifèra, artenhec ara companhia abans que podesse virar era cantoada deth carrèr, qu'ère eth sòn arrecès. Pendent un moment se vedec cuelhuda entre dues mitralhes e recebec eth huec deth canon, qu'en non auer orde en contra, seguie damp es sòns trets. Er intrepid e imprudent Fannicot siguec ua des victimes d'aguesta mitralha. L'aucic eth canon, ei a díder, er orde.

Aquest atac, mès furiós que formau, irritèc a Enjolras.

- Pècs!, cridèc. Envien ara sua gent a morir, e mos hèn despéner es nòstres municions per arren.

Enjolras parlaue coma vertadèr generau dera revòuta. Era insurreccio e era repression non luten damp es madeishes armes. Era insurreccio, que s'agòte lèu, non a senon un número limitat de trets e de combatents. Qu'ei impossible remplaçar ua cartuchèra que se uede, o un òme que crèbe. Era repression, coma que compde damp era armada, non se tie des òmes; e coma qu'a eth parc de Vincennes, que l'ei parièr degalhar povora e bales. Era repression dispause de tanti regiments coma defensors i a ena barralha, e de tanti arsenaus coma cartuchères tien es insurrèctes.

Que son, donc, lutes d'un contra cent, qu'acaben tostamps esbauçant era barralha; Se non ei qu'era revolucion, surgentant ara valenta, non vengue a lançar ena balança era sua ahlamada espada d'arcàngel.

Aquerò, a viatges, se passe; e alavetz era revòuta ei generau, es empeiradi entren en efervescéncia, pullulen es reduchs populars, París s'estrementís soberanaments, se despense eth *quid divinum*, i a en aire un 10 d'agost, un 29 de junhsèga, apareish ua prodigiosa lum, era boca dubèrta dera fòrça

arrecule, e era armada, aguest leon, ve entre eri, de pès e tranquil, aguest profèta, era França.

XIII. Clarors passatgères.

En caòs de sentiments e passions que defenen ua barralha, que se trape de tot; valentia, joenesa, orgulh, entosiasme, ideau, conviccion, acarnissament de jogaire, e mès que mès, intermiténcias d'esperança.

Ua d'aguestes intermiténcias, ua d'aguestes vagues estrementides d'esperança, s'experimentèc, còp sec, quan mens se pensaue, ena barralha dera Chanvrerie.

- Escotatz, exclamèc de ressabuda Enjolras deth sòn guardader estant, me semble que París se desvelhe.

Qu'ei sabut qu'en maitin deth 6 de junh era insurreccio avec pendent ua o dues ores, ua cèrta recrudescéncia. Era obstinacion dera campana de Sant Merry ahisquèc quauques illusions. Enes carrèrs de Poirier e de Gravilliers se comencèren a quilhar barralhes. Dauant dera pòrta de Sant Martin, un joen, armat damb ua carabina, ataquèc, solet, a un esquadron de cavalaria. Ath descubèrt, ath miei deth baloard, botèc un jolh en solèr, afustèc, tirèc, aucic ath que manaue er esquadron, e tornèc dident: "Un aute mès que ja non mos harà cap de mau". Siguec guinhauetejat. En carrèr de Sant Dionisi, ua hemna plaçada darrèr d'ua hièstra miei barrada hège huec contra era garda municipau; en cada tret se vedien tremolar es huelhes dera hièstra. Un gojat de catorze ans qu'amiaue es pòches plies de cartuches, siguec agarrat en carrèr dera Cossonnerie. Diuèrsi còssi dera Garda sigueren atacadi. Ena entrada deth carrèr Bertin-Poirée, un huec de fusilharia plan viu, e totafèt imprevist, acuelhec a un regiment de coirassadi, qu'ath sòn cap marchaue eth generau Cavaignac de Baragne. En carrèr Planche-Mibray, se lancèren des darrèrs estatges, sus era tropa, testi d'argila vielha e utisi de codina, çò qu'ère un mau senhau; autant que, en comunicar-li aguest hèt ath mariscau Soult, eth veteran de Napoleon se metec cogitós en tot brembar-se'n dera frasa de Suchet en Saragossa: "Qu'èm perdudi quan es vielhes mos lancen es sòns orinaus sus eth cap".

Aguesti simptòmes generaus que se manifestauen en moment de crederse localizada era revòuta, aguesta fèbre de colèra que tornaue a cuélher enventida, aguesti bualhs que volauen aciu e delà per dessús des masses prigondes de combustible, cridades es banlègues de París, tot aguest ensembs alarmèc as caps militars, que s'esdeguèren a amortar aqueri

principis d'incendi. S'ajornèc entà Dempús de qué aguesti bualhs s'amortèssen er atac as barralhes Maubuée, Chanvrerie e Sant Marry, pr'amor d'auer-se-les a veir damp eres soletes, e d'acabar fin finau damp tot. Se lancèren colomnes entàs carrèrs a on i auie fermentacion, escampant es grani, escorcolhant es petits, a dreta e quèrra, ja damp precaucion e lensor, ja ath pas de carga.

Era tropa esbauçaue es pòrtes des cases d'a on auien hèt huec, e ath còp piquets de cavalaria escampilhauen as grops des baloards. Non se hèc aguesta repression sense ramblah, sense aguest estrepit tumultuós, pròpi des patacs entre era armada e eth pòble. Aquerò ère çò que percepie Enjolras enes intervalus dera fusilharia e dera mitralha. Auie vist, ath delà, passar pera cantoada deth carrèr heridi en baiards, e didec a Courfeyrac:

- Aguesti heridi non son d'aciu.

Era esperança se tardèc pòc; aquera claror non s'estèc a eclipsar-se. En mens de mieja ora, çò qu'auie en aire s'esbugassèc; siguec coma un relampit sense pericle, e es insurrèctes senteren tornar a quèir sus eri aguesta espècia de lausa de plom qu'era indiferéncia deth pòble lance sus es que s'encabornien a resistir, ja abandonadi.

S'auie avortat eth movement generau, que semblèc aubirar-se vagaments; e atau, era atencion deth ministre dera Guèrra e era estratègia des generaus podie concentrar-se ja enes tres o quate barralhes qu'encara resistien.

Eth solei pujaue en orizon.

Un insurrècte interpelèc a Enjolras:

- Qu'auem hame. De vertat vam a morir aciu sense minjar?

Enjolras, tostemp emparat en sòn merlet, e sense deishar de uelh er extrèm deth carrèr, hec damp eth cap un senhau afirmatiu.

XIV.- A on se liegerà eth nòm dera aimanta d'Enjolras.

Courfeyrac, seigut ena sua calada ath cant d'Enjolras, seguie escarnint ath canon, e cada còp que passaue, damb eth sòn monstruós tapatge, aguesta ombriua broma de projectils que se cridaue era mitralha, li lançaue ua glopassada d'escarnis.

- Lança es bohades, malerós animau; me hès pena; t'esgargamères en vaganaut. Aquerò que non ei un tron, ei tossiquèra.

E toti arrien ath sòn entorn.

Courfeyrac e Bossuet, qu'era sua animositat s'aumentaue damb eth perilh, substituen, coma era senhora Scarron, era galejada per aliment, e a manca de vin, abocauen a toti alegria.

- Qu'admiri a Enjolras, didie Bossuet. Era sua impassibla temeritat me meravilhe. Que s'està solet, e plan per aquerò dilhèu ei un shinhau trist. Enjolras se planh dera sua granor, que l'obligue a estar-se veude. Toti nosati auem, mès o mens, aimantes que mos tornen lhòcos, ei a díder, valents. Quan s'està encamardat coma un tigre, non ei estranh que se pelege coma un leon. Atau mos resvenjam des males passades que mos jòguen es senhores grisetes. Roldan se hè aucir entà dar-li un desengust a Angelica. Toti es nòsti actes eroïcs vien des nòstes hemnes. Un òme sense hemna qu'ei ua pistòla sense pèira; era hemna ei qui hè disparar ar òme. Plan, donc: Enjolras non a hemna: non ei encamardat, e totun aquerò, trape era manèra d'èster intrepid. Qu'ei ua causa inaudida, poder èster hered coma era nhèu e gausat coma eth huec.

Enjolras non semblaue escotar; mès quinsevolh qu'auesse estat ath sòn costat l'aurie entenut prononciar a mieja votz aguesta paraula: *Patria*.

Non auie acabat encara d'arrir Bossuet, quan Courfeyrac cridèc:

- Nauetat!

E damb era votz d'un portièr en acte d'anonciar, higec:

- Me cridi Pèça de Ueit.

Plan que òc, un nau personatge venguie de gésser ena scèna. Qu'ère un aute canon.

Es artilhèrs, manobrant damb rapiditat, placèren en bataria era dusau pèça ath costat dera prumèra.

Damb aquerò començau ja a aparéisher eth desenlaç.

Dempús, es dues pèces, perfèctaments servides, tiraue de cara ath reduch, e es descargues barrades de batalhon de linha e deth des entorns protegien ara artilharia.

S'entenien tanben canonades a cèrta distància; e se passau que, ath còp qu'aguestes dues pèces s'acarnassien ena barralha deth carrèr dera Chanvrerie, ues autes dues boques de huec, ua en carrèr de Sant Dionisi e era auta en carrèr Aubry-le-Boucher, crivilhauen eth reduch de Sant Merry. Es quate canons hègen resson lugubraments. Es gossets ombrius dera guèrra se responien mutuauments damb es sòns idòls.

Des dues pèces plaçades ara contra era barralha deth carrèr dera Chanvrerie, ua tiraue damb mitralha e era auta damb bala.

Aguesta darrèra auie er afustatge un shinhau mès naut, e eth tret ère calculat de sòrta qu'era bala herisse era extremitat dera aresta superiora dera barralha, la hesse quèir, e lancèsse es tròci des calades sus es insurrèstes coma se siguessen cascós de mitralha.

Aguesta direcció deth tret auie coma objècte aluenhar as combatents deth dessús deth reduch, en tot obligar-les a agropar-se en interior; ei a díder, qu'aquerò anonciaue er assaut.

Un còp esforiadi es combatents de naut dera barralha pes bales, e des hièstres dera tauèrna pera mitralha, es colomnes d'atac poiriens auançar petr carrèr sense que les afustessin, e dilhèu enquia e tot sense èster vistes, escalar rapidament eth reduch, coma era net anteriora, e dilhèu cuelher-lo ara suspresa.

- Qu'ei absolutament de besonh amendrir eth mau que mos còsten aguestes pèces, didec Enjolras, e cridèc: Huec contra es artilhèrs!

Toti èren prèsti. Era barralha que pendent tant de temps s'auie tengut silenciosa, hec huec desesperadament en tot succedir-se sèt o ueit descargues damb ua sòrta de ràbia barrejada d'alegria; eth carrèr s'aumplic d'un hum plan espés; e ath cap de quauques menutes per entre aqueth bromadís henut d'ahlames se podec distinguir confusaments as dues tresaus parts des artilhèrs estiradi jos es arròdes des canons. Es que quedèren de

pès seguien en servici des pèces damb gran tranquillitat, mès eth huec s'auie amortesit.

- Que vam ben, didec Bossuet a Enjolras. Victòria!

Enjolras, botjant eth cap, responec:

- Se se tarde aguesta victòria un quart d'ora mès, non se traparàn naut mès de dètz cartuches ena barralha.

Sembla que Gavroche entenec açò darrèr.

XV.- Gavroche dehòra dera barralha.

De ressabuda, Courfeyrac vedec ua bonha ath pè dera barralha, dehòra deth carrèr, jos es bales.

Gavroche auie cuelhut dera tauèrna un tistèr d'aqueri que se tien entà botar botelhes, e gessent pera henuda, s'ocupaue tranquillaments en uedar en sòn tistèr es catuchères des gardes nacionaus mòrts en declive deth reduch.

- Qué hès aquiu?, didec Courfeyrac.

Gavroche lheuèc eth cap.

- Ciutadan, aumplisqui eth mèn tistèr.
- Non ves era mitralha?

Gravroche responec:

- Qu'ei parièr; que plò. Qué mès?

Li cridèc Courfeyrac:

- Entra!
- De seguit!

E, en un bot, se calèc en carrèr.

Rebrembarà eth lector qu'era companhia de Fannicot, en retirar-se, auie deishat ath sòn darrèr ua tralha de cadavres.

Coma uns vint d'aguesti jadien aciu e delà en tota era longada deth carrèr, sus er empeirat; qu'èren vint cartuchères entà Gavroche, e ua provision de cartuches entara barralha.

Eth hum formaue en carrèr coma un bromadís. Qui que sigue qu'age vist ua broma en un carís de montanhes, entre dues nautades perpendiculares, se pòt imaginar aqueth hum embarrat e coma condensat per dues ombriues linhes de cases nautes. Pujaue tot doç e se renaue de contunh, en tot resultar d'aquerò ua escurina graduau, qu'envolopaue era lum deth solei ath miei deth dia. Es combatents se distinguien a penes d'un extrèm ar aute deth carrèr, a maugrat dera braca distància que i auie.

Aquera escurina, probablaments prevista e calculada pes caps qu'auien de dirigir er assaut dera barralha, siguec utila entà Gavroche.

Jos es plecs d'aqueth vel de hum, e gràcies ara sua petitessa, podec auançar peth carrèr sense que lo vedessen, e desocupar es sèt o ueit prumères cartuchères sense guaire perilh.

S'arrossegaue capenjós, caminaue a quate pautes, cuelhie eth tistèr damb es dents, se retorcie, s'esquitlaue, ondulaue, serpejaue d'un cadavre en aute e uedaue era cartuchèra coma un monard daurís un nòde.

Dera barralha estant, a maugrat d'èster encara pro apròp, non gausauen cridar-li que tornèsse, per pòur de cridar era atencion entada eth. Ena pòcha deth cadavre d'un caporau trapèc un salèr de povora.

- Entara set, didec en tot sauvar-lo-se.

A truca de seguir auançant, arribèc a on era broma dera fusilharia venguie a èster transparenta, autant qu'es tiradors dera tropa de linha, caladi darrèr deth sòn parapet de calades e es deth batalhon des entorns en angle deth carrèr, notèren que se botjaue quauquarren entre eth hum.

En moment que Gavroche uedaue era cartuchèra d'un Sergent que jadie près d'ua cantoada, ua bala heric eth cadavre.

- Dimònisi!, didec Gavroche. M'aucissen as mèns mòrts.

Ua auta bala arrinquèc bualhs der empeirat ath sòn costat. Era tresau volquèc eth tistèr.

Gavroche campèc, e vedec qu'eth huec venguie des gardes nacionaus des entorns.

Se metec de pès, damb es peus esparjudi peth vent, damb es mans en ansa, era vista fixa enes gardes nacionaus e cantèc:

*S'un ei lèg en Nanterre,
eth tòrt ei de Voltaire;
e se ne sò o non,
eth tòrt ei de Rousseau.*

De seguit cuelhec eth tistèr, tornèc entada eth, sense pèrder ne un solet des cartuches qu'auien queigut en solèr e sense pòur des trets, anèc a desocupar ua auta cartuchèra. Era quatau bala non l'artenhec tanpòc. Gavroche cantèc:

*Notari vau a èster
per tòrt de Voltaire;
e se ne sò o non,*

eth tòrt ei de Rousseau.

Era cincau bala non costèc mès efècte qu'eth d'inspirar-li era tresau cançon:

Era alegria ei mès èsser,

per tòrt de Voltaire;

se tan praube sò jo,

eth tòrt ei de Rousseau.

Atau seguic pendent bèth temps.

Er espectacle qu'ère ath còp espaventós e entretengut. Gavroche, diana des bales, se trufaue des fusilhs. Semblaue divertir-se fòrça. Qu'ère eth parrat picotejant as caçaires. A cada descarga responie damb ua cançon. L'afustauen sense pòsa, e non lo tocauen jamès. Es gardes nacionaus e es soldats arrien en afustar-lo. Se lançaue en solèr, tornaue e lheuar-se, s'amagaue en angle d'ua pòrta; dempús sautaue, despareishie, tornaue a aparéisher, hugie, se tornaue a presentar, responie ara mitralha en tot calarse eth pòdo en nas e estenent es auti dits e, mentretant, panaue es cartuches, uedaue es cartuchères e aumplie eth sòn tistèr.

Es insurrèctes, lèu sense alendar, lo seguien de uelh. Era barralha tremolaue tant qu'eth cantaue. Non ère un mainatge, ne un òme, qu'ère ua hada en forma de tafurèl; se podie díder eth nan invulnerable dera peleja. Es bales corrien ath sòn darrèr, mès eth, qu'ère mès escarrabilhat qu'eres. Jogaue ua sòrta de terrible jòc ara amagadera damb era mòrt; e cada viatge qu'er espèctre apressaue eth sòn ròstre nud, eth coquin li fotie un còp de *papirus*.

Ça que la, ua bala mielhor dirigida o mès traïdora qu'es autes acabèc per arténher ad aqueth gojat, espècia de huec presomptuós. Se vedèc trantalhar a Gavroche, e dempús quèir. Tota era barralha lancèc un crit. Mès que i auie quauquarren d'Anteo en aqueth pigmèu; entath tafurèl, tocar er empeirat ei coma entath gigant tocar era terra. Gavroche non auie queigut senon entà tornar-se a lheuar. S'incorporèc, ua longa linha de sang li rajaue pera cara. Quilhèc es braci entà naut, guardèc entath punt d'a on auie gessut eth tret, e se metec a cantar:

Se vengui de quèir,

eth tòrt ei de Voltaire;

s'ua bala m'artenhec,

eth tòrt ei...

Non podec acabar. Ua auta bala deth madeish tirador talhèc era frasa ena sua gòrja. Aguest còp queiguec damb eth ròstre contra eth solèr e non se botgèc mès. Era grana amna d'aqueth mainatge auie volat.

XVI.- A on se veirà qu'eth frair pòt vier a èster pair.

I auie alavetz en jardin deth Luxembourg (pr'amor qu'era guardada deth drama li cau estener-se pertot), dus mainatges que venguen cuelhudi dera man. Er un podie auer sèt ans e er aute cinc. Banhadi pera ploja, auien alistat es passègi per a on daue eth solei. Eth màger amiaue ath mès petit; ambdús èren caperadi de pelhòts e esblancossidi.

Eth mès petit didie:

- Qu'è hame.

Eth màger, damb sòn anament ja de proteccion, amiaue ar aute dera man quèrra, e ena dreta amiaue ua vergueta.

Se trapauen solets en jardin, pr'amor qu'era policia auie manat barrar eth brescat d'aguest, per çò dera revòuta, e ère desèrt. Es tropes qu'aien hèt jadilha en eth, auien partit entath combat.

Com ei qu'èren aquiu aqueri mainatges? Dilhèu s'aien escapat d'un còs de garda miei dubèrt; dilhèu enes entorns, ena barralha deth Lunfèrn, ena planhèra der Observatori, o ena vesia horcalhada que senhorege eth fronton, a on se lièg: *Invenerunt parvulum pannis involutum*, i auesse bèra barraca de sauta-en-banca, que d'era auien hujut; dilhèu era vesilha pera tarde, evitant era vigilància des inspectors deth jardin ath còp de barrar eth brescat, s'auessen demorat e passat era net en ua d'aguestes garites a on se liegen es jornaus. Eth cas ei que vaganuen per aquiu, e que semblauen liures. Vagar e semblar liure qu'ei estar percut; e plan, aqueri mainatges n'èren.

Qu'èren es madeishi qu'era sua sòrt auie enquimerat autant a Gavroche, e qu'eth lector rebrembarà. Es hilhs de Thenardier que s'estauen damb era tia Magnon, atribuidi ath senhor Gillenormand, e ara, huelhes queigudes de totes aguestes arrames sense arraïcs, e que rodauen peth solèr possades peth vent.

Es sòns vestits, pròpis deth temps dera tia Magnon, e que li servien de prospècte entath senhor Gillenormand, qu'èren ja esbocinadi.

Aguesti dus èssers apertenguien ja ara estadistica des "mainatges abandonadi" qu'era policia enregistre, recuelh, hòravie e torne a trapar enes carreràs de París.

Sonque en un dia de tanta confusion se compren qu'aqueri miserables mainatges siguessen en jardin deth Luxembourg. S'es inspectors les auessen vist, aurien hèt enlà d'aquiu ad aqueri pelhòts. Es mainatges praubi non entren enes jardins publics; a maugrat que, coma mainatges que son, aurien d'auer eth dret as flors.

Aquesti se trapauen aquiu gràcies a auer-se manat barrar eth brescat.

Qu'èren de contraband. S'auien esguitlat en jardin e se demorèren laguens. Es inspectors non dèishen de susvelhar, encara que se barre eth brescat; se supause que seguissen fongionant; mès era vigilància ei mendre, enquia e tot nulla. Es inspectors, aqueth dia, en tot participar dera publica ansietat, e mès ocupadi en çò d'exterior qu'en çò d'interior, non se cuedauen deth jardin, e atau non vederen a dus delinqüents.

Era vesilha auie ploigut, e tanben un shinhau peth maitin; mès en junh, es botarràssi, non se calen en solèr. A penes se ve, ua ora dempús dera tormenta, que tant polit e roïenc dia a vessat lèrmes. Eth solèr se seque tan lèu coma es caròles d'un mainatge.

En aguest instant de solstici, era lum deth meddia ei, didem-ac atau, ponchanta. Se senhorege de tot. Se duplique e se superpause ara tèrra damb ua sòrta de succion. Se diderie qu'eth solei a set. Un botarràs qu'ei un veire d'aigua. Era ploja qu'ei beguda ath còp. Peth maitin tot qu'ei arriuets que corren, pera tarde, povàs que se quilhe. Arren i a autant admirable coma eth verdor qu'era ploja laue e eth solei seque; qu'ei coma sénter er ambient ath còp fresc e caud. Es jardins e es pradères damb era aigua enes sòns arraïcs e eth solei enes sues flors, se convertissen en brasèrs d'incens, e exalen ath còp toti es sòns perhums. Tot arrís, cante e s'aufrís. Un que se sent doçaments embriac. Era primauèra ei un paradís provisionau e eth solei ajude ar òme a tier paciència enquia qu'arriba eth definitiu.

Que i a èssers que non demanen mès; que, en auer eth cèu blu, diden: "Qu'ei pro!" Pensadors absorbidi dauant deth prodigi, que, idolatres dera natura, se mòstren indiferents entàth ben e entath mau; contempladors deth cosmòs, que, ath miei de tanta magnificéncia, se desbremben des sòns semblables e non comprenen que i age qui cale era sua atencion ena hame des uns, ena set des auti, ena nudesa deth praubi pendent er iuèrn, ena curvatura linfatica d'ua petita espia dorsau, ena jaça, en humarau, en croton, enes pelhòts des joenes que s'arraulissen de hered, quan se pòt

meditar ara ombra des arbes; esperits tranquils e terribles implacablaments satisfèts. Causa estranha!, er infinit qu'ei pro.

Ignoren aguest gran besonh der òme, çò de finit, qu'admet eth ligam. Non se'n bremben de çò de finit, qu'admet eth progrès, eth trabalh sublim. Hug dera sua ment çò indefinit, que neish dera combinacion humana e divina de çò infinit e çò finit. Sonque meter-se dauant dera immensitat, arrissen. Entàda eri non i a alegria senon extasi. Abismar-se, aguesta ei era sua vida. En sòn concèpte, era istòria dera umanitat non ei qu'un plan dividit en fraccions, a on non se trape eth Tot; eth vertadèr. Tot qu'ei dehòra. Entà qué brembar-se'n d'aguesta menudalha qu'ei er òme.? Didetz qu'er òme patís, e non a arren d'impossible; mès, ça que la, guardatz se com se quilhe Aldebaran. Didetz qu'ara mair se l'a agotat era lèit, qu'eth nauèth neishut s'està morint; non sai ua soleta paraula; mès, totun, consideratz aguesta admirabla rosassa que forme era blancor der auet examinada damb eth microscòpi! Comparatz damb aquerò eth mès ric encaish! Aguesti pensaires non se desbremben d'estimar. Ei tant, çò qu'influís en eri eth zodiac, que les empedís veir ath mainatge que plore. Diu les eclipse era amna. Ei ua familia d'intelligéncies ath còp petites e granes. Horacio se condaue en aguest grop, e Goethe, e dilhèu tanben Lafontaine. Magnifics egoïstes der infinit, espectadors tranquils deth dolor, que non ven a Neron se hè bon temps, qu'ada eri eth solei les amague eth fogairos, que guardarien guilhotinar cercant en suplici un efècte de lum; que non entenen ne eth crit, ne eth somic, ne er arranguilh, ne eth toc d'alarme, entada eri tot ei pro ben, donques que i a eth mes de mai que se declaren satisfèts tant que luden sus es sòns caps bromes de purpla e aur, e que son decididi a èster erosi tant qu'es astres luden e canten es audèths.

Se les compararie a còsi tenebrosi que dèishen anar arrais de lum. Ne tansevolh sospèchen que son dignes de pietat; e ça que la, ne son; pr'amor qu'eth que non plore, non i ve. Qu'ei de besonh admirar-les e planher-se d'eri, coma planheriem e admiraríem a un èsser que siguesse ath còp net e dia, que non auesse uelhs jos es celhes, e qu'ath miei deth sòn front ludesse un astre.

Cossent damb quauqui uns, era indiferéncia d'aguesti pensadors qu'ei ua filosofia superiora. D'acòrd; mès en aguesta superioritat que i é era imperfeccion. Se pòt èster immortau e coish; testimòni, Vulcano. Se pòt

èster mès qu'òme e mens qu'òme. Cò d'incomplet immens qu'ei ena natura. Qui se'n sap s'eth solei non ei un cec?

Alavetz, donc, de qui fidar-se'n? *Solem quis dicere falsum audeat?* Com s'an d'enganhar certans gènis, certans Altissims en forma umana, certans òmes-astres? Com aquerò qu'ei a tan grana nautada, en cim, naut de tot, en cenit; çò que mane ara tèrra tanta claror, a de veir pòc, a de veir mau, non a de veir? Non ei aquerò entà desesperar-se? Non. Donques qué i a per dessús deth solei? Diu.

Eth 6 de junh de 1832 tàs onze deth maitin, eth Luxembourg, solitari e despoblat, qu'ère polit. Es terrasses e es partères s'enviauen ath miei dera lum, perhums e resplendors. Es arrames, hòles ena claretat deth meddia, semblauen voler abraçar-se. I auie enes sicomors un revolum de bosquetes; es parrats celebrauen eth sòn trionf; uns auti audereths pujauen pes castanhèrs, picotejant enes horats dera crospa. Era platabanda acceptaue era legitima monarquia des liris. Eth mès august des perhums qu'ei eth que ges dera blancor.

S'alendaue era flaira aromatica des clavèls. Es vielhs chots de Maria de Medicis sentien er amor sus es nauti arbes. Eth solei dauraue, tintaue de purpra e alugaue es tulipes, que non son arren mès que totes es varietats dera ahlama venguda en huec. Ar entorn des bancs de tulipes volatejauen es abelhes, bualhs d'aguestes flors-ahlama. Tot qu'ère gràcia e alegria, enquia e tot era ploja pròcha; aguesta, reincidenta, que d'era s'aien de profitar es liris e es maire-seuves non auie arren d'alarmant, es arongles hègen era graciosa menaça de volar baish. Eth qu'ère aquiu alendaue felicitat; era vida flairaue ben; tota aquera natura exalaue eth candor, eth secors, era assisténcia, era paternitat, era amorassa, era auròra. Es pensaments que queiguien deth cèu èren doci coma era maneta d'un mainatge que se pune.

Es estatues, jos es arbes, nudes e blanques, amiauen vestits d'ombra, traucadi de lum; qu'èren deveses damp pelhòts de solei, donques qu'es arrais les penjauen de pertot. Ar entorn der estanh gran era tèrra ère seca ja, e enquia e tot cauda. Se botjaue pro vent entà lheuar, aciu e delà, petits remolins de povàs; e quauques huelhes auriòles, rèstes dera darrèra tardor, s'acaçauen alègraments, coma es mainatges enes sòns jòcs.

Era abondor dera claror qu'auie sabi pas se qué de padegant. Era vida, era saba, eth calor, es efluvis se desbordauen; se sentie jos era creacion çò d'enòrme d'ua hònt; en totes aqueres bohades calades d'amor, en aqueth

va-e-ven de reverberacions e de reflèxi, en aqueth prodigiós autrejament d'arrais, en aqueth vessament indefinit d'aur fluid se sentie era prodigalitat de çò d'inagotable; e darrèr de tant esplendor, coma darrèr d'ua cortina d'ahlames, s'entrevedie a Diu, aguest milionari d'esteles.

Gràcies ath sable non i auie ua plapa de lim, gràcies ara ploja non i auie un gram de cendre. Es florets venguen de lauar-se; tot eth velot, tot eth satin, toti es vernisi, tot eth aur que ges dera tèrra en forma de flors, s'aufrien ara vista ena sua màger puretat.Tota aquera magnificéncia alendaue era netedat. Eth gran silenci dera natura erosa aumplie eth jardin. Silenci celèste, compatible damb mil musiques, amanhagades des nins, bronzinadís des eishames, palpitacions deth vent. Tota era armonia dera sason se completaue en un agradiu conjunt. Es entrades e gessudes dera primauèra se verificauen en sòn orde regular; acabauen es lilàs e començauen es jansemens; quauques flors s'arreculauen; e peth contrari, s'auançauen quauqui insèctes: era avantgarda des parpalhòles ròies de junh fraternizaue damb era rèragarda des parpalhòles blanques de mai. Es platanèrs mudauen era pèth. Era brisa formaue ondulacions enes magnifics grops de castanhèrs. Er espectacle qu'ère esplendid. Un veteran deth quartèr vesin que guardaue a trauèrs deth brescat, didie:

- Qu'ei era primauèra vestida de totes es armes, e damb eth sòn unifòrme de gala.

Tota era natura esdejoaue; era creacion s'auie seigut ena taula, donques que ja ère era ora. Era gran tovalha blua qu'ère estenuda en cèu, e era gran tovalha verda ena tèrra. Eth solei alugaue *a giorno*. Diu mestraue era taulejada universau. Cada èsser auie eth sòn aliment o eth sòn pastison. Eth colom trapaue semes; eth pinçon, milh; era cardalina, anagalids; eth pançaròia, babaus; era abelha, flors; era mosca infusòris; era garia, mosques. Se minjauen tanben de quan en quan es uns as auti; tau ei eth mistèri deth mau barrejat damb eth ben; mès ne un solet animau auie er estomag uet.

Es dus mainatges abandonadi auien arribat ath cant der estanh; e, coma se les espaurisse aquera lum, sajauen d'amagar-se; qu'ei er instinct deth prabe e deth fèble dauant dera magnificéncia, encara impersonau; e se calèren darrèr dera cabana des cignes.

A intervalus, quan corrie eth vent, s'entenien confusaments crits, un sorolh, espècia de ranguilh tumultuós, qu'ère eth huec des fusilhs, e còps

sords, qu'èren es canonades. Se vedie lum sus es losats peth cant des Mercats, e sonaue ena luenhor ua campana, que semblaue cridar.

Es mainatges non dauen indicis de notar arren d'aquerò. Eth mès petit repetie de quan en quan e a mieja votz:

- Qu'è hame.

Lèu ath madeish temps qu'es dus mainatges, s'apressaue ua auta parelha en estanh. Qu'ère un aunèst vesin de cinquanta ans, qu'amiaue dera man a un aute aunèst vesin de sies; Plan que òc, eth pair accompanhat deth hilh. Er aunèst vesin de sies ans auie ua enòrma còca.

En aquera epòca, cèrtes cases riberenques, en carrèr de Madame e en deth Lunfèrn, possedien ua clau deth Luxembourg, que d'era gaudien es logataris quan eren barradi es brescats, tolerància que Dempús s'a suprimit. Aqueth pair e aqueth hilh gessien sense cap de dopte d'ua d'aguestes cases.

Es dus praubets vederen vier *aqueth senhor* e s'amaguèren un shinhau mès.

Qu'ère aguest un ciutadan; dilhèu eth madeish que Mario, bèth dia, ath miei dera sua amorosa fèbre, auie entenut, ath cant deth madeish estanh, conselhar ath sòn hilh "qu'evitèsse es excèssi". Auie ua mina afabla e capinauta, e era sua boca, sense badar-se jamès, arrie tostemp. Aguest arridolet mecanic, costat per massa maishèra e pòca pèth, mòstre, mès qu'era amna, es dents. Eth mainatge, damb era sua còca nhacada, sense seguir minjant, semblaue desengustat. Amiaue er unifòrme de garda nacionau, solide per çò dera revòuta, e eth pair anuae vestit de paisan, per prudència.

S'arturèren eth pair e eth hilh ath cant der estanh, a on se regaudien es cignes. Aqueth ciutadan semblaue professar ua admiracion especiau entad aguesti animaus. Se retiraue ada eri ena manèra de caminar.

En aqueth moment es cignes nadauen; qu'ei aguest eth sòn principau talent; e s'estauen magnifics.

S'es dus praubets s'auessen metut a escotar, e auessen auut edat entà compréner, aurien pogut recuélher es paraules d'un òme grèu. Eth pair li didie ath hilh:

- Eth sabent s'acontente damb pòca causa. Cuelh eth mèn exemple. Non me shaute era pompa. Jamès se me ve damb vestits d'aur e de pèires

precioses. Que dèishi agesta faussa ludentor entàs amnes mau organizades.

En aqueth instant es crits prigonds que procedien deth cant des Mercats s'estarnèren damb un aument de campanes e de tapatge.

- Qué ei aquerò?, preguntèc eth mainatge.

Eth pair responec:

- Que son es saturnalas.

Còp sec vedec as dus mainatges esquiçadi que seguien immobils darrèr dera caseta verda des cignes.

- Aguest qu'ei eth començament, didec.

E higec, Dempús un brac silenci:

- Era anarquia qu'entre en aguest jardin.

Mentretant, eth hilh tornèc a nhacar era còca, escopic eth tròç e se metec a plorar ara imprevista.

- Per qué plores?, preguntèc eth pair.

- Non è mès hame, responec eth mainatge.

Eth pair cuelhec un aspècte ombriu.

- Que non te cau auer hame tà minjar-te ua còca.

- Non m'agrade era còca. Qu'ei dura.

- Non la vòs?

- Non.

Eth pair li mostrèc as cignes.

- Lança-lo ad aguesti palmipids.

Eth mainatge trantalhèc. Encara que non se volgue ua còca, aquerò non ei motiu entà balhar-la.

- Sigues uman. Te cau auer pietat des animaus.

E agarrant era còca des mans deth mainatge, la lancèc en estanh.

Era còca queiguec pro près dera aurèra. Es cignes èren luenh, ath miei der estanh, e ocupadi en quauqua auta presa; atau, donc, non auien vist ath ciutadan ne ara còca.

Eth ciutadan, en saber-se'n de qué aguest darrèr corrie perilh de perder-se, e preocupat per un naufragi inutil, s'autregèc a ua agitacion telegrafica que venguec a cridar era atencion des cignes.

Divisèren quauquarren que subrenadaue, virèren de romb, coma vaishèths que son, e se filèren entara còca doçaments, damb aguesta augusta majestat qu'ei avienta as animaus blanqui.

- Es cignes comprenen es senhaus, didec eth ciutadan, plan satisfèt damb aguesta mòstra deth sòn engenh.

En aqueth moment eth rambalh luenhant dera ciutat aumentèc de ressabuda. Aguest còp i auie quauquarren de sinistre. I a bohades de vent que parlen damb mès claretat que d'autes. Era que bohaue alavetz se hec a vier enquia aciu claraments redobles de tambor, crits, descargues sarrades, e es lugubres responses dera campana e deth canon. Coïncidic aquerò damb ua broma nera qu'amaguèc eth solei en un virament de uelhs.

Es cignes encara non auien arribat ena còca.

- Arreculem, didec eth pair, ataqueu es Tulheries.

Cuelhec de nauèth era man deth sòn hilh. Dempús seguic:

- Des Tulheries enquiathe Luxembourg non i a mès distància qu'era que separe era dignitat deth rei dera dignitat deth par. Non ei grana. Es fusilhades van a plòir.

Campèc era broma.

- E dilhèu tanben va a descargar era ploja. Eth cèu se barrège en tot aquerò. Era arrama dusau qu'ei condemnada. Tornem ara prèssa.

- Voleria veir as cignes minjar-se era còca, didec eth mainatge.

Eth pair responc:

- Que serie ua imprudència.

E se hec a vier ath ciutadanet.

Eth hilh, en tot sénter auer de deishar es cignes, virèc eth cap entar estanh, enquia qu'un grop d'arbes l'ac amaguèc.

Mentretant, e ath madeish temps qu'es cignes, es mainatges vagabonds s'auien apressat ara còca. Flotaue aguesta sus era aigua. Tant qu'eth mès petit non deishaue de uelh ara còca, eth màger tachauera vista en ciutadan.

Eth pair e eth hilh entrèren en laberint de passègi qu'amie entara escala grana deth grop d'arbes, peth costat deth carrèr de Madame.

Tanlèu se perdèren de vista, eth màger s'estirèc de seguit, capenjós, en bòrd redon der estanh, e agarrant-se ada eth damb era man quèrra, inclinat

sus era aigua, lèu a mand de quèir, estenèc damb era man dreta era sua vergueta entara còca. Es cignes, en veir ar enemic, s'esdeguèren, e en pressar-se, costèren un efècte d'ondades util entath pescadoret. Era aigua refluic ath sòn dauant, e ua des sues mofles ondulacions concentriques possèc leugèraments era còca entara vergueta deth mainatge. Aguest tocaue era còca ath còp qu'arribauen es cignes; eth gojat fotec un còp viu, lo tirassèc entada eth, espauric as cignes, lo cuelhec e se lheuèc. Era còca ère banhada, mès es mainatges auien hame e set. Eth màger lo dividic en dues parts, ua grana e era auta petita; cuelhec era petita entada eth, autregèc era grana ath sòn frair, e li didec:

- Hè-te a baishar aquerò per erbèr.

XVII.- Mortuus pater filium moritum expectat.

Que s'auie lançat Mario dehòra dera barralha seguit de Combeferre; mès que ja ere tard. Gavroche ère ja mòrt. Combeferre s'encarguèc deth tistèr damb es cartuches e Mario deth mainatge.

Ai!, pensaue que çò qu'eth pair de Gavroche auie hèt per sa pair, eth ac hège peth hilh; encara que Thenardier s'auie hèt a vier a sa pair viu, e eth se lo hège a vier mòrt.

Quan Mario entrèc en reduch damb Gavroche en braça, auie, coma eth mainatge, eth ròstre negat de sang.

En instant de baishar entà recuélher a Gavroche, ua bala l'auie passat heregant eth cap, sense qu'eth se n'encuedésse.

Courfeyrac se treiguec era corbata, e bendèc eth front de Mario.

Se botèc a Gavroche ena madeisha taula de Mabeuf, e sus ambdús còssi s'estenec ua tela nera. Qu'ère pro entar ancian e entath mainatge.

Combeferre distribuic es cartuches deth tistèr que s'auie hèt a vier.

Aquerò autrejaue a cada òme quinze trets mès.

Jean Valjen seguie en madeish lòc sense botjar-se. Quan Combeferre li presentèc es quinze cartuches, botgèc eth cap.

- Be n'ai d'estranh aguest òme!, li didec en votz baisha Combeferre a Enjolras. Que trape era manèra de non combàter en aguesta barralha.

- Çò que non l'empedís defener-la, responce Enjolras.

- Er eroïsme qu'a es sòns tipes originaus, repliquèc Combeferre.

E Courfeyrac, qu'ac auie entenut, higec:

- Qu'ei un gènre desparièr der oncle Mabeuf.

Qu'ei interessant notar qu'eth huec que se hège contra era barralha a penes trebolaue es anims en interior. Es que jamès an format partida deth revolum qu'ei aguesta sòrta de guèrra, non se pòden imaginar es singulars moments de tranquillitat que se barregen damb aguestes terribles convulsions. Se va e se ven, se parle, se diden badinades, se passe eth temps. Ua persona que coneishem, entenec díder a un combatent, ath miei dera mitralha: "Qu'èm aciu coma en ua taulejada d'amics."

Eth reduch deth carrèr dera Chanvrerie, ac tornam a díder, semblaue fòrça tranquil en interior. Totes es peripecies e totes es fases auien estat, o èren a mand d'agotar-se. Era posicion, per çò de critica, s'auie convertit en menaçaira, e verie a èster, probablaments, desesperada. A mida qu'era situacion s'escurie, era lum eroïca tintaue de purpra, mès e mès, era barralha. Enjolras, grèu, la dominaue, ena actitud d'un joen espartan, en tot consagrar era sua espada nuda ar ombriu gèni Epidotas.

Combeferre, damb eth mocador estacat ena cinta, guarie as heridi. Bossuet e Feuilly hègen cartuches damb era povora deth salèr que Gavroche trapèc ena pòcha deth caporau; e Bossuet li didie a Feuilly:

- Lèu agarraram eth passapòrt entà un aute planeta.

Courfeyrac, seigut enes calades que s'auie sauvat ath cant d'Enjolras, dispausaue e apraiue tot un arsenau, eth sòn paishon d'estòc, eth sòn fusilh, dues pistòles d'arçon e es punhs, tot damb eth suenh d'ua joena que bote en orde es sòns utisi de cabinet.

Jean Valjean, mut, guardaue era paret qu'auie ath sòn dauant.

Un obrèr se tenguie sus era tèsta damb ua còrda un chapèu de palha dera tia Hucheloup, “per pòur des arrais deth solei”, didie. Es joeni dera Cogourde d'Aix, parlotauen alègrament es uns damb es auti, coma s'auessen prèssa de parlar patués per darrèr viatge. Joly, qu'auie despenjat eth miralh dera veuda Hucheloup, examinaue en eth era sua lengua. Quauqui combatents, en auer desnishat crostons de pan, lèu hloridi, en un tirador, se les minjauen damb talents. Mario se sentie inquiet, pensant en çò que sa pair li diderie.

XVIII.- Er ihon convertit en prèsa.

Persutem en un hèt psicologic pròpi des barralhes. Arren de çò que caracterize aguesta estonanta guèrra des carrèr s'a de deishar de cornèr.

Quinsevolh que sigue era estranya tranquillitat interiora que viem de parlar, era barralha, entàs que son ath sòn laguens, que seguís estant coma ua vision.

Que i a quauquarren d'apocalipsi ena guèrra civila; totes es bromes de çò desconeishut se barregen damp aguesti terribles resplendors; es revolucions son esfinxs, e qui que sigue qu'age estat en ua barralha se pense qu'a auut un sòmi.

Çò que se sent en taus lòcs ei, coma ja auem indicat a prepaus de Mario, e dempús veiram es conseqüéncies, mès o mens qu'era vida. Ja dehòra dera barralha, un non sap se qué a presenciat aquiu. Un qu'a estat terrible, e ac igmore. A estat enrodat d'idies que combatien, qu'auien ròstres umans, e eth cap deth patriòtes s'a illuminat damp era claror der avier. Aquiu i auie cadavres estiradi e hantaumes de pè. Es ores qu'èren colossaus e semblauen ores d'eternitat. Que s'a viscut ena mòrt. S'a vist passar ombres. Què ère tot aquerò? I auie aquiu mans sagnoses; un espaventós tapatge, e tanben un orrible silenci; boques dubèrtes que cridauen, e d'autas boques dubèrtes que non didien ua soleta paraula; s'estaue ath miei deth hum, dilhèu ath miei dera net. Un se pense auer tocat eth sinistre bòrd des prigondors desconeishudes e se guarda un es angles, a on apareishen coma plapes vermelhes. Que s'a desbrembat tot.

Tornem en carrèr dera Chanvrerie.

Còp sec, entre dues descargues, s'entenec eth son luenhant dera ora.

- Son es dotze, didec Combeferre.

Encara non auien acabat de sonar es dotze campanades, quan Enjolras, botant-se de pès, didec damp votz nauta de naut dera barralha estant:

- Pujatz calades ena casa, e plaçatz-les ath bòrd dera hièstra e des humaraus. Era mitat dera gent tòs fusilhs e era auta mitat tòs pèires. Non auem de pèrder ua soleta menuta.

Un grop de sapaires pompièrs, damp era piòcha ena espatla, venguie d'aparéisher, en orde de batalha, en extrèm deth carrèr.

Aquerò deuie èster eth cap d'ua colomna. E de quina? Dera der atac, plan que òc. Es sapaires pompièrs, encargadi d'esbauçar era barralha, les cau precedir tostemp as soldats que l'an d'escalar.

Qu'ère evident qu'arribaue ja eth moment, denominat en 1822 peth senhor de Clermont-Tonnerre *coup de collier*.

Era orde d'Enjolras siguec executada damb era diligenta exactitud, pròpia des vaishèths e des barralhes, es dus solets lòcs de combat d'a on ei impossible húger. En mens d'ua menuta, es dues tresaus parts des calades qu'Enjolras auie hèt apilerar ena pòrta de Corinto sigueren pujades en prumèr estatge e en humarau, e abans que se passèsse ua auta menuta, aqueres calades, plaçades artisticaments ua sus era auta, tapiauen, enquira mitat dera sua nautada, era hièstra d'un e es lucanes der aute. Feuilly, principau constructor, auec suenh de deishar quauqui intervalus entàs canons des fusilhs. Aguesta sòrta de parapet enes hièstres se podec formar damb tanta màger facilitat, pr'amor qu'era mitralha auie cessat. Es dues pèces tirauen ara damb bala entath centre deth reduch, pr'amor de daurir un horat e s'ère possible, ua bèrca entar assaut.

Quan es calades, destinades ara defensa, sigueren en sòn lòc, Enjolras manèc hèr a vier entath prumèr estatge es botelhes qu'auie plaçat dejós dera taula a on ère Mabeuf.

- Qui, donc, beuerà aquerò?, preguntèc Bossuet.
- Eri, responec Enjolras.

Se tapièc de seguit era hièstra der estatge der embaish, e se premaniren es trauèrses de hèr que servien entà barrar de nets, peth laguens, era pòrta dera tauèrma.

Era fortalesa qu'ère acabada. Era barralha ère eth baloard e e era tauèrma era torrassa.

Damb es calades que restèren se barrèc era henuda.

Coma qu'es defensors d'ua barralha se ven tostemp obligadi a economizar es municions, e es assetjaires se'n saben, aguesti combinén eth sòn plan damb ua sòrta de cauma irritanta, en tot expausar-se abans dera ora ath huec, encara que de forma mès apparenta que reau, e cuelhent tot eth temps qu'an de besonh. Es preparatius der atac se hèn tostemp damb ua cèrta lensor metodica; Dempús que ven eth pericle.

Aguesta lensor permetec a Enjolras revisà'c e perfeccionà'c tot. Sabie que, ja que semblables òmes anauen a morir, era sua mòrt auie d'èster ua obra mèstra.

Didec a Mario:

- Qu'èm es dus caps. Vau laguens a balhar quauques ordes, demora-te tu dehòra e observa.

Se placèc Mario de susvelhant naut de tot dera barralha. Enjolras manèc clauar era pòrta dera codina, que coma rebrembaratz, servie d'espitau.

- Que non arriben es esposcs as heridi, didec.

Balhèc es darrères instruccions ena sala der embaish damb votz brèu mès prigondaments tranquilla; Feuilly escotaue e responie en nòm de toti.

- Apressatz destraus en prumèr estatge pr'amor d'escuerçar era escala.

Les auem?

- Òc, didec Feuilly.
- Guaires?
- Dues destraus e ua còrda de canam.
- Plan ben. Qu'èm vint-e-sèt òmes dables entath combat. Guairi fusilhs auem?

- Trenta quate.

- Mo'n sobreñ ueit. Auetz a man aguesti ueit fusilhs cargadi coma es auti. Ena cinta es sabres e es pistòles. Vint òmes ena barralha. Sies emboscadi en humarau e ena hièstra deth prumèr estage pr'amor de hèr huec contra es assetjaires a trauèrs des arquières des calades. Ne un solet trabalhador inutil. Dempús, quan eth tambor tòque a escotelatge, qu'es vint der embaish se precipiten ena barralha. Es qu'arriben prumèr se plaçaràn melhor.

Dades aguestes ordes, se virèc entà Javert e li didec:

- Non te penses que non me'n brembi de tu.

E botant ua pistòla sus era taula, higec:

- Eth darrèr que gesque d'aciu lheuarà era tapa deth cervèth ad aguest espion.
- Aciu madeish?, preguntèc ua votz.

- Non; non barregem aguest cadavre damb es nòsti. Se pòt trauessar era petita barralha deth carreron de Mondetour. Non a que quate pès de nautada. Er òme qu'ei ben estacat. Se l'amiarà e se l'executarà aquiu.

En aqueth moment i auie ua persona des presentes mès impassibla qu'Enjolras, e qu'ère Javert.

Se presentèc Jean Valjean.

Qu'ère barrejat en grop des insurrèctes. Gessec e li didec a Enjolras:

- Ètz eth cap?
- Òc.
- M'auetz balhat es gràcies hè pòc.
- En nòm dera Republica. Era barralha qu'a dus salvadors, Mario Montmercy e vos.

- Pensatz que meriti recompensa?
- Plan que òc.
- Donques vo'n demani ua.
- Quina?
- Era de permeter-me de lheuar-li era tapa deth cervèth ad aguest òme.

Javert lheuèc eth cap, vedec a Jean Valjean, hec un movement imperceptible, e didec:

- Qu'ei just.

Enjolras s'auie metut a cargar de nauèth era carabina, e guardèc ath sòn entorn:

- I a quauqu'un que non i sigue d'acòrd?

E dirigint-se a Jean Valjean, li didec:

- Vos autregi eth policièr.

Jean Valjean, plan, s'apoderèc de Javert en tot sèir-se en extrèm dera taula. Cuelhec era pistòla e un fèble bronit sec anoncièc que venguie de motar-la.

Lèu ath madeish instant s'entenec eth son d'ua corneta.

- Atencion!, cridèc Mario, de naut dera barralha estant.

Javert se metec a arrir damb aguesta arridalha sorda que l'ère pròpia, e guardant fixaments as insurrèctes, les didec:

- Que non auetz mielhor salut que jo.

- Toti dehòra!, cridèc Enjolras.

Es insurrèctes se lancèren en grop, e en gésser receberen pera esquia
(permetetz-me era frasa) aguestes paraules de Javert:

- Entà dempús.

XIX.- Era resvenja de Jean Valjean.

Quan Jean Valjean se quedèc solet damb Javert, desliguèc era còrda que sometie ath presoèr pera mitat deth còs, e qu'eth nud ère hèt dejós dera taula. Ara seguida l'indiquèc que se lheuèsse.

Javert aubedic, damb aguest indefinible arridolet qu'en eth se condense era supremacia dera autoritat cadeada.

Jean Valjean agarrèc a Javert dera ròba, tau que s'agarrarie a ua somèr dera brida, arrossegant-lo ath sòn darrèr, gessec dera tauèrna tot doç, pr'amor que Javert, per çò des sues traves qu'amiaue botades enes cames, non podie hèr senon passi plan cuerts.

Jean Valjean amiaue era pistòla ena man.

Trauressèren d'aguesta sòrta eth trapèci interior dera barralha. Es insurrèctes, toti atentius ar atac que s'anaue a produir, èren viradi d'esquia. Sonque Mario, en costat der extrèm quèrre deth parapet, les vedec passar. Aqueth ensems de pacient e borràu s'illuminèc damb era lum sepulcrau dera sua amna.

Jean Valjean, encara que damb un cèrt travalh, li hec escalar a Javert, estacat e tot, sense deishar-lo ne un solet instant, era petita trencada deth carreron de Mondetour.

Un còp depassat aguest parapet, se trapèren solets en carrèr. Arrés les vedie. Er angle que formauen es cases les amagaue as uelhs des insurrèctes. A quauqui passi d'aquiu i auie, apileradi, es cadavres vengudi dera barralha.

En molon des mòrts se distingue un ròstre livid, ua cabeladura sòlta, ua man traucada, e un pitrau de hemna miei nud: qu'ère Eponina.

Javert considerèc de reuelh aqueth còs, e didec a mieja votz, prigondaments tranquil:

- Me semble qu'arreconeishi ad aguesta gojata.

Dempús se virèc entà Jean Valjean.

Jean Valjean placèc era pistòla jos eth braç, e tachèc en Javert ua guardada que non auie besonh de paraules entà díder: "Javert, que sò jo."

Javert responec:

- Resvenja- te.

Jean Valjean treiguec ua guinhaueta dera pòcha, e la dauric:

- Ua sagnada!, exclamèc Javert. Qu'as rason, te convie mès.

Jean Valjean talhèc era gabarra que Javert amiaue en còth, ara seguida talhèc es còrdes des canèths, e fin finau, en tot inclinar-se, hec madeish damb es des pès. Dempús, metent-se un aute còp dret, li didec:

- Qu'etz liure.

Javert non ère òme que s'estonèsse facilaments. Ça que la, a maugrat d'ester senhor d'eth madeish, non podec mens de senter-se esmoigut. Se demorèc damb era boca dubèrta e quiet.

Jean Valjean seguic:

- Non pensi que posca gésser d'aciu. Totun aquerò, se per edart gessessa, demori, damb eth nòm de Fauchelevent, en carrèr der Òme Armat, numèro 7.

Javert experimentèc ua estrementida de tigre, que li hec daurir es pòts e mormolhar entre dents:

- Tie compde.

- Anatz-vo'n, didec Jean Valjean.

Javert repliquèc:

- As dit Fauchelevent, en carrèr der Òme Armat?

- Numèro 7.

Javert repetic a mieja votz:

- Numèro 7.

Se cordèc era levita, cuelhec cèrta actitud militara, hec mieja virada, crotzèc es braci en tot apuar era barba en ua des mans, e se metec a caminar en direccions des Mercats. Jean Valjean lo seguie de uelh. Dempús de hèr quauqui passi, Javert se virèc e cridèc a Jean Valjean:

- Me shordatz. Qu'ei mielhor que m'aucigatz.

Javert, sense encuedar-se'n, non tutejaue ja a Jean Valjean.

- Anatz-vo'n, didec Jean Valjean.

Javert s'aluenhèc de man en man. Un moment Dempús auie virat era cantoada deth carrèr des Predicadors.

Quan Javert despareishec Jean Valjean descarguèc era pistòla en aire.

De seguit entrèc de nauèth ena barralha, e didec:

- Ja non i a remèdi.

Veigam se qué s'auie passat mentretant.

Mario, mès ocupat en aquerò de dehòra qu'en aquerò de laguens, non auie guardat enquia alavetz, damb atencion, ar espion estacat en hons escur dera sala der embaish.

Quan lo vedec ara lum deth dia, trauessant era barralha de cap ara mórt, l'arreconeishec. L'assautèc un rebrembe sobtat. Se'n brembèc der inspector deth carrèr Pontoise, e des dues pistòles que l'auie autrejat e que d'eres se n'auie servit ena madeisha barralha; e non solet s'en brembèc deth ròstre senon enquia e tot deth nòm.

Totun, qu'ère un rebrembe bromós e confús, coma totes es sues idies. Non siguec ua afirmacion senon ua pregunta que se hec ada eth madeish: “Non ei aguest er inspector de policia que me didec que se cridaue Javert?”

Dilhèu encara i auie temps entà interviewer en favor d'aqueth òme; mès prumèr de tot, li calie assegurar-se de qué ère Javert.

Mario interpelèc a Enjolras qu'acabaue de plaçar-se en aute extrèm dera barralha:

- Enjolras!
- Qué?
- Com se cride aguest òme?
- Qui?
- Er agent de policia. Te'n sabes deth sòn nòm?
- Plan que òc. Que mos ac a dit.
- Com se cride?
- Javert.

Mario se lheuèc. En aqueth moment s'entenec eth tret de pistòla.

Jean Valjean tornèc a campar, e cridèc:

- Qu'auem acabat.

Un hered glaciu se calèc en còr de Mario.

XX.- A on se veirà qu'es mòrts non an mens rason qu'es vius.

Era agonia dera barralha anuae a començar.

Tot ajudaue a aumentar era tragica majestat d'aqueuth moment suprèm; mil tapatges misteriosi en aire, era bohada des masses armades que se botjauen enes carrèrs amagats ara vista, eth galaup intermitent des shivaus, era bassacada des pèces d'artilharia en marcha, es descargues seques e es canonades que se crotzauen en laberint de París, eth hum daurat dera batalha pujant per dessús des losats, crits luenhants, vagui, terribles, relampits menaçaires pertot, era campana de Sant Merly qu'ara semblaue somicar, era doçor dera sason, er esplendor deth cèu plen de solei e de bromes, era beresa deth dia, e er espaventós silenci des cases.

Pr'amor que, dempús era vesilha, es dues hilères de cases deth carrèr dera Chanvrerie s'aiien convertit en muralhes, e muralhes d'aspècte herotge. Es pòrtes, es hièstres, es hiestrons, tot qu'ère barrat.

En aqueri tempsi, tan desparièrs des actuaus, quan auie arribat era ora qu'eth pòble auie de esboderar ua situacion massa longa, o acabar damb ua carta autrejada, o damb un país legau; quan era colèra universau d'espargie ena atomosfèra; quan era ciutat consentie ena revòuta des sues calades; quan era insurrecccion hège arrir ara classa mieja gasulhant-li eth senhaue ena aurelha; alavetz, er abitant, calat, diguem-ac atau, ena revòuta, ajudaue ath combatent, e era casa fraternizaue damb era fortalesa improvisada que servie d'empara.

Quan era situacion non auie encara madurat; quan era insurrecccion non auie estat consentida decididaments; quan era massa refusaue eth movement, ai des combatents! Era ciutat se convertie en desèrt, ar entorn des revoutadi, es amnes se gelauen, es asils se barrauen e eth carrèr se cambiaue en carís entà ajudar ara armada a cuéller era barralha.

Non se hè caminar a un pòble, de ressabuda, mès ara prèssa qu'eth vò. Malerós qui acodís a mejans violents! Un pòble non se dèishe manejar. Alavetz abandone era insurrecccion ada era madeisha, e guarde as insurrèctes coma apestadi, e era casa ei un talús, era pòrta ua repulsa, era façada un mur; mès un mur que ve, enten e se hè eth sord. Poirie entredaurir-se e sauvar-vos. Non. Aguest mur qu'ei un jutge. Vos guarde e vos condemne. Be n'ei d'ombriu er aspècte d'aguestes cases barrades! Que

semblen mòrtes, e son viues. Era vida, que se trape aquiu coma en suspension, persevère. Arrés a gessut d'aquiu hè vint-e-quate ores, mès que tanpòc manque arrés. Laguens d'aquera ròca van, vien, se lheuen; se viu en familia, beuen, minguen, an pòur. Era pòur, causa terribla!, desencuse semblable anament pòc ospitalari; e er espant que se sent ei ua circonstància atenuanta.

A viatges, se n'a vist d'exemples d'aquerò, era pòur se convertís en passion; er espant se pòt escambiar en furia, tau qu'era prudència en ràbia. D'aquiu aguesta paraula tan prigonda: *Aguesti moderadi rabiosi*. I a resplendors de suprèm espant, d'a on ges, coma un hum lugubre, era colèra. “Qué vò aguesta gent? Jamès son contenti. Comprometen as òmes pacífics. Coma se non auéssem ja pro revolucions! Qué an vengut a hèr aciu? Que cèrquen era manèra de sauvar-se, e se non la trapen, pejor entada eri; eth tòrt qu'ei sòn. Que s'ac an meritat. Arren d'aquerò mos tanh. Pr'amor que, e eth nòste praube carrèr? Com mo l'an crivilhat de bales! Qu'ei un ensem de perdudi. Sustot, non daurigatz era pòrta”. E era casa cuelh er aspècte d'ua hòssa. Er insurrècte agonize dauant d'aquera pòrta, ve arribar era mitralha e es sabres desgainadi, se cride, se'n sap de qué l'escoten, mès que non vieràn a daurir-lo. Que i a aquiu parets que poirien protegir-lo; i a aquiu òmes que poirien sauvar-lo e son parets damb aurelhes de carn, e òmes damb entralhes de pèira.

A qui acusar?

Ad arrés e a toti.

As tempsi incomplets que viuem.

Era utopia se transforme tostems, peth sòn compde, en insurreccions, passant de protèsta filosofica a protèsta armada, de Minerva a Pallas. Era utopia que se despaciente e vie a èster revòuta, sap se qué la demore; çò de normau ei qu'arribe massa d'ora. Alavetz se resigne e accèpte estoïcaments, en sòrta dera capitada, era catastròfa. Servís, sense planher-se, e enquia desencuse as que renèguen d'era; era sua magnanimitat qu'ei consentir en abandon. Ei indomdabla contra er obstacle, e indulgenta contra era ingratitud.

E ei, plan, ingratitud?

Òc, jos eth punt d'enguarda deth gènre uman.

Non, jos eth punt d'enguarda der individú.

Eth progrès qu'ei era manèra d'èster der òme. Era vida generau dera espècia humana se cride eth Progrès; eth pas collectiu dera especia humana, se cride eth Progrès. Eth progrès camine; hè eth gran viatge uman e terrestre entà çò de celestiau e divin; qu'a es sòns moments de pòsa qu'en eri s'arremasse era vegada que s'auie arreculat; a es sues sasons qu'en eres medite, dauant d'ua tèrra de Canaan esplendida que descurbis còp sec eth sòn orizon; a es sues nets qu'en eres dormís e ua des mès doloroses ansietats deth pensaire ei veir era ombra ena amna humana, e tocar, ath miei des tenèbres, sense qu'et progrès adormit arténhe desvelhar-lo.

Qui se desespère que hè mau. Eth progrès se desvelhe infaliblaments; e en resumit, se poirie díder que camine, enquia e tot adormit, per çò deth sòn desenvolopament. Quan se torne a veir de pès, se ve mès naut. Èster tostemp seren que non depen der arriu ne deth progrès. Non quilhetz cap barralha, non lancetz cap arròca, pr'amor qu'er obstacle hè esglumar era aigua e borir era umanitat. D'aciu es revòutes; mès Dempùs d'aguestes revòutes se ve guaire camin s'a recorрут. Enquia qu'er orde, que non ei ua auta causa qu'era patz universau, se trape restablit; enquia qu'era armonia e era union regnen, eth progrès harà, per etapes, es revolucions.

Qué ei, donc, eth progrès? Que viem de didè'c. Era vida permanenta des pòbles.

Totun aquerò, quauqui viatges se passe qu'era vida momentanèa des individús se resistís ara vida etèrna deth gènre uman.

Mos ac cau cohessar sense pena; er individú qu'a eth sòn interès desparièr, e pòt, sense crimen, actuar en favor d'aguest interès e defener-lo. Eth present a era sua quantitat d'egoïsme; era vida momentanèaments a eth sòn dret e non ei obligada a sacrificar-se de contunh per avier. Era generacion, que li tòque actuauments balhar eth torn ath mon, non se trape constituida en déuer d'escuerçar eth sòn viatge per d'autes generacions que, s'ac guardam ben, son parières ada era, e qu'eth sòn moment vierà mès endauant. "Existisqui, gasulhe aguesta identitat que se cride Tot. Sò joen, e sò encamardat; sò vielh, e voi repausar; sò pair de familia, trabalhi, prospèri, amii endauant boni negòcis, è cases de loguèr, crubi sòs der Estat, sò erós, è hemna e hilhs, estimi totes aguestes causes, desiri víuer, deishatz-me tranquil." D'aciu, en bères ores, aguesta prigonda indiferéncia entara magnanima avantgarda deth gènre uman.

Ath delà d'aquerò, era utopia, mos i cau èster d'acòrd, ges dera sua radiosa esfèra quan cuelh partida pes armes. En tot èster era vertat de deman, cuelh prestada era mentida d'ager coma norma de conducta: era batalha. En tot èster er avier, actue coma eth passat. En tot èster era idia pura, se convertís en camin de hèt. Complique eth sòn eroïsme damb ua violéncia, que li cau respòner; violéncia d'ocasió e de recurs, contraria as principis, e que per era se castigaue fatauments.

Era utopia, un còp revòuta, lute, en tot amiar ena man er ancian còdi militar, fusilhe as espions, execute as traïdors, suprimís èssers viuents e les lance enes tenèbres desconeishudes. Se servís dera mòrt, causa tostemp grèu!. Semble qu'era utopia a percut era fe ena irradiacion, qu'ei era sua força irresistibla e incorruptibla. Manege era espada; e coma que tota espada a dues huelhes, en herir damb era ua se herís damb era auta.

Hèta aguesta explicacion, sense cap tipe de consideracion, mos ei impossible deishar d'admirar, capiten o non, as gloriosi combatents der avier, as martirs dera utopia. Encara que pèrden, son venerables; e dilhèu era sua majestat ei màger en aguest darrèr cas. Era victòria, en sens deth progrès, merite er aplaudiment des pòbles, mès ua derròta eroïca merite era sua simpatia. Era ua qu'ei magnifica, era auta sublima. Entà nosati, que preferim eth martir ara capitada, Joan Brown ei mès gran que Whashington, e Pisacane mès gran que Garibaldi.

Qu'ei de besonh que quauquarrés sigue pes vençudi.

Eth mon ei injust damb aguesti grani assajaires der avier, quan non capiten.

S'acuse as revolucionaris de semiar era pòur. Quinsevolh barralha semble un atemptat. Se criminalizen es sues teories, se maufide deth sòn objectiu, se cranh era sua dusau intencion, se denòncie era sua consciéncia. Se les critique que quilhen, bastissen e apilèren contra eth hèt sociau regnant un pilèr de misèries, dolors, iniquitats, escarnis, desesperacion, e qu'arrinquent, des prigondors, peiregalhs de tenèbres entà formar parapets e combàter en eri. Se les ditz: “Desempeiratz eth lunfèrn!” E poderien respòner: “Plan per aquerò era nòsta barralha ei hèta de bones intencions”

Çò de mielhor, plan que òc, ei era solucion pacifica. En resumit, coma ac cau cohessar; quan se ve er empeirat, se pense en os, e ei ua bona volentat de qué era societat s'espaurís. Mès que depen dera societat sauvar-se ada era madeisha; e era sua pròpia bona volentat apelam nosati. Cap remèdi

violent ei de besonh. Estudiar eth mau amigablaments, hèr-lo a veir e dempús guarir-lo: ad aquerò la convidam.

Sigue coma sigue, enquia e tot queigudi, e sustot queigudi, que son augusti aguesti òmes que, en toti es punts der univèrs, es uelhs tachadi en França, luten pera grana òbra damb era inflexibla logica der ideau. Autregen era sua vida a gratis peth progrès; complissen era volentat dera Providéncia, executen un acte religiós. Ara ora convenguda, damb tant desinterès coma un actor que l'arribe eth sòn torn, en tot aubedir ath mèstre de scèna divin, baishen ena hòssa e accèpten aguest combat sense esperança, aguesta desaparicion estoïca entà amiar enquias sues esplendides e suprèmes conseqüéncies universaus eth magnific movement uman, irresistiblaments començat eth 14 de junhsèga de 1789; aguesti soldats que son prèires. Era Revolucion francesa ei un gèst de Diu.

Per çò d'aute, i a (ei convenient híger aguesta distincion as ja indicades en un aute capitol) es insurreccions acceptades que se criden revolucions, e es insurreccions refusades que se criden revòutes. Ua insurreccion que crèbe ei ua idia que patís eth sòn examen dauant deth pòble. S'eth pòble dèishe quèir era bòla nera, era idia qu'ei un frut sec; era insurreccion ei ua planta assecada.

Combàter a cada intimacion, e tostemp qu'era utopia ac desire, non ei pròpi des pòbles. Es nacions non an de contunh eth temperament des eròis e des martirs.

Que son positives. *A priori*, era insurreccion les repugne; prumèr, pr'amor que soent eth sòn resultat ei ua catastròfa; dusau, perque tostemp eth sòn punt de partença ei ua abstraccion.

Pr'amor que tostemp, e aquerò ei polit, es que se sacrificuen ac hèn per ideau, sonque per ideau. Ua insurreccion ei ua afogadura. Era afogadura pòt vie a èster colèra, e plan per aquerò s'acodís as armes. Mès quinsevolh insurreccion qu'afuste a un govèrn o a un regim, bote era guardada mès naut. Atau, donc, vam a persutar en aquerò; çò que combatien es caps dera insurreccion de 1832, e mès que mès es joeni afogadi deth carrèr dera Chanvrerie, non ère precisaments a Loís Felip. Era màger part d'eri, quan parlauen damb tota sinceritat, li hègen justícia as qualitats d'aqueith rei, punt miei entre era monarquia e era revolucion; arrés l'auie en òdi. Mès atacauen era arrama dusau deth dret divin en Loís Felip, coma auien atacat era arrama primogenita en Carles X; e aquerò que volien hèr quèir, en tot

hèr quèir eth tron en França, ère, ac auem explicat abans, era usurpacion der òme per òme, e deth dret en univèrs cancer peth privilegi. Eth resultat de París sense rei ei eth mon sense despòta. Atau pensauen e eth sòn objectiu, plan que òc luenhant, dilhèu vague, ère totun, gran.

Atau ei, plan. Un se sacrificue per aguesti hantaumes que, entàs sacrificadi, son lèu tostemp illusions. Mès illusions qu'ada eres, a tot darrèr, se barrege tota era certitud umana. Er insurrecció poetize e daure era insurrecció. Se lance en aguesti tragicis eveniments en tot embriagar-se damb aquerò que se va a hèr. Qui ac pòt saber? Dilhèu i age capitada. Que son es mens. An ath sòn dauant a tota ua armada; mès defenen eth dret, era lei naturau, era soberania der individú sus eth madeish, qu'era sua abdicacion ei impossibla, era justícia, era vertat, e se siguesse eth cas, morissen coma es tres cents espartans.

Non se pense en D. Quijote, senon en Leonidas.

E van tà dauant; e un còp comprometudi, ja non arreculen. Se lancen de cap, en èster era sua esperança ua victòria inaudida, era revolucion consumada, eth progrès liure, er agraniment deth gènre uman, era emancipacion universau; e en darrèr cas, es Termopilas.

Soent aguesti combats en favor deth progrès se frustren, e acabam de díder se per qué. Era gent se mòstre refractària ar impuls des paladins. Es masses pesantes, es multituds, fragils peth sòn pròpi pes, cranhen es aventures, e i a quauquarren d'aventura en çò d'ideau.

Ath delà d'aquerò, non mos cau desbrembar qu'entren tanben en jòc es interèssi, pòc amics de çò d'ideau e de çò de sentimentau. A viatges eth còr qu'ei paralisat per estomac.

Era granesa e beresa de França s'està en que produsís mens vrente qu'es auti pòbles; se tie mès aisidaments era cintura. Qu'ei era prumèra que se desvelhe e era darrèra que s'adormís. Va entà dauant. Li shaute desnishar terren.

Aquerò se passe pr'amor qu'ei artista.

Çò d'ideau non ei senon eth punt culminant dera logica, atau coma era beresa non ei qu'eth cim dera vertat. Es pòbles artistes son tanben es pòbles conseqüents. Estimar era beresa qu'ei veir era lum. Plan per aquerò era tèda d'Euròpa, ei a díder, era civilizacion, siguec amiada prumèr per Grècia, que la transpassèc a Italia, e aguesta, ath sòn torn, hec madeish damb França. Pòbles divini, radiants de lum! *Vitai lampada tradunt.*

Causa admirabla! Era poesia d'un pòble ei er element deth sòn progrès. Era quantitat de civilizacion se mesure pera quantitat d'imaginacion. Mès un pòble civilizator li cau conservar-se varonil. Corinto, òc; Sibaris, non. Eth que s'efemine s'avilís. Ne *dilettante* ne *virtuose*, senon artista. En matèria de civilizacion, non s'a de cercar eth rafinament senon çò de sublim. Damb aguesta condicion, se balhe ath gènre uman eth modèl der ideau.

Er ideau modèrn qu'a eth sòn tipe en art, e es sòns mejans ena sciéncia. Damb era ajuda dera sciència se realizarà aguesta vision augusta des poètes: era beresa sociau. Se rebastirà er Eden damb A+B. Ath punt qu'ei arribada era civilizacion, çò d'exacte ei un element de besonh de çò d'esplendid, e er organ scientific non solet servís, senon que complète eth sentiment artistic. Era fantasia li cau calcular. Er art, qu'ei qui conquiste, li cau auer de punt d'empara ara sciéncia, qu'ei qui marche. Era solidesa dera montura qu'impòrte. Er esperit modèrn ei eth gèni dera Grècia damb eth gèni dera India per ligam: Alexandre sus er elefant.

Es races petrificades en dògma, o desmoralizades peth lucre, son impròpies entà dirigir era civilizacion. Era genuflexion duant dera idòla o dauant der escut, atròfie eth muscle que camine e era volontat de marcha. Era absorcion ieratica o comerciau amendris eth radi d'un pòble, abaishe eth sòn orizon en abaishar eth sòn nivèu, e li trè eth coneishement, ath còp uman e divin, dera fin universau, que consitusís es nacions misionères. Babilònia non a ideau, ne Cartago tanpòc. Atenes e Roma an e sauven, enquia a trauèrs dera espesa net des sègles, aureòles de civilizacion.

França ei un pòble damb es madeishes qualitats que Grècia e Italia. Qu'ei atenensa per çò der amor ara beresa, e romana per çò der amor ara granesa. Ath delà, ei bona e s'autrege sense racacòr. Està de bona encolia entara abnegacion e eth sacrifici damb fòrça mès freqüéncia qu'es auti pòbles. Mès aguesta bona encolia, tan lèu coma l'agarre la dèishe. E d'aciu eth gran perilh entad aqueri que corren, quan era non vò senon caminar, o entàs que caminen, quan era vò estar-se quieta. França qu'a es dues requeigudes de materialisme, e en bèri moments es idies que meten trebucs ad aguest cervèth sublim, non mòstren arren que se retire ara granesa francesa, e son des dimensions d'un Missouri, o d'ua Carolina deth Sud. Quin remèdi? Eth gigant represente eth papèr deth nan. Era immensa França a es sòns capricis de mainatge. Qu'ei tot.

Paciéncia. Es pòbles, coma es astres, qu'an eth sòn dret d'eclipsi. Qu'ei parièr, damb era condicion de qué era lum torne, e qu'er eclipsi non vengue a èste ua net. Aubada e resurrecccion son sinonims. Era reaparicion dera lum qu'ei identica ara perseverància deth jo.

Hem a veir aguesti hèts damb cauma. Era mòrt ena barralha o era hòssa en despatriament, qu'ei un besonh acceptable entath sacrifici. Eth vertadèr nòm deth sacrifici ei eth desinterès. Qu'es abandonadi se dèishen abandonar, qu'es despatriadi se dèishen despatriar, e limitem-nos a suplicar as grani pòbles que non arreculen massa luenh, quan hèn repè. Que non cau, jos era desencusa de tornar ara rason, auançar massa pendent era devarada.

Era materia existís, e era menuta e es interèssi e eth vrente existissen tanben; mès non s'an d'escotar es conselhs deth vrente, coma se siguessen es solets sabents. Era vida momentanèa qu'a eth sòn dret, plan que òc; mès era vida permanenta qu'a tanben eth sòn. Ai!, eth hèt d'auer pujat non empedís eth hèt de quèir. Exemples d'aquerò n'auem mès des que voleríem, se trapen en istòria. Ua nacion ei illustra, cuelh deth gust de çò ideau; e dempús minge era hanga e li shaute. Se se li demane se com ei qu'abandone a Socrates per Falstaff, contèste: “perque me shauten es òmes d'Estat”

Ua paraula mès abans de tornar ena batalha.

Ua batalha coma era que racondam en aguest moment, non ei ua auta causa qu'ua convulsion entar ideau. Eth progrés damb trebucs qu'ei malautís, e semble aguesta sòrta d'epilèpsies tragiques. Qu'auem auut d'estramuncar damb era guèrra civila, aguesta malautia deth progrés. Qu'ei ua des fases fataus, ath còp acte e entreacte d'aguest drama, qu'eth sòn èish ei un condemnat sociau, e qu'eth sòn vertadèr titol ei: *eth progrés*.

Eth progrés!

Aguest sorriscle, que lançam soent, embarre tot eth nòste pensament; e en aguest punt deth drama qu'auem arribat, en auer d'experimentar encara mès d'ua pròva era idia qu'brace, dilhèu mos sigue permetut, se non hèr córrer eth vel, aumens deishar entreveir clarament era lum.

Eth libre qu'eth lector a ath sòn dauant ei, d'un extrèm en aute, en sòn ensems e enes sòns detalhs, quines que siguen es intermiténcies, es excepcions o es debilitats, era marcha deth mau entath ben, de çò d'injust entà çò de just, de çò de faus entà çò de vertadèr, dera net entath dia, der

impuls entara consciéncia, dera poiridura entara vida, dera bestialitat entath déuer, deth lunfèrn entath cèu, der arren entà Diu. Punt de partença: era matèria. Punt d'arribada: era amna. Ath començament, era idra; ath finau, er àngel.

XXI.- Es eròis.

Còp sec eth tambor dèc eth senhau der atac.

Era escometuda siguec er auragan. Era vesilha, ath miei dera escurina, es assetjaires s'auien apressat ena barralha silenciosaments, coma ua boa. Ara, ara lum deth dia, en aqueth ample carrèr, era suspresa qu'ère deth tot impossibla; ath delà, era viua fòrça ère desmascada; eth canon auie començat a rugir, e era armada se precipitèc sus eth reduch. Ara era furia qu'ère abiletat. Ua poderosa colomna d'infantaria de linha, talhada a intervalus egals pera garda nacionau e municipau a pè, e emparada en masses prigondes, que s'entenien sensen veder-les, desboquèc en carrèr a pas de carga, tocant es tambors e es clarins, damb baionetes calades e es sapaires dauant de tot; e imperturbabla jos es projectils queiguec sus era barralha damb eth pes d'ua biga de bronze sus un paredau.

Eth paredau se tenguec fèrm.

Es insurrèctes heren huec impetuositats, e eth reduch escalat mostrèc ua cabeladura de relampits. Er assaut siguec tan furibond, qu'en un moment se vedec era barralha plia d'assetjaires; mès se secodic d'era as soldats, coma eth leon as gossets, e non se curbic de combatents senon d'esgluma, coma er escuèlh, entà tornar a campar dempús atalussada, nera e formidabla.

Era colomna, en auer d'arrecular, s'estèc en formacion en carrèr, ath descubèrt, mès terribla; e responec ath reduch damb ua espaventosa descarga de fusilharia. Tot aqueth qu'age vist huecs artificiaus rebrembarà era manja de fusades volaires, que se cride tistèret. Que s'imagine eth lector aguest tistèret o floret, non verticau, senon orizontau, damb ua bala de fusilh o de canon ena punta de cada tija de huec e lançant era mòrt en des.hèir-se es sòns arradims d'arrais. Era barralha qu'ère ath dejós.

Des dus costats i auie era madeisha resolucion. Eth valor qu'ère lèu barbar, en tot complicar-se damb ua sòrta de ferocidad eroïca, que començaue peth sacrifici d'un madeish. Qu'ère era epòca qu'un garda nacionau lutaue damb un zoave. Era tropa volie acabar lèu lèu; era insurrecccion volie lutar. Era acceptacion dera agonía en tota era fòrça dera joenesa e dera santat, convertís era intrepiditat en frenesí. Cadun aquiu auie er agraniment dera ora suprèma. Eth carrèr se curbic de cadavres.

En un des extrèms dera barralha s'estaue Enjolras, e en aute Mario. Enjolras, qu'amiaue en cap tota era barralha, se sauvaue e se metie ar arrecés des bales; tres soldats queigueren, un darrèr der aute, ath pè deth sòn merlet sense ne tansevolhe auer-lo vist. Mario combatie ath descubèrt, en tot vier a èster eth blanc des fusilhs enemies, pr'amor que mès dera mitat deth sòn còs subergessie deth reduch. Non i a un prodig màger qu'un aganit que s'autrege ara degalhada; ne i a arrés mès terrible ena luta qu'er òme pensador. Mario apareishie formidable e cogitos. Qu'ère ena batalha coma en un sòmi. Semblaue un hantauma tirant trets.

S'agotauen es cartuches, mès non es escarnis des assetjadi. En aqueth revolum deth sepulcre que se trapaue, se n'arrien.

Courfeyrac ère damb era tèsta descubèrta.

- Qué n'as hèt deth chapèu?, li preguntèc Bossuet.

Courfeyrac responc:

- Qu'an artenhut treir-me-lo a canonades.

A viatges didien causes de mès naut nivèu.

- Com se pòt compréner, cridaue amaraments Feuilly, ad aguesti òmes, (e mentaue es nòms, nòms coneishudi, e enquia celèbres, quauqui uns dera anciana armada), que s'aien aufrit a amassar-se damb nosati, jurant que mos ajudarien; que s'aien compremetut jos era sua paraula d'aunor; que son es nòsti generaus e que mos abandonen!

Combeferre se limitaue a respóner damb ua brèu arridalha:

- Que i a personnes qu'obsèrven es règles der aunor coma se hè damb es esteles; de plan luenh.

Er interior dera barralha ère tan plia de cartuches trincadi que semblaue auer nheuat.

Es assetjaires aiien er auantatge deth numéro; es insurrèctes dera posicion.

De naut de tot dera muralha hègen huec a usclar pèth contra es soldats, qu'estramuncauen damb es mòrts e heridi, en tot endrabar-se en talús.

Aqueth reduch, tau qu'ère bastit, e admirablaments sostengut, qu'ère de vertat ua d'aguestes posicions a on un escabòt d'òmes resistissen a ua legion. Ça que la, era colomna d'atac, reclutada de contunh, e agrananint-se jos era ploja des bales, s'apressaue inexorablaments; e ara era armada, de

man en man, pas a pas, mès damb seguretat, sarraue era barralha, coma er èish era premsa deth truèlh.

Se succediren es assauts. Er orror anaue augmentant.

Alavetz comencèc en aqueth molon de calades, en aqueth carrèr dera Chanvrerie, ua luta digna dera muralha de Tròia.

Aqueri òmes escanaulidi, rosigadi, cansadi, que non auien minjat hège vint-e-quate ores, que tanpòc auien dormit, que solet compdauen damb uns quanti trets mès, que se paupauen es pòches uedes de cartuches, heridi lèu toti, bendat eth cap o eth braç damb un liròt florit e nerós, que des sues caucetes traucades gessie sang, armadi a penes de maus fusilhs e de sabres vielhs desdentats, se convertiren en titans. Dètz còps siguec atacat e escalat eth reduch, e cap viatge artenheren a cuelher-lo.

Entà hèr-se'n ua idia d'aguesta luta, que serie convenient imaginar-se eth huec calat en un pialèr de valors terribles, e que se contempla er incendi. Non ère un combat, senon er interior d'un horn; es boques alendauen ahlames, es ròstres auien quauquarren d'extraordinari. Era forma umana que semblaue aquiu impossibla; es combatents ludien, e ère monstruós veir anar e vier entre eth vermelhós hum, aqueres salimanes dera peleja.

Renonciam a condar es scènes successiues e simultanèes d'aqueh grandiós masèl. Sonque era epopeia a eth dret a amiar dotze mil versi damb ua batalha.

S'aurie dit eth lunfèrn deth brahmanisme, eth mès formidable des dètz-e-sèt abismes, que Veda cride era Sèuva des Espades.

Se combatie còs a còs, pam a pam, a trets de pistòla, a còps de sabre, a còps de punh, de luenh, d'apròp, de naut, de baish, de pertot, des losats dera casa, des hièstres dera tauèrna, des spiralhs des cerèrs a on s'auien retirat quauqui uns. Qu'èren un contra setanta. Era façada de Corinto, a miei esbauçar, qu'ère orribla. Era hièstra tatoadada de mitralha, auie percut veires e marcs, e non ère qu'un enòrme trauc, precipitadaments tapat damb calades. Bossuet siguec mòrt, e madeish Feuilly, Joly e Courfeyrac. Combeferre trauessat eth pièch per tres còps de baioneta en moment que quilhaue a un soldat herit, non avec temps que tà guardar eth cèu, e expirèc.

Mario, tostemp combatent, ère tan crivilhat de herides, mès que mès en cap, qu'eth ròstre despareishie ena sang, e s'aurie pogut díder que l'amiaue caperat damb un mocador vermelh.

Enjolras ère eth solet que se trapaue indemne. Quan non auie armes estenie era man dreta e quèrra, e un insurrècte l'en balhaue ua quinsevolh. Non li restaue qu'un tròc de quate espades, ua mès que Francés I en Marignan.

Homero ditz: “Diomedes esgòrge a Axilo, hilh de Teutranide que s'estaue ena erosa Arisba: Eurialo, hilh de Menisteo, exterminate a Dresos e Ofeltios, a Esepo e a Pedaso, eth qu'era naiada Abarbarea amainadèc der irresponsable Bucoliente; Ulises amorre en solèr a Pedites de Perosa; Antiloco a Ablero; Polipetes a Astialo; Polidamas a Oto de Cilene, e Teucro a Aretaonte. Megantios morís trauessat pera lança d'Eurípides. Agamenon, rei des eròis, amorre en solèr a Elatos, oriund dera atalussada ciutat que banhe eth sonor arriu Satnois.” Enes nòsti ancians poèmes, Esplandian ataque damb ua tèda de huec ath gigant marqués de Swantibore, que se defen lançant pèires ath shivau damb es tors que trape a man. Es nòstes ancianes frèskues pintures mos mòstren as dus ducs de Bretanya e de Borbon, armadi, damb es sòns escuts de guèrra, a shivau, e apressant-se er un ar aute, agarrada era destrau de combat, damb masques, bòtes e mofles de hèr, er un estropat d'ermina e er aute de blu; Bretanya damb eth leon entre es dues còrnes dera corona, e Borbon damb un casco de visèra que se retiraue a ua monstruosa flor de lis.

Mès, entà èster capinaut, non s'a besonh d'amiar, coma Ivon, eth casco duau, ne d'auer ena man, coma Esplandian, ua ahlama viua, ne d'auer portat d'Epiro, coma Files, pair de Polidamas, ua bona armadura, present deth rei des òmes, Eufetes; qu'ei pro d'autrejar era vida per ua conviccion o per ua leiautat. Vedetz aguest soldat simple, ager campanhard de Beauce o de Limosin, que ronde, damb era macheta ath costat, ar entorn des hilhuquères deth Luxembourg? Vedetz aguest estudiant esblancossit, inclinat sus un emboish d'anatomia, o sus un libre, ròi adolescent que se talhe era barba damb estalhants? Cuelhertz a ambdús; bohatz-les ath laguens era alendada deth déuer, metetz-les cara a cara ena horcalhada de Boucherat o en carreron sense gessuda de Plache-Mibray; qu'un combatisque per bandèra, e er aute peth sòn ideau; que s'imaginen es dus que luten pera patria; era luta serà colossau, e era ombra que costaràn en gran camp epic a on pelege era umanitat aguest gomós e aguest estudiantet, egalarà era ombra que projecte Megarionte, rei de Licia, plia de tigres, pelejant còs a còs damb er immens Ajax, rivau des dius.

XXII.- Pam a pam.

Quan non restèren vius mès caps qu'Enjolras e Mario enes dus extrèms dera barralha, eth centre, qu'auien sostengut pendent tant de temps Courfeyrac, Joly, Bossuet, Feuilly e Combeferre, cedic. Eth canon sense daurir ua bèrca tà passar, auie agranit pro era part mieja deth reduch. Eth cant superior dera paret auie despareishut, en tot esbauçar-se per çò des trets; e es dèishes que queiguien, ja interioraments, ja exterioraments, vengueren a formar, apilerant-se enes dus costats, due declivitats: ua laguens e ua auta dehòra. Era declivitat exteriora presentaue as assetjaires un plan inclinat. Sagèren hèr aquiu un assaut definitiu, e aguest còp gessec ben. Era massa quilhada de baionetes, marchant a pas gimnastic, arribèc damb irresistibla possada, e er espés front de batalha dera colomna d'atac campèc entre eth hum, naut de tot deth talús. Alavetz ja non i auec remèdi. Eth grop d'insurrèctes que defenie eth centre, arreculèc en desorde.

Se desvelhèc alavetz en quauqui uns er ombriu amor ara vida. En veder-se era diana d'aquera sèuva de fusilhs, ja non volien morir. Qu'ei ua menuta qu'er instinct de conservacion hé sorriscles e qu'er animau reapareish en òme. Qu'èren sarradi ena casa de sies estatges que servie de hons ath reduch. Aguesta casa podie èster entada eri era sauvacion. Se trapaue barrada e coma tapiada de naut en baish. Abans qu'era tropa de linha siguesse en interior deth reduch, qu'auie temps entà daurir-se e barrar-se ua pòrt; entad aquerò qu'ère pro era durada d'un relampit; e era pòrta dera casa, miei dubèrta de ressabuda e barrada de seguit, qu'ère era vida entad aqueri desesperadi. Per darrèr dera casa i auie carrèrs, era possibla hujuda, er espaci. Se meteren a picar damb era culassa des fusilhs e damb eth pè contra era pòrt, cridan, sorrisclant, suplicant, amassant es mans. Arrés dauric. Eth cap mòrt les guardaue deth hiestron deth tresau estatge.

Mès Enjolras, Mario e uns auti sèt o ueit mès que les seguien, correren entà protegir-les. Enjolras auie cridat as soldats: "Quiets!", e coma qu'un oficiau non aubedie era intimacion, Enjolras lo deishèc mòrt en un virament de uelhs. Se trapaue ara en un petit pati interior deth reduch, emparat ena casa de Corinto, damb era espada en ua man e era carabina ena auta, en tot tier dubèrta era pòrta dera tauèrna, qu'empedie trauessar as assetjaires. D'aquiu estant cridèc as desesperadi:

- Non i a qu'ua soleta pòrta dubèrta. Aguesta.

E en tot protegir-les damb eth sòn còs, e hèr, eth solet, cara a un batalhon, les dèc temps entà passar peth darrèr.

Toti se filèren tath laguens. Enjolras, executant damb era sua carabina, que d'era se servie coma se siguesse un baston, çò qu'es expèrts criden molinet, parèc es còps des baionetes ath torn e dauant sòn, e entrèc eth darrèr. Que i avec un instant orrible, en tot voler penetrar es soldats e barrar es insurrèctes. Era pòrta se barrèc a tot darrèr damb tanta violéncia, qu'en encastrar-se en gahon, deishèc veir talhadi e apegadi en lumedan es cinc dits d'un soldat que s'auie agarrat ada era.

Mario se demorèc dehòra; ua bala venguie de trincar-li era clavícula e se sentec marejat e queiguec. En aqueth moment, ja barradi es uelhs, experimentèc era commocion d'ua vigorosa man que l'agarraue, e eth sòn romadís de cap li permetec a penes aguest pensament qu'en eth se barrege eth suprèm rebrembe de Cosette: "Que sò hèt presoèr, e me fusilharà."

Enjolras, en non veir a Mario entre es que se refugièren ena tauèrna, avec era madeisha idia. Mès auien arribat en punt que non restaua a cadun mès temps qu'eth de pensar ena sua pròpia sòrt. Enjolras tenguec era barra dera pòrta, metec eth barrulh, li dèc dus torns ara clau, hèc çò de madeish damb eth cadenat tant que peth costat de dehòra atacauen furiosaments es soldats damb es culasses des fusilhs, e es sapaires damb es sues destraus. Començaue eth sètge dera tauèrna.

Es soldats, mos ac cau díder, èren alugadi de colèra.

Era mòrt deth serpent d'artilharia les auie irritat; e çò qu'encara ère mès terrible, enes pòques ores anteriores ar atac, auie circulat entre eri era notícia de qué es insurrèctes mutilauen as presoèrs, e que se vedie ena tauèrna eth cadavre d'un soldat sense cap. Aguesta sòrta de rumors fataus acompanye ordinàriaments as guèrres civiles, e un d'aguesta sòrta costèc mès endauant era catastròfa deth carrèr de Transnonain.

Quan era pòrta siguec esbauçada, Enjolras les didec as sòns:

- Venem-mos cars!

Dempús s'apressèc ena taula a on èren estiradi Mabeuf e Gavroche. Se vedien jos era tela nera dues formes dretes e regdes, ua grana e era auta petita, e es dues cares s'aubirauen vagaments jos es plecs hereds deth

susari. Ua man pistau per dejós dera tela, penjant entath solèr. Qu'ère era der ancian.

Enjolras s'inclinèc e punèc aquera man venerabla, madeish qu'eth dia abans auie punat eth front. Sigueren es dus solets punets que balhèc ena sua vida.

Entà resumir: era barralha auie lutat coma ua pòrta de Tebas; era tauèrna lutèc coma ua casa de Saragossa. Semblables resisténcies que son herotges. Arren de quartèr. Arren de capitulacion. Se vò morir damb era condicion d'aucir. Quan Suchet ditz:

- Capitulatz.

Palafox respon:

- Dempús dera guèrra deth canon, era deth guinhauet.

Arren manquèc ena cuelhuda per assaut dera tauèrna de Hucheloup; ne es calades ploiguent dès es hièstres e deth losat sus es assetjaires, e exasperant as soldats damb estronhaments orribles; ne es trets dès es tutes e humaraus; ne eth furor der atac; ne era ràbia dera defensa; ne fin finau, quan cedic era pòrta, era frenética deméncia der extermini.

Es assetjaires, en precipitar-se laguens dera tauèrna, non trapèren un solet combatent. Era escala en espirau, talhada a còps de destrau, jadie ath miei dera sala der embiash; quauqui heridi venguien d'expirar; es qu'encara viuien èren en estatge principau; e aquiu, peth horat deth tet qu'auie servit d'encaish entara escala, comencéc un espaventós huec. Qu'èren es darrèrs cartuches. Un còp alugadi, sense povora ja, ne bales, aqueri formidables agonizants, agarrèc cadun ena man dues des botelhes reservades per Enjolras, qu'auem mentat abans, e heren cara ar enemic damb aguestes masses orriblaments fragiles. Qu'èren botelhes d'aiguafòrt.

Racondam es hèts lugubres deth masèl tau que son. Er assetjat, ai!, que se servís de tot. Eth huec grèc non a desaunorat a Arquimedes, ne era pèga honuda a Bayardo. Era guèrra qu'ei tot espant, e non i a en era arren qu'alistar.

Era fusilharia des assetjaires, encara que damb eth trebuc d'auer de filar-se de baish entà naut, qu'ère mortifèra. Lèu eth cant deth horat deth tet se vedec enrodat de caps de mòrts d'a on corrie era sang en forma de ròis e humejants hius. Eth tapatge qu'ère indicible; un hum espés e ardent escampilhaue lèu era net sus aqueth combat. Que manquen paraules entà

exprimir er orror quan s'a arribat en aguest punt. Non i auie ja òmes en aquera luta, ara infernau. Non èren gigants contra colòssi. Se retiraue mès aquerò a Milton e a Dante qu'a Homero. Dimònis atacauen, e hantaumes resistien.

Qu'ère er eroïsme monstre.

XXIII.- Orestes en dejun e Pilades embriac.

En resumit, pujant es uns sus es auti, ajudant-se damb era esqueleta dera escala, escalant pes parets, agarrant-se en solèr de naut, guinhauetejant ath cant madeish dera trampa as darrèri que resistien, uns vint des assetjaires, entre soldats, gardes nacionaus e gardes municipaus, desfiguradi era màger part pes herides recebudes en ròstre en realizar aquera terrible ascension, cegadi pera sang, furiosi, sauvatges, se calèren ena sala der estatge principau. Non restaua aquiu qu'un òme de pès: Enjolras. Sense cartuches ne espada, non auie ena sua man qu'eth canon dera sua carabina, qu'era sua culassa auie trincat sus eth cap des qu'entrauen. S'auie plaçat de manèra qu'eth bilhard lo separèsse des sòns enemics, hènt repè entar angle dera sala e aquiu, damb era guardada capinauta, eth cap quilhat e aqueth tròç d'arma ena man, inspiraua encara pro temor entà qu'arrés gausèsse apressar-se. S'entenec cridar:

- Qu'ei eth cap. Ei eth qu'a aucit ar artilhèr. Donques que s'a botat aquiu, qu'està perfèctaments. Que se demore. Fusilhem-lo en aguest madeish lòc.

- Fusilhatz-me, didec Enjolras.

E lançant eth tròç dera sua carabina, e crotzant es braci, presentèc eth pièch.

Era audàcia d'ua mòrt eroïca qu'esmò tostems as òmes.

Tanlèu Enjolras crotzèc es braci, en tot acceptar era fin que se li premanie, eth tapatge ensordaire dera luta cessèc ena sala, e aqueth caòs se convertic còp sec en ua espècia de solemnitat sepulcrau. Semblaue qu'era menaçadora majestat d'Enjolras, desarmat e quiet, pesau sus eth tumult, e que, damb era soleta autoritat dera sua guardada tranquilla, aqueth joen, eth solet que non auie estat herit, magnific, sagnós, beròi, indiferent coma se siguesse invulnerable, obligaua ad aquera sinistra gent a aucir-lo damb respècte. Era sua beresa, ennautada en aqueth moment pera sua arrogància, deishaue anar ua ludentor plan viua, coma s'eth cansament, madeish qu'es herides, non auessen cap de poder sus eth, dempús des orribles vint-e-quate ores qu'auien transcorrut, s'estaua fresc e rosat. Dilhèu se referisse a Enjolras eth testimòni que didec dempús dauant deth conselh de guèrra:

- Que i auie un insurrècte qu'entení cridar Apolo.

Un garda nacionau que l'afustaua baishèc eth canon deth fusilh, dident:

- Me semble que vau a fusilhar a ua flor.

Dotze òmes formèren en angle opausat a Enjolras, e montèren es fusilhs en silenci.

Ara seguida un sergent cridèc:

- Afustatz!

Intervenguec un oficiau.

- Demoratz, didec.

E higec, en tot dirigir-se a Enjolras:

- Voletz que vos benden es uelhs?

- Non.

- Ètz vos, de vertat, eth qu'aucic ath sergent d'artilharia?

- Òc.

Hège un moment que s'auie desvelhat Grantaire.

Grantaire, coma rebrembarà eth lector, dormie dès era vesilha ena sala nauta dera tauèrna, seigut en ua cagira, e apuaue era part superiora deth còs en ua taula.

Realizaue damb tota era sua energia era anciana metafòra, defuntat de tauèrna. Er orrible filtre der aiguardent, cervesa e absinti l'auie aletargat. Coma qu'era taula qu'auie ath sòn dauant ère petita e non podie servir entara barralha, l'ac auien deishat.

Seguie ena madeisha postura damb eth pièch inclinat e eth cap emparat en braç, enrodat de veires, gèrles e botelhes. Dormie en aguest sòn prigond der os entutat o dera sangsuga ja harta. Ne eth huec des fusilhs, ne eth deth canon, ne era mitralha que penetraue pera hièstra ena sala a on ère, ne er immens revolum der assaut lo desvelhèren. Sonque de quan en quan responie ath canon damb un roncadís. Semblaue demorar aquiu qu'ua bala l'estauvièsse eth trabalh de daurir de nauèth es uelhs. Ath sòn entorn jadien quauqui cadavres, e a còp de uelh non se lo distinguie d'aqueri qu'èren autrejadi ath sòn prigond dera mòrt.

Eth tapatge non desvelhe a un embriac, mès òc eth silenci. Qu'ei ua observacion que s'a hèt mès d'un còp. Era queiguda de tot, ar entorn de Grantaire, aumentaue era sua letàrgia coma se siguesse ua cançon de breç;

mès era sòrta d'arturada que hec eth revolum dauant d'Enjolras, siguec ua bassacada entad aqueth pesant saunei. Efècte semblable ath d'ua veitura de shivaus ath galaup, que s'arture còp sec. Es que dormien laguens dera veitura se desvelhen alavetz.

Grantaire lheuèc eth cap espaurit, estirèc es braci, se hereguèc es uelhs, guardèc, badalhèc e comprehenec.

Era embriaguesa qu'acabe se retire a un ridèu que se cor. Se ve en conjunt e d'un solet còp tot aquerò qu'amagaue. Tot s'aufrís de ressabuda ara memòria, e er embriac, que non se'n sap d'arren de çò que s'a passat hè vint-e-quate ores, non a acabat encara de daurir es paupetes quan ja ei ath pas de tot. Es idies l'acodissen damp sobta luciditat; era opacitat dera embriaguesa, espècia de leishiu qu'escurís eth cervèth, s'esbugasse, e dèishe pas ara clara e distinta percepcion dera realitat.

Retirat coma ère Grantaire en un cornèr, e ath recès dera taula de bilhard, es soldats, que non deishauen de uelh a Enjolras, non l'aiuen vist; e ja eth sergent se premanie a repetir era orde “afustatz！”, quan entenec ara imprevista cridar damp votz robusta:

- Visca era Republica! Aciu que sò jo.

Grantaire s'auie lheuat.

Era immensa claretat deth combat, qu'eth non auie assistit, campèc ena guardada ludenta der embriac transfigurat.

En repetir “visca era Republica！”， trauessèc era sala damp pas fèrm, e venguec a plaçar-se dauant des fusilhs, de pè, ath costat d'Enjolras.

- Aucitz-ne a dus d'un còp, didec.

E virant-se entà Enjolras, higec damp timiditat:

- Ac permetes?

Enjolras li sarrèc era man damp un arridolet.

Non auie acabat d'arrir quan sonèc era detonacion.

Enjolras, trauessat per ueit trets, quedèc serrat ena paret, coma s'es bales l'auessen clauat aquiu. Non hec senon inclinar eth cap.

Grantaire queiguec as sòns pès coma herit d'un pericle. Uns instants dempús, es soldats hègen enlà as darrèrs insurrèctes que s'aiuen refugiat naut de tot dera casa. Tirauen de laguens des humaraus, a trauèrs d'un brescat de husta. Se lutaue en losat. Se lançauen còssi pes hièstres, quauqui uns encara vius. Dus caçaires que sajauen méter de pès er omnibus

esbocinat sigueren victimes de dus trets de carabina tiradi des humaraus. Un òme de blòda, que lancèren d'aguesta nautada transpassat eth vrente d'ua baionetada, se retortilhaue en solèr damp er estertor dera agonia. Un soldat e un insurrècte s'esquitlauen amassa pera pala deth losat, sense voler deishar-se, e queiguien fòrta e herotjaments abraçadi. Ena tutu, ua luta dera madeisha sòrta. Crits, trets, còps de pè espaventosi, e dempús eth silenci. S'auie cuelhut era barralha.

Es soldats comencèren er escorcolh des cases vesies e era persecucion des hujutius.

XXIV.- Presoèr.

Mario qu'ère presoèr, plan. Presoèr de Jean Valjean.

Era man que l'auie agarrat per darrèr en moment de quèir, e qu'era sua pression auie sentut en estavanir-se, ère era de Jean Valjean.

Jean Valjean non auie cuelhut mès part en combat qu'eth de riscar era sua vida. Sense eth, en aquera suprèma fasa dera agonia, arrés aurie pensat enes heridi. Gràcies ada eth, present coma era providéncia pertot pendent eth masèl, es que queiguien èren quilhadi, amiadi ena sala der embaish e guaridi. En es intervalus reparaue era barralha. Mès arren que podesse retirar-se a un còp, a un atac, ne tansevolhe a ua defensa personau, gessec des sues mans. Caraue e ajudaue. Per çò d'aut, a penes auie ua escarraunhada. Es bales l'auien respectat. S'eth suicidi entrèc un shinhau en plan que se prepausèc en dirigir-se en aquera hòssa, era capitada non l'auie artenhut. Mès que dobtam de qué auesse pensat en suicidi, acte contra era religion.

Jean Valjean, ath miei dera espessa bromma deth combat, non semblaue veir a Mario, encara que non lo deishaue de uelh un solet instant. Quan un còp de bala hec quèir a Mario, Jean Valjean sautèc damp era agilitat d'un tigre, se lancèc sus eth coma se se tractèsse d'ua presa e se lo hec a vier.

Eth remolin der atac ère alavetz concentrat tan violentaments en Enjolras, e ena pòrta dera tauèrna, qu'arrés vedec a Jean Valjean, amiar en braça a Mario, estavanit, trauessar eth solèr desempeirat dera barralha, e desparéisher darrèr der angle dera casa de Corinto.

Eth lector rebrembarà aguest angle, que formaue ua sòrta de gessent en carrèr, e protegie contra es bales, era mitralha e enquia es guardades, quauqui pès quarrats de terren. Que i a, a viatges, enes incendis ua abitacion que non uscle, e enes mars mès agitadi, darrèr d'un ticolet, o ath finau d'ua sòrta de trebucs, un corneret tranquil. En aguesta espècia d'arrecès deth trapèci interior dera barralha auie agonizat Eponina.

Aquiu s'arturèc Jean Valjean, botèc en solèr a Mario, s'apuèc contra era parete e guardèc ath sòn entorn.

Era situacion qu'ère espaventosa.

Peth moment, e dilhèu pendent dues o tres menutes, aquera tela de paret qu'ère un arrecès; mès com gésser e desliurar-se deth masèl? S'en brembèc dera angónia qu'auie experimentat ueit ans abans, en carrèr de Polonceau, e de quina manèra auie artenhut gésser deth trebuc; mès s'alavetz siguec dificil, ara qu'ère impossible. Auie ath sòn dauant aquera casa sorda e implacabla de sies estatges, que non semblaue abitada que per òme mòrt deth hiestron; ara dreta i auie era barralha pro baisha que barraue era Petita Truanderie; e encara que non aufrie mès dificultat sauvar aguest obstacle, s'endonviaue per dessús deth parapet ua hilèra de puntes de baionetes. Qu'ère era tropa de linha plaçada en aute costat dera barralha, e ara demora. Qu'ère clar que passar eth parapet equivalie a vier a cercar ua descarga sarrada, e que quinsevolh cap que gausèsse mostrar-se naut dera paret de calades servirie de diana a seishanta trets de fusilh. Ara quèrra i auie eth camp de combat. Darrèr der angle dera paret i auie era mòrt.

Que podie hèr? Sonque un audèth aurie pogut gésser d'aquiu.

E ère de besonh decidir-se de seguit, trapar ua manèra, cuéller ua resolucion. A quauqui passi d'aqueth lòc se combatie, e erosaments toti s'acarnissauen en un punt unenc, ena pòrta dera tauèrna; mès se se l'acodie a un soldat, solet a un, hèr eth torn ara casa, o atacar-la peth costat, tot s'aurie acabat.

Jean Valjean guardèc era casa deth dauant, Dempús era barralha dera dreta, e a tot darrèr, eth solèr damp era violéncia dera angústia suprèma, desesperat e coma s'auesse volgut daurir un horat damp es uelhs.

A truca de guardar, se diboishèc e arribèc a aquerir forma dauant d'eth ua causa vagaments perceptibla en tau agonia, coma s'era vista auesse poder entà hèr brotoar er objècte demanat. Vedec a pòqui passi, e ath pè deth petit parapet, susvelhat e gardat per dehòra damp rigor, jos un en.honsament de calades que l'amagauen en part, ua rèisha de hèr plaçada a nivèu de tèrra e ara nautada der estatge. Aguesta rèisha formada per fòrts barrons transversaus, auie uns dus pès quarrats. Eth marc de calades que la sostengue auie estat arrincat, e ère coma desencaishada. Ath trauèrs des barrons s'entrevedie ua dubertura escura, semblabla ath canon d'ua humeneja o ath cilindre d'ua cistèrna. Se i lancèc Jean Valjean. Era sua sciéncia des evasions l'illuminèc eth cervèth, claraments. Hèr enlà es calades, quilhar era rèisha, cargar ena espatla a Mario, inèrt coma un còs mòrt, baishar damp aguesta carga, en tot tier es codes e es jolhs, en aquera

sòrta de potz, erosaments pòc prigond, tornar a deishar quèir era pesanta trampa de hèr, qu'es calades en quèir caperèren de nauèth, assolidar eth pè en ua superfícia malonada a tres mètres deth solèr, tot aquerò siguec executat coma aquerò que se hè en deliri, damb era fòrça d'un gigant e era rapiditat d'ua agla; a penes empleguèc ues quantes menutes.

Se trapèc Jean Valjean, damb Mario tostemp inconscient, en ua sòrta de correder long e sosterranh.

Regnaue aquiu ua patz prigonda, silenci absolut, net.

Li venguec en cap era impression qu'auie passat en d'auti tempsi quan auie sautat deth carrèr en convent. Sonque qu'ara non amiaue damb eth a Cosette senon a Mario.

A penes entenie sus eth sòn cap un vague mormolh; qu'ère eth formidable revolum dera tauèrna cuelhuda ar assaut.

Libre dusau: Er intestin de Leviatan.

I.- Era tèrra apraubida peth mar.

París lance Annauments vint-e-cinc milions ena aigua.

E pensa que non ac didem en sentit metaforic. Com e de quina manèra? De dia e de nets. Damb quina finalitat? Damb cap finalitat. Damb quina idia? Sense pensar en cap idia. Entà qué? Entad arren. Mejançant quin organ? Menjançant eth sòn intestin. E quin ei eth sòn intestin? Er escolader.

Vint-e-cinc milions; aguest qu'ei, apuprètz, eth mès moderat des numèros que dan es calculs dera sciéncia especiau.

Era sciéncia, Dempús d'auer caminat a paupes pendent fòrça temps, se'n sap aué qu'eth mès fecund e eficaç des abonatges ei er uman. Es chinesi, didem-ac entara nòsta vergonha, ac sabien abans que nosati. Cap campanhard chinés (atau ac ditz Eckeberg) torne dera ciutat sense hèr-se a vier enes dus extrèms deth sòn bambó, dus ferrats plei de çò que nosati cridam inmondícies. Gràcies ar abonatge uman, era tèrra ei encara en China tan joena coma enes tempsi d'Abraham. Eth horment chinés da enquia cent ueitanta grans per un. Non i a cap abonatge comparable en fertilitat ath *detritus* d'ua capitau. Ua grana ciutat qu'ei eth mielhor des hiemèrs. Tier ara ciutat entar abonatge dera planhura, que serie assegurar-se ua capitada infalibla. S'eth nòste aur son hièms, es nòsti hièms son aur.

Que se hè d'aguest aur-hièms? Se lo lance en abisme.

S'envie, damb granes despenes, convòis de vaishèths entà recuélher en pòl austral es excrements des petrels e pingüins, e se lance en mar er incalculable element d'opuléncia que s'a ath costat. Tot er abonatge uman e animau que pèrd eth mon, entornat entara tèrra en sòrta d'entath mar, que serie pro entà alimentar ath mon.

Aghesti modelhons d'inmondícies des cantoades, aghesti cars de lordères que bassaquegen pendent era net pes carrèrs, aghesti orribles botes deth muladar, aghesti pudesencs arriuets de hanga qu'amague er empeirat, sabetz se qué ei? Qu'ei eth prat florit, era èrba verda, eth serpol, eth timonet, era sàlvia; ei era cacèra, eth bestiar, eth bram de satisfaccion des bueus pendent era serada; ei hen flairós, horment daurat, pan ena vòsta taula, sang cauda enes vòstes venes; qu'ei salut, alegria, vida. Atau ac vò

aguesta creacion misteriosa qu'ei era transformacion ena tèrra, e era transfiguracion en cèu.

Entornatz tot aquerò en gran crusòl, e gesserà d'eth era vòsta abondància. Era alimentacion des planhères forme er aliment des òmes.

Qu'ètz senhor de pèrder aguesta riquesa, e de jutjar-me ath delà de ridicul. Que serà era òbra dera vòsta ignorància.

Era estadistica a calculat que sonque França vèsse cada an en Atlantic per boca des sòns arrius cinc cents milions. Damb aguesti cinc cents milions, compde, se curbirie era quatau part des despenes deth budgèt; e ça que la, ei tau era abiletat der òme, que s'estime mès deishar de cornèr aquerò, en tot autrejar-les ar arriuet. Era esséncia madeisha deth pòble, aciu de goterer en goterer, aquiu delà en ondades, se la hen a vier ath sòn darrèr aguest miserable vessament des nòsti escoladers enes arrius, e aguest gigantesc desbocament des nòsti arrius en ocean. Cada sanglòt des nòsti escoladers mos còste mil francs. Que son dues es conseqüéncias: era tèrra apraubida e era aigua empestada. Era hame gessent deth soc e era malautia der arriu.

Sabem aué, e sense cap de dopte, qu'eth Tamesis empodoe a Londres.

Per çò de París, mos a calut, enes darrèri tempsi, hèr qu'era màger part des escoladers, arriu entà baish, desboquen peth darrèr pònt.

Un doble aparelh tubular, aproredit de valvules e restanques, aspirant e espelint, un sistèma de drenatge elementau, simple entath paumon der òme, e que foncione ja en diuèrsi pòbles d'Anglatèrra, serie pro entà hèr-mos a vier entàs nòstes ciutats era aigua blossa des camps, e amiar entàs nòsti camps era aigua rica des ciutats, e d'aguesta manèra profitaríem es cinc cents milions de francs que se lancen. Se pense en d'autes causes.

Eth procediment actuau damnatge en tot voler beneficiar. Era intencion qu'ei bona, mès eth resultat trist. Se cre purificar era ciutat e s'emmalauntís as habitants. Un escolader qu'ei ua enganha. Quan pertot, eth drenatge, damb era sua dobla foncion, en tot restituir çò que s'agarre, age remplaçat er escolader, simple lauatge apraubidor, alavetz, combinant-se aquerò damb es donades dera naua economia sociau, eth producte dera tèrra serà doble, e eth problema dera misèria se padegarà considerablaments. Mos cau ahíger era suppression des parasitismes, e quedará resolvut.

Mentretant, era riquesa publica se'n va entar arriu, e er amendriment seguís. Er amendriment, òc. Euròpa s'arroïne per consompcion.

Auem dit çò que se perd en França. Ara plan, coma que París contie era vintau part dera poblacion francesa totau, e en èster er abonatge de París eth mès ric de toti, non s'arribe encara en numéro vertader evaluant en vint-e-cinc milions era part que correspon ara capitau enes cinc cents que França degalhe annauments. Aguesti vint-e-cinc milions, tengudi en ajudes e góis, doblarien er esplendor de Paris. Era ciutat les consumís en escoladers. Atau, podem díder, qu'era gran prodigalitat de París, es sues meravelloses hèstes, es sues holies de Beaujon, es sues orgies, eth sòn aur vessat a mans plies, eth sòn luxe, era sua magnificéncia, qu'ei eth sòn escolader.

Atau, donc, ena ceguetat d'ua mala economia politica se negue e se dèishe arrossegar peth corrent e se dèishe pèrder enes abismes der ocean eth benèster de toti. Calerie que i auesse hilats de Sant Cloud entara riquesa publica.

Econòmicament, es hets se pòden resumir atau: Paris, mautraucat.

París, aguesta ciutat modèl, modèl des capitaus ben bastides, e dera que cada pòble sage d'auer-ne ua còpia, metropòli de çò ideau, augusta patria dera iniciatiua, der impuls e der assag, centre e ostau des intelligéncies, ciutat-nacion, brunhon der avier, admirable barreja de Babilonia e de Corinto, hè, jos eth punt d'enguarda que viem de considerar, rufar es espates a un campanhard de Fo-Kian.

Imitatz a París e vos arroïnaratz.

Per çò d'aute, mès que mès en aguesta degalhada immemoriau e insensata, eth madeish Paris imite.

Aguestes estonantes inaptituds non son naues; eth necitge en present cas ven de fòrça endarrèr. Es ancians òbren coma es modèrns. “Es escoladers de Roma, ditz Liebig, an absorbit tot eth benèster deth campanhard roman”. Quan era campanha de Roma siguec arroïnada pes escoladers romans, Roma agotèc es recursi d’Italia; e un còp uedada Italia en sòn escolader, se passèc madeish damp Sicilia, Cerdanya e Africa. Er escolader de Roma que s’ha avalat eth mon. Aguest escolader aufrie era sua gargamèra ara ciutat e ar univèrs. *Urbi et Orbi*. Ciutat etèrna. Gotèr insondable.

En aguestes, coma en d'autes causes, Roma da exemple; e París lo seguís, damb era pegaria pròpia des ciutats de talent.

Entàs besonhs des operacions que parlam, París qu'a ath sòn dejós a un
aute París. Un París d'escoladers, damb es sòns carrers, horcalhades,
Es Miserables V Jean Valjean p. 115

places, carrerons sense gessuda. Damb es dues artèries e circulacion, qu'ei hanga, mancant solet era forma humana. Pr'amor que non s'a de vantjar ad arrés, ne tansevolh a un gran poble. A on i a de tot, se trape era ignomínia ath cant dera sublimitat; e se París contie a Atenes, era ciutat des lums; a Tiro, era ciutat potenta; a Esparta, era ciutat virtuosa; a Ninive, era ciutat des prodigis, contie tanben a Lutecia, era ciutat de lim.

Ath delà d'aquerò, eth sagèth deth sòn poder ei tanben aquiu estampat; era titanica sentina de París realice, ath miei des monuments, aguest ideau estranh realizat ena umanitat per quauqui òmes, taus coma Maquiavelo, Bacon e Miraveau: çò de grandós abjècte.

Eth solèr sosterranh de París, s'era guardada podesse penetrar era sua superfícia, presentarie er aspècte d'ua madrepòra colossau. Era esponja non a mès traucs e correders qu'eth tròç de tèrra de sies lègues de circuit a on repause era anciana grana ciutat. Sense parlar des catacombes que sòn ua vòuta a despart; sense parlar deth confús brescat de canoades deth gas; sense condar eth vast sistèma de tuëus que distribuisen era aigua enes hònts publiques, es escoladers son, per eri madeishi, enes dues arribes, un prodigiós hilat sosterranh; laberint qu'eth sòn hiu ei era penent.

Aquiu se descurbís, ena umida broma baisha, ar arrat, que semble eth producte dera jasilha de París.

II.- Era anciana istòria der escolader.

Se mos imaginam a París quilhat coma ua tapa, eth hilat sosterranh des escoladers, campat a vista d'audèth, diboisharà enes dues arribes ua espècia de soca gròssa, empeutada en arriu. Ena arriba dreta, er escolader deth centre serà eth tronc d'aguesta tija, es conduchs segondaris seràn es arrames, e es carrerons sensen gessuda es arrametes.

Era figura qu'ei abreujada e non deth tot exacta; pr'amor qu'er angle rècte, qu'ei er angle abituau en aguesta sòrta de ramifications sosterranhes, ei plan estranh ena vegetacion.

Mos formaram ua imatge mès avienta d'aguest estranh plan geometric, en tot imaginar-mos veir en solèr, un hons de tenèbres, quauque estranh alfabet orientau, en desorde, e qu'es sues letres disfòrmes siguessen sòudades ues damp es autes, coma ar edart, ja sigue per sòns angles, ja sigue per sòns extrèms.

Es tarcums e es escoladers representauen un gran papèr ena Edat Mieja, en baish Emperi e en ancian Orient. Era pèsta neishie d'eri e es despòtes anauen a morir aquiu. Es multituds guardauen lèu damp temor religiós aguestes jaces de poiridura, cunhères monstruoses dera mort. Eth clòt des vèrnes de Benarés non ère mens vertiginós qu'eth des Leons de Babilonia. Teglatfalasar, sivans es libres rabinics, juraue peth tarcum de Ninive. Der escolader de Munster hège gésser Joan de Leide era sua faussa lua, e deth potz-escolader ded Negscheb, eth sòn *menecmo* orientau. Mokanna, eth profèta amagat deth Korasan, hège gésser eth sòn famós solei.

Era istòria des òmes se miralhe ena istòria des escoladers. Es *gemonies* èren es ostentacions de Roma. Er escolader de París qu'a estat ua anticalha formidabla, en tot servir ja de sepulcre, ja d'asil. Eth crimen, era intelligéncia, era protèsta sociau, era libertat de consciéncia, eth pensament, eth panatori, tot çò qu'es leis umanes perseguissen o an perseguit, s'a amagat en aguest horat; es *maillotins*² en siècle XIV, es tauromaquics en siècle XV, es ugonots en XVI, es illuminadi de Morin en XVII, es *chauffeurs*³ en XVIII. Hè cent ans d'aciu gessie era punhalada nueitiua e

²Òmes deth pòble de París, qu'assassirèren as encargadi de crubar es impòsti.

³Nòm des panaires qu'usclauen es pès as personnes panades entà obligar-les a cohessar a on auien es sòs.

auiu s'esquitlaue eth panaire entà sauvar-se deth perilh. Eth bòsc auie era tuta, e París er escolader. Eth brigand, aguest coquin gal, acceptaue er escolader coma sucursau dera cort des Miracles, e pera net, ignòble e herotge, entraue en vomitòri Maubuée coma en ua cramba.

Qu'ère normau qu'es qu'auien coma punt de trabalh diadèr eth carreron sense gessuda de Vide-Set (neteja-pòches), o eth carrèr de Coupe-Gorge (talhacòchi) auesse coma domicili nueitiu eth pontet deth Chemin-Vert (camin-verd), o era tuta de furets Hurepoix. D'aciu vien multitud de rebrembes. Hantaumes de tota sòrta frequenten aguesti longui correders solitaris; pertot era poiridura e eth miasma; aciu e delà un respiralh, a on Villon, de laguens estant parle damb Rabelais, plaçat dehòra.

Er escolader, en ancian París, qu'ei eth punt d'amassada de toti es anequeliments e de toti es assagi. Era economia politica ve en eri un *detritus*, e era filosofia sociau un resultat.

Er escolader ei era consciéncia dera poblacion. Tot se file entada eth, e aquiu se mesure. En aguest lòc livid que i a tenèbres, mès non secrets. Cada causa a aquiu era sua forma vertadèra, o aumens era sua forma definitiua. Eth modelhon d'immondícies pòt allegar a favor sòn que non ei mentidèr. Era ingenuitat s'a refugiat aquiu. En eth se trape era masca de Basili; mès se ve eth carton e eth bramaire, çò d'interior e çò d'exterior apareishen, e damb er auçament d'un aunorat lim. Apròp que i é eth nas postís de Scapin. Totes es lordaries dera civilizacion, quan ja non servissen, quèn en clòt de vertat, a on va a parar er immens vessament sociau. Se neguen en eth, mès ath còp se hèn a veir. Aquera barreja qu'ei ua confession. Non mès fausses aprences; ja non i a potingues ne desguisament possibles; era lordèra se trè era camisa; nudesa absoluta, dissipacion d'illusions; aquerò qu'ei, sonque aquerò qu'ei, damb era sinistra figura d'querò que s'acabe. Realitat e desaparicion. Aquiu ua botelha trincada cohèsse es excèssi dera embriaguesa, era ansa d'un tistèr conde es ahèrs deth servici domestic, eth còr dera poma qu'a auut opinions literàries, torne a èster còr de poma; era efigia deth quarto se capère de rovih francaments; era escopinada de Caifàs se trape damb eth vomèc de Falstaff; eth loís d'aur que ges der ostau de jòc, tume damb eth clau d'a on penge er extrèm dera còrda deth suicidi; eth fetus livid ròde damb es parpalhetes que dancèren eth darrèr dimars de Magràs ena opèra; eth bonet qu'a jutjat as òmes, se volude près deth pelhòt que siguec era pelha dera hemna galanta; dèishe de cornèr era fraternitat e

vie a èster tutejament. Tot çò qu'abantes se pimpalhaue ara s'enlordís. Eth darrèr vel s'a arrincat. Un escolader qu'ei un cinic. Ac ditz tot.

Aguesta sinceritat dera immondícia qu'a quauquarren de bon e solatge era amna. Quan s'a viscut en tot auer de tier er espectacle dera grana importància que s'autregen ena terra era rason d'Estat, eth jurament, era sabença politica, era justícia humana, era probitat professionau, es austeriorats de situacion, es tògues incorruptibles, solatge entrar en un escolader e veir era hanga qu'a vengut a èster tot aquerò.

Ath delà, ensenhe. Que viem de didè'c: era istòria passe per escolader. Es masèls, coma eth dera net de Sant Bartolomé, se filtron gota a gota pes calades. Es grani assassinats publics, es massèls politics e religiosi trauèssen aguest sosterranh dera civilizacion e lancen en eth es sòns cadavres. Entath pensaire, toti es assassins politics son aquiu, ena orribla penombra, de jolhs, damb un tròç de susari coma devantau, lauant lugubraments damb era esponga es taques des sòns crims. Loís XI qu'ei aquiu en companhia de Tristan. Francés I e Duprat, Carles IX e sa mair, Richelieu e Loís XIII, Louvois, Letellier, Hebert e Maillard, engarrapen es pèires tà veir s'artehen que despareishe era tralha des dues accions. Jos es vòutes s'enten era escampa d'aguesti espèctres. Se respire en eres era enòrma pudentor des catastròfes sociaus. Se ven enes cantoades reflèxi roïents. Cor aquiu ua aigua terribla a on s'an lauat mans sagnoses.

Er observador sociau li cau entrar en aguesti endrets ombrius, donques que formen partida deth sòn laboratori. Era filosofia qu'ei eth microscòpi deth pensament. Tot vò húger d'era, mès arren se desliure deth sòn examen. Qu'ei inutil capvirar es causes. Quin ei eth costat que s'aufrís ath public quan se capvire ua causa? Eth dera vergonha. Era filosofia acace damb era sua guardada leiau ath mau, e non li permet que s'esbugasse en arren. En eclipsi des causes que despareishen, en amendriment des causes que s'amòrten, tot qu'ac coneish. Endónvie era porpra pes pedaci, e ara hemna peth pelhòt. Damb eth sòn escolader rebastís era ciutat, e damb eth lim es costums. Deth testimoni dedusís era anfòra o eth contre. Coneish pera mèrca d'ua unglia en pergamin era diferéncia entre era juderia dera Judengasse, e era juderia deth Ghetto. Qu'en aquerò se trape çò qu'a estat, eth ben, eth mau, era faussetat, era vertat, era taca de sang deth palai, era plapa de tinta dera tuta, era gota de seu deth bordèl, es pròves patides, es temptacions, es orgies, eth plec des caractèrs en doblegar-se, era tralha dera prostitucion

enes amnes grossières, e en vestit des mossos de còrda de Roma eth senhau des còps de code de Mesalina.

III.- Bruneseau.

Er escolader de París qu'ère ena Edat Mejana ahèr de legendes. En siècle XVI Enric II sagec un reconeishement que li gessec mau. Non hè cent ans, sivans testifique Mercier, qu'er escolader quedèc abandonat ada eth madeish, e venguec a èster çò que bravaments polec.

Er ancian París ère autrejat as discussions, as indecisions e as assagi. Pendent fòrça temps siguec pro pèc. Dempús venguec eth 89 tà mostrar se com recupèren eth talent es ciutats. Mès antigaments, era ciutat auie plan pòc enteniment; non sabie desenvolopar es sòns negòcis ne morau ne materiauments, e madeish ignoraue com auie de balajar es immondícies, que com extirpar es abusi. Pertot se trapaue bèth trebuc, de tot surgentaue era discussion. Per exemple, er escolader ère refractari a quinsevolh itinerari. Non arribaue a orientar-se melhor en tarcumèr, qu'entener-se ena ciutat: naut de tot çò d'inteligible, dejós çò de complicat, era confusion des lengües sus era confusion des sosterranhs; Babel sus Dedalo. A viatges se l'acodie ar escolader de París desbordarse, coma s'aguest desconeishut Nil s'emmalicièsse de ressabuda. I auie, e aquerò ère infame, inondacions der escolader. Pendent moments aguest estomac dera civilizacion digerie mau; er escolader refluie ena gòrja dera ciutat, e París auie eth sabor dera sua hanga. Aguestes semblances der escolader damb eth racacòr, qu'èren bones, pr'amor qu'èren autrestanti avertiments; mès se recebien mau, pr'amor qu'era ciutat s'emmaliciaue perque eth sòn lim mostrèsse tau audàcia, e non s'avenguie damb aqueth gust de lordères. Eth remèdi qu'ère digerir-les melhor.

Era inondacion de 1802 qu'ei un des actuaus rebrembes des parisencs octogenaris. Era hanga s'escampilhèc pera plaça des Victòries, a on i a era estatua de Loís XIV; entrèc en carrèr de Sant Onorat pes dues restanques des Camps Elisis, en carrèr de Sant Florentin per escolader deth madeish nòm, en carrèr de Pierre-a-Poisson peth dera Sonnerie, en carrèr de Popincourt peth de Chemin-Verr, en carrèr de Roquette peth deth carrèr de Lappe; caperèc es calades deth carrèr des Camps Elisis enquïara nautada de trenta cinc centimètres, e tath meddia, en tot anar peth vomitòri deth Sena en sens opausat, se calèc en carrèr de Mazarino, en eth d'Echaudée e en deth Marais, a on s'arturèc a ua distància de cent nau mètres, precisaments

a pòqui passi dera casa que s'auie estat Racine, en tot respectar en siècle XVII ath poèta mès qu'ath rei. Arribèc ena maxima prigondor en carrè de Sant Pèir, a on se quilhèc tres pès per dessús des rajòles dera restanca, e ara maxima extension deth carrè de Sabino, a on se mostrèc en ua longada de dus cents trenta ueit mètres.

A principis deth siècle actuau, er escolader de París ère encara un lòc misteriós. Eth lim que non pòt jamès gaudir de bona reputacion; mès en aguest cas era mala fama arribaue enquia enquimerar. París se'n sabie confusaments de qué auie ath sòn dejós un sosterranh orrible. Se parlaue d'eth coma d'aquera monstruosa bassa de Tebas, a on abondauen escolopendres de quinze pès de longada, e qu'aurie pogut servir de banh a Behemoth. Es granes bòtes des trabalhadors des potzi non riscauen mès enlà de certans punts coneishudi. Qu'ère encara pròche eth temps qu'es cars de lordères, que, de naut d'eri estant, Sainte-Foix fraternizaue damb eth marqués de Crequi, se uedauen simplaments en escolader. Per çò que hè ara neteja, se fidaue aguest suenh ara ploja, qu'en sòrta d'escampar apileraue mès lordères.

Roma, aumens, deishaue quauqua poesia ath sòn escolader, en tot autrejar-li eth nòm de *gemonias*; París escarnie ath sòn, en tot cridar-lo eth clòt pudesenc. Era sciéncia e era supersticion èren aguest còp d'acòrd. Eth clòt pudesenc non repugnaue mens ara igiena qu'ara legenda. Eth hantauma, er espavental, gessie jos eth fetid arc der escolader de Mauffetard; es cadavres des Marmousets aiien estat lançadi en tarcumèr dera Barillerie; Fagon atribuic era terribla fèbre maligna de 1685 ara gran henuda der escolader deth Marais, que s'estèc duberta enquia 1833 en carrè de Sant Loís, lèu dauant dera mòstra deth Messagèr Galant. Era restanca deth carrè dera Mortellerie ère celèbra pes pudentors que gessien d'aquiu; damb era sua rèisha de hèr, qu'es sues puntes se retirauen a ua ringlèra de dents, semblaue en aguest fatau carrè un dragon que lançaue eth sòn alend infernau sus es òmes. Era imaginacion populara aumentauer er ombriu tarcumèr parisenc damb ua cèrta barreja d'infinit. Eth tarcumèr ère mancat de hons. Qu'ère eth lunfèrn. Era idia d'explorar aguestes regions leproses non se l'acodic ne tansevolh ara policia. Qui gausarie atrevir-se damb aqueth desconeishut? Qui gausarie lançar era lata en aqueres tenèbres, o començar un viatge d'exploracion en semblable abisme? Qu'ère

espaventós. Se presentèc, totun, ua persona. Er escolader qu'auec eth sòn Cristobal Colon.

Un dia, ère er an 1805, en ua d'aguestes rares aparicions qu'er emperaire hège en París, eth ministre der Interior venguec a veder-lo. S'entenie en Carrousel eth bronit des sabres de toti aqueri soldats extraordinaris dera grana Republica e deth gran Emperi; i auie un modelhon d'eròis ena pòrta de Napoleon; òmes deth Rhin, dera Escalda, deth Nil e der Adige; companhs de Joubert, de Desaix, de Marceau, de Hoche, de Kleber; aerostati de Fleurus, granadèrs de Maguncia, pontonèrs de Genova, ussars, qu'auien vist es Piramides, artilhèrs, qu'auien esposcat es bales de Junot, coirassadi, que cuelheren ar assaut era esquadra ancorada en Zuiderzée; quauqu'un auie seguit a Bonaparte en pònt de Lodi; quauqu'un auie accompanhat a Murat ena trencada de Mantua, e non mancauen quauqui uns des que precediren a Lannes en barranc de Montebello. Tota era armada dera epòca se trapaue aquiu, en pati des Tulheries, representada per partides, e susvelhant a Napoeon, qu'alavetz descansaue. Qu'ère era ludenta epòca qu'era grana armada auie ath sòn darrèr a Marengo, e ath sòn dauant a Austerlitz.

- Senhor, didec eth ministre der Interior a Napoleon, è vist agèr ar òme mès intrepid deth vòste Emperi.

- Qui ei aguest òme?, preguntèc bruscaments er emperaire, e qué a hèt?

- Que vò hèr ua causa, senhor.
- Quina?
- Visitar es escoladers de París.

Aguest òme existie; e se cridaue Bruneseau.

IV.- Detalhs ignoradi.

Se realizèc era visita. Siguec ua formidabla campanha; ua batalha nueitiua contra era pèsta e era asfixia. Que siguec ath còp un viatge d'exploracion. Ua des personnes que i assistiren, obrèr intelligent, plan joen alavetz, condaue encara, hè quauqui ans, es curiosi detalhs que Bruneseau li semblèc qu'auie de deishar de cornèr en sòn infòrme ath prefècte de policia, coma causa indigna der estil administratiu.

Es procediments desinfectants èren encara en aquera epòca plan rudimentaris. A penes Bruneseau avec passat es prumères articulacions deth hilat sosterranh, quan, de vint travalhadors, ueit se remiren a seguir tà dauant.

Era operación qu'ère complicada; entà hèr era visita les calie anar netejant; les calie, donc, netejar e fixar cada punt ath madeish temps. Les calie anotar es escolaments, compdar es rèishes e es boques, senhalar es juntures, indicar es corrents enes punts de division, reconéisher es circonscripcions respectiues des diuèrsi depausi, sondar es petits escoladers que son empeutadi en principau, mesurar era nautada de cada correder e era amplada, madeish ena arrincada de vòuta, qu'ena installacion de fustatges; determinar, fin finau, es ordenades dera nivelacion de cada escolament, sigue dès eth fustatge der escolader, sigue dès er estatge deth carrèr.

S'auançaue peniblaments, e mès d'un còp es escales de baishada se submergiren en un metre de hanga. Es lanternes agonizauen enes miasmes. De quan en quan calie hèr-se a vier a bèth travalhador estavordit. S'estramuncaue en quauqui lòc damb un precipici, e se passaue, pr'amor qu'eth solèr s'auie en.honsat, qu'er empeirat s'auie esbauçat, en tot transformar-se er escolader en potz damb eth hons de sable. Non se trapaue eth punt solid; e en auer despareishut bruscaments un òme, costèc fòrça de trèir-lo. Per conselh de Fourcroy, s'alugauen de tant en tant, enes lòcs sufisentaments sanejadi, grani tistèrs plei d'estopa banhada de resina. Era paret, de quan en quan, ère caperada d'excrescències difòrmes, que se poirien cridar tumors, pr'amor qu'enquia e tot es pèires semblauen malautes en aqueth lòc sense ventilacion.

Bruneseau actuèc ena sua exploracion de naut en baish. En punt divisòri des dues canoades deth Grand-Hurleur, artenhec liéger en ua pèira gessenta

aguesta data: 1550. Qu'ère eth limit a on s'auie arturat Filibert Delorme, encargat per Enric II de visitar eth tarcumèr sosterranh de París. Aquera pèira senhalaue eth siècle XVI en escolader. Bruneseau desnishèc era man d'òbra deth siècle XVII en conduch deth Ponceau, e en eth deth carrèr vielh deth Temple, qu'es sues vòutes s'auien bastit entre 1600 e 1650; e era man d'òbra deth siècle XVIII ena seccion en oèst deth canau collector, encaishat e caperat en vòuta en 1740. Aguestes dues vòutes, mès que mès era mens anciana, era de 1740, èren mès ralhades e decrepites qu'era maçonaria deth tarcumèr deth centre, bastit en 1412, épòca qu'er arriuet d'aigua de Menilmontant siguec elevat ara dignitat d'escolader principau de París, promocion analòga ara d'un campanhard que siguesse nomentat prumèr ajuda de cramba deth rei; Gros-Jean convertit en Lebel.

Se credec arreconéisher aquiu e delà, mès que mès jos eth palai de Justícia, alveòls d'ancians crotons practicadi en madeish escolader. Orribles *in pace*. Un anèl de hèr penjaue d'un d'aguesti alveòls. Se les barrèc a toti damp parets. Entre es causes que se trapèren, n'auie de plan estranhes; per exemple, era esqueleta d'un orangotan que despareishec deth Jardin Botanic en 1800, desaparicion probablaments restacada damp era famosa e incontestabla aparicion deth diable en carrèr des Bernardos, eth darrèr an deth siècle XVIII. Eth praube diable acabèc estofant-se en escolader.

Dejós deth long correder cintrat qu'amie entà Arche-Marion, se trapèc ua cistalha de pelhaire, fòrça ben sauvada, que deishèc estonadi as intelligents. Pertot, eth lim qu'es trabalhadors manejauen damp singulara valentia, abondaue en objèctes preciosi, en jòies d'aur e d'argent, en peiraries e monedes. Un gigant qu'auesse hèt passar peth sedaç aqueth escolader, qu'aurie apilerat era riquesa des sègles. En punt divisòri des dues juntures deth carrèr deth Temple e deth carrèr de Sant Avoye, se recuelhec ua midalha ugonòta de coire, qu'auie en ua cara un porcèth damp tòca de cardenau e ena auta un lop damp era tiara ena tèsta.

Era trobalha mès estonanta siguec ena entrada der escolader principau. Aguesta entrada s'auie barrat en d'auti tempsi damp ua rèisha que solet ne restaue es gahons. D'un d'aguesti gahons penjaue ua sòrta de pelhòt infòrme e lord, que, sense cap de dobte, arturat aquiu en quèir, flotaue ena ombra, e acabaue de hèr-se brigalhs. Bruneseau apressèc era lantèrna e l'examinèc. Qu'ère lin plan fin, e se distingue en ua des sues puntes, mens

rosigada qu'es autes, era rèsta d'ua corona eraldica, damb aguestes sèt letres brodades ath dessús: LAVBESP. Era corona ère de marqués, e es sèt letres significauen *Laubespine*. Se'n saberen de qué auien ara vista un tròç deth susari de Marat. Marat quan joen, auie auut es sues aventures amoroses, mès que mès quan formaue partida dera casa deth comde d'Artois, coma veterinari. D'aguesti amors damb ua senhora principau, istoricaments comprovadi, l'auie quedat aqueth linçò; s'en qualitat de dèishes o de rebrembe, ac ignoram. Quan siguec mòrt, coma qu'ère eth solet linçò fin qu'auie ena sua casa, se l'enterrec estropat en eth. Es vielhes enlençolèren ath tragic Amic deth pòble en linçò, teatre bèth dia des sues voluptuositats. Breneseau passèc endauant. Se deishèc eth pelhòt aquiu a on ère sense ne tansevolhe tocar-lo. Siguec mensprètz o respecte? Marat que se meritaue es dues causes. Ath delà, eth destin auie estampat aquiu eth sòn sagèth sufisentaments, e non s'auie de barrejar cap man estranya. Per çò d'aut, les cau deishar as causes deth sepulcre eth lòc qu'alisten. En resumit, era reliquia qu'ère plan singulara. Ua marquesa auie dormit aquiu, e Marat, estropat en era, passèc peth Panteon pr'amor de vier a servir de minjar as arrats der escolader. Aqueth esquinç de cramba, qu'es sòns plecs aurie diboishat en d'auti tempsi alègraments Watteau, auie acabat per èster digne de qué en eth se tachèsse era guardada de Dante.

Era inspecccion completa der escolader de París se tardèc sèt ans, de 1805 enquia 1812. De passa, Bruneseau projectaue, dirigie e acabaue travalhs considerables; en 1808 baishèc eth fustatge de Ponceau, e creant pertot naues linhes, hec auançar er escolader en 1809; per dejós deth carrèr de Sant Dionisi enquiara pòrta des Innocents; en 1810 per dejós deth carrèr de Froidmanteau e deth Salpetriere; en 1811 per dejós deth carrèr de Nau, des Petits- Pères, deth deth Mail, deth d'Echarpe, dera Plaça Reiau; e en 1812 per dejós deth carrèr dera Patz e dera cauçada d'Antin. Ath madeish temps hège desinfectar e assanir tot eth hilat. Dès eth dusau an, Bruneseau se hec a vier coma auxiliar ath sòn gendre Nargaud.

D'aguesta sòrta era vielha societat netegèc a principis d'aguest sègle eth sòn hons interior e vestic de gala eth sòn escolader. Er escolader guanhèc en aquerò.

Tortuós, plen de henerecles, desempeirat, quartejat, bracat d'en.honsaments, sacsejat per codes estranhs, pujant e baishant sense cap de logica, pudesenc, sauvatge, herotge, calat ena escurina, damb cretes sus

es sues rajòles e guinhauetejades enes sues parets, espaventós; tau ère, campat retrospectiuaments, er ancian escolader de París; Ramificacions en toti es sentits, crotzaments de trencades, juntures, pautes d'auca, esteles, coma enes sapes, *caecums*, carrerons sense gessuda, vòutes salpedrosoes, potzi neri infèctes, gotères queiguent des tets, tenèbres; arren egalaue er orror d'aguesta anciana cripta exutòria, aparelh digestiu de Babilonia; tuta, clòt, abisme trauessat de carreràs, arratèra titanica a on er esperit credie veir vagar, ath miei dera ombra, entre inmondícies que sigueren esplendors, aguesta enòrma bohèra cèga: eth passat.

Aquerò, ac tornam a díder, qu'ère en d'auti tempsi.

V.- Progrès actuau.

Aué er escolader ei net, hered; es sues linhes son dretes, eth sòn estil ei corrècte. Lèu realize er ideau de çò que se considère en Anglatèrra damb era paraula “respectable”. Non se dessepare des normes, a eth color grisenc, se trape dessenhat en linha dreta; anàuem a díder qu'està de vint-e-cinc esplingues. Se sembla a un aprovedidor vengut a èster conselhèr d'Estat. Se ve en eth lèu clar. Era hanga se compòrté damb decéncia.

A prumèr còp de uelh se lo considerarie coma un d'aguesti correders sosterranhs tan comuns ena antiquitat, e tan utils entara hujuda des monarques e des princes, en aqueth bon temps “qu'eth pòble estimaue as sòns reis.”

Er escolader actuau qu'ei polit; regne en eth er estil mès blos; er alexandrin classic rectilinèu que, expulsat dera poesia, semble auer-se refugiat ena arquitectura, pr'amor que se vò barrejar en totes es pèires d'aguesta longa vòuta tenebrosa e blanquinosa; cada abisme qu'ei ua vòuta; eth carrèr de Rivoli ei artistic enquia e tot en escolader. Per çò d'aute, en cap de lòc s'està mès ath sòn lòc era linha geometrica qu'ena trencada que recep es hiems d'ua grana ciutat. Aquiu tot li cau subordinar-se ath camin mès cuert. Er escolader a cuelhut aué un cèrt aspècte oficiau. Era madeisha policia, enes sòns infòrmes, non li manque ath respècte. Es paraules que lo caracterizen en lengatge administratiu son dignes e nautes. Çò qu'abans se cridaue tripa, se cride ara galaria; çò qu'abans se cridaue clòt, aué amie eth nòm de respirador. Villon non arreconeisherie ja era sua anciana casa, *in extremis*. Aguest hilat de sosterranhs qu'a tostamps, se supause, era sua immemoriau poblacion de roseaires, mès nombrosa que jamès; de quan en quan un arrat vielh piste eth cap per escolader, e examine as parisencs; mès enquia e tot aguesta immondícia s'adonde, en tot trapar-se satisfèta deth sòn vòutat palai.

Non rèste arren en escolader dera sua primitiu ferocitat. Er ploja, qu'enlordie eth tarcumèr ancian, laue eth modèrn. Ça que la, non cau fidarse'n guaire. Es miasmes l'abitent encara. Qu'ei abans ipocrita qu'irreproensible. Per mès que s'entèste era prefectura de policia e era de Sanitat, a maugrat de toti es procediments tengudi, exale tostemp ua cèrta flaira vaga e sospechosa, coma Tartufo Dempùs dera confession.

Mos cau convier, totun, que, coma era neteja ei un aumenatge qu'eth tarcumèr tribute ara civilizacion, e coma que, d'aguest punt d'enguarda, era consciéncia de Tartufo ei un progrès se se compare damb er estable d'Augias⁴, er escolader de París a milhorat.

Qu'ei quauquarren mès que progrès; ei ua transformacion. Entre er ancian escolader e er actuau i a ua revolucion. Qui a hèt aguesta revolucion?

Er òme que toti tien desbrembat, e que viem de brembrar: Bruneseau.

⁴Rei legendari de Èlide, qu'es sòns estables non s'auien netejat jamès.

VI.- Progrès futur.

Era construccion der escolader de París non a estat ua òbra insignificanta. Es darrèrs dètz sègles an travalhat en eth sense acabar-lo, coma tanpòc an pogut acabar París. Er escolader seguís pas a pas eth desenvolopament de París. Qu'ei, ena tèrra, ua sòrta de polip tenebrós de mil artèries que creish peth dejós ath còp qu'era ciutat creish peth dessús. Tostemp qu'era ciutat daurís un nau carrèr, er escolader alongue eth braç. Era vielha monarquia non auie bastit que vint-e-tres mil mètres d'escolader; en aguest punt auie arribat París eth 1èr. de gèr de 1806.

En tot partir d'aguesta epòca, que d'era ne tornaram a parlar, era òbra a estat utila e energicaments reformada e continuada. Napoleon a bastit (es números non déishen d'èster curiosi) quate mil ueit cents trenta sies mètres; Loís Felip, ueitanta nau mil vint; era republica de 1848, vint-e-tres mil ueitanta un; er actuau govèrn, setanta mil cinc cents; Totau, enquiat dia d'aué, dus cents vint-e-sies mil sies cents dètz mètres. Setanta lègues d'escolader; entralhes enòrmes de París. Ramificacion escura e jamès en devarada; construccion ignorada e immensa.

Se passe, donc, qu'eth laberint sosterranh de París ei aué mès deth doble deth qu'ère a començament deth sègle. Hè pena imaginar-se era perseverança e es esfòrci qu'a calut hèr entà amiar aguest tarcumèr en punt de perfeccion relatiua que se trape ara. Damb un gran travalh auien pogut eth vielh prebostat monarquic, e, enes darrèri ans deth sègle XVIII, eth corregiment revolucionari, arribar a bastir es cinc lègues d'escolader qu'existien abans de 1806. Trebucs de tota sòrta dificultauen tau operación; es uns, pròpis dera natura deth terren; es auti, inerents as madeishi copacaps dera poblacion laboriosa de París.

Se trape París bastit sus un terren que se resistís ara aishada, ara piòcha, a quinsevolh travalh uman. Arren mès de mau hèr que perforar e penetrar aguesta formacion geologica qu'ada era se superpause era meravilhosa formacion istorica cridada París. Per çò dera man d'òbra, jos quinsevolh manèra que s'entèste e s'aventure en aguest terren d'alluvion, es resisténcies abonden. Qu'ei tèrragila liquida; son manantiaus viui, arròques dures, lim mofle e prigond qu'era sciéncia especiau designe damb eth nòm de mostarda. Era piòisha auance dificultosaments enes capes calcàries, que

s'altèrnent damb hius de greda plan prim e capes planes esquistoses de huelhes encastrades de clòsques d'ustres, contemporànies des oceans preadamites.

Ja ei un arriuet que hè crebar de ressabuda ua vòuta començada, e negue as trabalhadors; ja ei ua irrupcion de tèrragila que se daurís camin e se precipite damb era fòrça d'ua cascada, en tot trincar coma eth veire es mès fòrts fustatges. Nauèraments, en Villette, quan siguec de besonh, sense interrómpre era navigacion ne cambiar era mair der arriuet, hèr a passar er escolader collector per dejós deth canau de Sant Martin, se dauric ua crebassa en depaus principau, en tot quèir còp sec era aigua en sosterranh, sense que siguessen pro es pompes entà arturar era inondacion. Que siguec de besonh hèr-se a vier un bus, que, damb fòrça travalh, artenhec fin finau tapar era crebassa que i auie en madeish trauc deth depaus.

Près deth Sena, e tanben pro luenh d'aguest arriu, coma per exemple en Belleville, en carrèr Grand e en passatge Luniere, i a sable sense hons a on un òme se pòt esguitlar e desparéisher a uelhs vedents. A mès de tot aquerò, er estofament costat pes miásmes, es esbauci que sepulten en vida e es en.honsaments sobtes. Que cau ahíger tanben eth tifus, que d'eth es trabalhadors s'impregnen de man en man.

Enes nòsti dies, dempús d'auer dubèrt era galeria de Clichy, damb andana entà recéber era canoada deth Ourcq, travalh executat en trencada, a dètz mèstres de prigondor; dempús d'auer, a maugrat des esbauçaments, e damb era ajuda des excavacions, fòrça viatges pudesenques, e des empontaments, format era vòuta dera Bièvre d'ençà eth baloard der Espitau enquiat Sena; dempús d'auer, damb era finalitat de desliurar París des aigües torrenciaus deth Montmartre, e dar gessuda ad aguesta badina fluviau de nau ectares que se poirie jos era barralha des Martirs; dempús d'auer, repetim, bastit era linha der escolader dera barralha Blanca entath camin d'Aubervilliers, en quate mesi, dia e net, ara prigondor d'onze mètres; dempús d'auer, causa jamès vista!, hèt sosterranhaments un escolader en carrèr Barre-du-bec, sense trencada, a sies mètres dejós deth solèr, eth conductor Monnot moric. Dempús d'auer hèt tres mil mètres d'escoladers en toti es punts dera ciutat, dès era trauèssa de Sant Antòni enquiat carrèr de Loucine; dempús d'auer, mejançant era juntura dera Arbalete, aleugerit des inondacions ploviaus era horcalhada de Censier-Mouffetard; dempús d'auer bastit er escolader de Sant Jordi, sus fondaments d'arròques e damb beton, en sables botjadisi;

dempús d'auer dirigit era temibla devarada d'estaques deth ramau de Nòsta Senhora de Latzeret, er engenher Duleau moric tanben. Non i a bulletins entad aguesti actes de bravesa, mès utils, totun, qu'eth brutau masèl des camps de batalha.

Es escoladers de París èren luenh d'èster en 1832 çò que son aué. Bruneseau auie balhat era possada; mès que s'auie de besonh eth colèra entà determinar era vasta construccion que dempús s'a amiat a tèrme. Estone enténer a díder, per exemple, qu'en 1821, der escolader deth centre, cridat eth Canau Gran, coma en Venecia, se corrompie encara ar aire liure, en carrèr de Gourdes. En 1823 siguec quan era ciutat de París trapèc enes sues pòches es dus cents seishanta sies mil francs e sies centims de besonh entà caperar semblabla immondicia. Es tres potzi absorbents deth Combat, dera Cunette e de Sant Mandé, damb es sòns abismes, aparelhhs, potzi perdudi e ramaus depuradors, non artenhen qu'enquia 1836. Eth tarcumèr de París a estat hèt de nauèth, e, coma ja auem dit, s'a doblat de vint-e-cinc ans ençà.

Hè trenta ans, ena epòca dera insurreccio deth 5 e 6 de junh, ère encara, en fòrça lòcs, lèu er escolader ancian. Fòrça carrèrs qu'aué formen combes, èren alavetz cauçades damb henerecles. Soent se vedie, en punt a on anauen a parar es penents d'un carrèr o d'un horcalh, granes rèishes quarrades e aprovedides de gròssi barrons qu'eth hèr ludie pes passi dera multitud, perilhosí e resquilhosí entàs cavalaries des cars.

En 1832, er ancian tarcumèr gothic mostraue encara cinicaments es sues boques en fòrça carrèrs, coma: era Estela, Sant Loís, eth Temple, Vielha deth Temple, Nòsta Senhora de Nazareth, Folie Mericourt, Quai des Flors, Petit-Musc, Normandia, Pònt-aux-Biches, Marais, Sant Martin, Nòsta Senhora des Victòries, Montmartre, Grange Bataliere, Camps Elisis, Jacob e Tournon. Qu'èren enòrmes dubertures de pèira, a viatges entornejades de pèires de cantons, damb ua impudéncia monumentau.

París, en 1806, non auie lèu mès escoladers qu'en 1663; cinc mil tres centes vint-e-ueit *toeses*. Dempús de Breneseau, er 1 de ger de 1832 n'auie quaranta mil tres cents mètres. De 1806 a 1831 se n'auie bastit Annauments, apuprètz, sèt cent cinquanta mètres. Enes ans posteriors s'a hèt cada an, de ueit a dètz mil mètres de galaries, tot de maçonaria, damb banh de caudea idraulica e fondaments de beton. A dus cents francs eth mètre, es seishanta

lègues d'escoladèr deth París actuau representen un capitau de cinquanta ueit milions.

Ath delà deth progrès economic qu'auem indicat adès, s'assòcien greus problèmes d'igiena publica en aguesta immensa question: er escolader de París.

París qu'ei entre dues capes: ua d'aigua e ua auta d'aire. Era capa d'aigua s'esten enquia ua prigondor fòrça grana, mès que ja a estat sondada dus còps, que ven dera capa de gres verd, plaçat entre era creta e era calcària jurasica, que se pòt representar per un disc, qu'eth sòn radi mesure vint-e-cinc lègues.

Multitud d'arrius e arriuets regolegen aciu; en un veire d'aigua deth potz de Grevelle se beu eth Sena, eth Marne, eth Yonne, eth Oise, er Aisne, eth Cher, eth Vienne e eth Loira. Era capa d'aigua ei salutosa; que ven prumèr deth cèu e dempús dera tèrra. Era capa d'aire ei malsana, ven der escolader. Toti es miasmes der escolader se barregen ena respiracion dera ciutat; d'aciu eth mau alend. Er aire que se respire ath cant d'un tarcumèr, ei provat scientificaments, ei mès blos qu'er aire que se respire en París. En bèth moment, damb era ajuda deth progrès, dempús que se perfeccione eth mecanisme, e qu'era lum s'esparge, s'emplegarà era capa d'aigua entà purificar era capa d'aire; ei a díder, entà lauar er escolader. Se sap que per aguesta paraula “lauar er escolader” entenem: restituir era hanga ara tèrra, es hiems ath solèr, er abonatge as camps. Resultarà d'aguest solet hèt, entà tota era comunautat sociau, er amendriment dera misèria e er augment dera salut. Aué per aué, era irradiacion des malauties de París s'escampilhe a cinquanta lègues ar entorn deth Louvre, en tot cuelher-lo coma centre d'aguest cercle contagiós.

Se poirie díder que de hè dètz sègles er escolader ei era malautia de París. Er escolader ei eth vici qu'era ciutat a ena sang. Er instinct popular non s'a enganhat jamès. Eth mestier de mosso de potz ère en d'auti tempsi lèu tan perilhós e lèu tan repugnant entath pòble, coma eth d'esquarteraire, reputat tan orriblaments pendent tant de temps, e que se deishauentath borràu. S'auie besonh dera estimulacion d'ua paga extra entà qu'eth pareder se decidisse a baishar en aguest pudesenc abisme; se botaue era escala de mala encolia, e ère normau díder: *baishar en escolader qu'ei coma entrar ena hòssa*. Legendes de tota sòrta, sivans auem dit, curbien d'espant aguest tarcumèr colossau; temibla sentina a on campe era tralha, atau des

revolucions deth glòb, coma des revolucions des òmes, e qu'en era se
trapen vestigis de toti es cataclismes, dès es clòsques diluvianes, enquiat
pelhòt de Marat.

Libre tresau: Hanga e amna ath madeish temps.

I.- Er escolader e es sues suspreses.

Se trapaue Jean Valjean en escolader de París.

Ua auta semblaença de París damb eth mar. Eth cabussaire pòt desparéisher aquiu, coma despareish en ocean.

Era transicion qu'ère inaudida. Ath miei madeish dera ciutat, Jean Valjean auie gessut d'era, e en un virament de uelhs, en temps precís entà lheuar ua tapa e tornar-la a deishar quèir, auie passat dera lum as tenèbres, deth meddia ara miejanet, deth bronit ath silenci, deth remolin des trons ar estancament dera hòssa, e per ua peripecia plan mès prodigiosa qu'era deth carrèr Polonceau, deth màger perilh ara seguretat absoluta.

Queiguda sobta en ua tuta, desaparicion enes crotons de París. Deishar aqueth carrèr, a on pertot se vedie era mòrt, per ua sòrta de sepulcre, a on auie de trapar era vida, que siguec un extranh instant. S'estèc quauques segondes coma estavordit, escotant estonat. S'auie daurit còp sec dauant des sòns uelhs era trampa dera sauvacion, en tot cuelher-lo, digam-ac atau, a traïcion era bontat celèsta. Adorables emboscades dera Providéncia!

Mentretant, eth herit non se botjaue, e Jean Valjean ignoraue se çò que s'auie hèt a vier en aquera hòssa ère un viu o un mòrt.

Era sua prumèra sensacion siguec qu'ère cèc. Ara imprevista non vedec arren. Li semblèc tanben qu'en ua menuta s'auie quedat sord. Non entenie eth mendre bronit. Eth frenetic auragan de sang e de resvenja que se desenvolopaue a quauqui passi d'aquiu non arribaue ada eth, que ja ac auem dit, gracies ar espessor dera tèrra que lo separaue deth teatre des eveniments, senon amortat e confús, un rumor ena prigondor. Era soleta causa que coneishec siguec que caushigaue en terra fèrma; mès que l'ère pro aquerò. Estirèc un braç, dempús er aute e toquèc era paret en ambdús costats, d'a on dedusic qu'eth correder ère estret. S'esguitlèc, e dedusic qu'era rajòla ère banhada. Auancèc un pè damb precaucion, en tot crànher trapar un horat, un potz perdu, quauque precipici, e atau s'assegurèc de qué es rajòles se perlongauen. Ua bohada d'aire pudesenc l'indiquèc quin ère eth sòn ostau actuau.

Ath cap de quauqui instants ja non ère cèc. Un shinhau de lum queiguie deth respiralh qu'auie entrat, e ja era sua guardada s'auie acostumat ara tuta. Comencèc a distinguir quauqua causa. Eth correder que s'auie enterrat (cap auta paraula pòt exprimir melhor era situacion) ère barrat damb paret ena sua esquia. Qu'ère un d'aguesti carrerons sense gessuda qu'era lengua especialista cride ajustaments. Auie ath sòn dauant ua auta paret; paret de tenèbres. Era claror deth respiralh s'acabaue a dètz o dotze passi deth punt que se trapaue Jean Valjean, e a penes reflectie ua blancor palla a quauqui mètres dera umida paret der escolader. Mès enlà era opacitat qu'ère massissa; semblaue ua causa orribla calar-se en era, e era entrada auie er aspècte d'immersion.

Ça que la, se podie entrar en aquera paret de bromassa, e enquia e tot li calie hèc de seguit. Jean Valjean calculèc qu'aquera rèisha qu'eth auie vist jos es calades ère possible que la vedessen tanben es soldats. Tot que depenie d'aguest edart, donques qu'arren empachaue qu'es sodats baishèssen en potz e l'escorcolhèsssen.

Non auie de pèrder ne ua soleta menuta. Recuelhec a Mario deth solèr, se lo botèc ath dessús e se metec en marcha, en tot penetrar decididaments en aquera escurina.

Era vertat ei que non èren tan segurs coma Jean Valjean se pensaue. Les demoraue dilhèu perilhs de ua auta sòrta, e de non mens granor. Dempús deth revolum fulgurant dera luta, era tuta des miasmes e des emboscades; dempús deth caòs, eth tarcumèr. Jean Valjean auie queigut d'un cercle deth lunfèrn en un aute.

Quan avec caminat cinquanta passi, li calec arturar-se. Se l'acodie un dopte. Eth correder anaue a parar en un aute ramau que damb eth estramuncaue transversauments. Apareishien aquiu dus camins. Quin li calie alistar? Eth dera dreta o eth dera quèrra? Com se podie orientar en aqueth nere laberint? Eth hiu d'aguest laberint, sivans didérem abans, qu'ei eth penent; en tot seguir-lo se va entar arriu.

Jean Valjean ac comprehenec, plan que òc.

Pensèc qu'ère probablaments en escolader des Mercats; que s'alistaue era quèrra e seguie eth penent, arribarie abans d'un quart d'ora en quauqua boca ath cant deth Sena, entre eth Pont-au-Change e eth Pont Nau, ei a díder qu'apareisherie ath miei deth dia en punt mès concorрут de París; dilhèu en ua horcalhada. Es caminaires, en veir gésser deth solèr, jos es

sòns pès, dus òmes sagnosi, s'espauririen; acodirien as municipaus; Dempús es soldats deth còs de garda vesin, e abans d'ester dehòra les aurien ja agarrat. Qu'ère melhor calar-se en laberint, fidar-se'n dera escurina, e encomanar-se ara Providéncia entara gessuda.

Pugèc eth penent, e cuelhec ara dreta.

Quan avec doblat er angle dera galaria, era luenhana claror deth respiralh despareishec, eth ridèu de tenèbres tornèc a quèir sus eth e de nauèth quedèc cèc. Seguic, totun, auançant, e tan rapidaments coma podie. Es dus braci de Mario entornejauen eth còth de Jean Valjean, e es sòns pès penjauen peth darrèr. Jean Valjean tenguie es braci damb ua man, e damb era auta anaue paupant era paret. Era maishèra de Mario tocaue e se pegaue ara sua, per çò dera sang. Sentie córrer peth dessús d'eth e penetrar sus es vestits un arriuet tèbe que procedie de Mario. Ça que la, era sensacion de calor umit ena aurelha pròcha ara boca deth herit, indicaue qu'aguest alendaue, e per tant viuie. Eth correder per a on caminaue ara Jean Valjean ère mens estret qu'eth prumèr. Li costau trabalh caminar. Era ploja deth dia anterior non s'auiie encara secat, e formaue un petit torrent en centre dera palissada, de sòrta que li calie apressar-se ena paret pr'amor de non botar es pès ena aigua. Anaue d'aguesta sòrta ath miei des tenèbres. Se retiraue as èssers nueitius que marchen a paupes en çò d'invisible, perdudi sosterranhaments enes venes dera ombra. Totun aquerò, de man en man, sigue perque d'auti respiralhs luenhants manèssen quauqua lum flotant en aquera opaca broma, sigue perque es sòns uelhs s'auien acostumat ara escurina, comencèc a entreveir confusaments, ja era paret qu'anaue sarrat, ja era vòuta que peth sòn dejós passaue.

Es vistons se dilaten enes tenèbres e acaben en tot percéber claror, dera madeisha manèra qu'era amna se dilate en malastre e acabe trapant a Diu en era.

Qu'ère de mau hèr dirigir eth rumb.

Eth traçat des escoladers reflectís, didem-ac atau, eth des carrèrs superpausats. Que i auie en París d' aquera epòca dus mil dus cents carrèrs. Imaginatz-vos dejós d'aguesta sèuva de tenebroses arrames que se cride er escolader. Eth sistèma d'escoladers existent alavetz, plaçat tot dret, aurie mesurat ua longada d'onze lègues. Auem dit abans qu'eth hilat actuau, gràcies ara activitat especiau des darrèrs trenta ans, non compde mens de seishanta lègues.

Jean Valjean comencèc per enganhar-se. Se pensèc qu'ère dejós deth carrèr de Sant Dionisi, e non ère atau malerosaments. Que i a jos aguest carrèr un escolader vielh de pèira, qu'ei deth temps de Loís XIII, e va dret de cap ar escolader collector der escolader gran, damb un solet angle entara dreta, ara nautada dera anciana Cort des Miracles, e un solet ramau, er escolader de Sant Martin, qu'es sòns quate braci se talhen en crotz. Mès eth ramau dera Petita Truanderie qu'era sua entrada ère pròcha ara tauèrma de Corinto, non s'a comunicat jamès damb eth sosterranh deth carrèr de Sant Dionisi; va a parar en escolader Montmartre, qu'ère a on s'auie calat Jean Valjean. Abondauen aquiu es possibilitats de hòraviar-se. Er escolader Montmartre ei un des mès complicadi der ancian hilat.

Erosaments Jean Valjean auie deishat darrèr er escolader des Mercats, qu'eth sòn plan geometric se retire a ua multitud de penjadors gessents entreteishudi; mès auie ath sòn dauant mès d'un encontre complicat, e mès d'ua cantoada de carrèr (pr'amor que son carrèr, plan) que campauen ena escurina coma punts d'interrogacion. Prumèr, ara sua quèrra, eth vast escolader Platriere, espècia de garròt chinés, qu'amie e embolhe eth sòn caòs de T e de Z per dejós dera casa de Pòstes e der edifici dera lòtja enquiat Sena, a on acabe en Y. Dusau, ara sua dreta, eth correder en linha corba deth carrèr deth Quadrant, damb es sòns tres dents, que son autrestanti carrerons sense gessuda. Tresau, ara sua quèrra, eth ramau deth Mail, complicat, lèu ena entrada, per ua sòrta de horcalh, e anant, ath biscorn, a parar ena gran cripta exutòria deth Louvre, esmiejada e ramificada en toti es sentits; fin finau, ara sua dreta, eth carreron sense gessuda deth carrèr des Jeuneurs, sense tier en compde es petits privats aciu e delà abans d'arribar en escolader deth centre qu'ère eth solet capable d'amiar-lo en bèra gessuda pro luenhana entà poder-la considerar segura.

Se Jean Valjean auesse auut ua leugèra nocion de tot çò que viem de díder, aurie coneishut lèu, sonque tocant era paret, que non ère ena galeria sosterranha deth carrèr de Sant Dionisi. En sòrta dera pèira trabalhada vielha, en sòrta dera arquitectura anciana, capinauta e règia en escolader, damb palissada e fondaments de granit, e damb mortèr de caudea gròssa, que costau ueit cents francs era *toesa*, aurie sentut ath tacte eth bas prètz contemporanèu, eth recurs economic, era pèira de mòla damb banh de mortèr idraulic sus ua capa de beton, que còste dus cents francs eth mètre,

era maçonaria plebèua denominada *de petits materiaus*; mès que non sabie arren de tot aquerò.

Seguie entà dauant, damb afogadura, mès damb cauma, sense veir ne saber arren, ar edart, ei a díder, en mans dera Providéncia.

De man en man, mos ac cau cohessar, un cèrt orror s'apoderaue d'eth. Era ombra que l'enrodaue se calaue en sòn esperit. Caminaue en miei d'un enigma. Er aqüaduc der escolader qu'ei formidable; se crotzen es sues canoades rapidaments. Qu'a quauquarren de lugubre veder-se negat en aguest París de tenèbres. Jean Valjean li calie trapar, e lèu endonviar, eth sòn camin sense veder-lo. En aqueth lòc desconeishut, cada pas que hège podie èster eth darrèr dera sua vida. Com podie gésser d'aquiu? Traparie eth lòc? E en aguest cas, arribarie a temps? Aquera colossau esponga sosterranha damb alveòls de pèira, se deisharie penetrar e traucar? Estramuncarie en bèth nud inesperat d'escurina? Lo demoraue çò d'embolhat e insuperable? Moririen aquiu, Mario d'emorragia, e eth de hame? Acabarien per hòraviar-se ambdús, quedant redusidi a esqueletes en aqueri logubres lòcs? Ac ignoraue. A cap d'aguestes preguntes que se hège eth, sabie se qué respóner. Er intestin de París qu'ei un espatlader. Estaue, coma eth profèta, en vrente d'un monstre.

Còp sec se sentec estonat. Quan mens s'ac demoraue, e sense auer deishat de caminar en linha dreta, se n'encuedèc que ja non pujaue; era aigua der arriuet li tocaue es talons e non era punta des pès. Er escolader ara baishaue. Per qué? Anaue, donc, a arribar de pic en Sena? Aguest perilh qu'ère gran; mès encara ère magèr eth d'arrecular. Seguic auançant.

Non se dirigie entath Sena. Eth petit coishin que forme eth solèr de París ena arriba dreta, vèsse un des sòns vessants en Sena, e er aute en espatlader gran. Eth cim d'aguest coishin, que determine era division des aigües, diboishe ua linha plan capriciosa. Eth punt culminant, lòc a on se dividissen es escolaments, son en escolader de Sant Avoye, mès enlà deth carrèr de Michel-le-Comte, en escolader deth Louvre, près des baloards, e en escolader de Montmartre, près des Mercats. En aguest punt culminant auie arribat Jean Valjean. Se filaue de cap ath tarcumèr deth centre, e ère en bon camin, encara que sense saber-se'n.

Cada viatge que trapaue un ramau cercaue a paupes es angles e s'era dubertura que s'aufrie ath sòn dauant ère mens ampla qu'eth correder a on ère, seguie sense hèr-ne cabau; en tot pensar, damb rason que quinsevolh

caminòu mès estret l'amiarie entà un carreron sense gessuda, çò que serie madeish qu'aluenhar-lo der objectiu principau, qu'ère gésser der escolader. Atau evitèc eth quadruple param que li parauen ena escurina es quate laberints mentadi.

Un moment Dempús coneishec que se desseparaue deth París petrificat pera revòuta, a on es barralhes auien suprimit era circulacion, e qu'anaue per dejós deth París viu e normau. De ressabuda entenec sus era sua tèsta coma eth bronit d'un tron luenhant, mès seguic. Qu'èren es veïculs que rodauen.

Sivans es sòns calculs, hège mieja ora, apuprètz, que caminaue e non auie pensat encara en descansar, en tot contentar-se de cambiar era man que sostengue a Mario. Era escurina ère mès prigonda que jamès; mès aguesta escurina lo padegaue.

Còp sec vedec era sua ombra ath sòn dauant. Se destacaue sus un ròi clar que tintaue vagaments era palissada e era vòuta, e que s'esquitlaue, a dreta e quèrra, pes dues parets viscoses deth correder. Se virèc estonat.

Darrèr d'eth, ena part deth correder que venguie de deishar, a ua distància que li semblèc immensa, ludie, ralhant es tenèbres, ua espècia d'astre orrible que semblaue guardar-lo.

Qu'ère era lugubra estela dera policia que se quilhaue en tarcumèr.

Darrèr dera estela se botjauen confusaments ueit o dètz formes neres, dretes, vagues e terribles.

II.- Explicacion.

Eth 6 de junh se dispausèc ua mautada des escoladers. Se cranhie qu'es vençuts se refugièssen en eri, e eth prefècte Gisquet siguec er encargat d'escorcolhar eth París amagat, tant qu'eth generau Bugeaud escampaue eth París public; dobla operación qu'exigic ua dobla estrategia dera fòrça publica representada dessús pera armada, e dejós pera policia. Tres partides d'agents e de mossos de potzi explorèren eth tarcumèr sosterranh de París; era prumèra era arriba dreta, era dusau era quèrra, e era tresau era Cité.

Es agents èren armadi de carabines, machetes, espades e punhaus.

Cò qu'en aqueth moment reflectie era lum sus Jean Valjean ère era lantèrna dera ronda dera arriba dreta.

Aquesta ronda venguie de visitar era galaria corba e es tres carrerons sense gessuda que se trapen jos eth carrèr deth Quarrant. Tant qu'era ronda escorcolhaue aguesti carrerons, Jean Valjean auie estramuncat damb era entrada dera galaria, e en veir qu'ère mès estreta qu'eth correder principau, non entrèc en era, senon que seguic entà dauant. Es dera policia en deishar era galaria deth Quarrant, auien creigut enténer caushigades ena direccio deth tarcumèr deth centre. Èren, plan, es caushigades de Jean Valjean. Eth sergent que comandaue era ronda lheuèc era lantèrna, e toti se meteren a guardar, ath miei dera broma, entath costat d'a on venguie eth bronit.

Entà Jean Valjean siguec aguesta ua menuta d'indicibla angonia.

Erosaments, encara qu'eth vedie perfèctaments era lantèrna, aguesta lo vedie ada eth mau. Era lantèrna qu'ère era lum e eth ère era ombra. Se trapaue, eth, plan luenh, e confonut en hons escur deth sosterranh. Se sarrèc ena paret, e s'arturèc.

Per çò d'aute, Jean Valjean non auie era mendre idia de çò que se botjaue ena sua esquia. Era insomnia, era manca d'aliment, es emocions, l'auien hèt a passar tanben ada eth en estat visionari. Vedie un resplendor; e ath cant d'aguest resplendor, larves. Què significaue aquerò? Non ac comprenie.

En auer-se arturat Jean Valjean, eth bronit cessèc.

Es òmes dera ronda escotauen e non entenien, guardauen e non vedien. Consultèren entre eri.

I auie alavetz en aqueth punt der escolader de Montmartre ua sòrta de horcalhada, cridada *de serviç*, que s'a suprimit Dempús per tòrt deth petit lac interior format aquiu pes aigües de ploja des nauères tronades. Era ronda se podec agropar en aguesta horcalhada.

Jean Valjean vedec aqueth rondèu de larves, qu'es sòns caps de gossets conilhèrs s'apressauen e semblauen mormollejar.

Eth resultat dera conferéncia celebrada pes gossets de garda siguec decidir que s'aiien enganhat, que non auie auut cap bronit, que non i auie aquiu arrés, qu'ère inutil calar-se en tarcumèr deth centre, que serie pèrder eth temps; mès que les calie esdegar-se entà vier en Sant Merry, pr'amor que se i auie quauquarren entà hèr e quauque *bousingot* (republican) que mautar, ère en aquera part.

De quan en quan es partits meten naues sòles as dues ancianes injúries. En 1832, era paraula *bousingot* ère eth punt d'enlaç entre era paraula *jacobin*, ja desbrembada, e era paraula *demagòg*, lèu inusitada alavetz, e que Dempús a servit tan ben.

Eth sergeant dèc era orde de virar entara quèrra, en tot filar-se de cap ara vessant deth Sena. Se se les ausesse acodit dividir-se en dus grops e marchar en sens opausadi, Jean Valjean aurie queigut enes dues mans. Aquerò siguec a mand de passar. Ei probable qu'es instruccions dera prefectura, en preveir eth cas d'un combat, e supausar as insurrecces en gran nombre, enebissen ara ronda fraccionar-se. Es gossets conilhèrs, donc, se meteren en marcha de nauèth, deishant ath sòn darrèr a Jean Valjean. De tot aqueuth movement aguest non vedec senon er eclipse dera lantèrna, que s'amaguèc en un virament de uelhs.

Abans de partir eth sergeant, entara tranquillitat dera consciéncia dera policia, descarguèc era carabina en direccio deth lòc qu'occupaue Jean Valjean. Era detonacion rodèc de resson en resson ena cripta, coma eth borborigme d'aquera tripa titanica. Un tròç de ges que queiguec en arriuet, e hec sautar era aigua a pòqui passi de Jean Valjean, l'avertic qu'era bala auie dat ena vòuta dessús deth sòn cap.

Caushigades lentes e a compàs ressoneren pendent bèth temps ena palissada, en tot esbugassar-se a mida qu'aumentauera distància; de seguit eth grop de formes neres se perdec ena ombra; ua lum oscillèc esboçant ena vòuta un arc roïenc qu'amendric, e Dempús despareishec. Eth silenci tornèc a èster prigond, era escurina completa, era ceguetat e eth

sorditge se senhoregèren un aute còp des tenèbres, e Jean Valjean, sense gausar botjar-se, s'estèc pendent ua longa estona sarrat ena paret, damb era aurelha parada, es vistons dilatadi, guardant se com s'aluenhaue aquera patrolha de hantaumes.

III.- Era doblaça.

Que mos cau hèr, ara policia d'aqueith temps, era justícia de díder, qu'autanplan enes circonstàncies publiques mès grèus, complie imperturbablaments eth sòn déuer d'inspecccion e de vigilància. Ua revòuta non ère as sòns uelhs ua desencusa entà destibar es retnes as maufactors, e negligir era societat peth motiu de qué eth govèrn ère en perilh. Eth servici ordinari se desenvolopau a maugrat des prètzhetz extraordinaris, e sense ressentir-se bric. Ath miei d'un incalculable eveniment politic, ja començat, era pression d'ua revolucion possibla, non distrèt per çò dera insurrecccion ne dera barralha, er agent seguie era tralha ath panaire.

Quauquarren semblable ad aquerò se passaue pendent era tarde deth 6 de junh ara vòra deth Sena, en ribàs dera quèrra, un shinhau mès enlà deth pònt des Invalids.

Aué ja non i a aquiu ribàs. Er aspècte d'aqueri entorns qu'a cambiat.

En ribàs, dus òmes, deseparadi ua cèrta distància, semblauen observar-se, en tot evitar-se mutuauments. A mida qu'eth qu'anaue dauant sajaue d'aluenhar-se, metie eth que venguie darrèr interès en susvelhar-lo mès d'apròp.

Qu'ère coma ua partida d'escacs que se jògue de luenh e silenciosaments. Non semblauen shordar-se; es dus caminauen tot doç, coma se cadun cranhesse, en tot pressar-se massa, qu'eth sòn companh enventisse eth pas.

Poiríem díder qu'ère es talents sus ua presa, sense mostrar intencion deliberada. Era presa qu'ère sornaruda, e ère avisada.

S'observauen es proporcions degudes entre era presa perseguida e eth gosset perseguidor. Eth que sajaue d'eclipsar-se auie mala traça e ua figura raquitica; eth que lo volie cuélher ère d'estatura nauta e aspecte dur, e mostraue èster fòrça foreno.

Eth prumèr, coma eth mès fèble, evitaue trapar-se damb eth dusau; mès, ath còp, ère furiós; es que l'auessen pogut examinar d'apròp aurien vist enes sòns uelhs era ombriua ostilitat dera hujuda e era menaça dera pòur.

Eth ribàs se trapaue desèrt; non passaue arrés per aquiu, ne tansevolh se vedie ath barquèr o ath descargador de lenha enes barcos camusi amarradi aquiu e delà.

Non se podie distinguir ben ad aqueri dus òmes senon deth cai deth dauant, e campadi atau, eth qu'anaue dauant aurie apareishut coma un èsser ericat, estarnat e inclinat, enquimerat e tremolant jos ua blòda pedaçada, e er aute coma un personatge classic e oficiau, damb era levita dera autoritat cordada enquiara barba.

Eth lector arreconeisherie, plan que òc, ad aguesti dus òmes se les guardèsse d'apròp.

Quina finalitat se prepausaue eth darrèr?

Probablaments autrejar ath prumèr ròba d'abric.

Quan un òme vestit per Estat n'acace a un aute d'esquiçat, qu'ei damb era finalitat de convertir-lo en òme vestit tanben per Estat. Era question que s'està en color. Eth vestit blu se considère gloriós, eth ròi qu'ei desagradiu.

Que i a ua porpra que ven de baish.

Sens dopte quauque desengust, quauqua porpra d'aguesta sòrta ei aquerò qu'eth prumèr desiraue evitar.

S'er aute li permetie anar dauant e non l'agarraue encara, qu'ère, sivans semblaue, damb era esperança de veder-lo filar-se de cap a quauque rendètz-vos significatiu o quauque grop que siguesse ua bona presa. Se definís aguesta dificila operación damb era frasa: seguir en ringlèra.

Çò que hè probable aguesta conjectura ei qu'er òme dera levita cordada, en veir dès eth ribàs un coche de loguèr qu'anaue uet, l'indiquèc quauquarren ath menaire. Aguest comprenec, en saber-se'n evidentaments damb qui se les tenguiet, cambièc de direccion, e se metec a seguir tot doç de naut deth cai estant ad aqueri dus òmes. D'aquerò non se n'encuedèc eth personatge de mala traça que caminaue dauant.

Eth coche anuae peth costat des arbes des Camps Elisíss, e per dessús deth parapet se vedie passar eth bust deth menaire damb eth foet ena man.

En ua des instruccions secretes dera policia as agents, se lieg aguest article: "Auer tostemp a man ua veitura de plaça per s'un cas."

Manobrant cadun ara sua, damb ua estrategia irreprensibla s'apressauen aqueri dus individús en un penent deth cai que baishaue entath ribàs, e permetie as menaires, ena sua tornada de Passy, amiar as shivaus en arriu tà que beuessen. Aguest penent s'a suprimit dempús pr'amor qu'atau ac exigie era simetria. Es shivaus se morissen de set, mès era vista se recree.

Ère de supausar qu'er òme de blòda pujarie peth penent, pr'amor de sajar d'evadir-se enes Camps Elisí, lòc plen d'arbes, mès, totun, fòrça frequentat per agents de policia, e a on er aute traparie facilaments qui l'ajudèsse.

Aquest punt deth cai ei a pòca distància dera casa qu'eth coronèl Brack se hec a vier de Moret enquia París en 1824, e denominada casa de Francés I. A pròp i a un còs de garda.

Damb gran estonament deth que l'observaue, aqueth òme non cuelhec eth penent deth beurader, senon que seguic auançant peth ribàs ath cant deth cai.

Plan que òc, era sua posicion s'anaue botant plan critica.

Qué podie hèr, ath delà de non lançar-se en Sena?

Ja non auie manèra de tornar a pujar entath cai; ne rampa, ne escala; e èren pròches ath lòc, senhalat per angle der arriu entath pònt de Jena, a on eth ribàs, cada còp mès estret, acabaue en forma de lengua e se perdie jos era aigua. Aquiu evidentaments se traparie bloquejat entre eth mur perpendicular ara dreta er arriu ara quèrra e dauant e darrèr era autoritat.

Qu'ei vertat qu'er acabament deth ribàs ère amagat ara vista per un molon de dèishes de sies o sèt pès de nautada, resultat de non se sap se quin tipe d'esbauçament. Mès, demoraue aqueth òme amagar-se de vertat en un lòc a on, entà descurbir-lo, ère pro hèr eth torn peth molon? Aquerò qu'aurie estat ingenú. Ne podie pensar en aquerò, donques qu'era ingenuitat des panaires non artenh aguest punt.

Aqueth molon de roïnes formaue ath cant dera aigua ua espècia de protuberància que s'estenie coma un ticolet enquiara muralha deth cai.

Er òme perseguit arribèc en petit ticolet e l'enrodèc, en tot deishar er aute de veder-lo.

Aquest darrèr profitèc eth moment que ne vedie ne ère vist, e deishant de cornèr tota simulacion, se metec a caminar ara prèssa. Lèu arribèc enes dèishes e hec eth torn ath molon, en tot arturar-se de seguit estonat. Er òme que persegueie non ère aquiu.

Eclipse totau der òme de blòda.

Eth ribàs a penes compdaue, de naut des dèishes, uns trenta passis e se submergeie Dempús ena aigua que s'espotie contra era muralha deth cai.

Er hujutiu non aurie pogut lançar-se en Sena, ne escalar eth cai sense que lo vedesse eth perseguidor. Què s'auie hèt, donc?

Er òme dera levita cordada caminèc enquiar extrèm deth ribàs e s'estèc aquiu un moment cogitós, damb es punhs sarradi e escorcolhant-ac tot damb es uelhs. De ressabuda se dèc un còp en front pr'amor que venguie de percéber, en punt a on acabaue era tèrra e començaua era aigua, ua rèisha de hèr gròssa e baisha, cintrada e aprovedida d'ua enòrma clauadura e tres gahons massissi. Aquera rèisha, espècia de pòrta ena part inferiora deth cai, daue entar arriu, madeish qu'eth ribàs. Per dejós passaue un arriuet nere qu'anaue a desbocar en Sena.

En aute costat des pesants e rovilhadi barrons se distingue ua espècia de correder vòutat e escur.

Er òme crotzèc es braci, e guardèc era rèisha damb era mina d'ua persona que se repotègue quauquarren.

Coma que non ère pro guardar, sagèc de possar-la, la secodic, e era rèisha resistic tenaçaments. Qu'ère probable que l'acabèssen de daurir encara que non s'auie entenut cap de bronit, causa estranha en tractar-se d'ua rèisha tan plia de rovilh; en tot cas, non i auie cap de doble de què l'autien tornat a barrar; e aquerò demostraue qu'era persona entara qu'auie virat es gahons, amiaue, non un passa-pertot, senon ua clau.

Lèu aguesta evidència assautèc er esperit der òme que s'esdegaue a violentar era rèisha, pr'amor que s'estarnèc indignat damb aguest epifonèma:

- Aquerò qu'ei massa! Ua clau deth govèrn!

Dempús, padegant-se de seguit, exprimic tot un mon interior d'idies damb aguesta glopada de monosilabs, lèu ironicaments:

- Ta! ta! ta! ta! ta!

E dit aquerò, demorant, sabi pas se veir gésser ath dera blòda o entrar a d'auti, se calèc ara demora darrèr deth molon de dèishes damb era pacienta ràbia deth gosset de mòstra.

Dera sua part, eth veïcul de carga, que seguie totes es dues evolucions, s'arturèc ath costat deth parapet. Eth menaire, en veir que non serie causa d'ua o de dues menutes, estaquèc eth sac de civada ath morre des sòns shivaus, aguest sac tan coneishut des parisencs, qu'es govèrns, didem-ac de passa, les ac sòlen botar. Es pòques personnes que trauessauen eth pònt de

Jena virauen eth cap abans d'aluenhar-se entà guardar un moment aqueri
dus detalhs deth paisatge immobils; er òme en ribàs, e eth coche en cai.

IV.- Damb era crotz ena esquia.

Jean Valjean se metec de nauèth en marcha e ja non se tornèc a arturar.

Qu'ère ua marcha que se hège cada còp mès incomòda. Eth nivèu des vòutes varie; era nautada mieja ei d'uns cinc pès e sies poces, e a estat calculada entara estatura d'un òme. Jean Valjean se vedie obligat a inclinar-se, per pòur de qué Mario tumèsse contra era vòuta. A cada moment l'ère de besonh inclinar-se, dempús se tornaue a quilhar e anaue de contunh paupant era paret. Era umiditat des pèires e era viscositat dera palissada qu'èren maus punts d'empara, ja sigue entara man, ja entath pè. Estramuncaue en orrible escolader dera ciutat. Es reflexi intermitents des bohades d'aire non campauen senon en fòrça longui intervalus, e tan fèbles qu'eth solei ena sua màger fòrça se cuelhie coma era lua. To çò d'aute qu'ère broma, miasma, opacitat.

Jean Valjean auie hame e set; mès que mès set; e aquiu, coma ena mar, auie abondor d'aigua non potabla. Era sua fòrça prodigiosa, coma ja sabem, e plan pòc aflaquida pera edat, gràcies a ua vida casta e sòbria, començauet totun, a abandonar-lo. Lo cuelhie era fatiga, e a mida que perdie fòrça, aumentauet eth pes dera carga. Mario, dilhèu mort, pesaue, coma pesen es còssi inèrts. Jean Valjean lo tenguie de manera qu'eth pièch quedèsse liure, e qu'era respiracion se podesse hèr tostemp çò de mielhor possible. Sentie esquitlar-se es arrats entre es sues cames. Un s'espauric enquiat punt de voler nhacar-lo. De quan en quan l'arribauen bohades d'aire frescolenc provientes des boques der escolader, que li costauen de nauèth anims.

Que poirien èster es tres dera tarde quan entrèc en tarcumèr deth centre.

Ara prumeria l'estonèc aqueth agraniment sobte. Se trapèc bruscaments en ua galeria qu'es sues dues parets non tocaue damb es braci estenudi, e jos ua vòuta fòrça mès nauta qu'eth. Plan que òc, qu'ère er escolader gran qu'a ueit pès d'amplada per sèt de nautada.

En punt qu'er escolader Montmartre s'amasse damb eth deth centre, ues autes dues galaries sosterranhes, era deth carrèr Provença e era der Abbatoir formen ua horcalhada. Entre aguestes quate vies, un mens sagaç aurie trantalhat. Jean Valjean alistèc era mès ampla; ei a díder, er escolader deth centre. Mès li tornaue era idia de se li calie mès pujar que baishar, o çò de contrari. Calculèc, totun, qu'era situacion ère comprometuda, e qu'auie

besonh, tu per tu, d'arribar en Sena, çò qu'equivalie a baishar. Virèc, donc, tara quèrra.

Que siguec ua sòrt entada eth; donques que s'enganhe eth que se pense qu'era banlèga deth centre a dues gessudes, ua entà Bercy, e ua auta entà Passy. Er escolader gran, que non ei senon er ancian arriuet Menilmontant, va a parar, pujant, en un carreron sense gessuda, ei a díder, en sòn ancian punt de partença, ena sua origina, ath pè deth ticolet Menilmontant. Non se comunique dirèctaments damb eth ramau que recuelh es aigües de París en barri de Popincourt, e desboque en Sena per escolader Amelot, mès amont dera anciana ièrla de Louviers. Aguest ramau, que completa er escolader collector, se trape desseparat d'eth, jos eth carrèr madeish de Menilmontant, a trauers d'un massís, que senhale eth punt de division des aigües arriu tà baish e arriu tà naut. Se Jean Valjean auesse optat per pujar aurie arribat, Dempús de mil esfòrci, mòrt de espisament, ena escurina, en ua paret, e serie perduto.

De vertat, arreculant un shinhau, en tot calar-se en correder des Monges deth Calvari, a condicion de non trantalhar ena pauta d'auca sosterranha dera horcalhada Boucherat; cuelhent peth correder de Sant Loís, Dempús ara quèrra, peth ramau de Sant Gil, e virant Dempús entara dreta, damb eth suenh d'evitar era galeria de Sant Sebastian, aurie pogut arribar en escolader d'Amelot, e d'aquiu, damb era condicion de non descaminar-se ena espècia de F que i a jos era Bastilha, gésser en Sena ath cant der Arsenal. Mès entad aquerò li calie conéisher ath hons en totes es sues ramifications e dubertures, era enòrma madrepòra der escolader. Ara plan, Jean Valjean, ac tornam a díder, ignoraua era disposicion der orrible tarcumèr que per eth anaue alavetz, e se l'auessen preguntat a on se trapaua, aurie responut qu'ena net.

Eth sòn instinct lo guidèc perfèctaments. Baishar, qu'ère plan, era soleta sauvacion possibla.

Deishèc ara dreta es dus correders que se ramifiquen en forma de shèta jos eth carrèr Laffitte e eth de Sant Jordi, e eth long correder bifurcat dera cauçada d'Antin.

Mès enlà d'un affluent, qu'ère, çampar, eth ramau dera Magdalena, s'arturèc. Qu'ère fòrça fatigat. Un respiralh pro ample, probablaments eth deth carrèr d'Anjou, daue ua lum lèu viua. Jean Valjean, damb era leugeresa de movements que tierie un frair respecte deth sòn frair herit,

placèc a Mario ena banqueta der escolader. Eth ròstre sagnós deth joen apareishec ara lum palla deth respiralh coma se siguesse ath hons d'ua hòssa. Auie es uelhs clucadi, es peus apegadi enes possi, coma pincèus secs de color ròi, es mans queigudes e mòrtes, es membres hereds, era sang calhada enes clòts dera boca. Un bostòc de sang s'auie format en laç dera corbata; era camisa se calaue enes herides e era tela deth vestit heregaue era carn viua.

Jean Valjean, cuelhent damb era punta des dits era ròba e separant-la, li botèc era man en pièch, e vedec qu'eth còr encara bategaue. Esquincèc era camisa, bendèc es herides çò de melhor que podec e arturèc era sang que corrie; dempús, en tot inclinar-se sus Mario, que seguie inconscient, e lèu sense respiracion, lo guardèc ara dobtosa claror der aire damb un òdi indicible.

En discordar eth vestit de Mario, auie trapat ena sua pòcha dues causes: eth pan que jadie en eth, desbrembat dès era vesilha, e era cartèra deth joen. Se mingèc eth pan, e dauric era cartèra. Ena prumèra plana vedec es quate linhes escrites per Mario. Didien, coma se rebrembarà:

“Me cridi Mario Pontmercy. Hètz a vier eth mèn cadavre en çò deth mèn pairin, eth senhor Gillenormand, carrèr des Monges deth Calvari, numéro 6, en Marais.”

Jean Valjean liegec aguestes quate linhes, e s'estèc un moment coma bocabadat en eth madeish, repetint a mieja votz: “Carrèr des Monges deth Calvari, numéro 6, senhor Gillenormand.” Tornèc a plaçar era cartèra ena pòcha de Mario. Qu'auie minjat, e se sentie remetut. Carguèc un aute còp eth joen, l'apuèc suenhosaments eth cap ena sua espatla dreta e seguic baishant per escolader.

Er escolader gran, dirigit sivans eth *talweg* dera val de Menilmontant, qu'a apuprètz dues lègues de longada, e ei enrajolat en ua grana part deth sòn trajècte.

Era tòrcha deth nòm des carrèrs de París que damb eri mostram ath lector era marcha sosterranha de Jean Valjean, non la tenguie aguest. Non sabie ne era zòna dera ciutat que trauessaue, ne eth camin qu'auie caminat. Sonque peth pallitge creishent des arrais de lum que de quan en quan l'illuminauen, se'n sabie de qué eth solei se retiraue der empeirat, e de qué eth dia non se tardarie a declinar. Ath delà, coma qu'eth tapatge des veitures ère cada còp mens perceptible, e dempús lèu cessèc deth tot,

dedusic que ja non ère jos eth París centrau, e que s'apressaue entà bèth airau solitari, pròche as baloards exteriors, o as darrèrs cais. A on i a mens cases e carrèrs, er escolader qu'a mens respiralhs. Se condensaue era escurina ar entorn de Jean Valjean; mès, totun aquerò, seguic auançant a paupes ena ombrá.

Còp sec aquera ombra cuelhec un caractèr terrible.

V.- De com ua cèrta classa de finesa, atau en sable coma ena hemna, ei perfida.

Jean Valjean se'n sabec de qué entraue ena aigua e de qué auie jos es sòns pès, non rajòles, senon lim.

Se passe a viatges, en certanes còstes de Bretanya o d'Escocia, qu'un òme, viatjaire o pescaire, caminant pendent era marèa baisha pera sablèra, a quauqua distància dera arriba, se n'encuede còp sec de qué hè estona que camine penosaments. Era plaja ei coma resinosa; s'apegue ada era era sola des sabates; non sembla sable senon cambaliga. Eth sable non presente senhaus d'umiditat, e ça que la, a cada pas, en quilhar eth pè, eth tohut que dèishe s'aumplís d'aigua. Per çò d'aute, era vista non a avertit cap cambiament. Era immensa plaja ei tranquilla; eth sable sauve eth madeish aspècte; arren distinguís eth solèr solid deth non solid; er alègre bromadís des pesolhs de mar contunhe sautant tumultuosaments sus es pès deth caminaire.

Er òme seguís eth sòn camin, tostemp entà dauant, caushigant damb fòrça e sajant d'apressar-se ara còsta. Non ei enquimerat. Per qué n'a d'estar? Sonque sent coma s'era pesantor des sòns pès s'aumentèsse a cada pas que hè. Còp sec s'en.honse... dus o tres poces. Qu'ei que non va peth bon camin. S'arture entà orientar-se. Se guarda es pès: es pès an despareishut jos eth sable. Les trè, vò arrecular, arrecule e s'en.honse un shinhau mès. Eth sable l'arribe en cauilhar. Damb un esfòrç ges d'aquiu e se file de cap ara quèrra: eth sable l'arribe a mieja cama. Damb un aute esfòrç se file entara dreta: eth sable l'arribe enes garres. Alavetz se'n sap damb indicible orror que s'a metut en un sablès botjadís, en aguest miei espaventós a on non pòt caminar er òme ne nadar eth peish. S'amie bèra carga la lance, coma eth vaishèth quan se l'aprèsse era tormenta; mès que ja non i a temps: eth sable li depasse es jolhs.

Cride, botge eth chapèu o eth mocador: eth sable puge cada còp mès. S'era sablèra ei desèrta, s'era tèrra se trape massa luenhana, s'eth banc de sable damb era sua mala fama esfòrie as caminaires, se non i a eròis enes entorns, s'acabèc, rèste josterrat en vida. Se ve condemnat ad aguest espaventós en.honsament long, infalible, implacable, impossible de retardar ne d'auançar, que se tarde quauques ores, que non s'acabe; que lo cuelh de

pès, liure, en completa salut, e lo tirasse entà baish; qu'a cada esfòrc que hè, a cada crit que lance, l'atrè atau un shinhau mès; que sembla castigar era sua resisténcia augmentant era pression; que l'introdujis doçaments ena tèrra, en tot deishar-li pro temps entà guardar er orizon, es arbes, era verda campanha, eth hum des bordalats ena planhèra, es veles des vaishèths ena mar, es audèths que vòlen e que canten, eth solei, eth cèu. Aguesta sòrta d'en.honsament qu'ei eth sepulcre convertit en marèa que puge deth hons dera tèrra entà un èsser viu. Cada menuta qu'ei ua sepultura inexorabla. Eth malerós sage de sèir-se, d'estirar-se, d'arrossegar-se, e aguesti diuèrsi movements ajuden a josterrar-lo mès lèu. S'incorpore e s'en.honse; sent que baishe... Cride, suplique, se tòrç es braci, se desespère. Eth sable l'arribe en vrente, eth sable l'arribe en pièch; qu'ei un bust. Lhèue es mans, lance pantèishi furiosi, encastre es ungles en solèr, coma entà agarrar-se en aqueth cendre, s'empare enes codes, en tot voler desliurar-se d'aqueith estug limós, somique freneticaments: eth sable puge tostemp. L'arribe enes espatles, dempús en cogòt; non se le ve ja mès qu'eth ròstre. Era sua boca se daurís entà cridar, e s'aumplis de sable. Silenci. Encara guarden es uelhs, e eth sable les cègue. Net. Dempús eth front va baishant; ua rèsta de peus s'estrementís sus eth sable; ges ua man, engarrape era superficia, s'agite e despareish. Sinistre eclipse d'un òme.

A viatges eth cavalièr s'en.honse damb eth shivau, o eth carretèr damb eth sòn veïcul: tot que perís aquiu. Qu'ei eth naufragi dehòra dera aigua. Ei era tèrra estofant ar òme. Era tèrra penetrada per ocean, se convertís en param. S'aufrís ara vista coma ua planhèra, e se daurís coma ua ondada. Er abisme qu'a traïcions d'aguesta sòrta.

Era funèbra aventura d'abans, tostemp possibla en tau o quau plaja deth mar, n'ère tanben, hè trenta ans, en escolader de París.

Abans des importants trabalhs començadi en 1833, eth tarcumèr sosterranh de París qu'ère expausat a en.honsaments sobtes.

Se filtraue era aigua en certans terrens subjacents, e fòrtaments erosionables; era palissada, siguesse de rajòla coma enes escoladers ancians, siguesse de caudea idraulica e beton, coma enes galaries modernes, en non auer ja punt d'empara, cedie; e en un solèr d'aguesta sòrta, cedir qu'ei estarnar-se, qu'ei en.honsar-se. Era palissada despareishie en bèra extension. Era henerecla que se formaue, boca d'un abisme de lim, auie en lengatge tecnic eth nom de *fontis* (en.honsament). Se qué ei un

fontis? Qu'ei eth sable botjadís des aurères deth mar que se trape còp sec dejós dera tèrra; ei era sablèra deth mont de Sant Miquèu en un escolader. Eth solèr umitejat qu'ei coma en fusion; ne ei tèrra, ne ei aigua. Era prigondor sól èster força grana, e arren i a mès terrible que semblable encontre. Se domine era aigua, era mòrt qu'ei rapida, per tòrt dera immersion; se domine era tèrra, era mòrt ei lenta en tot realizar-se per en.honsament.

Se pòt compréner er orror d'ua mòrt d'aguesta sòrta? Se desparéisher ei espaventós en sable deth mar, qué se passarà en escolader? En sòrta der aire liure, dera claror deth dia, deth ludent orizon, deth bronit, d'aguestes bromes que s'espargen pera vida, d'aguesti vaishèths que se ven de luenh, dera esperança jos totes es formes, des probables caminaires, dera ajuda possibla enquiara darrèra menuta; en sòrta de tot aquerò, era sordesa, era ceguetat, ua vòuta nera, ua hòssa ja dubèrta, era mòrt ena hanga jos ua tapa, er estofament lent pera immondícia, ua caisha de pèira a on era asfixia vos agarre damb era sua garra de lim, era pudentor barrejada damb er sargall, eth lim en sòrta deth sable, er idrogèn sulfurèu en sòrta der auracan, era lordèra en sòrta der ocean. E eth torment de cridar, de croishir es dents, de tòrcer-se, d'agitar-se, d'agonizar, damb aguesta enòrma ciutat ath dessús d'autrú a tot!

Non i a cap orror que supère ath de morir atau! Era mòrt trape a viatges era compensacion dera sua atrocitat en cèrta dignitat terribla. Se pòt èster gran en fogairon e en naufragi, qu'ei possibla ua actitud sublima, atau ath miei des ahlames, coma ath miei des ondades; aquiu, en abismar-se, que i a transfiguracion. Aciu, non. Aciu era mòrt ei lorda. Umilie er expirar. Es suprèmes visions flotantes que son abjèctes. Era hanga ei sinonim de vergonha. Ei petit, lèg, infame. Morir en ua bota de malvesia, coma Clarence, que se pòt acceptar; mès morir ena hòssa de mosso de potz coma Escoubleau, a!, qu'ei orrible. Agonizar en lim, quin hèstic! Ath madeish temps que se morís s'esposque. Que i a pro tenèbres entà imaginar-se eth lunfèrn, e pro hanga entà imaginar-se un hanhàs; de sòrta qu'eth moribond non sap se se va a convertir en espèctre o en grapaud.

Enes autes parts, eth sepulcre qu'ei sinistre; aciu qu'ei disfòrme.

Era prigondor des en.honsaments variaue coma tanben era sua longada e densitat, per çò dera mès o mens mala qualitat deth terren. Ja auie tres o quate pès de prigondor, ja ueit o dètz, ja non se trapaue eth hons. A viatges

era hanga qu'ère lèu solida, d'auti lèu liquida. En en.honsament de Luniere, un òme s'aurie tardat un dia a desparéisher, tant qu'aurie estat avalat en cinc menutes peth hanhàs de Phelippeaux. Era hanga se tie mès o mens, sivans ei mès o mens densa. Un mainatge se sauve aquiu a on un òme se pèrd. Era prumèra lei de sauvacion ei despolhar-se de tota sòrta de carga. Eth mosso de potz que sentie cedir eth solèr jos es sòns pès, lançaue eth sac damb es utisi deth mestièr, o eth tistèr o eth ferrat.

Es *fontis* provenguen de diuèrses causes: friabilitat deth solèr; quauque esbauç a ua prigondor dehòra dera posita der òme; es violents batarrassi der ostiu, era ondada incessanta der iuèrn, era ploja menuda e contunha. Eth pes des cases vesies en un terren marlós o sablós hège inclinar es vòutes des galaries sosterranhes; o ben se passaue qu'era pallissada crebaue e se daurie damb terribla fòrça. D'aguesta manèra, er aplanament deth Panteon esbaucèc, hè un siècle, part des vòutes dera montanha de Santa Genoveva.

Quan un escolader s'en.honsaue jos era pression des cases, eth desorde, en bères escadences, pujaue en carrèr per ua espècia de henerecles, coma dents de ressèga entre es calades; henerecles que formauen ua linha serpejanta en tota era longada dera vòuta henuda.

Se passaue a viatges qu'er esbauç interior non se vedie per cap henuda exteriora. Alavetz, praubi mossos de potzi!, pr'amor qu'en entrar sense cap precaucion en escolader, èren expausadi a eclipsar-se.

Es ancians registres hèn mencion de quauqui eclipsis d'aguesta sòrta, e enquia menten es nòms des victimes; entre d'auti, eth mosso de potz que despareishec en en.honsament dejós deth carrèr de Careme-Prenant, cridat Blas Poutrain, eth darrèr sepulturèr deth cementèri coneishut per er Osari des Innocents en 1785, epòca qu'eth cementèri avec eth sòn finau.

Se passèc ua causa analòga ath joen e elegant bescomde d'Escoubleau, mentat abans, que siguec un des eròis en sètge de Lheida, a on se hec er assaut, damb miches de seda e ua banda de violins en cap. Escoubleau, susprenut ua net ena casa dera sua cosia, era duquessa de Sourdís, s'estofèc en en.honsament der escolader de Bautreillis, a on s'auie refugiat en tot húger deth duc. Era senhora de Sourdís, quan li condèren aguesta mòrt, demanèc eth sòn salèr, e se desbrembèc de plorar a truca d'alendar saus. En taus casi non i a amor que resistisque er alend der escolader. Hero se remís a lauar eth cadavre de Leandro. Tisbe se tape eth nas dauant de Piramo, e ditz: "Uf!".

VI.- Eth hanhàs.

Se trapaue Jean Valjean ath cant d'un abisme de lim.

Aguesta sòrta d'esbauçaments èren alavetz fòrça freqüents en escolader des Camps Elisis, que se sometie dampf difficultat as trabalhs idraulics, e sauvaue pòc es construccions sosterranhes, per çò dera excessiu fluiditat deth solèr. Aguesta fluiditat dèishe ath darrèr era inconsisténcia des sables madeishi deth barri de Sant Jòrdi, qu'an auut besonh de fondaments d'arròca en beton, e des capes argiloses infectades peth gas deth barri des Martirs, tan liquides que non s'an pogut hèr a passar per dejós dera galaria deth madeish nòm, senon mejançant un tuèu de fondaria. Quan en 1836 se hec quèir ena banlèga de Sant Onorat, entà tornar-se a bastir er ancian escolader de pèira, a on vedem ara a Jean Valjean, eth sable botjadís que forme eth solèr interior des Camps Elisis enquiat Sena, s'opausèc, e hec durar era operació sies mesi, dampf gran escandal des vesins, mès que mès des vesins qu'an palais e veitures. Es òbres, ath delà de dificiles, sigueren perilloses; encara qu'ei vertat que i avec quate mesi e miei de ploja, e tres creishudes deth Sena.

Er en.honsament que trapèc Jean Valjean venguie deth bategat dera vesilha. Er empeirat, mau sostengut peth sable subjacent, s'auie rebaishat, en tot hèr que s'estanquèsse aquiu era aigua. Seguic era filtracion, e dempús er esbauç. Era palissada, arrincada deth sòn lòc, se submergic en lim. Enquia quina extension? Qu'ei impossible de didè'c. En aqueth punt era escurina qu'ère mès espessa qu'en tot es auti. Ère un clòt de lim en ua tuta de net.

Jean Valjean sentec que li mancauen es rajòles, e entrèc en aqueth hangàs. Aigua ena superfícia, lim en hons. Mes que li calie passar. Hèr repè qu'ère deth tot impossible. Mario qu'ère expirant, e Jean Valjean agotat. Ath delà d'aquerò, entà on anarie? Jean Valjean seguic endauant; autant mès, pr'amor qu'eth clòt semblaue ara prumeria pòc prigond. Mès a mida qu'auançau, es sòns pès se submergien. Lèu eth lim l'arribèc a mieja cama, e era aigua per dessús des jolhs. Seguic, ça que la, e dampf es braci lheuats sostenguec a Mario sus era aigua. Eth lim li depassaue ja es cueishes, e era aigua era cintura. Impossible arrecular. S'en.honsaue cada còp mès, e aquera hanga, pro densa entath pes d'un òme, non podie sostier-

ne a dus. Qu'aurie costat trabalh a Mario e a Jean Valjean gésser d'auiu, enquia e tot solets.

Jean Valjean seguic auançant, damb aqueth moribond, que dilhèu ja ere un cadavre, ath dessús.

Era aigua l'arribaue enes eishères. Se'n sabie qu'anaue a trasbastar e a penes se podie botjar en clòt de lim a on ère. Era densitat, qu'ère eth sosten, ère tanben eth trebuc. Amiaue tostemp quilhat a Mario sus era aigua, e damb grani esfòrci seguie entà dauant; mès non sense submergir-se mès, enquiathe punt que non li restaua visible senon eth cap e es braci que sostenguien ath joen. Enes ancians quadres deth deluvi, i a ua mair que hè aquerò madeish damb eth sòn hilh.

Encara contunhèc en.honsant-se; e entà desliurar-se dera aigua e poder alendar, metie eth cap entà darrèr. Se quauqu'un l'auesse vist en aquera escurina, s'aurie pensat veir ua masca flotant ena ombra. Aubiraue vagaments, per dessús d'eth, eth cap penjant e eth ròstre livid de Mario. Hec un esfòrç desesperat, e lancéc eth pè tà dauant. Eth pè estramunquèc damb quauarren solid, en un punt d'empara; que ja ère ora!.

S'assolidèc damb ua espècia de furia en aqueth punt d'empara, çò que li costèc er efècte deth prumèr gradon d'ua escala entà pujar de nauèth ena vida.

Eth punt d'empara qu'era hanga l'aufric en moment suprèm, qu'ère eth començament dera auta vessant dera palissada, qu'auie cedit sense trincarse, acorbaishant-se laguens dera aigua coma ua taula d'ua soleta pèça. Es empeirats ben bastits, formen vòuta e an aguesta sòrta de fermetat. Eth fragment dera palissada, en part submergit, mès solid, qu'ère ua vertadèra rampa; era vida qu'ère sauvada. Jean Valjean pugèc per aqueth plan inclinat, e lèu arribèc en aute costat deth hanhàs.

En gésser dera aigua estramunquèc en ua pèira e queiguec de jolhs. Que li semblèc just e s'estèc aquiu pendent ues menutes, damb era amna abismada ena contemplacion divina.

Se lheuèc tremolant, gelat, infècte, doblegant-se jos eth pes deth moribond qu'amiaue damb eth, caperat de hanga, e damb era amna negada d'ua estranha claror.

VII.- Eth naufragi ara vista deth pòrt.

Se metec un aute còp en marcha.

Per ciò d'aute, encara que non deishèc era sua vida en hanhàs, que semblaue que i auie deishat era fòrça. Aqueth suprèm sacrifici l'auie agotat; e ère tau era sua fatiga que, cada tres o quate passi, li calie recuperar er alend e apuar-se ena paret. Un còp li calec sèir-se ena banqueta pr'amor de cambiar de posicion a Mario, e credec que ja non tornarie a lheuar-se. Mès s'eth vigor s'auie mòrt en eth, non atau era energia. Se lheuèc.

Caminèc desesperadaments, lèu de prèssa; caminaue d'aguesta sòrta uns cent passi, sense quilhar eth cap, lèu sense alendar; e de pic estramunquèc ena paret. Qu'auie arribat en un angle der escolader damb eth cap baish, e d'aciu era tumada. Lheuèc es uelhs, e ena estremitat deth sosterranh, ath sòn dauant, luenh, plan luenh, percebec era claror. Aguest còp non ère era claror terribla, senon era claror bona e blanca: eth dia.

Jean Valjean vedie era gessuda.

Ua amna condemnada, qu'ath miei des ahlames aubirèsse còp sec era gessuda deth lunfèrn, experimentarie ciò qu'experimentèc Jean Valjean. Volarie coma siguesse damb es sues ales cremades entara pòrta. Jean Valjean non sentec ja fatiga, non sentec ja eth pes de Mario; se remeteren es sues cames d'acèr e se metec a córrer, mèsalèu que caminar.

A mida que s'apressaue distinguie melhor era gessuda. Qu'ère un arc cintrat, mens naut qu'era vòuta, que per grads anaae amendrint, e mens ample qu'era galaria, que s'anaue estretint tant qu'era vòuta baishaue. Eth tunèu acabaue damb forma d'embut: conclusion viciosa, imitada des presons, logica en ua preson, illogica en un escolader, e que Dempús s'a anat corregint.

Jean Valjean arribèc ena pòrta.

AQUIU SE POSÈC.

Qu'ère era gessuda, mès non podie gésser. Qu'ère barrat er arc damb ua fòrta rèisha, e era rèisha que, çampar, viraue plan pòqui viatges sus es sòns gahons, ère estacada ath lumedan de pèira mejançant ua gròssa clauadura, plia de rovih que semblaue un enòrme malon. Se vedie eth horat dera clau, e eth massís barrolh prigondaments encaishat en ua placa de hèr. Era

clauadura qu'ère de dus torns, coma es qu'er acian París acostumaue a tier ena Bastilha.

En aute costat dera rèisha, ar aire liure, er arriu, eth dia, eth ribàs plan estret, mès sufisent entà anar-se'n. Es cais luenhants; París, aguest abisme a on ei tant aisit amagar-se, eth vast orizon, era libertat. Ena dreta, arriu enjós, se distingue eth pònt de Jena, e ena quèrra, arriu ensús, eth pònt des Invalids. Eth lòc aurie estat a prepaus entà demorar era net e evadir-se. Qu'ère un des punts mès solitaris de París; eth ribàs dauant deth Gros-Caillou. Es mosques entrauen e gessien a trauèrs des barrons dera rèisha.

Que deuien èster es ueit e mieja dera tarde. Eth dia anaue a desparéisher.

Jean Valjean placèc a Mario ath cant dera paret, ena part seca dera palissada, dempús se filèc de cap ara rèisha, e agarrec damb es sues mans es barrons. Era secodida siguec frenetica, era commocion nulla. Era rèisha non se botgèc. Jean Valjean les anèc provant er un darrèr der aute, pr'amor de veir s'aumens ne podie arrincar eth que siguesse mens solid, e convertir-lo en palanca entà quilhar era porta o trincar era clauadura. Cap barron cedic. Es dents deth tigre laguens des sòns alveòls non an màger solidesa. Aguest obstacle qu'ère invencible. Non i auie manèra de daurir era pòrta.

Quina serie era sua decision? S'auie d'acabar tot aquiu entada eth? Per çò que hè a arrecular, a des.hèr er orrible camin ja recorrut, non auie fòrces entà hè'c.

Ath delà d'aquerò, com trauessar de nauèth eth hanhàs d'a on auie gessut lèu per miracle? E depassat eth hanhàs, non ère aquiu era ronda dera policia, que d'era non ère aisit desliurar-se'n dus còps? E entà on anarie dempús? Quina direccioñ cuelherie? En tot seguir eth penent non arribarie en fin prepausat. E enquia e tot supausant que trapèsse ua auta pòrta, non serie tanben barrada damb ua rèisha o de ua auta manèra? Totes es gessudes se trapauen, plan que òc, madeish qu'aquera. Er edart auie hèt que siguesse dubèrta era rèisha per a on auie entrat; mès qu'ère evident que totes es autes boques der escolader serien barrades. Sonque auie artenhut evadir-se entà quèir en ua auta preson.

Non li restaue mès remèdi que poirir-se aquiu. Tot çò qu'auie hèt Jean Valjean, qu'ère inutil. Dempús de tanta fatiga, er anequeliment.

Ambdús èren cuelhudi ena ombriua e immensa tela dera mòrt, e Jean Valjean sentie córrer pes sòns neri hius, en tot estrementir-se enes tenèbres, era espaventosa aranha.

Virèc era esquia ara rèisha e se deishèc anar en solèr ath cant de Mario, que seguie immobil. Calec dempús eth sòn cap entre es sòns jolhs. Non i auie cap manèra de gésser. Qu'ère era darrèragota der amarum.

En qué pensaue pendent aqueth prigond aclapament? Ne en eth madeish, ne en Mario. Que pensaue en Cosette.

VIII.- Era hauda dera levita estarnada.

En miei de tau postracion, ua man s'emparèc ena sua esquia e ua votz que parlaue baish li didec:

- Repartim.

Qui podie èster en aqueth lugubre lòc? Arren se retire mès ath saunei qu'era desesperacion, e Jean Valjean creec èster en tot soniar. Non auie entenut passi. Ère sòmi o realitat? Lheuèc es uelhs.

Un òme qu'ère ath sòn dauant.

Anaue vestit damb blòda e descaus. Amiaue es sabates ena man quèrra, pr'amor que solide se les auie trèt entà arribar enquia Jean Valjean sense èster entenut.

Jean Valjean non trantalhèc un moment. A maugrat de cuelher-lo tant ara imprevista, arreconeishec ar òme. Qu'ère Thenardier. Encara que s'auie desvelhat, digam-ac atau, en un virament de uelhs, Jean Valjean, acostumat a víuer ar agach, e practic enes còps ara imprevista qu'ei de besonh parar rapid, recuperèc de seguit tota era sua preséncia d'animositat. Ath delà de qué era situacion non podie empejorar, donques que i a angónies que non an aument possible, ne tansevolh eth madeish Thenardier ahigerie escurina ada aquera tenebrosa net.

Que i auec un moment de demora.

Thenardier, lheuant era man dreta ara nautada deth front en forma de pantalha, arroncilhèc es celhes e guinhèc es uelhs, ço que, acompanhat d'un leugèr arroncilhament dera boca caracterizaue era atencion sagaça d'un òme que volie conéisher a un aute. Non ac artenhec. Coma auem dit abans, Jean Valjean viraue era esquia ara claror, e ère ath delà tan desfigurat, tan plen de hanga e de sang, que ne enquia e tot ath miei deth dia l'aurie arreconeishut quauquarrés. Ath contrari de Thenardier; aguest, alugat eth ròstre pera lum dera rèisha, livida, ei vertat, mès fixa, sautèc, coma ditz era energica metafòra vulgara, de seguit, enes uelhs de Jean Valjean. Aguesta diferéncia de posicions qu'ère pro entà dar quauque auantatge a Jean Valjean en misteriós düèl qu'anaue a produsir-se. Er encontre qu'ère entre Jean Valjean damb masca e Thenardier sense era.

Jean Valjean se n'encuedèc de seguit de qué Thenardier non l'arreconeishie.

Se guardèren un moment ena penombra, e coma se sagèssen de mesurar-se. Thenardier parlèc prumèr.

- De qué te vòs servir entà gésser.

Jean Valjean non responec.

Thenardier contunhèc:

- Qu'ei impossible daurir aguesta pòrta, e ça que la, te cau anar-te'n.
- Plan, didec Jean Valjean.
- Plan, donc, repartim-mos es guanhhs.
- Qué vòs díder?
- Qu'as aucit ad aguest òme; plan. Jo qu'è era clau.

Thenardier senhalaue damp eth dit a Mario.

- Non te coneishi, seguic, mès que voi ajudar-te. Que deus èster un camarada.

Jean Valjean comencèc a compréner. Thenardier lo cuelhie per un assassin.

- Guarda, tornèc a díder Thenardier. Non auràs aucit ad aguest òme sense campar çò qu'auie ena pòcha. Autreja-me era mitat e te daurisqui era pòrta.

Treiguent alavetz a mieges ua enòrma clau de dejós dera estarnada blòda, higec:

- Vòs veir aquerò que t'a d'autrejar era gessuda?. Donques guardà'c.

Jean Valjean se demorèc estonat, non gausant a creir ena realitat de çò que vedie. Qu'ère era Providéncia damp formes orribles; ère er àngel brave que surgentaue ath sòn dauant ena figura de Thenardier.

Thenardier metec era man en ua ampla pòcha qu'amiaue amagada jos era blòda, treiguec ua còrda, e se la hec a vier a Jean Valjean.

- Cuelh, didec, t'autregi ath delà era còrda.
- Entà qué?
- Tanben te calerà ua pèira; mès dehòra ne traparàs. Ath cant dera rèisha que n'a en abondor.
- E entà qué me cau aguesta pèira?

- Pèc, se lances eth cadavre en arriu sense estacar-li ua pèira en còth flotarie sus era aigua.

Jean Valjean cuelhec maquinauments era còrda, coma aurie hèt quinsevolh en sòn cas.

Thenardier het picar es sòns dits, coma se se l'auesse acodit de pic ua idia.

- Mès camarada, com as pogut desliurar-te der anhàs? Jo non è gausat entrar en eth. Bè!, que pudes.

Dempús d'ua brèu pausa higec:

- Te hèsquí ua pregunta darrèr dera auta, e hès ben en non contestarme. Qu'ei un assag entà quan compareishes dauant deth jutge. Ath dela, eth que care non ditz arren. Bè! Encara que non veiga era tua cara ne sapia eth tòm nòm, non te penses que non sai çò que ès e çò que vòs. Plan. As estropiat ad aguest gojat, e ara volerles amagar-lo en bèth lòc; per exemple, en arriu, qu'ei eth gran amagatòri. Vau a trèir-te deth trebuc. Que me shaute ajudar ara gent importanta.

Ath madeish temps d'aprovar eth silenci de Jean Valjean, se vedie que sajaue d'excitar-lo tà que parlèsse. Lo possèc ena espatla, de sòrta que, en tot virar-se, lo podesse examinar de perfil; e tostemp a mieja votz, didec:

- Ara que m'en brembi, ès un animau. Per qué non lancères en hanhàs ad aguest òme?

Jean Valjean non badèc boca.

Thenardier, quilhant enquith nòde dera gòrja eth pelhòt que li servie de corbata, gèst que complete era mina d'importància d'un òme grèu, contunhèc:

- Plan, que pòt èster qu'actuèsses damb sen; pr'amor que deman es obrèrs, en vier a tapar eth tohut, aurien estramuncat damb eth cadavre; e hiu per hiu, filament per filament, dilhèu arribèssen enquia tu. Quauquarrés a entrat en escolader. Qui? Per a on a gessut? Se l'a vist gésser? Era policia qu'a talent. Er escolader ei desleiau e denóncie. Semblabla trobalha qu'ei ua raretat e cride era atencion; pòques personnes se servissen der escolader entàs sòns negòcis, tant qu'er arriu ei de toti. Er arriu qu'ei era vertadèra sepultura. Ath cap d'un mes se pesque ar òme damb es hilats de Saint-Cloud. E qué impòrté? Qu'ei hèt un malastre. Qui l'a aucit? París. E ne tansevolh actue era justícia. Qu'as obrat de meravilha.

Coma mès blagaire ère Thenardier, mès mut se tornaue Jean Valjean. Thernardier li botèc de nauèth era man sus es espatles.

- Qu'acabaram eth nòste ahèr. Repartim. As vist era mia clau; mòstra-me es tòns sòs.

Thenardier estaue foreno, herotge, damb es dues puntes de menaçaire, e, çà que la, eth ton qu'ère amistós.

Se notaue ua causa estranha. Es formes de Thenardier non auien arren de simples. Estaue coma violent. Encara que sense hèr veir mistèri, parlaue baish, e de quan en quan botaue eth dit ena boca, dident: "Chissst!..."

Que non ère aisit endoviar era encausa. Se trapauen solets, e Jean Valjean supausèc que i aurie mès bandits amagadi en bèth cornèr, non guaire luenh, e que Thenardier non volie repartir damb eri.

- Acabem, didec Thenardier, guaire amiaue aguest gojat ena pòcha?

Jean Valjean metec era man ena sua. Ja sabem qu'eth sòn costum ère d'amiar-la tostemp plan aprovedida; atau l'ac exigie era vida de recorsi sobtes que se vedie condemnat. Aguest còp, totun, en botar-se, era vesilha pera net, er unifòrme de garda nacionau, s'auie desbrembat, calat coma ère en lugubres pensaments, de hèr-se a vier era cartèra. Sonque auie ues quantes monedes ena pòcha deth justet plen de hanga. Lo uedec ena palissada, e èren un loís d'aur, dus napoleons e cinc o sies sòus. Thenardier alonguèc eth pòt inferior damb ua contorsion de còth significatiua.

- Que l'as auctit lèu a gratis, didec.

E se metec a paupar damb tota familiaritat es pòches de Jean Valjean e es de Mario. Jean Valjean, encaborniat especiaument en qué non li balhèsse era claror en ròstre, lo deishaué qu'escorcolhèsse. Ath còp qu'actuaue en vestit de Mario, Thenardier, damb era adretia d'un espoliador, trapèc era manèra d'arrincar-ne, sense que Jean Valjean se n'encuedèsse, un tròc, e amagar-lo dejós dera blòda, calculant, sens dopte, que li poirie servir bèth còp entà conéisher ar òme assassinat e ar assassin. Per çò des sòs, non trapèc mès des trenta sòus.

- Qu'ei vertat, didec, aquerò ei tot.

E desbrembant-se des dues paraules d'introduccion, "repartim", s'ac sauvèc tot.

Coma que trantalhèc en arribar as sòus; mès dempús de reflexionar les cuelhec tanben, en tot acompanhar era accion damb aguestes paraules:

- Qu'ei parièr! Qu'ei escampar massa barat ara gent.

De seguit treiguec de nauèth era clau.

- Ara, amic mèn, cau que te'n vages. Aciu, coma ena hèira, se pague ara gessuda. Ja as pagat, ges.

E se metec a arrir.

Qu'en hèt de proporcionar a un desconeishut era ajuda d'aquera clau, e en tot daurir-li era rèisha, lo guidèsse era intencion pura e desinteresada de sauvar a un assassin, i a mès d'un motiu entà dobtà'c.

Jean Valjean, damb era ajuda de Thenardier, placèc de nauèth a Mario sus es sues espates, e dempús eth dusau se filèc de cap ara rèisha de puntetes, indicant ath prumèr que lo seguisse; guardèc entà dehòra, se metec eth dit ena boca e s'estèc quauques segondes escotant. Satisfèt dera sua observacion, calec era clau ena clauadura. Eth flastièth s'esquitlèc e era pòrta virèc sus es sòns gahons, sense hèr eth mendre bronit, plan pòc a pòc. Se vedie qu'era rèisha e es sòns gahons, sucadi d'òli, se daurien mès soent de çò qu'un aurie pensat. Qu'ère ua suavitat sinistra, qu'en era se presentien es va-e-veni furtius, es entrades e gessudes silencioses des òmes nueitius, e es caushigades des lops deth crimen. Plan que òc, er escolader ère confabulat damb aquera banda misteriosa. Aquera tacitura rèisha qu'ère ua recaptaira.

Thenardier entredauric era pòrta pro entà que gessesse Jean Valjean, tornèc a barrar, dèc dus torns ara clau ena sarralha e se calec un aute còp enes tenèbres, sense hèr mès bronit que se siguesse ua bohada. Semblaue caminar damb es pautes cotonejades deth tigre.

Un moment dempús, aguesta providéncia de mau audèth despareishie en çò d'invisible.

Jean Valjean se trapèc dehòra.

IX.- De com Mario li semble mòrt a ua persona que lo coneish.

Placèc a Mario en un ribàs.

Qu'èren dehòra!

Darrèr quedauen es miasmes, era escurina, er orror; ara les negaue er aire liure, blos, plen de vida, banhat d'alegria, respirable. Enes entorns eth silenci; mès qu'ère eth tranquil silenci deth solei, amagat jos bluencs orizons.

Era ora deth crepuscul qu'auie passat, e s'apressaue ara prèssa era net, desliuradoira e amiga de guairi an besonh d'ua capa d'ombra entà gésser de quauqua ansiosa situacion. Eth cèu s'aufrie pertot coma ua cauma enòrma. Er arriu arribaue enquias pès de Jean Valjean damp eth trende mormolh d'un punet. S'entenie eth dialòg aerian des nins que se balhauen era bona net enes olms des Camps Elisis. Quauques esteles esposcant feblaments eth blu palle deth cenit, e visibles solet ara meditacion, formauen ena immensitat cuerts e imperceptibles resplendors. Era net desplegaue sus eth cap de Jean Valjean totes es sues doçors der infinit.

Qu'ère era ora indecisa e delicada, que non ditz ne shò ne arri. I auie ja pro escurina entà poder eclipsar-se a ua cèrta distància, e pro dia encara entà coneisher-se d'apròp.

Pendent quauques segondes se sentec Jean Valjean vençut irresistiblaments per tota aquera serenitat augusta e vantaira. I a cèrtes menutes de desbrembe qu'eth patiment dèishe d'aclapar ath miserable; que tot s'abisme ena idia; qu'era patz, coma se siguesse era net, capere ath pensaire, e jos eth crepuscul qu'irradie, e a imitacion deth cèu que s'illumine, era amna s'aumplís d'esteles.

Jean Valjean non podec mens que contemplar era ombra immensa e vaga que s'estenie per dessús d'eth; e cogitos, cuelhie en majestuós silenci der etèrn cèu un banh d'extasi e d'oracion. Dempús, viuaments, coma se l'assautèsse eth sentiment deth déuer, s'inclinèc entà Mario, e cuelhent aigua ena pauma dera man, l'esposquèc eth ròstre damp quauques gotes. Es paupetes de Mario non se botgèren, e ça que la, era sua boca entredubèrta alendaue.

Jean Valjean anaue a calar un aute còp era man en arriu, quan de ressebauda sentec aguest trebuc que se sent en auer ath sòn darrèr quauqua persona sense veder-la.

En un aute lòc auem indicat ja aguesta impression, sabuda de toti.

Se virèc.

Coma pòc abantes, i auie, plan, ua persona darrèr de Jean Valjean.

Qu'ère un òme de nauta estatura, estropat en ua levita longa, damb es braci crotzadi, e amiant ena man dreta ua macheta damb punh de plom. Ère de pès, a cuerta distància deth grop que formauen Jean Valjean e Mario.

Damb era ajuda dera ombra, s'aufrie ara vista coma ua aparicion. Un òme simple s'aurie espaurit per çò deth crepuscul, e un òme de reflexion, per çò dera macheta.

Jean Valjean arreconeishec a Javert.

Eth lector aurà sens dopte endonviat qu'eth perseguidor de Thenardier ère Javert.

Javert, dempús dera sua inesperada gessuda dera barralha, s'endralhèc entara prefectura de policia, dèc compde de tot, de paraula, ath prefècte en persona, e contunhèc dempús eth sòn servici, qu'implicaue, sivans era nota que se le trapèc, cèrta inspecccion deth ribàs dera arriba dreta enes Camps Elisis, que ja hège temps que cridaue era atencion dera policia. Aquiu vedec a Thenardier, e se metec a seguir-lo. Çò d'aute que ja ac sabem.

Se compren tanben qu'eth hèt de daurir aquera rèisha a Jean Valjean ère ua astúcia de Thenardier. Thenardier sentie tostemp aquiu a Javert. Er òme espiat qu'a ua flaira que non l'enganhe. Que li calie lançar quauquarren que rosigar ad aqueith gosset conilhèr. Un assassin, quina trobalha! Non conven desaprofitar taus fortunes. Thenardier, en hèr a gésser, ath sòn lòc, a Jean Valjean, autrejaue ua presa ara policia, qu'atau deisharie de perseguir-lo, e lo desbrembarie dauant d'un ahèr de mès importància; recompensaue a Javert dera sua demora, çò que vante tostemp a un espion, guanhauetrenta francs e se prometie mentretant ua aisida evasion.

Jean Valjean qu'auie passat d'un escuèlh en aute.

Aqueri dus encontres seguidi, quèir de Thanardier en Javert, qu'ère dur, plan.

Javert non arreconeishec a Jean Valjean, que coma auem dit, non se retiraue ada eth madeish. Sense desseparar es braci, assegurèc mielhor era

macheta damb un movement imperceptible, e didec damb votz seca e tranquilla:

- Qui ètz?
- Jo.
- Qui?
- Jean Valjean.

Javert cuelhec era macheta entre es dents, dobleguèc era esquia, inclinèc eth còs, placèc enes espates de Jean Valjean es sues dues robustes mans, que s'encaishèren aquiu coma se siguessen dus avitzi, l'examinèc e l'arreconeishec. Lèu se tocauen es sòns ròstres. Era guardada de Javert qu'ère terribla.

Jean Valjean s'estèc inèrt jos era pression de Javert, coma un leon que consentisse era garra d'un linx.

- Inspector Javert, didec, que sò enes vòstes mans. Ath de là, dès aguest maitin me creigui presoèr vòste. Non vos è dat era adreça dera mia casa entà sajar dempús d'evadir-me. Cuelhetz-me. Sonque vos demani ua causa.

Javert semblaue non escotar. Qu'auie tachat es sòns vistons en Jean Valjean. Era barba espessa possaue es pòts entath nas, senhau de meditacion herotge. A tot darrèr, deishèc a Jean Valjean, se lheuèc de pic, cuelhec de nauèth era macheta e, coma en un sòmi, gasulhèc, mèsalèu que prononcièc, aguesta pregunta:

- Qué hètz aciu? Qui ei aguest òme?

Seguie sense tutejar ja a Jean Valjean.

Jean Valjean responec, e eth ton dera sua votz semblèc desvelhar a Javert:

- Precisaments d'eth vos volia parlar. Dispausatz dera mia persona coma volgatz; mès abantes, ajudatz-me a amiar-lo en çò de sòn. Qu'ei tot çò que vos demani.

Eth ròstre de Javert se contreiguec, coma l'arribaue tostemp que quauquarrés semblèsse qu'ère capable d'ua concession. Totun, non responec negatiuaments.

S'inclinèc de nauèth, treiguec dera pòcha un mocador que chaupèc en aigua, e netegèc eth front sagnós de Mario.

- Aguest òme ère ena barralha, didec a mieja votz e coma parlant damb eth madeish. Qu'ei eth que cridauen damb eth nòm de Mario.

Se coneishie per aquerò ar espion per excelléncia qu'ac auie observat, entenut, comprehenut e recuelhut tot, en creir morir; qu'espiaue enquia e tot ena agonia, e que damb eth pè en prumèr gradon deth sepulcre, auie cuelhut nòtes.

Cuelhec era man de Mario e li prenec eth pos.

- Qu'ei un herit, didec Jean Valjean.
- Ei un mòrt, didec Javert.

Jean Valjean responec:

- Non. Encara...
- Vo l'auetz hèt a vier aciu dès era barralha?, observèc Javert.

Calie qu'era sua preocupacion siguesse mès prigonda entà non persutar en aquera hujuda a trauèrs der escolader, e ne tansevolhe notar eth silenci de Jean Valjean dempús dera sua pregunta.

Jean Valjean, dera sua part, semblaue non auer qu'un pensament.

- Demore, seguic, en Marais, carrèr des Monges deth Calvari, ena casa deth sòn pairin... Non me'n brembi com se cride.

Jean Valjean escorcolhèc era levita de Mario, treiguec era cartèra, la dauric ena plana a on Mario auie escrit damb creion, e l'ac mostrèc a Javert.

Qu'auie encara pro claror en aire entà que se podesse liéger; ath delà de qué es uelhs de Javert auien era fosforescència felina des audèths nueitius. Liegec es pòques linhes escrites per Mario, e didec entre dents:

- Gillenormand, carrèr des Monges deth Calvari, numéro 6. Dempús cridèc: Menaire!

Non s'aurà desbrembat eth veïcul de plaça que demoraue entà un cas de besonh.

Javert se sauvèc era cartèra de Mario.

Ath cap d'un moment, eth veïcul, baishant pera pala deth beurader ère ja en ribàs. Mario siguec plaçat en sèti deth hons, e Javert e Jean Valjean ocupèren es sètis deth dauant.

Un còp barrada era pòrta, s'aluenhec eth coche ara prèssa, pujant pes cais en direccions tara Bastilha.

Deishèren es cais e entrèren enes carrèrs. Eth menaire, perfil nere en sèti deth coche, aquissaue as sòns aflaquidi shivaus. Silenci glaciau laguens dera veitura. Mario, immobil, damb eth còs apuat en un des cornèrs, eth cap queigut sus eth pièch, es braci penjant e es cames dretes, semblaue non demorar ja qu'eth taüt. Se diderie que Jean Valjean ère hèt d'ombra e Javert de pèira; e en aqueth tenebrós veïcul, qu'era sua part interiora, cada còp que passaue dauant d'un fanau, se tintaue d'ua lum livida, coma se venguesse d'un relampit intermitent, er edart auie amassat e coma botat ua dauant dera auta, es tres immobilitats tragiques: eth cadavre, er espèctre e era estatua.

X.- Era tornada deth hilh prodig dera sua vida.

En cada bassacada deth coche ua gota de sang queiguie des peus de Mario.

Qu'ère net barrada quan arribèren en numèro 6 deth carrèr des Monges deth Calvari.

Javert siguec eth prumèr que baishèc, e Dempús d'assegurar-se qu'aquera ère era casa que cercaue, quilhèc eth pesant picapòrt de hèr dera pòrtacohera, que figuraue sivans er estil ancian, un mardan e un satir cara a cara, e lo deishèc quèir damb fòrça. S'entredauric a penes era pòrta, e Javert la possèc. Eth portièr campèc a mieges, badalhant, entre adormit e desvelhat, damb ua candèla ena man.

Toti dormien ena casa. En Marais que s'ajacen lèu, mès que mès enes dies de revòuta. Aqueth brave e vielh barri, espaurit pera revolucion, se refúgie en saunei, atau coma es mainatges quan entenen “que vie eth òme deth sac”, se capèren eth cap damb es linçòs deth lhet.

Jean Valjean e eth menaire treigueren a Mario deth coche, en tot tier-lo eth prumèr pes eishères, e eth dusau pes cueishes.

Tant que l'amiauen atau, Jean Valjean metec era man jos es vestits esquinçadi deth joen, li toquèc eth pièch, e s'assegurèc de qué eth còr bategaue encara, e enquia e tot bategaue encara damb mens feblesa, coma s'eth movement deth coche auesse costat en eth cèrta renovacion dera vida.

Javert interpelèc ath portièr damb eth ton pròpi des emplegats deth govèrn, en tot tractar-se deth portièr d'un facciós.

- Demore aciu un que se cride Gillenormand?
- I demore. Qué voletz?
- Li hèm a vier eth sòn hilh.
- Eth sòn hilh!, didec eth portièr estonat.
- Qu'ei mòrt.

Jean Valjean que venguie darrèr de Javert, rosigat e lord, e qu'eth portièr guardaue damb un cèrt orror, l'indiquèc que non damb eth cap.

Eth portièr non semblèc compréner es paraules de Javert ne eth senhau de Jean Valjean.

Javert seguic:

- Anèc ena barralha, e aciu que l'auetz.
- Ena barralha!, exclamèc eth portièr.
- Se deishèc aucir. Anatz a desvelhar a sa pair.

Eth portièr non se botjaue.

- Anatz, ja!

E higec:

- Deman que i aurà acogament aciu.

Entà Javert, es incidents abituaus deth servici public èren classificadi per categories, causa qu'ei eth principi dera prevision e dera vigilància; e cada eveniment a era sua especiau distribucion. Es hèts possibles se trapauen de bèra manèra laguens de tiradors, d'a on gessien, s'ère eth cas, en quantitats variables. Classificaue atau es eveniments deth carrèr; bronit, revòuta, magràs, acogament.

Eth portièr se limitèc a desvelhar a Vasco, Vasco desvelhèc a Nicolassa e Nicolassa desvelhèc ara senhoreta Gillenormand. Per çò deth pairin, lo deishèc dormir, en tot calcular que se'n saberie lèu lèu d'aqueth malastre.

Se pugèc a Mario en prumèr estatge, e lo botèren en un canapè vielh dera avantcramba deth senhor Gillenormand. Mentre Vasco anaue a cercar un mètge, e Nicolassa daurie es armaris dera ròba blanca, Jean Valjean sentec que Javert lo tocaue ena espatla. Comprenec e baishèc seguit der inspector de policia.

Eth portièr les vedec partir tau que les auie vist arribar, damb un dromilhon estupid.

Entrèren en coche, e eth menaire ocupèc eth sòn sèti.

- Inspector Javert, didec Jean Valjean, autrejatz-me ua auta causa.
- Quina?, preguntèc damb duretat Javert.
- Deishatz qu'entre un moment ena mia casa. Dempús haratz de jo çò que volgatz.

Javert s'estèc quauques segondes en silenci, damb era barba en. honsada en còth dera levita, Dempús correc eth veire deth dauant, e didec:

- Menaire, carrèr der Òme Armat, numèro 7.

XI.- Commocion en çò d'absolut.

Non tornèren a badar boca en tot eth camin.

Qué volie Jean Valjean? Acabar çò qu'auie començat; avertir a Cosette, dider-li a on ère Mario, balhar-li dilhèu quauqua indicacion utila, cuélher, se podie, quauques disposicions suprèmes. Per çò que tanhie ada eth personauments, qu'ère un ahèr acabat; l'auie agarrat Javert, e non se resistie. Quinsevolh aute, en parièra situacion, aurie pensat dilhèu vagaments ena còrda de Thenardier e enes barrons deth prumèr croton a on entrèsse; mès Dempús de çò que l'arribèc damp er avesque, i auie en Jean Valjean, en tractar-se d'un attemptat, encara que siguesse contra eth madeish, ua prigonda trantalhada religiosa.

Eth suicidi, misteriosa via de hèt en çò de desconeishut, que pòt contentar, enquia un cèrt punt, era mòrt dera amna, qu'ère impossible en Jean Valjean.

Ena entrada deth carrèr der Òme Armat, eth coche s'arturèc pr'amor que non permetie era estretesa eth transit des veitures. Javert e Jean Valjean baishèren.

Eth menaire li hec a veir umilaments ath “senhor inspector” qu'eth velot d'Utrecht dera veitura ère tacat dera sang der òme assassinat, e de hanga der assassin. Aquerò ère era soleta causa qu'auie comprenut. E higec que l'ac auien d'indemnizar. En tot trèir ath còp eth sòn quadèrn, li supliquèc ath senhor inspector qu'auesse era bontat d'escriuer-li en eth ues quantes paraules laudables.

Javert refusèc eth quadèrn que l'aufrie eth menaire, e didec:

- Guaire te deui, compdant eth temps d'arturada e deth viatge?
- Qu'an estat sèt ores e quart, responc eth menaire, e eth velot qu'ère nau. Ueutanta francs, senhor inspector.

Javert treiguec dera pòcha quate napoleons, e didec adiu ara veitura.

Jean Valjean supausèc qu'era intencion de Javert ère amiàr-lo a pè entath còs de garda des Blancs-Manteaux o entath des Archius, qu'ei apròp.

Se filèren peth carrèr, que coma de costum, se trapaue desèrt. Javert seguie a Jean Valjean. Arribèren en numèro 7; Jean Valjean piquèc e se dauric era pòrta.

- Plan ben, didec Javert; pujatz.

E higec damb estranha expression e coma se li costèsse esfòrç parlar atau:

- Vos demori.

Jean Valjean guardèc a Javert. Aquera manèra d'actuar non hège as abits der inspector de policia; mès, decidit coma ère Jean Valjean a autrejar-se e acabar d'un còp, non deuie susprener-lo guaire que Javert auesse en aqueuth cas ua cèrta confiança capinauta, era confiança deth gat qu'autrege ar arrat ua libertat dera longitud dera sua garra. Possèc era pòrta, entrèc ena casa, cridèc ath portièr qu'ère ja ajaçat:

- Que sò jo!, e pugèc en prumèr estatge.

Un còp aquiu, hec ua pausa cuerta. Totes es vies doloroses qu'an es sues estacions. Era hièstra dera escala, qu'ère d'ua soleta pèça, ère corruda. Coma en moltes cases ancianes, era escala auie vistes entath carrèr. Eth fanau plaçat dauant dera casa deth numéro 7 comunicaue cèrta claror as gradons, çò qu'equivalie a ua estauvi de lum.

Jean Valjean, sigue entà respirar, sigue maquinauments, treiguec eth cap pera hièstra, e guardèc tot eth carrèr, qu'ère cuert, e que recebie era lum deth fanau d'un extrèm ar aute. Jean Valjean se demorèc estonat; non se vedie ad arrés.

Javert se n'auie anat.

XII.- Eth pairin.

Vasco e eth portièr auien amiat entath salon a Mario, que seguie estirat e immobil en canapè a on se l'auie botat quan arribèc. Eth mètge qu'ère ja aquiu. Era senhoreta Gillenormand s'auie lheuat.

Era senhoreta Gillenormand anaue e venguie espaurida, amassant es mans, e incapable de hèr ua auta causa que díder: “Ei possible, mon Diu!” De quan en quan higie: “Tot se va a tacar de sang!”

Quan avec passat eth prumèr orror, ua cèrta filosofia dera situacion se dauric camin entath sòn esperit, en tot hèr-se veir ena exclamacion: “Aquerò qu'auie d'acabar atau!” Encara que non completèc eth pensament damb era frasa: “Pro qu'ac auia dit!”, tenguda en aguesti casi.

Per orde deth mètge, s'auie apraiat un lhet de còrdes ath costat deth canapè. Eth mètge examinèc a Mario, e Dempús d'assegurar-se de qué seguien es batecs deth pos, de qué eth joen non auie en pitrau cap herida prigonda, e de qué era sang des pòts venguie des hòsses nasaus, lo hec plaçar en lhet, sense coishin, damb eth cap ath madeish nivèu qu'eth còs, e enquia e tot un shinhau mès baish, e eth bust nud, pr'amor de facilitar era respiracion. Era senhoreta Gillenormand, en veir qu'anaue a despolhar a Mario, se retirèc, e se metec a pregar eth rosari en sòn quarto.

Eth còs non auie recebut cap lesion interiora; ua bala, amortesida en tocar ena cartèra, s'auie desviat e en esquitlar-se pes costelhes, auie dubèrt ua henuda d'orrible aspècte, mès sense prigondor, e per tant sense perilh. Eth long passèg sosterranh auie acabat de esmalhancar era clavicula trincada, e aquerò presentaue diuèrses complicacions. Auie es braci guinhauetegadi; mès cap talh desfiguraue eth sòn ròstre. Ça que la, eth cap ère caperat de herides. Serien perilloses aguestes herides? S'arturauen ena superfícia? Arribauen en crani? Non se podie díder encara. Qu'ère un simptòma grèu qu'aurien costat er estavaniment, e non tostempus un se desvelhe d'aguesti estavaniments. Ath delà, era emorràgia auie aflaquit ath herit. Dera cintura entà baish l'auie protegit era barralha.

Vasco e Nicolassa s'ocupauen a estarnar tela e premanir bendatges. Nicolassa les cosie, e Vasco les estropauae. Coma que non i auie hius, eth mètge auie arrestat provisionauments era sang des herides damb coton en

arraama. Sus ua taula, ath cant d'un lhet, i auie tres candèles alugades e er estug de cirurgia ère aquiu dubèrt. Eth mètge lauèc eth ròstre e es peus de Mario damb aigua hereda. En un instant eth farrat quedèc tintat de ròi. Eth portièr alugaue.

Eth mètge semblaue meditar tristaments. De quan en quan hège un senhau negatiu damb eth cap, coma se responesse a quauqua pregunta interiora. Aquesti misteriosi dialògs deth mètge damb eth madeish son de mau senhau entath malaut.

En moment qu'eth mètge netejaue eth ròstre e tocaue a penes damb eth dit es paupetes tostemp barrades de Mario, se dauric era pòrta deth hons, en tot aparéisher en lumedan ua figura nauta e palla. Qu'ère eth pairin.

Era revòuta hège dus dies que tengue plan inquiet, indignat e preocupat ath senhor Gillenormand. Era net anteriora non auie clucat un uelh, e en tot eth dia s'auie vist liure de fèbre. Pera net s'ajacèc d'ora, en tot recomanar que metesse eth barrolh en tota era casa, e aclapat de fatiga acabèc per quedar-se rdclipsat.

Es ancians qu'an eth saunei leugèr; eth quarto deth senhor Gillenormand ère ara seguida deth salon, e atau, a maugrat des precaucions que se cuelheren, eth bronit lo desvelhèc. Estonat de veir era lum a trauèrs des henerecles dera pòrta, deishèc era jaça e se filèc de cap ath salon a paupes.

Qu'ère en lumedan, damb era man apuada ena pòrta miei dubèrta, eth cap un shinhau inclinat entà dauant, eth còs estropat en ua blòda blanca e estirada coma un susari, espaurit; e auie era mina d'un hantauma guardant er interior d'un sepulcre.

Vedec eth lhet, e sus eth matalàs ad aqueth joen sagnós, blanc coma era cera, damb es uelhs barradi, era boca dubèrta, es pòts descoloridi, nud enquiara cintura, plen de herides, immobil e enrodat de lums.

Eth pairin sentec de cap a pès era estrementida que son capables d'experimentar membres ossificadi; es sòns uelhs, qu'era sua còrnia ère auriòla per çò dera vielhesa, se velèren damb ua espècia de reflèx veirenc; tota era sua cara cuelhec, en un virament de uelhs, es formes terroses d'un cap d'esqueleta, es sòns braci queigueren coma se les auesse mancat eth ressòrt que les tengue suspenudi; se vedec er stupor ena separacion des dits des sues tremoloses mans, e es sòns jolhs formèren un angle, permetent entreveir pera dubertura dera blòda es praubes cames nudes der ancian, eriçades de blanc pelhasson. Se l'entenec díder en un mormolh:

- Mario!
 - Senhor, didec Vasco, acaben de portar ath senhoret. Qu'ère ena barralha e...
 - Ei mòrt!, cridèc er ancian damb ua votz terribla. A, bandit!
- Alavetz ua sòrta de transfiguracion sepulcrau balhèc ad aqueth centenari era fèrma portadura d'un joen.
- Cavalièr, didec, ètz eth mètge e auetz de començar per parlar-me francaments. Ei mòrt, non?

Eth mètge, en arràs dera ansietat sauvèc silenci.

Eth senhor Gillenormand se torcèc es mans, en tot estarnar-se en ua arridalhada espaventosa.

- Qu'ei mòrt! Ei mòrt! S'a deishat aucir enes barralhes... per òdi contra jo! Per resvenjar-se de jo! A, sagnós! Guardatz se com torne ena casa deth sòn pairin! Miserable de jo! Qu'ei mòrt!

Se dirigic entara hièstra, dauric es dues huelhes coma se s'estofèsse, e de pès dauant dera ombrá, se metec a parlar en carrèr damb era net.

- Trauessat, guinhauetejat, esgorjat, exterminat, talhat a tròci, non lo vedetz? Brigand! Sabie que lo demoraua, qu'auia hèt apraiar eth sòn quarto e penjar en cabeç deth mèn lhet eth sòn retrat de quan ère mainatge! Sabie que non li calie senon tornar, e que non è deishat de cridar-lo pendent aguesti ans, e que totes es nets me seiguia en larèr, damb es mans enes jolhs, sense saber se qué hèr, e que per eth m'auia convertit en pèc! Sabies aquerò! Sabies que sonque damb entrar e díder "que sò jo", ères eth patron, e jo t'aubediria, e haries çò que volguesses deth pèc deth tòn pairin! Ac sabies, e as dit: "Non, ei un reialista, e non i anarè!" E te n'as anat entàs barralhes, e t'as deishat aucir per dolenteria! Entà resvenjar-te de çò que te didí a prepaus deth senhor duc de Berry. Qu'ei ua conducta infama! E dempús un que s'ajace e dormís tranquil entà trapar-se, en desvelhar-se, damb eth sòn arrehilh mòrt!

Eth mètge, que començau a alarmar-se pes dus, deishèc un moment a Mario, e en tot vier ena hièstra, cuelhec ath senhor Gillenormand deth braç. Se virèc eth pairin, lo guardèc damb uelhs que semblauen agranir-se e surgentar sang, e li didec damb cauma:

- Cavalièr, vos balhi es gràcies. Que sò tranquil, sò un òme, è vist era mòrt de Loís XVI, e sabi tier es malastres. Çò terrible entà jo ei pensar

qu'es vòsti jornaus an eth tòrt de tot. Escriveires, avocats, oradors, tribuns, discussions, progrèssi, lums, drets der òme, libertat d'imprimaria, qu'auratz tot aquerò, e ça que la, vedetz se com vos hèn a vier en casa as vòsti hilhs. A, Mario! Qu'ei abominable! Aucit! Mòrt abantes que jo! E en ua barralha! A, bandit! Escotatz, doctor. Me semble que vos estatz en nòsti barri. Òc, vos coneishi perfèctaments. Dera mia hièstra estant, veigui passar eth vòste coche. Escotatz. Que haríetz mau en creir que sò irritat. Non ei possible irritar-se contra un mòrt. Serie ua estupiditat. Qu'ei un mainatge qu'è criat. Jo ja èra un vielh, quan eth encara ère petitet. Jogaue enes Tulheries damb eth sòn carriòt, e entà qu'es inspectors non cridèssen, anaua jo caperant damb eth mèn baston es traucs qu'eth hège ena tèrra. Un dia cridèc "Dehòra Lois XVIII", e se n'anèc. Non ei eth mèn tòrt. Qu'ère rosat e roïenc. Sa mair a mòrt. Non auetz notat que toti es mainatges son roïencs? Per qué serà aquerò? Qu'ei hilh d'un d'aguesti bandits deth Loira; mès es mainatges non pòden respóner des crims des sòns pairs. M'en brembi de quan ère atau de petitet. Be li costaua prononciar era letra *d*! Ena doçor der accent se l'aurie creigut un audèth. Un dia, dauant de Hercules Farnesio, se formèc un rondèu entà admirar-lo, be n'ère de beròi! Eth sòn cap se retiraue as que se ven enes quadres. Jo quilhaua era votz, e li botaua pòur damb eth baston mès eth se'n sabie de qué non èra emmaliciat de vertat. Peth maitin, quan entraue en mèn quarto solia repotegar; mès era sua preséncia me costaua er efècte deth solei. Que non i a defensa contra aguesti mecosi. Un còp vos an cuelhut, ja non vos tòrnen a soltar. Era vertat ei que non i auie causa tant estimada coma aguest mainatge. Vier ara a parlar-me des vòsti Lafayette, des vòsti Benjamin Constant e deth vòste sabatèr Simon que me l'assassinen! Aquerò que non pòt quedar atau.

S'apressèc entà Mario, que seguie livid e immobil, e qu'ath sòn costat auie tornat eth mètge, e comencèc de nauèth a torcer-se es braci. Es blanqui pòts der ancian s'agitauen maquinauments, e d'eri gessien, a manèra de bohades en arranguilh, paraules sense connexion, qu'a penes s'entenien:

- A, brigand! Clubista! Setembrista!

Qu'èren repotecs en votz baisha, dirigides per un agonizant a un cadavre.

De man en man, sivans se passe en totes es tempèstes interiores, era seguida de paraules se restablic; mès, semblaue qu'eth pairin non auie ja fòrces entà prononciar-les, e era sua votz ère tan sorda e amortada coma se venguesse der aute costat der abisme.

- Que m'ei parièr, donques que jo tanben vau a morir! E quan pensi que non i a en París ua hemna que non s'auesse alegrat de laurar era felicitat d'aguest miserable! Un pèc, qu'en sòrta de divertir-se e de gaudir dera vida, se n'a anat a combàter, e s'a deishat mitralhar; per qui? En defensa de qui? Dera republica! En sòrta d'anar a barar ena Chaumiere, coma an de hèr es joeni! Entà qué l'a valgut auer vint ans? Era republica!, teishut de pegaries. Praubes mairs, amainadatz, donc, beròis mainatges! Vai, qu'ei mòrt. Seràn dus acogaments ena pòrta-cochera. T'as deishat botar atau per amor ath generau Lamarque! Quini favors t'auie hèt, aguest generau Lamarque? Un fanfarron! Un blagaire! Qu'ei entà tornar-se hòl. Comprenetz aquerò as vint ans? E sense guardar entà darrèr, tà veir s'en mon restauen personnes que n'auessen besonh! A! Ara es praubi vielhs les calerà morir solets! Creba aquiu, en aguest cornèr ihon! Plan, donc, fòrça melhor; ac demoraua, me vau a morir sense remèdi. Que sò massa vielh, qu'è cent ans, mil ans... De hè fòrça temps arrés me pòt disputar eth dret a morir. Damb aguest còp, tot que s'a acabat. Tot s'a acabat, quina felicitat! Entà qué aguest amoniac e aguest molon de drògues! Qu'ei travalh perduto, mètge pèc!

Anatz-vo'n, qu'ei mòrt, completaments mòrt. Qu'ac digui jo, que me'n sai d'aquerò; jo, que tanben sò mòrt. Eth miserable non a hèt es causes a mieges. Òc; era epòca actuau ei infama; e atau pensi de vosati, des vòstes idies, des vòsti sistèmes, des vòsti mèstres, des vòsti oraculs, des vòsti doctors, des vòsti escribeires, des vòsti filosòfi e de totes es revolucions qu'espaurissen d'ençà seishanta ans es bromes de corbassi des Tulheries! E ja qu'as estat implacable en tot deishar-te aucir atau, jo non auré ne tansevolh eth desengust dera tua mòrt! Entenes, assassin?

En aqueth moment dauric Mario doçaments es paupetes, e era sua guardada, velada encara per estonament letargic, se tachèc en senhor Gillenormand.

- Mario!, cridèc er ancian. Mario! Mainatge dera mia amna! Hilh des mies entralhes! Daurisses es uelhs, me guardes, ès viu; gràcies!

E queiguec estabordit.

Libre quatau: Javert desorientat.

Javert s'aluenhèc tot doç deth carrèr der Òme Armat.

Caminaue damb eth cap clin per prumèr còp ena sua vida, e tanben per prumèr còp ena sua vida damb es mans crotzades ath darrèr.

Enquia alavetz Javert, des dues actituds de Napoleon, sonque auie adoptat era que hè a veir ua animositat decidida, es braci crotzadi sus eth pièch; Que l'ère desconeishuda era que mòstre incertitud; ei a díder, es mans cuelhudes ath darrèr. Que s'auie costat en eth un gran cambi; tota era sua persona, lenta e ombriua, amiaue eth sagèth dera ansietat.

Se metec enes carrèrs mès silenciosi.

Ça que la, seguie ua direccio.

Cuelhec peth camin mès cuert entath Sena, arribèc en cai des Olms, passèc peth costat, deishèc ath sòn darrèr era Grève, e s'arturèc a bèra distància deth còs de garda deth Chatelet, en angle deth pònt de Nòsta Senhora. Eth Sena, entre eth pònt de Nòsta Senhora e eth Pònt au Change en un costat, e es cais dera Megisserie e des Flors en aute, forme ua espècia de lac quarrat que trauèsse un remolin.

Aguest punt deth Sena qu'ei plan cranhut pes marinèrs. Arren mès perilhós qu'aguest remolin qu'era sua furia aumentauen en aquera epòca es estaques deth molin deth pònt, aué esbauçat. Es dus pònts, tan pròches er un der aute, hèn que sigue encara mès gran eth perilh, e era aigua se precipite d'ua manèra formidabla per dejós des vòutes. En tot acumular-se aquiu, posse es barrons, coma entà arrincar-les damb gròsses còrdes liquides. Es òmes que quèn en aqueth remolin non tornen a aparéisher; en tot estofar-se aquiu es mès adreits nadadors.

Javert apuèc es dus codes en parapet, era barba enes dues mans, e tant qu'es sues ungles se contreiguien maquinauments enes poblades pursères, se metec a meditar.

Ath sòn laguens venguie d'arribar quauquarren nau, ua revolucion, ua catastròfa, e auie matèria entà calar-se en un prigond examen.

Javert patie orriblaments.

Hège ues ores qu'era unitat d'objectiu auie cessat en eth. Se sentie trebolat; aqueth cervèth, tan limpid ena sua madeisha ceguetat, auie perduto era transparéncia; velaue aqueth veire ua bromo. Javert se'n sabie qu'eth

sòn déuer ère mostrar-se ath descubèrt, e non cabie ja en eth era dissimulacion. Quan trapèc tant impensablaments a Jean Valjean en ribàs deth Sena, i auec en eth quauquarren deth lop que s'apodèrè de nauèth dera sua presa, e deth gosset que torne a trapar ath sòn patron.

Ath sòn dauant vedie dus camins, ambdús madeish drets; mès qu'èren dus, e aquerò l'espaurie, pr'amor qu'en tota era sua vida non auie coneishut senon ua linha dreta. E ara, ad arràs dera angonia, aqueri dus camins èren contraris e s'escludien mutuaument. Quin serie eth vertadèr?

Era sua situacion qu'ère inexplicabla.

Déuer era vida a un maufactor; adméter e pagar aguest deute; èster, a maugrat deth madeish, man a man damb ua persona perseguida pera justicia, e pagar-li un servici damb un aute servici; deishar que li didessen: “Ve-t'en”, e díder ath sòn torn: “sigues liure”; sacrificar per motius personaus eth déuer, aguesta obligacion generau e sénter en aqueri motius personaus quauquarren de generau tanben, e dilhèu quauquarren de superior; véner ara societat per èster fidèu ara sua consciéncia; era realization de taus absurds e era sua acumulacion en eth, en sòn individú, aquerò l'espaurie.

Que l'auie admirat ua causa, e ère que Jean Valjean lo perdonèsse; e lo petrificaue era idia de qué eth, Javert, auesse perdonat a Jean Valjean.

A on auie arribat era sua personalitat? Se cercaue e non se trapaue.

Qué li calie hèr ara? Se li semblaue mau autrejar a Jean Valjean, non mens mau ère deishar-lo liure. En prumèr cas, er òme dera autoritat baishaue mès qu'er òme dera preson; en dusau, un presoèr se suberpausaue ara lei, e la caushigaue. En ambdús casi, eth desaunor ère entada eth. Quinsevolh decision que cuelhesse, que i auie devarada. Eth destin qu'a cèrtes extremitats perpendiculars ad açò d'impossible, mès enlà des quaus era vida non ei qu'un precipici. Javert qu'ère en ua d'aguestes extremitats.

L'aclapaue auer de pensar. Era madeisha violéncia de totes aguestes emocions contradictòries l'obligaue ad aquerò. Eth pensament! Causa inusitada entada eth, e que li costau un dolor indicible.

Que i a tostemp en pensament ua cèrta quantitat de rebellion interiora, e l'irritaue senter-la en eth.

Eth pensament, sus quinsevolh ahèr, autrú ar estret cercle des sues foncions, qu'aurie estat entada eth, en toti es casi, ua inutilitat e ua fatiga;

mès en tot tractar-se sus eth dia que venguie de passar, qu'ère un torment. Totun aquerò, li calie examinar era consciéncia, dempús de taus bassacades, e erigir-se en jutge d'eth madeish.

S'estrementie en considerar çò qu'auie hèt, decidint, contra toti es reglaments de policia, contra tota organización sociau e judiciau, contra eth Còdi sancèr, deishar en libertat a un òme. Que l'auie convengut aquerò; auie botat es sòns negòcis particulars dauant des negòcis publics. Non ère inqualificabla tau conducta? Cada còp que fixaue era ment en aquera accion sense nòm, l'escometie ua tremoladera generau. Quina decision li calie cuélher? Sonque li restaue un recurs: tornar ara prèssa en carrèr der Òme Armat e cuélher a Jean Valjean. Qu'ère clar que non li calie hèr qu'aquerò. Ça que la, non podie.

Quauquarren li barraue eth camin per aqueth costat.

E qué ère aqueth quauquarren? I a en mon ua causa desparièra des tribunaus, des sentències executòries, dera policia e dera autoritat? Es idies de Javert se confonien.

Un presoèr sagrat! Un presoèr que s'emancipaue dera justícia per tòrt de Javert.

Non ei orrible que Javert e Jean Valjean, er òme hèt entath rigor e er òme hèt entath patiment, ambdús sometudi ara lei, auessen arribat en extrèm de suberpausar-se ada era?

Com! Se passauen atrocitats d'aguesta sòrta, e arrés serie castigat! Jean Valjean, mès fòrt que tot er orde sociau, serie liure, e Javert seguirie minjant eth pan deth govèrn!

De man en man era sua meditacion cuelhie un caractèr terrible.

Tanben aurie pogut introduir ena sua consciéncia quauque cargue per çò der insurrècte amiat entath carrèr des Monges deth Calvari, mès que non pensaue en eth. Era fauta mendre se perdie entre era màger. De un aute costat, se tractaue d'un òme evidentaments mòrt, e damp era mòrt s'acabe era persecucion legau.

Jean Valjean ère eth pes qu'aclapaue eth sòn esperit.

Jean Valjean lo desconcertaue. Es axiòmes qu'auien estat es punts d'empara de tota era sua vida, queiguien per tèrra dauant d'aqueh òme. Era generositat tenguda damp eth que lo deishaue ablasigat. Se'n brembaue de hèts qu'en d'auti tempsi aurie qualificat de mentides e holies, e qu'ara li

semblauen realitats. Era figura deth senhor Magdalena s'aubiraue per darrèr dera de Jean Valjean, en tot suberpausar-se ambdues, e non fomar-ne qu'ua de soleta, qu'ère venerabla. Javert sentie penetrar ena sua amna quauquarren orrible: era admiracion entà un presoèr. Mès, ei possible respectar a un presoèr? Non, e a maugrat d'aquerò, eth lo respectaue. Per mès esfòrci que hège, li calie cohessar ath sòn laguens era sublimitat d'aqueth miserable. Aquerò qu'ère odiós.

Un maufactor benefic, un presoèr compassiu, doc, clement, compensant eth mau damb eth ben, er òdi damb eth perdon, era resvenja damb era pietat; preferint perder-se a pèrder a sòn enemic; sauvant ath que l'auie herit, de jolhs en çò de mès naut dera vertut, mès apròp der àngel que der òme: qu'ère un monstre qu'era sua existéncia non podie remir ja Javert.

Impossible qu'aquero seguisse atau.

Qu'ei de besonh convier qu'eth non s'auie rendut de bon voler ad aqueth monstre, ad aqueth àngel infame, ad aqueth eròi orrible, que li costau autanta indignacion coma estonament. Vint còps, quan anauen en coche en companhia de Jean Valjean, eth tigre legau auie rugit en eth. A còps auie sentut temptacions de lançar-se sus Jean Valjean, agarrar-lo e devorar-lo, ei a díder, empresoar-lo. I auie arren mès simple? Sonque damb cridar dauant deth prumèr còs de garda: "Un presoèr qu'a hujut!" E dempús cridar as gendarmes e dider-les: "Vos autregi ad aguest òme"; partint e deishant-lo aquiu, sense tornar a ocupar-se dera sòrt deth criminau, tot qu'ère acabat; era lei podie dispausar deth presoèr coma volguesse. Quina causa mès justa? Javert auie pensat en tot aquerò, ac auie volut méter en execucion, agarrar ad aqueth òme; e alavetz, madeish qu'ara, estramunquèc damb ua barralha insuperabla; cada còp qu'era man der inspector de policia se quilhaue convulsiuaments entà agarrar a Jean Valjean peth còth, aquera man, coma se la tirassèsse un pes enòrme, auie tornat a quèir, e ath hons deth sòn pensament entenie ua votz, ua votz estranha que li cridaue: "Plan; autreja ath tòn salvador, e hè-te a seguir de seguit eth lauamans de Ponç Pilat e laua-te".

Dempús s'examinaue ada eth madeish, e ath cant de Jean Valjean, ennautit, contemplaue a Javert, degradat.

Un presoèr qu'ère eth sòn benfactor!

Mès, per qué auie permetut qu'aqueth òme li perdonèsse era vida? Qu'auie eth dret a morir ena barralha, e aurie d'auer usat aguest dret. Aurie

d'auer cridat as auti insurrèctes ena sua ajuda contra Jean Valjean e auer hèt que lo fusilhèsssen: qu'ère mielhor atau.

Era sua màger angonia qu'ère era desaparicion dera certitud. Sentie coma se li manquèsssen es arraïcs. Eth Còdi non ère qu'un papèr banhat ena sua man. L'escometien escrupuls d'ua sòrta desconeishuda. Se costau en eth ua revelacion sentimentau totafèt desparièra dera afirmacion legau, era sua mesura unenca enquia alavetz. Non l'ère pro ja estar-se ena anciana aunorabilitat. Un orde de hèts inesperadi surgentau e lo sometie. Qu'ère entara sua amna un mon nau: eth benefici acceptat e entornat, era abnegacion, era misericòrdia, era indulgència, es violéncies costades pera pietat, era austerritat, era acceptacion des personnes; non mès senténcias definitiues, non mès condemnes; era possibilitat d'ua lèrma enes uelhs dera lei; cèrta justícia, sivans Diu, contraria ara justícia, sivans es òmes. Aubiraue enes tenèbres ena imponenta gessuda d'un solei morau desconeishut, e experimentau ath còp er orror e er enludernament de semblable espectacle. Ihon obligat a dirigir guardades d'agla.

Qu'ère, donc, vertat que i auie excepcions, qu'era autoritat podie desconcertar-se, qu'era règla podie arrecular duant d'un hèt, que tot non cabie en tèxt dera lei, que çò imprevist se hège aubedir, qu'era vertut d'un presoèr podie esténer un ligam ara vertut d'un emplegat public, que çò monstruós podie èster divin, qu'eth destin auie emboscades d'aguesta classa, e qu'eth madeish Javert non ère ar arrecès d'ua suspresa!

Se vedie en besonh de reconéisher damp desesperacion qu'era bontat existie. Aqueth presoèr auie estat brave; e tanben eth, causa inaudida!, venguie d'èster-ne. S'anaue, donc, depravant.

Se considerau covard, e auie pour d'eth madeish.

Er ideau entà Javert que non ère èster uman, gran, sublim; qu'ère èster irreppensible. Ara plan; venguie de cométer ua fauta.

Com l'auie pogut cométer? Com s'auie passat tot aquerò? Ne eth madeish se'n sabie. S'agarraue eth cap damp es dues mans; mès a maugrat des sòns esfòrci non artenhie explicar-s'ac.

Eth, plan que òc, auie auut tostemp era intencion de méter a Jean Valjean a disposicion dera lei, que d'era n'ère captiu, e que d'era, Javert, ère esclau. Jamès, tant que l'auec enes sues mans, l'auie arribat eth pensament de deishar-lo anar. Ac hec, donc, de bèra manèra, en contra dera sua volentat, e sense saber se qué hège.

Interrogatori terrible! Se hège pregunes, se daue responses, e aguestes responses l'espaurien. Se preguntaue: “Qué a hèt aguest presoèr, qu'è perseguit sense pòsa, e que m'a auut jos es sòns pès, que podie e li calie resvenjar-se, autant per rancónia coma per seguretat, deishant-me era vida, perdonant-me? Eth sòn déuer? Non. Quauquarren mès. E jo, en tot perdonar-lo tanben, qué è hèt? Eth mèn déuer? Non. Quauquarren mès. I a, donc, quauquarren per dessús deth déuer?” En arribar aciu s'espaurie; era sua balança se desgahonaue; un des platets queiguie en abisme, e er aute se quilhaue entath cèu, e Javert sentie eth madeish terror tant peth que pujaue coma peth que baishaue. Sense auer en eth arren que podesse cridar-se volterian, o filosòf, o incredul; plen, ath contrari, instintiuaments de respècte entara Glèisa establida, non la coneishie, ça que la, senon coma un fragment august der edifici sociau. Er orde qu'ère eth sòn dògma e l'ère pro. Dès era edat adulta e dès que comencèc a tier eth sòn cargue, botèc ena politica lèu tota era sua religion. Consideraue (e guarda que tiem aciu es paraules sense era mendre ironia, ena accepcion mès formau) er espionatge coma un sacerdòci. Auie un superior, qu'ère M. Gisquet; a penes auie pensat enquia aqueth dia en aguest aute superior: Diu.

Diu!, lo sentie ath sòn laguens inesperadaments, e experimentaue cèrt malèster.

Eth hèt predominant entada eth ère, qu'acabaue de cométer ua espaventosa infraccion. Auie autrejat era libertat a un criminau reïncident, a un presoèr. Les auie panat as leis un òme que les apertengue. Arren mens qu'aquerò auie hèt, non se comprenie ada eth madeish.

Ne tansevolhe concebie es rasons dera sua manèra d'obrar. L'agitaue ua espècia de vertige. Enquia alavetz auie viscut damb era fe cèga qu'engendre era probitat tenebrosa. L'abandonaue aguesta fe; li mancaue aguesta probitat. Totes es sues credences s'esbugassauen. Quauques vertats, que non volie escotar, l'assetjauen inexorablaments.

En avier li calie èster un aute òme. Patie es estranhs dolors d'ua consciéncia cèga, còp sec entornada entara lum. Vedie aquerò que li repugnaue veir. Se trapaue uet, inutil, segregat dera sua vida passada, esbauçat, dissolvut. En eth s'auie mòrt era autoritat e non auie ja cap rason d'èster.

Situacion terribla era de senter-se esmoigut!

Èster de granit e dohtar! Èster era estatua deth castig honuda d'un còp en motle dera lei, e trapar de ressabuda que jos eth pièch de bronze i a quauquarren d'absurd e de rebèl que se retire lèu a un còr! Pagar un ben damb un aute ben, encara qu'enquia alavetz s'auie creigut qu'aqueth ben ère eth mau! Èster eth gosset de garda e lecar! Èster eth gèu e delir-se! Èster es estialhes, e convertir-se en man! Sénter de pic qu'es dits se daurissen entà deishar anar ara presa! Orribla situacion!

Er òme projectil sense saber ja eth camin, e arreculant!

Non i auie que dues manères de gésser de tan violent estat. Ua, vier decididaments en çò de Jean Valjean, e agarrar ar acusat. Era auta...

Javert deishèc eth parapet, e quilhant eth cap, se filèc damb pas fèrm entath còs de garda senhalat per un fanau en ua des cantoades dera plaça deth Chatelet.

Guardèc peth hiestron, e en veir que i auie laguens un municipau, entrèc. Es emplegadi de policia se coneishen entre eri ena manèra que possen era pòrta d'un còs de garda.

Javert didec eth sòn nòm, mostrèc era sua tarjeta ath municipau e se seiguec ath cant d'ua taula, que sus era i auie ua pluma, tintèr e papèr, per s'un cas calie hèr quauque sumari eventuau, e tanben entà escriuer es infòrmes de rondes nueitius.

Era taula deth còs de garda, damb era sua cagira de palha, qu'ei ua espècia d'institucion; existís en toti es còssi de garda, e sòns constants ornamenti son: ua plata de bois plia de bren de ressega e ua caisha de carton damb envolòpes roienques. Qu'ei er estatge baish der estil oficiau. Per era comence era literatura der Estat.

Javert cuelhec era pluma e ua huelha de papèr, e se metec a escriuer çò que seguís:

QUAUQUES OBSERVACIONs ENTATH BEN DETH SERVICI

Prumèr. Supliqui ath senhor prefècte que campe aguestes linhes.

Dusau. Es detengudi que vien dera sala dera Audiencia se tren es sabates, e s'estan descauci en solèr de malons tant que se les escorcolhe. Fòrça tossissen quan se les amie entar embarrament. Aquerò còste despenes d'infirmaria.

Tresau. Qu'ei bon seguir era pista, en tot relheuar-se es agents de distància en distància; mès que serie convenient qu'enes escadences

importantes, dus agents, aumens, non se perdessen de vista, damb er objècte de qué, si per quinsevolh causa un agent hloishe en servici, er aute lo susvelhe e hèsque eth sòn torn.

Quatau. Non se comprehen se per qué eth reglament especiau dera preson des Madelonetes enebís ath presoèr qu'age ua cagira, enquia e tot pagant-la.

Cincau. Ena cantina des Madelonetes non i a que dus barrons, e aquerò permet ara cantinèra deishar-se tocar era man pes detengudi.

Siesau. Es detengudi, cridadi ganholaires, perque criden as auti ena rèisha, exigissen dus sòus de cada presoèr per pregonar eth sòn nòm damb votz clara. Qu'ei un panatòri.

Setau. Per un hiu correder se retien dètz sòus ath presoèr en talher des teishinèrs. Qu'ei un abús deth contratista, pr'amor qu'era tela, sense aquerò, non ei mens bona.

Ueitau. Non està ben qu'es que van a visitar era Fòrça, agen de trauessar eth pati des panairets entà vier en locutòri de Santa Maria Egipciaca.

Nauau. Ei cèrt que diadèraments s'enten as gendarmes referir en pati dera prefectura es interrogatòris des detengudi. En un gendarme, que deuerie èster sagrat, semblabla revelacion ei ua fauta grèu.

Dètzau. Era senhora Henry qu'ei ua brava hemna; era sua cantina ei neta; mès que non ei convenient qu'ua hemna posque dispausar deth secret deth croton. Aquerò non ei digne dera Conserjeria d'ua grana civilizacion.

Javert tracèc es anteriores linhes damb man fèrma e escritura corrècta, sense ométer ua soleta coma, e hènt carrinclar eth papèr jos era sua pluma. Ath pè signèc:

JAVERT,

Inspector de prumèra classa.

En còs de garda dera plaça deth Chatelet.

7 de junh de 1832, tara ua dera maitiada.

Sequèc era tinta fresca, doblèc eth papèr en forma de carta, li botèc ua envolòpa, escriuec ath dessús: *Nota entara Administracion*; Lo deishèc sus era taula, e gessec deth còs de garda. Era pòrta se barrèc ath sòn darrèr.

Crotzèc de nauèth diagonauments era plaça de Chatelet, arribèc en cai, e venguec a calar-se damb ua exactitud matematica en madeish punt qu'auie

deishat hège un quart d'ora. Es codes, coma abantes, sus eth parapet; era actitud identica. Semblaue que non s'auie botjat.

Escurina completa. Qu'ère eth moment sepulcrau que seguís ara miejanet.

Bromes espesses amagauen es esteles. Eth cèu auie un aspècte sinistre. Non se vedie ua soleta lum enes cases dera Cité, non passaue arrés; es carreràs e es cais a on era vista podie arténher, qu'èren desèrts; Nòsta Senhora e es tors deth palai de Justícia semblauen lineaments dera net. Un fanau alugaue era muralheta deth cai. Es perfils des pònts s'anauen esbugassant enes tenèbres es uns darrèr des auti. Er arriu auie creishut damb es ploges.

Er endret que s'auie apuat Javert ère, coma se rebrembarà, plaçat per dessús deth remolin deth Sena, perpendicularaments ara formidabla espirau des ondades que se destaquen e se tornen a estacar coma un avitz sense fin.

Javert joquèc eth cap e guardèc. Tot qu'ère nere. Non se distingue arren. S'entenie eth bronit dera esgluma, mès que non se vedie er arriu. A viatges semblaue que campaue en aqueth prigond revolum ua lum que serpejaue vagaments. Qu'ei era vertut qu'a era aigua de cuéller era lum, sabi pas a on, ath miei dera net complèta, e convertir-la en serp. Era claror non se tardaue en esbugassar-se, e tot tornaue a èster confús e nere. Era immensitat que semblaue èster dubèrta aquiu. Dejós, aquerò non ère aigua, senon abisme. Era muralha deth cai, dreta, confusa, barrejada damb eth bugàs e amagant-se de seguit costaua er efècte d'ua muralha der infinit.

Non se vedie arren; mès se sentie era heredor ostil dera aigua e era flaira especiau des pèires banhades. Que pujaue der abisme ua aulor sauvatja. Era creishuda der arriu, que s'endonviaue mèsalèu que veder-se, eth tragic mormolh des ondades, era enòrma escurina des vòutes deth pònt, era queiguda imaginabla d'aqueu ombriu precipici, tot qu'ère plen d'orròr.

Javert s'estèc quauques menutes immobil, guardant aqueth abisme de tenèbres. Consideraue çò d'invisible damb ua fixacion qu'auie quauquarren d'atencion. Eth solet bronit qu'ère eth dera aigua.

Còp sec se treiguec eth chapèu e lo botèc ena muralheta deth cai. Ara seguida campèc de pès sus eth parapet ua figura nauta e nera, que de luenh quinsevolh caminaire retardat aurie pogut cuéller per un hantauma, s'inclinèc entath Sena, tornèc a incorporar-se e queiguec Dempús a plom enes tenèbres.

Que i auec ua estrementida sorda, e solet era ombra sauvèc es secrets des convulsions d'aquera forma escura que despareishec jos es aigües.

Libre cincau: Er arrèhilh e eth pairin.

I.- A on se torne a veir er arbe damb er emplastre de zinc.

Coma rebrembarà eth lector, eth senhor Boulatruelle ei aqueth manòbra de camins de Montfermeil, esboçat ja en aqueres parts tenebroses d'aguest libre.

Se tengue a causes diuèrses, quina mès trebla. Trincae pèires e panaue as viatjaires en camin reiau. Picapeirèr e panaire, soniaue de contunh damb tresours acogadi en bosc de Montfermeil, e demoraue eth dia mens pensat trapar sòs ath pè de quauque arbe. Mentreant, lo cercaue ena pòcha des caminaires.

Peth moment, totun, qu'ère prudent. Que venguie de desliurar-se'n d'ua de bona; pr'amor que, sivans auem dit en un aute lòc, lo cuelheren en un humarau de Jondrette damb es auti bandits. Mès, coma qu'auer un vici a de servir entà quauquarren, era sua embriaguesa l'auie sauvat. Non se podec saber s'ère aquiu en qualitat de panat o de panaire; d'a on gessec era providéncia de "non a lòc", fondada en sòn estat evident d'embriaguesa aquera terribla net. Partic de seguit entath sòn camin de Gagny e Ligny entà ocupar-se de lançar pèira, jos era vigilància der Estat, aclapat, cogitós, desengustat peth panatori que siguec a mand de perder-lo, e cada còp damb mès afecion ath vin, eth sòn salvador.

Per çò dera viua emocion qu'experimentèc, ath cap de pòc temps d'auer entornat ena sua cabana de manòbra de camins, ne vam a condar era encausa.

Un maitin que Boulatruelle se filaue, coma de costum, entath sòn travall, e dilhèu entath lòc a on ère ara demora, vedec entre es arrames a un òme qu'ère d'esquia ada eth, mès qu'era sua mina, per çò que podec jutjar de luenh e ara lum deth crepuscul, non l'ère deth tot desconeishuda. Boulatruelle, encara qu'embriac, auie ua memòria excellenta; arma defensiua indispensabla entà tot eth qu'ei en luta damb er orde legau.

"A on dimònis è vist jo quauquarren semblable ad aguest òme?", se didec entada eth.

Mès era soleta responsa que se l'acodic siguec que se retiraue a ua persona, qu'era sua imatge, miei confonuda, auie ena ment.

Per çò d'aute, Boulatruelle, en tot prescindir dera identitat que non li siguec possible fixar, hec comparèrs e formèc calculs. Aqueth òme non ère deth païs, e acabaue d'arribar a pè evidentaments; pr'amor que cap veïcul public anaue ad aqueres ores entà Montfermeil. Qu'auie caminat tota era net. D'a on venguie? Era distància non deuie èster guaire grana, pr'amor que non amiaue morralet ne hardèu. Sens dobte venguie de París. Per qué ère en aqueth bòsc e ada aquera ora? Qué lo hège vier aquiu?

Boulatruelle pensèc en tresaur. A truca de tormentar era sua memòria, rebrembèc vagaments auer auut ja, fòrça ans abantes, ua auta alèrtà d'aguesta sòrta damb motiu d'un òme que se li figurèc que poirie èster aqueth madeish.

Tant que meditaue, auie baishat eth cap, coma cedint ara pression deth pensament; çò que, encara que naturau, siguec pòc abil. Quan lo lheuèc non vedec ja arren. Er òme auie despareishut en bòsc e enes dubtoses tintes deth crepuscul.

- Moria!, didec Boulatruelle, ja l'oishinarè. Jo desnisharè era parròquia d'aquest parroquian. Jo saberè se qué vie a cercar aciu aguest passejaire de Patron Minette. En mèn bòsc, arrés a un secret sense que jo non lo saja d'averiguar.

Cuelhec era sua piòsha, qu'ère plan agudenta, e gasulhèc entre dents:

- Que i a aciu damb qué escorcolhar era tèrra e ad aguest òme.

E dempús d'estudiar çò de mielhor possible er itinerari deth desconeishut se metec en marcha a trauèrs des arbes.

Ath cap de cent passi, eth dia, que començaua a aclarir, l'ajudèc. Peades estampades aquiu e delà en sable, èrbes esbocinades, matarrassi trincadi, trendes arrames doblegades e que tornauen e quilhar-se damb era graciosa lensor d'ua polida joena qu'estire es sòns braci en desvelhar-se, l'indiquèren ua tralha. La seguic, mès que non se tardèc a perder-la.

Mentretant eth temps passaue.

Se calèc en bòsc, e arribèc en ua sòrta de ticolet. Un caçaire maitièr que crotzaue ena luenhor d'un costat en aute, fulant er aire de Guillerry, l'inspirèc era idia de pujar en un arbe. Encara que vielh, ère agil. I auie

auiu un enòrme hai, digne de Titiro e de Boulatruelle, e eth manòbra de camins pugèc en ua des sues mès nautes arrames.

Era idia qu'ère bona. En explorar aqueth lòc peth costat a on eth bòsc ei mès sauvatge, Boulatruelle vedec de seguit ath sòn òme.

Ara seguida lo perdec de vista.

Eth desconeishut entrèc o mèsalèu s'esquitlèc en ua clariana pro luenhana, amagada per grani arbes, mès que Boulatruelle coneishie perfèctaments pr'amor qu'auie notat aquiu, apròp d'un gran molon de pèires de mòla, un castanhèr malaut, damb un emplastre de zinc apegat ena soca. Aguesta clariana ère era madeisha, cridada en d'auti tempsi, era propietat Blaru. Eth molon de pèires, qu'era sua finalitat ignoram, e qu'ère en aqueth endret hè trenta ans, deu estar encara aquiu, solide. Non i a longevitat coma era d'un molon de pèires, exceptat era palissada de hustes, e mès, s'amasse era circonstància de provisionau. Qu'ei era rason mès fòrtentà perpetuar-se!

Boulatruelle, damb era rapiditat que da era alegria, se deishèc quèir, en sòrta de baishar, der arbe. Qu'auie trapat era tuta, e solet li restaua ara apoderar-se dera fèra. Eth famós tresaur, objècte des sòns sòmis, qu'ère aquiu probablaments.

Non ère ua causa aisida arribar ena clariana. Pes caminous caushigadi, plei de biscòrns, se tardaua un shinhau mès d'un quart d'ora. En linha dreta, peth monte, aquiu fòrça espés, espinós e agressiu, se podie tardar ua mieja ora longa. Boullatruelle non ac comprehenec. Creiguec ena linha dreta; illusion optica respectabla, mès que pèrd a fòrça personnes. Eth monte, ericat e tot, li semblèc eth mielhor camin.

- Cuelhem peth carrèr de Rivoli des Lops, didec.

Boullatruelle, acostumat a caminar tostamps torçat, cometec aguest còp era fauta d'anar dret.

Se filec decididaments entre es matarrassi.

Li calec pelejar damb agalons, ortigues, espies, garravèrs, cardets e arrominguères; en tot quedar engarrapat en extrèm.

Ath pè deth barranc i auie aigua que li calec trauessar.

Arribèc ath cap de quaranta menutes ena propietat Blaru, sudant, banhat, panteishant, herotge.

Non vedec ad arrés.

Boulatruelle correc en molon de pèires. Eth molon qu'ère aquiu, arrés se l'auie hèt a vier.

Per çò que tanh ar òme, ne era sua ombra. S'auie escapat. Mès, entà quin costat? Entà on? Impossible d'endonvià'c.

Çò de mès dolorós ère que darrèr deth molon de pèires, ath pè der arbe damb era mèrca de zinc, se notaue era tèrra remoiguda, e i auie ua shada desbrembada o abandonada, en un clòt.

Eth clòt qu'ère uet.

- Laison!, cridèc Boulatruelle quilhant e sarrant es punhs.

II.- De com Mario, en saber-se'n dera guèrra civila, se premanís entara guèrra domestica.

Mario s'estèc fòrça temps entre era mòrt e era vida. Pendent quauques setmanes avec fèbre acompanhada de deliri, e simptòmes cerebraus de quauqua gravetat, costadi mèsalèu pera commocion des herides ena ment, que pes madeishes herides.

Repetic eth nòm de Cosette pendent nets sanceres en miei dera loquacitat lugubra que da era fèbre, e damp era ombriua obstinacion der agonizant. Era amplada de quauques lesions siguec un perilh important, pr'amor qu'era supuracion des nafres podie tostemp entrar ath laguens e aucir ath malaut, en tot auer, ath delà, cèrtes influéncias atmosferiques. A cada cambi deth temps, ath mendre auracan, eth mètge s'espaurie.

- Sustot, sajatz qu'eth herit non experimente cap emocion, repetie.

Es guariments èren complicadi e dificils, donques qu'en aquera epòca non se coneishie encara era manèra de fixar es aparelhs e bendatges damp esparadrap. Nicolassa despenèc en desfilats un linçò "dera mida deth tet", didie. Costèc fòrça qu'es locions de clor e de nitrat d'argent empedissen era gangrèna.

Mentre durèc eth perilh, eth senhor Gillenormand, en cabeç deth lhet deth sòn arrèhilh, ère coma Mario, ne mòrt ne viu.

Cada dia, un e enquia dus còps, un cavalièr damp es peus blanqui e decentaments vestit (taus èren es senhes deth portèr), venguie entà saber-se'n deth malaut, e deishaue entàs garisons un gran paquet de desfilats.

Fin finau, eth 7 de seteme, ath cap de quate mesi, dia a dia, compdadi dèst era fatau net que l'autien amiat moribond ena casa deth sòn pairin, eth mètge declarèc que responie de Mario.

Comencèc era convalescència.

Ça que la, li calec estar-se encara mès de dus mesi estirat en un fautulh, per çò des accidents costadi pera fractura dera clavicula. Que i a tostemp ua nafra, era darrèra, que non vò barrar-se, e qu'alongue era garison damp gran engüeg deth pacient.

En cambi, aquera longa malautia e era non mens longa convalescència, lo desliurèren des investigacions judiciaus. En França non i a colèra,

autanplan estant publica, que non s'acabe as sies mesi. En estat actuau dera societat toti qu'an era sua part de culpa enes revòutes, e plan per aquerò toti senten eth besonh de barrar es uelhs.

Que serà bon higer qu'er inqualificable edicte de Gisquet, manant as mètges que denoncièssen as herits, indignèc de tau sòrta ath public, e ath rei en prumèr lòc, qu'es herits se trapèren caperadi e protegidi per aquera indignacion. Exceptat es qu'auien estat agarradi en lòc deth combat, degun se vedec enquimerat pes conselhs de guèrra. Se deishèc, donc, a Mario, tranquil.

Eth senhor Gillenormad patic ara prumeria totes es angónies, entà experimentar Dempùs toti es extasis. Costèc fòrça empedir-li que passèsse es nets saceres ath cant deth malaut. Manèc plaçar eth sòn colossau fautulh ath costat deth lhet de Mario, e exigic qu'era sua hilha tenguesse era mielhor tela dera casa entà hèr compresses e bendatges.

Era senhoreta Gillenormand, obrant coma persona prudenta, e ja grana, trapèc era manèra d'economizar era tela fina, deishant ath pairin ena credènça de qué l'aubedien. Eth senhor Gillenormand non permetec que li demostrèssen que treiguien mielhors desfilats dera tela basta que dera batista, e dera usada que dera naua.

Assistie a toti es garisons qu'eth pudor enebie ara senhoreta Gillenormand presenciar. Quan se talhauen es carns mòrtes damp es estalhants, exclamaue: "Ai! Ai!" Arren mès interessant que veder-lo balhar ath herit damp ua man tremolosa ua tassa de tè.

Aclapaue ath mètge damp preguntes, sense encuedar-se'n de qué non hège que repetir tostemp es madeishes preguntes.

Eth dia qu'eth facultatiu l'anoncièc que Mario ère dehòra de perilh, li manquèc pòc ath brave ancian entà vier lhòco. L'autregèc tres loïsi de gratificacion ath portièr. Pera net, en entrar en sòn quarto, barèc ua *gavota*, imitèc es castanhòles damp es ditz pòdo e guinhaire, e cantèc aguesti estriuets:

*Joana qu'ei eth nòm
dera pastora
que cèc adore
eth mèn còr.
Enes sòns vistons,*

*ena sua gòrja,
enquia ena sua planta
viu er amor.

D'aquiu es dues flèches
eth Diu clau,
e aquerò me posse
entà cantar,
era sau e era gràcia
que damb eth a Diana
era mia beroia Joana
ei en tot véncer.*

S'ajulhèc sus ua cagira, e Vasco, que lo vedie a trauèrs dera pòrta a miei barrar, non auec cap de doblete de qué pregaue.

Enquia alavetz non auie creigut vertadèraments en Diu.

A cada naua fasa dera convalescència que s'anaue notant mès e mès, eth pairin hège mil lhocaries. Executaue multitud d'accions maquinaus impregnades d'alegria; pujaue e baishaue es escales sense saber perqué. Ua vesia, non lèja per cèrt, se demorèc estonada en recéber peth maitin un gran nhoquet de flors; eth senhor Gillenormand l'ac auie manat, e eth marit, usclant de gelosia, auec ua seriosa explicacion damb era sua hemna. Eth senhor Gillenormand s'encabornièc dus o tres còps a hèr sèir a Nicolassa sus es sòns jolhs. Cridaue a Mario, senhor baron, e sorrisclaue: “Visca era republica!”.

A cada instant preguntaue ath mètge:

- Non ei vertat que ja non i a perilh?

Guardaue a Mario damb uelhs de mairia. Quan minjaue, lo contemplaue empeguit. Non se coneishie, non hège merits d'eth madeish per arren. Mario qu'ère eth patron dera casa; en arràs dera sua alegria qu'auie abdicat, en tot vier a èster er arrèhilh deth sòn arrèhilh.

Qu'ère eth mès venerable des mainatges. Per pòur de fatigar o de shordar ath convalescent, se metie ath darrèr entà prodigar-li es sòns arridolets. Qu'ère content, joiós, dehòra de se; s'auie rejoyenit. Es sòns peus blanqui reauçauen damb suau majestat era lucida alegria que surgentaue deth sòn ròstre. Quan era gràcia se barrege damb es arrupes, qu'ei vertadèraments

adorabla. Que i a non sabem se quina auròra enes doces expansions dera vielhesa.

Per çò que hè a Mario, tant que se deishaue guarir e suenhar, non auie qu'ua idia fixa: Cosette.

Dès qu'ère sense fèbre, e per tant sense deliri, non auie tornat a prononciar aguest nòm; semblaue que non pensaue ja en eth, e precisaments eth sòn silenci venguie de tot çò de contrari. Tota era sua amna se concentrava en aguest pensament: Cosette.

Non sabie se qué auie estat d'era; es eveniments deth carrèr dera Chanvrerie vagauen coma ua broma ena sua memòria; es confusi nòms d'Eponina, Gavroche, Mabeuf, es Thenardier e toti es sòns amics estropats lugubraments en hum dera barralha, flotauen en sòn esperit; era estranya aparicion deth senhor Fauchelevent en aquera sagnosa aventura li costaua er efècte d'un enigma en ua tempèsta; non comprenie era sua pròpia vida; non sabie com ne per qui auie estat sauvat, tanpòc ac sabien es personnes que l'entornejauen. Tot çò que poderen dider-li ei que l'auien amiat de nets en ua veitura de loguèr en carrèr des Monges deth Calvari. Passat, present, avier: bromes, idies vagues en sòn enteniment; mès ath miei d'aquera bromassa i auie un punt immobil, ua linha clara e precisa, ua causa de granit, ua decision, ua volentat: trapar a Cosette. Entada eth era idia dera vida non ère desparièra dera idia de Cosette. E auie decidit, ath hons deth sòn còr, que non acceptarie ua causa sense era auta. Era sua decision definitiua e invariabla s'estaue en exigir de quinsevolh que volesse obligarlo a contunhar viuent, deth sòn pairin, dera sòrt, enquia deth lunfèrn, era restitucion der Eden perdot.

Non ignoraue es dificultats que li calie lutar.

Que i a un detalh que non podem passar en silenci, e ei qu'es suenhs e bailines deth sòn pairin non lo captivauen e a penes l'esmoiguien. Prumèr de tot, non ère en secret de toti; e dempús, enes sues meditacions de convalescent, encara dilhèu alhocardides, mesfidaue d'aquera sollicitud coma d'ua causa estranya e naua, encaminada a dominar-lo. Se tenguie, donc, hered. Eth pairin prodigaue en vaganaut es sòns nonagenaris arridolets. Mario didie ath sòn laguens qu'er ancian seguirie tan complasent, mentre qu'eth joen non parlèsse; mès que, tanlèu se parlèsse de Cosette, tot cambiarie d'aspècte, e era vertadèra actitud deth senhor Gillenormand camparie sense masques vantarioses. Alavetz era tumada

serie violenta; recrudescéncia des questions de familia, examen de posicions, toti es sarcasmes e totes es objeccions ath còp, Fauchelevant, Coupelevant, era fortuna, era prauvetat, era misèria, eth darrèr trebuc, er avier. Resisténcia tenaça, e en resumit, era negatiua. Mario sajaue de protegir-se per auança.

E Dempús, a mida qu'anaue recuperant fòrces, reneishien es sòns ancians greuges, se daurien de nauèth es envielhides nafres dera sua memòria, pensau en passat, en coronèl Pontmercy e s'interpausaue entre eth e eth senhor Gillenormand, e eth resultat ère que non podie demorar cap ben de qui auie estat tant injust e tan dur damp sa pair. Era sua salut e era aspror entath sòn pairin seguien era madeisha proporcion. Er ancian se n'encuedaue, e patie sense badar boca.

Eth senhor Gillenormand observaue tanben, encara que non didie arren, que Mario, dès era sua tornada en tet pairau, non auie prononciat un solet còp era paraula *pair*. Qu'ei vertat que non la substituie era de *senhor*; mès trapaue era manèra de non díder ne ua causa ne era auta, en tot balhar-li ua cèrta virada as frases.

Que non i auie cap dopte de qué s'apressaue ua crisi.

Coma se passe soent en taus casi, Mario, damp era finalitat de provar es sues fòrces, sagèc ua escaramossa abantes de començar era batalha.

Aquerò se cride arreconéisher eth terren.

Se passèc un maitin qu'eth senhor Gillenormand, a prepaus d'un jornau que l'arribèc ena man, parlèc leugèraments dera Convencion, e lancèc un epifonèma reialista contra Danton, Saint-Just e Robespierre.

- Es òmes de 93 qu'èren gigants, didec Mario damp severitat.

Er ancian carèc, e non tornèc a badar boca en tot eth dia.

Mario qu'auie present tostemp ar inflexible pairin des sòns prumèrs ans, vedec en aqueth silenci ua prigonda concentracion de colèra, augurèc ua luta acarnassida, e aumentèc ath sòn laguens eth pensament des preparatius deth combat.

En cas de negatiua, s'arrincarie es aparelhs, desgahonarie era sua clavicula, deisharie ath decubèrt es nafres qu'encara non s'auien barrat, e refusarie tot aliment. Es herides qu'èren era sua municion. Cosette o era mórt.

Demorèc eth moment favorable damp era paciència pròpia des malauts.

Aguest moment qu'arribèc.

III.- Mario ataque.

Un dia eth senhor Gillenormand, tant qu'era sua hilha apraiaue es salers e es tasses en marme dera comòda, inclinat sus Mario, li didie damb era màger trendesa:

- Guarda, estimat, se jo siguessa en tòn lòc m'estimaria mès ara era carn qu'eth peish. Ua palaiga fregida qu'ei bon ath començament dera convalescéncia; mès Dempús, en lheuar-se ja eth malaut, non i a arren coma ua costelha.

Mario, que s'auie ja remetut lèu deth tot, hec un esfòrç, s'incorporèc en lhet, apuèc es mans sus era vana, guardèc ath sòn pairin de cara, cuelhec ua mina terribla, e didec:

- Aquerò me premanís entà comunicar-vos ua causa.
- Quina?
- Que me voi maridar.
- Ja m'ac pensaua, didec eth pairin deishant anar ua arridalhada.
- Com, que ja vos ac pensàuetz?
- Òc, ja m'ac pensaua. Qu'auràs era tua gojateta.

Mario, estonat e sense sabèr se qué pensar, se sentec escometut per ua tremoladera.

Eth senhor Gillenormand contunhèc:

- Òc, que veiràs complidi es tòns desirs; qu'auràs ad aguesta polida mainada. Era ven cada dia, jos era forma d'un senhor ja ancian, entà saberse'n de tu. Dès qu'ès herit, passe eth temps plorant e hènt desfilats. Que me n'è informat e se passe que demore en carrèr der Òme Armat, numèro 7. Tè! Donques que l'estimes? Fòrça ben, que l'auràs. Aquerò esbauce toti es tòns plans. Auies format era tua petita conspiracion, en tot dider-te ath tòn laguens: "Vau a manifestar era mia volentat, sense embuts, crudaments, ad aguest pairin, ad aguesta momia dera Regéncia e deth Directòri, ad aguest ancian bohabren, ad aguest Dorante en Geronte. Tanben eth a auut es sues leugereses, es sòns amors, es sues floretes, es sues Coselettes. Tanben eth a amorassat e a arrossegat era ala e a minyat eth pan des vint ans, li calerà rebrembar-se'n. Qu'ac vam a veir. Batalha". A!, qu'as estat susprenut, e

t'ac as meritat. T'aufrisqui ua costelha, e me respones que te vòs maridar. Còp d'efècte. Te pensaues, solide, que i aurie ramblah, en tot desbrembar-te'n de qué sò un vielh covard. Qué dides ara? Qu'es bocabadat. Non demoraues trapar ath pairin mès saumet encara que tu, e as perduat atau eth discurs que pensaues dirigir-me. Tè, senhor avocat, aquerò qu'ei entà desesperar-se. Plan, donc, pejor que pejor; ràbia. Qu'è seguit eth corrent deth tòn destin, pèc! Escota. È cuelhut infòrmes, pr'amor que tanben jo è eth mèn punt de sornut, e me'n sai de qué ei beròia e formau. Cò deth lancèr qu'ei pura invencion. A hèt un pilèr de desfilats de tela, vau un Perú, t'adore, e s'auésses mòrt, qu'auriém estat tres; eth sòn taüt aurie acompanhat ath mèn. Dès que t'è vist melhor, se m'acodic hèr-la-te a vier, atau, de ressabuda, en cabeç deth tòn lhet; mès solet enes novèles s'introdusis d'aguesta manèra as joenes ena cramba a on jaden es sòns galants heridi. Ena vida reau non existís tau costum. Qué aurie dit era tua tia? Era màger part deth temps ères despulhat. Pregunta a Nicolassa, que non s'a separat de tu un solet moment, s'ère possible qu'ua hemna s'apressèsse en tòn lhet. E ath delà, qué aurie dit eth mètge. Ua joena beròia non ei eth melhor remèdi contra era fèbre. Fin finau, entà qué parlar-ne mès? Qu'ei acabat er ahèr; cuelh-la. Te sembli herotge? È vist que non m'estimaues, e m'è dit ath mèn laguens: "qué poiria hèr entà qu'aguest animau m'estimèsse? Autrejar-li era sua Cosette, e alavetz li calerà estimarme un shinhau." A!, te pensaues qu'eth pairin se shordarie, cridarie, diderie non!, velarie damp era sua colèra tota aguesta auròra de felicitat! Arren d'aquerò. Cosette e er amor: d'acòrd. Jo que non desiri ua auta causa. Cavalièr, cuelhertz-vos era molestia de maridar-vos. Sigues erós, hilh dera mia amna!

E dit aquerò, er ancian s'estarnèc en somics.

Cuelhec eth cap de Mario, lo sarrèc contra eth sòn pièch, e es dus se meteren a plorar. Es plors que son ua des manères dera suprèma felicitat.

- Pair mèn!, exclamèc Mario.
- A!, donques que m'estimes!, didec er ancian.

I auec un moment d'inefable expansion, que s'estofauen sense poder parlar.

Fin finau, eth pairin quequegèc:

- Vai, que ja non ei emmaliciat, que ja a dit pair mèn.

Mario deishèc anar eth cap des braci der ancian, e didec lheuant a penes era votz:

- Pair mèn, ara que sò ben, me semble que la poiria veir.
- Tanben ac auia previst. La veiràs deman.
- Pair mèn!
- Qué?
- Per qué non aué?
- Que sigue aué, d'acòrd. M'as dit tres còps "pair mèn", e sigue ua causa pera auta. De seguit te la haràn a vier. Que ja ac auia previst, cre-me. Aquerò a estat ja botat en vers. En desenlaç dera elegia deth *Malaut* d'Andrés Chenier, d'Andrés Chenier, qu'esgorgèren es mauvad... es gigants deth 93.

S'imaginèc eth senhor Gillenormand veir un leugèr arroncilhament de celhes en Mario, que, de vertat, mos ac cau díder, ja non l'escotaue, negat en amorós extasi, e pensant plan mès en Cosette qu'en 1793. Eth pairin, cranhenauer introduxit tan dehòra de temps a Chenier en dialòg, didec ara prèssa:

- Esgorgèren, non ei era paraula avienta. Eth hèt ei qu'es grani gènis revolucionaris, non èren mauvadi. Aquerò qu'ei incontestable; qu'èren erois, macareu!, se'n sabien que Andrés Chenier les shordau un shinhau, e lo heren gilhot... Ei a díder, qu'aguesti grani òmes, eth 7 de *termidor*, per interès deth ben public, supliquèren a Andrés Chenier que se deishèsse....

Eth senhor Gillenormand, cuelhut, çampar, entre dus huecs pera sua pròpia frasa, non podec contunhar. Non podent acabar era frasa, ne hèr repè, profitèc er instant qu'era sua hilha apraiaue eth coishin de Mario e, capvirat damp tan viues emocions, gessec tan lèu coma lo deishèren es sòns ans, dehòra dera cramba, barrec era pòrta ath sòn darrèr, e alugat eth ròstre, rogit, treiguent saliva pera boca, descompausadi es uelhs, se trapèc cara a cara damp Vasco que netejaue es bòtes ena avantcramba, l'agarrèc deth còth e li cridèc furiós:

- Per toti es dimònisi deth lunfèrn! Òc! L'assassinèren aqueri bandits!
- A qui, senhor?
- A Andres Chenier.
- Òc, senhor, s'esdeguèc a díder Vasco, espaurit.

**IV.- A on se veirà qu'era senhoreta Gillenormand s'avenguèc ara fin
a qu'eth senhor Fauchelevent entrèsse amiant un paquet dejós deth
braç.**

Cosette e Mario se tornèren a veir.

Renonciam a descríuer era entrevista. Que i a causes que non son deth domeni dera pintura; eth solei, per exemple.

Tota era familia, enquia e tot Vasco e Nicolassa, èren amassadi en quarto de Mario quan entrèc Cosette.

Apareishec en lumedan; semblaue que l'entornejaue un baran.

Precisaments en aqueth moment s'anaue a mocar er ancian, e se quedèc parat, agarrat eth nas, e guardant a Cosette per dessús deth mocador.

- Adorabla!, exclamèc.

Dempús se moquèc tarabastosaments.

Cosette qu'ère embriagada de plaser, miei espaurida, en cèu. Qu'auie aguest trebolament que balhe era felicitat. Gasulhaue, ja esblancossida, ja alugada, en tot voler lançar-se enes braci de Mario, e sense gausar de hè'c. S'avergonhaue d'estimar dauant de tanta gent. Non i a pietat entàs aimants erosi; s'està ath cant d'eri quan mès s'estimarien èster solets. Entà qué les cau tantes personnes?

Darrèr de Cosette auie entrat un òme de peus blanqui, grèu, e totun arridolent, encara qu'eth sòn arridolet auie un cèrt caire vague e dolorós. Qu'ère eth senhor Fauchelevent; ère Jean Valjean.

Anaue *vestit decentaments*, coma auie dit eth portièr, de nere e de nau, e damb corbata blanca.

Eth portièr non podie, de cap des manères, imaginar-se, en aquera persona ben jargada, en aqueth notari probable, ar orrible individú que surgentèc dauant sòn era net deth 7 de junh, rosigat, plen de hanga, hastigós, damb masca de lim e de sang, amiant en braça a Mario estavanit; e ça que la, era sua flira de portièr qu'ère excitada. Quan eth senhor Fauchelevent arribèc damb Cosette, non podec mens de díder en votz baisha ara sua hemna:

- Sabi pas per qué, mès me semble qu'è vist un aute còp aguesta cara.

Eth senhor Fauchelevent, en quarto de Mario, s'estaue coma a despart e ath cant dera pòrta. Amiaue jos eth braç un paquet plan semblable a un tòm en ueitau, damb cubertadèr de papèr verd, un shinhau hlorit.

- Amiarà tostemp aguest cavalièr libres jos eth braç?, preguntèc en votz baisha a Nicolassa era senhoreta Gillenormand, pòc amiga des libres.

- E qué!, responec en madeish ton eth senhor Gillenormand que l'auie entenut. Que deu èster bèth sabent. Qué tie aquerò de particular? Ei eth sòn tòrt? Eth senhor Boulard, que coneishí, non gessie jamès sense un libròt, atau coma l'amie eth senhor.

E saludant, didec en votz nauta:

- Senhor Tranchelevent...

Eth senhor Gillenormand non ac hec de bon voler, pr'amor qu'era pòca atencion as nòms pròpis qu'ère en eth un estil aristocratic.

- Senhor Tranchelevent, qu'è er aunor de demanar-vos entath mèn arrèhilh, eth senhor baron Mario de Pontmercy, era man dera senhoreta.

Eth senhor "Tranchelevent" s'inclinèc en senhau d'assentiment.

- Ahèr acabat, didec eth pairin.

E, en tot virar-se entà Mario e Cosette, damb es dus braci estenudi en actitud de benedíder, les cridèc:

- Que vos permetem adorar-vos.

Non auec lòc entà repetì'c, pr'amor que de seguit comencèc eth mormolh. Se parlaue en votz baisha, Mario emparat en fautulh e Cosette de pès ath sòn costat.

- Diu mèn!, didie Cosette, vos torni a veir. Qu'èst tu! Qu'ètz vos! Anar a combàter d'aguesta sòrta! E per qué? Ei orrible. En quate mesi non è viscut. Ò!, quin malastre auer cuelhut part en aguesta batalha! Qué vos auia hèt jo? Vos perdoni, mès damb era condicion de qué serà eth darrèr còp. Ara madeish, quan mos an avisat que venguéssem, me pensè de nauèth que m'anaua a morir, mès qu'ère d'alegria. Èra tan trista! Non m'arturè entà vestir-me; e atau que te deui semblar orrorosa. Qué dideràn es vòsti pairs en veir qu'amii eth còth tan estronhat! Mès, parlatz! Mos estam encara en carrèr der Òme Armat. Auíetz, donc, ua longa herida ena espatla! M'an assegurat que i cabie ath laguens eth punh. Ath delà, semble que vos an talhat carn damb es estalhants. Aquerò òc qu'ei orrorós. Qu'è plorat damb totes es lèrmes des mèns uelhs. Non compreni se com se pòt patir tant.

Quinaspècte de bontat era deth vòste pairin! Non vo'n hescatz, non vos apuetz en code, que vos haratz mau. Ò!, be ne sò d'erosa! Que s'a acabat entà nosati eth malastre. Sò ua pèga. Volia dider-vos causes que non sai. M'estimatutz coma abantes? Mos estam en carrèr der Òme Armat. Aquiu non i a jardin. Eth mèn passatems s'estauen en hèr bendes. Vaqui, cavalièr; guardatz se com per vòste tòrt se m'a format en aguest dit ua callositat.

- Àngel!, exclamèc Mario.

Àngel qu'ei era soleta paraula der idiòma que non se rosigue jamès. Cap auta resistirie ar emplec contunh que hèn d'era es enamoradi.

Dempús, coma que i auie gent ath dauant, cessèren de parlar, en tot contentar-se damp sarrar-se es mans leugèraments.

Eth senhor Gillenormand se virèc entàs qu'èren en quarto, e les didec:

- Tè!, Parlatz naut, hetz tapatge, diables!, pr'amor de qu'aguesti gojats posquen parlar ath sòn gust.

E, apressant-se entà Mario e Cosette, les didec en votz baisha:

- Tutejatz-vos. Non vos violentetz.

Era senhoreta Gillenormand contemplaue damp cèrt estupor aguesta irrupcion de claror en sòn laguens de celibatària. Mès aqueth estupor non auie arren d'agressiu, non ère de cap manèra era guardada ipocrita e envejosa d'un vielh vop corrut; qu'ère era guardada pèga d'ua prauba innocentia, de cinquanta sèt ans; ère era vida sense objectiu, contemplant er amor, aguesta capitada.

- Jo t'ac auia dit, li didec sa pair; non podie deishar de passar-te aquerò.

S'estèc uns instants en silenci, e Dempús higec:

- Guarda era felicitat des auti.

En tot dirigir-se alavetz entà Cosette, exclamèc:

- Qu'ei preciosa! Preciosa! Qu'ei ua òbra de Greuze. E tieràs tu solet aguest semblable tresaur, coquin? A!, brigand! Que t'as desliurat d'ua bona. Se jo auessa quinze ans mens, mo'la disputaríem a còps de sabre. Senhoreta, que sò enamorat de vos, e non ei bric estranh que ne siga, donques que tau ei eth vòste dret. E quina nòça, quina nòça mès polida vam a celebrar! Era nòsta parròquia qu'ei Sant Dionisi deth Santissim Sacrament; mès obtierè ua dispensa entà que vos maridetz en San Pau, qu'ei ua glèisa mielhor. La bastiren es jesuites. Vos semblarà plan polida.

Qu'ei en tot guardar tara hònt deth cardenau de Birague. Era òbra mèstra dera arquitectura jesuitica se trape en Namur. Que vos calerà vier a veder-la quan sigatz maridadi. Que s'ac vau, eth viatge. Senhoreta, sò d'acòrd damb era vòsta manèra de pensar; voi que se mariden, donques qu'entad aquerò les acreat Diu. Demorar-se celibatària ei meritòri, mès hered. Era Biblia ditz: multiplicatz-vos. Entà sauvar ath pòble que s'a besonh de Joana d'Arc; mès entà que non s'acabe era espècia, s'a besonh dera tia Antonia. Maridatz-vos, donc, beròies. De qué servís estar-se celibatàries? Sai proben que s'a ua capelha a despart ena gleisa e que toti s'inclinen dauant dera Cofradia dera Vèrge; mès, per Diu!, un bon marit, gojat beròi e de profit, e ath cap d'un an un mainatjon grasset e roïenc, que pope per quate, qu'es sòns muscles non capien enes mans per grassets, e que jògue damb petits pès rosadi en sen mairau, arrint damb er arridolet dera auròra; aquerò vau mès qu'amiar un ciri ena glèisa e cantar: *Turris Eburnea*.

Eth pairin hec un virolet sus es sòns talons de nauanta ans, e de seguit se botèc a parlar de nauèth coma botjat per un ressòrt:

*Atau, limitant eth cors
de cavilacions tantes,
Alcipo, sense cap de dopte,
en pòc temps te marides.*

- A prepaus.
- Qué, pair mèn?
- Non auies un amic intim?
- Òc, Courfeyrac
- Qué se n'a hèt d'eth?
- A mòrt.
- Que vau mès atau.

Se seiguec ath sòn costat, hec seir a Cosette, e cuelhent es sues quate mans enes sues, arropides pera edat, didec:

- Qu'ei bocada esquista aguesta coquina. Ei ua òbra mèstra aguesta Cosette! Plan mainada e plan senhora ath còp; malastre que non amie mès titol qu'eth de barona, pr'amor qu'a neishut marquesa. E quines pestanhes qu'a! Hilhs mèns, convencetz-vos de qué ei vertat çò que se passe ath vòste entorn e laguens de vosati. Estimatz-vos enquia empeguir-vos. Er amor qu'ei era pegaria des òmes e eth talent de Diu. Adoratz-vos. Mès, higec en

tot meter-se trist còp sec, qu'ei malastre. Ara me n'encuedi. Mès dera mitat des mies rendes son vitalícies. Tant que jo viua, tot anarà ben; mès, Dempús que jo morisca, d'aciu a uns vint ans, a!, praubets!, non auratz un sò. Aguestes polides e blanques mans senhora barona, se veiràn dilhèu obligades a tier-se a prètzèts que non son dera vòsta classa.

S'entenec, en arribar aciu, ua votz grèu e tranquilla que didie:

- Era senhoreta Eufrasia Fauchelevent qu'a sies cents mil francs.

Qu'ère era votz de Jean Valjean.

Non auie badat boca encara; arrés semblaue encuedar-se'n, ne tansevolh que siguesse aquiu, e eth s'estaue de pès e immobil darrèr de toti aqueri èssers erosi.

- Qui ei era senhoreta Eufrasia?, preguntèc eth pairin coma espaurit.
- Que sò jo, responèc Cosette.
- Sies cent mil francs!, repliquèc eth senhor Gillenormand.
- Mens catorze o quinze mil, dilhèu, didec Jean Valjean.

E botèc sus era taula eth paquet qu'era senhoreta Gillenormand auie cuelhut per un libre.

Jean Valjean lo dauric de seguit; qu'ère ua liassa de bilhets de Banc. Les compdec, e i auie cinc cents bilhets de mil francs, e cent setanta ueit de cinc cents: Totau: cinc cents ueitanta quate mil francs.

- Bon libre!, didec eth senhor Gillenormand.
- Cinc cents ueitanta quate mil francs!, mormolhèc entre dents era tia.
- Aquerò aplane fòrça causes, non ei vertat senhoreta Gillenormand màger?, preguntèc eth pairin. Aguest diable de Mario qu'a anat a estramuncar ena region des sòmis damp ua bruneta milionària! Fidatz-vo'n ara des amors des joeni! Es estudiants, vaquí, trapen gangues de sies cent mil francs. Ne tansevolhe Rothchild.
- Cinc cents ueitanta quate mil francs, repetie a mieja vota era senhoreta Gillenormand. Cinc cents ueitanta quate mil francs! Que manque pòc entàs sies cents mil. Ò!

Per çò que hège a Mario e Cosette, non hègen en tot aguest temps que guardar-se, en tot tier a penes atencion ad aqueth incident.

V.- A on se demòstre qu'ei mès segur depausar es sòs en quauqui bòsqui qu'enes mans de certans notaris.

Eth lector aurà comprehesentat, sense qu'ajam de explicà'c longaments, que Jean Valjean, dempús deth resultat obtengut en çò de Champmathieu, podec, gràcies ara sua prumèra hujuda de quauqui dies, vier entà París e trèir a temps dera casa de Laffitte era soma qu'auie guanhat, jos eth nòm de senhor Magdalena, en M... de M...; e que, temerós de que l'agarrèssen, çò que non se tardèc a passar, auie amagat aquera soma, en tot enterrar-la en bòsc de Montfermeil, en lòc que criden era propietat Blaru. Era quantitat, consistenta en sies cents trenta mil francs, tota en bilhets de banc, hège poc volum e cabie en ua caisha; sonque que, entà preservar aguesta dera umiditat, l'auie plaçat en un còfre petit d'ausina, plia de esteres de castanhèr. En madeish còfre sauvèc un aute tresaur; es candelers der avesque. Se rebrembarà que se hèc a vier aguesti candelers en húger de M...

Er òme que Boulatruelle vedec ua net per prumèr viatge qu'ère Jean Valjean. Dempús, cada còp que Jean Valjean auie besonh de sòs, l'anaue a cercar ena clariana Blaru; d'aciu es abséncies qu'auem parlat.

Auie amagat ua shada entre es matarrassi, en un lòc solet coneishut per eth.

Quan vedec a Mario convalescent, en presentir que s'apressaue era ora qu'aqueri sòs podien èster utils, venguec a cercar-les. Ja deuetz saber com e per qué lo tornèc a veir Boulatruelle en bòsc, encara qu'aguest còp de maitiada e non de tarde. Boulatruelle heretèc era shada.

Era quantitat vertadèra ascenie a cinc cents ueitanta quate mil francs, Jean Valjean cuelhec entada eth es cinc cents francs.

“Ja veiram dempús”, didec ath sòn laguens.

Era diferéncia entre era soma e es sies cents trenta mil francs retiradi dera casa de Laffitte representaua es despenes de dètz ans, de 1823 enquia 1833. Es cinc que s'estèc en convent non l'auien costat que cinc mil francs.

Jean Valjean placèc es dus candelers d'argent sus era humeneja, a on les contemplaua damp grana admiracion era tia Santos.

Per çò d'aute, Jean Valjean que ja non auie de crànher arren de Javert. Auie entenut condar, e ac vedec confirmat en *Monitor*, eth cas d'un inspector de policia, cridat Javert, que trapèren estofat dejós d'un vaishèth camús de lauadaria, entre eth Pònt au Change e eth Pònt Nau. Un escrit qu'auie deishat eth tau inspector, òme, plan, irrepreensible e fòrça apreciat pes sòns caps, hège veir qu'un accès d'alienacion mentau auie estat era encausa deth suicidi.

“Plan que òc, pensèc Jean Valjean, deuie estar lhòco quan, en auer-me enes sues mans, me deishèc anar liure.”

VI.- A on se veirà se com es dus ancians sagen de laurar, ara sua manèra, era felicitat de Cosette.

Se premanic tot entath maridatge. En tot auer-se consultat ath mètge declarèc que se podie hèr en mes de hereuèr.

Qu'èren en mes de deseme. Passèren quauques setmanes de perfècta e inefabla felicitat. Eth pairin non ère eth mens erós. Emplegaue es sòns boni quarts d'ora en tot contemplar a Cosette.

- Be n'ei d'admirabla era mainada!, didie. E quina portadura tan doça e innocentia amie! En tota era mia vida è vist gojata mès preciosa. Mès endauant qu'aurà vertuts damp flora de violeta. Qu'ei ua des Gràcies. Mos cau viuer nòblaments damp tau creatura. Mario, hilh mèn, baron e ric; dèisha-te de defensar plaids; t'ac demani.

Cosette e Mario auien passat, còp sec, deth sepulcre entath paradís. Era transicion auie estat tant inesperada que sonque er enludernament les empedic pèrder eth sentit.

- Comprendes quauquarren de tot aquerò?, preguntaue Mario a Cosette.
- Non, responie Cosette; mès me sembla que Diu mos guarde.

Jean Valjean hec, aplaudic, concilièc e facilitec tot, en tot possar era felicitat de Cosette damp tanta sollicitud e alegria, aumens aparentaments, coma era joena madeisha.

Era circonstància d'auer estat corregidor l'ajudèc a resòlver un problema delicat, qu'eth sòn secret l'apertengue ada eth solet: er estat civil de Cosette. Díder secaments era sua origina, qui ac sap?, dilhèu siguesse un trebuc entath maridatge. Eth sabec aplanar es dificultats en tot apraiar a Cosette ua familha de persones ja defuntades, çò qu'ère era mielhor manèra d'evitar reclamacions. Cosette qu'ère era darrèra hilha d'un tronc ja sec. Deuie eth sòn neishement, non ada eth, senon a un aute Fauchelevant, frair sòn. Es dus frairs auien estat jardinèrs deth convent deth carrèr Postas. Es braves monges autregèren infòrmes excellents; pòc dables e sense inclinacion a sondejar es questions de paternitat, non se'n saberen jamès, de segur, de quin des dus Fauchelevant ère hilha Cosette. Dideren çò que se voiec, e ac dideren damp afogadura. Se redigic ua acta notariau, e Cosette siguec, dauant dera lei, era senhoreta Eufrasia Fauchelevant, orfanèla de

pair e de mair. Jean Valjean hec que se lo designèsse, jos eth nòm de Fauchelevent, coma tutor de Cosette, damb eth senhor Gillenormand en classa de tutor substitut.

Per çò des cinc cents ueitanta quate mil francs, qu'ère un legat hèt a Cosette per ua persona, ja defuntada, e que desiraue mantier-se desconeishuda. Eth legat primitiu auie estat de cinc cents nauanta quate mil francs; mès se'n despeneren dètz mil ena educacion dera senhoreta Eufrasia; era mitat pagada ar indicat convent. Aguest legat, depausat en mans d'un tresau, s'auie d'autrejar a Cosette en èster màger d'edat, o quan se maridèsse.

Tot aquerò qu'ère fòrça acceptable, coma se pòt veir, e mès, emparant-se en apuprètz miei milion de francs. Qu'auie escampilhades aciu e delà quauques singularitats; mès que se hec era vista gròssa. Un des interessadi auie es uelhs bendats per amor, e es auti pes sies cents mil francs.

Cosette se'n sabec de qué non ère hilha d'aqueth ancian, qu'auie cridat pair pendent tant de temps. Qu'ère solet un parent, e eth sòn vertadèr pair, er aute Fauchelevent. En quinsevolh auta escadença aquerò l'aurie herit; mès en aqueri moments suprèms d'inefable felicitat, siguec a penes ua brometa, qu'er arràs d'alegria esbugassèc de seguit. Qu'auie a Mario. Ath còp d'esbugassar-se entada era era personalitat der ancian, surgentaue era deth joen. Aquesta qu'ei era vida.

Cosette, de un aute costat, ère acostumada de hège temps a veir enigmes ath sòn entorn; quinsevolh qu'age auut ua mainadesa misteriosa, se trape tostemp dispausat a cèrtes privacions.

Seguic, ça que la, cridant “pair” a Jean Valjean.

Cosette, en sòn amorós extasi, se sentie afogada peth senhor Gillenormand, plan qu'eth, vertadèraments, l'aumplie de madrigals e de presents. Mentre Jean Valjean bastie entà Cosette ua situacion normau ena societat, e un estat ar arrecès de quinsevolh atac, eth senhor Gillenormand suenhaue eth tistèr dera nòça. Arren lo divertie mès que mostrar-se esplendid. Dèc a Cosette un vestit de punta de Binche qu'auie amiat era sua mairia.

- Es mòdes ancianes se tornen a tier, didie, e es joenes dera mia còga se vestissen coma es vielhes deth mèn orient.

Voidaue es dues respectables comòdes de laca de Coromandel, qu'en fòrça ans non auien estat dubèrtes.

- Cohessem ad aguestes centenàries, exclamaue, a veir se qué ei çò qu'an ena tripa.

Daurie damb tapatge recipients pamparruts plei de vestits e ornaments de totes es sues hemnes, des sues aimantes e de totes es sues mairies. Pequins, damassi, lustrines, moèrres de colors, vestits de seda de Tours ahlamejada, mocadors dera India brodadi d'un aur que se pòt lauar, delfines sense revés en pèces, puntes de Genova e d'Alençon, jòies de dates ancianes, caishes d'ivòri entà doci damb diboishi microscòpics de batalhes, cintes d'infinites classes, tot l'ac regalaue a Cosette; e Cosette, estonada, calada d'amor entà Mario e d'arregraïment entath senhor Gillenormand, soniaue damb ua felicitat sense limits, entres satins e velots. Eth sòn tistèr de nòça se l'apareishie sostengut pes serafins. Era sua amna se perdie en blu deth cèu damb ales d'encaish de Malines.

Era embriaguesa des enamoradi non ère egalada, ac auem dit, mès que per extasi deth pairin. Que i auie coma un concèrt de trompetes e clarins en carrèr des Monges deth Calvari.

Cada maitin ua naua aufrena deth pairin a Cosette. Toti es ornaments imaginables s'ostentauen esplendidaments ath sòn entorn.

Un dia Mario, que profitaue damb gust era escadença de díder causes grèus ath miei dera sua felicitat, didec a prepaus deth, sabi pas quin, incident:

- Es òmes dera revolucion son tan grani, qu'an ja eth prestigi des sègles, coma Caton e Focion, e cada un d'eri semble ua anciana memòria. (*Un memoire antique*).

- Muer-antic!, (*Muer antique*), exclamèc er ancian. Gràcies, Mario. Precisaments cercaua aguesta idia.

E londeman, un magnific vestit de muer-antic, color de tè, se higec ath tistèr de Cosette.

De tot aguest noviatge treiguie reflexions eth pairin.

- Qu'ei bon er amor, damb aguesti apondis. Era felicitat qu'a besonh de çò de superflú, pr'amor qu'era, per era soleta, non ei mès que çò de besonh, e ei convenient assasonar-la damb articles de pur luxe. Un palai e eth sòn còr. Eth sòn còr e eth Louvre. Eth sòn còr e es hònts de Versalles. Balhatz-me era pastora dera mia amna, e sajatz que sigue duquessa. Hètz-me a vier Filis coronada de flors, e dotatz-la damb cent mil francs de renda.

Ua bucolica, qu'està ben; mès jos colomnes de marme e d'aur. Era felicitat tot cort se retire ath pan tot cort. Se mingue e pro. Non voi çò de superflú, çò d'inutil, çò d'extravagant, çò de massa, çò que non servís d'arren. Me'n brembi d'auer vist ena catedrau d'Estrasbourg un relòtge tan naut coma ua casa de tres estatges, que tocaue era ora, qu'auie era bontat de tocar era ora, mès qu'eth sòn aspècte non indicaue qu'aguest siguesse eth sòn destin, e que Dempús d'auer tocat es dotze deth dia o dera net, ei a díder, era ora deth solei e der amor, o era que volgatz, mostraue era lua e es esteles, era tèrra e eth mar, es audèths e es peishi, Febo e Febé, e ua catèrva de causes que gessien d'ua cavitat ena paret, e es dotze apostòls, e er emperaire Carles V, e Eponina e Sabino, sense compdar un molon de figuretes daurades tocant era trompeta. Donques qu'encara l'ère sobrer ua multitud de campanes que lançaue ath volà cada moment sense saber se per qué. Què vau en comparèr de tantes meravelhes, un mau relòtge, capable solet de tocar es ores? Que sò dera madeisha pensada qu'eth gran relòtge d'Estrasbourg, e lo preferisqui ath dera Sèuva Nera.

Eth senhor Gillenormand desbarraue especiauments quan se tractaue dera nòça, e tot eth noviatge deth siècle XVIII auie cabuda enes sòns ditirambes.

- Vosati non vo'n sabetz der art des hèstes. En aguesti tempsi non sabetz passar un dia de bona encolia. Eth vòste siècle XIX ei superficiau, e non coneish era noblesa ne era riquesa. Qu'ei uet de tot. Era vòsta classa mieja qu'ei alapa, incolòra, inodòra e infòrma. Sòmis de personnes vulgares que s'establissem, coma diden; un polit gabinet damp ornamenti encara frèrsqui e de husta pintada e indiana. Plaça!, plaça!, eth senhor Grigou se maride damp era senhoreta Grippesou. Quina sumptuositat! Quin esplendor! Un loís d'aur apegat a un ciri. Tau ei era epòca. Me'n vau mès enlà des Sarmatas. A!, de 1787, eth dia que vedí ath duc de Rohan, prince de Leon, duc de Chabot, duc de Montbazon, marqués de Soubise, bescomde de Thouars, par de França, anar entà Longchamps en ua carraca, predidí tot aquerò. Eth resultat que non podie èster cap aute. En siècle actuau se hèn negòcis, se jògue ara Borsa, se guanhe sòs, e son es òmes miserables. Polir e envernissar era superficia qu'ei era finalitat dominanta. Es personnes se boten de vint-e-cinc esplingues, se lauen, se sabonen, se pienten, s'alisen, se hereguen, se brossen, s'envernissen; er exterior qu'ei coma un miralh; e ath còp, mau pecat!, i a ath hons dera consciéncia hiemèrs e escoladers capables de hèr arrecular a ua vaquèra que se moque

enes dits. Decreti ara epòca actuau agesta divisa: “Neteja londa”. Mario, non te'n hèsques, dèisha-me parlar. Jo non parli mau deth tòn pòble, coma ves; ath contrari, se m'aumplís era boca en mentar-lo; mès per çò que hè ara classa mejana, ò!, dèisha-me espovassar-li eth povàs un shinhau. Qu'ei evident qu'eth qu'estime mielhor, estòve era codena mielhor. Ac digui e ac torni a díder; aué se maride era gent, mès que non ac sap hèr. Òc, fòrça òc; trapi mens era gentilesa des ancianes costums. Tot ac trapi mens: aquera elegància, aquera cavalerositat, aqueres manères tant educades e gracioses, aqueth luxe; era musica formant partida dera nòça; naut era simfonia, baish eth tamborin; es balhs, es alègres hèstes, es madrigales alambicades, es cançons, es huecs artificiaus, era arridalha sense mentida, eth diable e era sua acompanhada, es grani laci de cintes. Trapi mens era cambaliga dera nòvia. Era cambaliga dera nòvia ei cosia dera cinta de Venus. Sus qué vire era guèrra de Tròia? Redena, sus era cambaliga de Helena. Per qué se lute? Per qué eth divin Diomedes trinque en cap de Merineo eth gran casco de bronze de dètz puntes? Per qué Aquiles e Hector crotzen es sues lances? Pr'amor que Helena a deishat que París l'estaque era cambaliga. Homero harie era *Iliada* damb era cambaliga de Cosette. Meterie en sòn poëma a un vielh blagaire coma jo, e lo cridarie Nestor. Amics mèns, en d'auti tempsi, ena mia epòca, es maridatges se celebrauen coma cau. Prumèr de tot un bon contracte e Dempús un succulent repais. Dès que gessie Cuyacio entraue Gamache. Pr'amor que, caralh!, er estomac ei un animau que demane çò que l'apertie de dret, e vò tanben auer era sua nòça. Se sopau ben, en tot sèir-se ena taula ath cant d'ua hemna beròia, sense tòca e despeitiranada. Ò!, e quines boques mès polides e alègres! Quina alegria regnaue enes mèns tempsi! Era joenesa qu'ère un floret; tot joen acabaue per un flòc de lilàs o de ròses. Eth guerrèr se convertie en pastor, e s'ère per edart capitán de dragons, trapaue era manèra de cridar-se Florian. I auie talents d'estar polit, en abondar es brodats en vestit e era coloreta en ròstre. Eth simple ciutadan auie portadura de flor, e eth marqués de pèira preciosa. Non se tenguien es bòtes. E atau ufanosi e lustradi, presumidi e gomosi, amiauen espada ath costat. Qu'ère eth colibrí damb bec e unges. Qu'ère eth temps des *Indies galantes*. Delicadesa e magnificència: es dus caractèrs d'aqueth sègle. E, còs de Diu!, mos divertíem. Aué predomine era seriositat. Eth ciutadan ei aganit, e era ciutadana beata. Be n'ei de malerós eth vòste sègle! Se harie enlà d'eth as Gràcies per trapar-les massa nudes. Ai!, s'amague era beresa coma se siguesse un defècte. Dès era revolucion toti tien pantalons, enquia

e tot es dançaires. Es alumnes de Tersicore deuen èster grèus, es vòsti rigodons son doctrinaris. Era majestat abans qu'arren. Eth gran ton qu'ei amiar era barba calada laguens dera corbata. Er ideau d'un gojatet de vint ans que se maride, s'està en retirar-se a Royer-Collard. E sabetz çò que s'artenh damb agesta majestat exagerada?

Apetitir-se. Qu'ei vertat qu'era alegria non ei solet alègra, senon grana. Mès, aumens, siguetz aimants dera bona encolia, diables! Maridatz-vos, donques que vos maridatz, damb era fèbre, era irreflexion e eth sarabat dera felicitat. Ena glèisa, gravetat, plan que òc. Mès acabada era ceremònìa, damb mil a shivau!, que serie de besonh enrodar en un sòmi magic ara nòvia. Un maridatge li cau èster règi e quimeric, en tot passejar-se eth ceremoniau dera catedrau de Reims ena pagoda de Chanteloup. Me còste orror ua nòça prosaica. Còs de Crist!, aguest dia, aumens, pujatz en Olimp e convertitz-vos en dius. A!, poiríetz èster silfides, jòcs e arridalhes, e ètz simples volgaritats! Amics mèns, tot nauèth maridat li cau èster eth prince Aldobrandini. Profitatz agesta menuta, unenca ena vida, entà volar en cèu damb es cignes e es agles, encara que vos calgue tornar a quèir londeman en prosaïsme des gargolhes. deishatz-vos d'economies damb eth maridatge; non l'estauvietz es sòns ludents arrais. Era nòça que non ei eth govèrn dera casa. Ò!, se manegèssa ath mèn gust agesta, que serie magnifica. S'entenerien violins enes arbes. Aciu qu'auetz eth mèn programa: cèu blu e sòs. Barrejaria ena hèsta es divinitats campanhardes; convocaria as driades e as nereides. Era nòça d'Anfititre, ua broma rosada, ninfes damb elegants plientats e despolhades, un academic dedicant cançons ara divessa, e ua carròssa tirassada per monstres marins.

*Anaue davant Triton,
e treiguié dera sua concha
es agradius sons
qu'as ninfes enamoren.*

S'aquerò non ei un magnific programa de hèsta, cohèssi que non ac compreni, damb toti es diables!

Tant qu'eth pairin, ath miei dera sua lirica efusion, s'escotaue ada eth madeish, Cosette e Mario, en tot guardar-se damb completa libertat, sentien ua doça embriaguesa.

Era senhora Gillenormand campaue tot aquerò damb era sua impossibilitat abituau. En cinc o sies mesi non auie cessat de recéber emocions; Mario entornat, Mario caperat de sang, Mario vengut d'ua barralha, Mario mòrt e dempús viu, Mario reconciliat, Mario maridant-se damb ua milionària. Es sies cents mil francs sigueren era sua darrèra suspresa, e de seguit recuperèc era sua indiferenta cauma. Anuae, coma abantes, as oficis, pregaue eth rosari, liegie eth sòn libre d'oracions, acompanyaue damb eth mormolh des sues *Ave Marias* ar aute mormolh des *I love you*, e vedie vagaments a Mario e a Cosette coma dues ombres. Era ombrà qu'ère era.

Que i a un cèrt estat d'ascetisme inèrt, qu'en eth era amna, neutralizada per embarràs, trape mens ad aquerò que poirie cridar-se eth prètzhet de víuer, non percep, se s'exceptuen es tremolars dera terra e es catastròfes, cap des impressions umanes, ne es impressions agradiues, ne es penibles.

- Aguesta devucion, didie eth senhor Gillenormand ara sua hilha, se retire ath rodament de cap. Tu non coneishes arren dera vida. Non alendes males flaires, mès que tanpòc n'alendes de bones.

Per çò d'aute, es sies cents mil francs auien fixat era indecision dera anciana senhora. Sa pair ère tant acostumat a deishar-la de cornèr que non la consultèc sus eth maridatge de Mario. Qu'auie cedit ath prumèr impuls, coma hège tostemp, non auent, convertit de despòta en esclau, mès qu'un pensament: satisfèr a Mario. Dera tia non se n'auie brembat entad arren, e aquerò, monotòna e tot, coma ère era senhoreta Gillenormand, non deishèc de herir-la.

Un shinhau ofensada ath sòn laguens, mès extremadament impassibla, s'auie dit entada era: "Eth mèn pair resòlv er ahèr deth maridatge sense jo; jo resolverè er ahèr der eretatge sense eth."

Plan que òc; era senhoreta Gillenormand ère rica, e sa pair non n'ère. Non didec ad arrés era sua decision; e ei probable que s'eth maridatge auesse estat praube, l'aurie deishat praube. "Pejor entath mèn nebó. Se maride damb ua aumonaira; donques que demane caritat."

Mès eth miei milion de francs de Cosette shautèc ara tia, e cambièc era sua manèra de pensar respècte d'aqueith parelh d'enamoradi. Sies cents mil

francs qu'ei ua soma que merite consideracion, e era senhoreta Gillenormand non podie mens de testar en favor d'aqueri joeni, per çò de madeish que non auien besonh deth sòn eretatge.

Se dispausèc qu'es esposi demorèssen ena casa deth pairin. Eth senhor Gillenormand volec absoludaments cedir-les eth sòn quarto qu'ère eth mès beròi dera casa.

- Aquero me rejuvenirà, didie. Qu'ei un ancian projècte. Auia auut tostemp era idia de convertir eth mèn quarto en cramba nupciau.

La moblèc damb cèrta galantaria anciana, e li hec caperar eth tet e tapissar eth solèr damb ua tela d'extraordinari merit, que conservaue d'ua pèça, e que credie qu'ère d'Utrecht; auie eth hons de satin, e coma ornament flors de velot.

- D'aguesta tela, didie, ère era vana deth lhet dera duquessa d'Anville, ena Roche-Guyon.

Placèc ena humeneja ua figureta de Sajonia qu'auie un punhet sus eth nud vrente.

Era biblioteca deth senhor Gillenormand se transformèc en burèu d'avocat entà Mario.

VII.- Efèctes de sòmi barrejadi damb era felicitat.

Es aimants se vedien diadèraments. Cosette anaua en casa de Mario damb eth senhor Fauchelevent.

- Qu'ei ath revés de totes es causes, didie era senhoreta Gillenormand, era futura vie ena casa deth nòvi pr'amor de qué aguest la hestège.

Era convalescència de Mario ac auie exigit atau; e es fautulhs deth carrèr des Monges deth Calvari, mielhors entàs dialògs amorosi qu'es cagires de palha deth carrèr der Òme Armat, auien contribuit a que s'assolidèsse aguest costum.

Mario e eth senhor Fauchelevent se vedien, mès que non se parlauen. Que semblaue un plan convengut. Tota joena a besonh d'un vailet de companhia. Cosette non aurie pogut anar ena casa de Mario sense eth senhor Fauchelevent; de sòrta qu'aguest, entà Mario, ère era condicion de Cosette, condicion qu'eth acceptaue.

En discutir sus politica, encara que vagaments e sense determinar arren, jos eth punt d'enguarda dera milhora generau dera sòrt de toti, arribauen a dider-se quauquarren mès que òc e non.

Un viatge, damb motiu der ensenhament, que Mario volie que siguisse gratuit e obligatori, multiplicat jos totes es formes, prodigat a toti coma er aire e eth solei; en resumit, respirable entath pòble sancer, sigueren dera madeisha pensada, e lèu se meteren a conversar. Mario se n'encuedèc alavetz qu'eth senhor Fauchelevent parlaue ben, e enquia e tot damb un nautada de lengatge. Li mancaue, ça que la, sabi pas qué. Eth senhor Fauchelevent auie quauqua causa de mens qu'er òme de mon, e quauqua causa de mès.

Mario, ath sòn laguens, li hège tot un ensem de preguntes mudes ad aqueth senhor Fauchelevent, qu'ère entada eth simplaments benevol e hered. Se l'acodien de quan en quan dobtes sus es sòns pròpis rebrembes. Que i auie ena sua memòria un trauc, un punt nere, un abisme dubèrt per quate mesi d'agonia, e en eth s'auien perdut fòrça causes. Se preguntaue s'ère plan segur d'auer vist ath senhor Fauchelevent, a un òme tan grèu e seren, ena barralha.

E non ère aguest eth solet estupor qu'es aparicions e desaparicions deth passat l'aien deishat en esperit; ne s'a de pensar qu'ère liure d'aguestes insisténcias dera memòria que mos obliguen, enquia e tot estant erosi, enquia e tot estant satisfets, a guardar melancolicaments entà darrèr. Eth cap que non se vire a contemplar es orizons ja esbugassadi non embarre ne pensament ne amor.

A viatges Mario se cuelhie era cara entre es mans, e eth vague e tumultuos passat velaue eth crepuscul qu'auie en sòn cervèth. Vedie quèir de nauèth a Mabeuf, entenie a Gavroche cantar jos era mitralha, sentie enes sòns pòts eth hered deth front d'Eponina, es ombres de toti es sòns amics, Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Combeferre, Bossuet, Grantaire, surgentauen ath sòn dauant, en tot desparéisher de seguit. Aqueri èssers estimadi, chaupadi de dolor, valents, ja graciós, ja tragicos, èren creacions dera sua fantasia? Auien existit reauments? Era revòuta s'ac auie hèt a vier tot en sòn hum. Es granes fèbres còsten aguesti sòmis. Se preguntaue, se paupaue e s'agitaue eth vertige de totes aguestes realitats esbugassades. A on èren, donc, aqueri èssers? Auien mòrt, sense restar-ne un de solet? Ua queiguda enes tenèbres, que d'era ère eth solet que s'auie sauvat. Li semblaue era desaparicion que se ve en córrer era cortina d'un teatre. Que n'auem d'aguestes baishades de cortina ena vida. Diu passe entar acte seguent.

Per çò que hège ada eth, ère era madeisha persona qu'abantes? Praube alavetz, ara ric, abandonat hège pòc, auie ja ua familha; desesperat nauèraments, anaue a maridar-se en uns dies damp Cosette. Li semblaue qu'auie crotzat a trauers d'un sepulcre, entrant, en eth, nere, e gessent blanc. Es auti s'aien demorat ena ombrá.

En béri moments, aqueri èssers deth passat, en tot aparéisher, formauen un rondeù ath sòn entorn, e l'escurien; mès pensaue en Cosette, e tornaue a estar-se tranquil; qu'auie besonh d'aguesta felicitat entà esfaçar dera sua memòria semblabla catastròfa.

Eth senhor Fauchelevent figuraue lèu en aqueth cortègi de mòrts. Li costaua a Mario creir qu'eth Fauchelevent dera barralha siguesse eth madeish personatge qu'eth Fauchelevent de carn e uassi, tan grèuments seigut ath cant de Cosette. Eth prumèr qu'ère dilhèu ua d'aguestes malajadilhes que se passen enes ores deth sòn deliri.

Ath delà d'aquerò, atenguda era diferencia de manères d'èster, non auie possibilitat de qué Mario dirigisse quauqua pregunta ath senhor Fauchelevant. Ne l'ère aisit que l'arribèsse tau idia. Qu'auem mentat abans aguest detalh tan characteristic.

Dus òmes possessors d'un secret, e que per ua espècia de tacit convengut non parlen d'eth ne ua soleta paraula, qu'ei mens estranh de çò que semble.

Sonque un còp sagèc Mario de trincar aqueth silenci. Hec intervier ena sua convèrsa eth carrèr dera Chanvrerie e virant-se entath senhor Fauchelevant, li didec:

- Coneishetz perfèctaments aguest carrèr, vertat?
- Quin carrèr?
- Eth dera Chanvrerie.
- Non è ne idia deth nòm d'aguest carrèr, responec eth senhor Fauchelevant dera manèra mès naturau deth mon.

Era responsa, que se referie ath nòm deth carrèr, e non ath carrèr madeish, li semblèc a Mario mès concludenta de çò qu'en realitat ère.

“Decididaments, pensèc, è soniat. Qu'a estat ua allucinacion. Quauqu'un que se li retiraue, sens dopte. Eth senhor Fauchelevant non ère aquiu.”

VIII.- Investigacions inutiles.

Er embelinament, encara que gran, non artenhec esfaçar en esperit de Mario d'auti ahèrs.

Tant que se premanie eth maridatge e arribaue era epòca fixada, se tenguec a hèr dificiles e escrupuloses recèrques retrospectiues.

Qu'auie, contreigudi, deutes de gratitud damb diuèrses personnes, autant en nòm de sa pair, coma en sòn nòm.

Un qu'ère eth de Thenardier, e er aute eth deth desconeishut que l'auie amiat ena casa deth sòn pairin, eth senhor Gillenormand.

Mario desiraue trapar ad aguesti dus òmes, pr'amor que non podie concéber era idia de maridatge e felicitat damb era de desbrembar-les, en tot semblar-li qu'aguesti deutes de gratitud, non pagadi, projectarien ua ombra ena sua vida, tan luminosa d'ara endauant. Que l'ère impossible deishar ath sòn darrèr taus partides ath descubèrt; e volie, abantes d'entrar alègraments en avier, recéber era quitança deth passat.

Eth hèt de qué Thenardier siguesse un infame, non empedie qu'auesse sauvat ath coronèl Pontmercy. Thenardier qu'ère un bandit entà toti, exceptat entà Mario, qu'ignoraue era vertadèra scèna deth camp de batalha de Waterloo, e non sabie, donc, que sa pair, encara que li deuie era vida a Thenardeir, non li deuie, en atencion as circonstàncies particulars d'aqueuth hèt, cap gratitud.

Es diuèrsi agents qu'empleguèc Mario non artenheren desnishar era tralha de Thenardier. Per part d'aguest individú er eclipse semblaue complet. Era Thenardier s'auie mòrt ena preson pendent eth procès. Thenardier e era sua hilha Azelma, solets personatges que quedauen d'aqueuth deplorable grop, auien despareishut de nauèth enes tenèbres. Er abisme sociau de çò desconeishut s'auie tornat a barrar silenciosaments sus eth sòn cap, e ne tansevolhe se vedie ena superfícia aguesta estrementida, aguesta tremolor, aguesti escurs cercles concentrics qu'anòncien qu'a queigut quauquarren, e que se pòt lançar era lata.

Era mòrt dera Thenardier, era absolucion dera Boulatrelle e era hujuda deth Soniesòs, e des principaus acusadi, auien hèt avortar, o pòc mens, eth procès restacat ara emboscada deth casalon Gorbeau. Aqueth ahèr restèc

enrodat de cèrta escurina. Eth tribunau l'auie calut contentar-se damb dus subaltèrns. Panchaud, alias Primaverau, alias Colmenero, e Demiliar, alias Dus Milèrs, que sigueren condemnadi a dètz ans de preson, en tot èster-ne a cadia perpetua es sòns complices hujudi e contumaci. Contra Thenardier, cap e autor dera trama, requeiguec, tanben per contumàcia, sentència de mòrt. Aguesta sentència qu'ère era soleta causa que quedaue sus Thenardier, e era sua sinistrra claror, escampilhada sus aguest nòm, costaua er efècte d'ua candèla alugant un taüt.

Per çò d'aute, era pena capitau, lançant ath hons der abisme a Thenardier, que, plan que òc, volie burlar era vigilància dera justícia, espessie encara mès es tenèbres que caminaue estropat.

Per çò der aute, ei a díder, der individú qu'auie sauvat a Mario, es investigacions dèren ara prumeria bèth resultat, e dempús deishèren de darlo de cap manèra. S'artenhec trapar era veitura qu'auie amiat a Mario en carrèr des Monges deth Calvari era net deth 6 de junh. Eth menaire declarèc qu'eth 6 de junh, per orde d'un agent de policia, s'auie plaçat, des tres dera tarde enquiara net, en cai des Camps Elisísi, per dessús dera gessuda der escolader gran; que tás nau dera net, era rèisha der escolader que da entath ribàs s'auie dubèrt, en to gésser per era un òme damb un aute ena esquia, que semblaue èster mòrt; qu'er agent, plaçat aquiu ara demora, auie cuelhut presoùers a ambdús, e qu'es tres entrèren ena veitura de cap ath carrèr des Monges deth Calvari, a on se deishèc ath mòrt; qu'aguest mòrt ère eth madeish Mario, que coneishie perfèctaments, encara qu'ara viu; que dempús s'auien tornat a méter en marcha, en tot ordenar-li parar a pòqui passi dera pòrta des Archius, e que aquiu, ath miei deth carrèr, li paguèren e li dideren adiu, en tot hèr-se a vier er agent ar aute individú. Aquerò ère tot çò que sabie, e higec qu'era net ère plan escura.

Mario, ja ac auem dit, non se'n brembaue d'arren. Sonque hège memòria de qué l'auien cuelhut per darrèr damb man energica, en moment de quèir en solèr; era rèsta non existie entada eth. Se remetec ena casa deth senhor Gillenormand.

Que se perdie en conjectures.

Non podie dohtar dera sua identitat. Com se comprenie, donc, qu'en auer queigut en carrèr dera Chanvrerie, er agent de policia lo recuelhesse en ribàs deth Sena, ath cant deth pònt des Invalids? Quauquarrés l'auie amiat

deth barri des Mercats enquias Camps Elisis. E com? A trauèrs der escolader. Inaudida abnegacion!

En desnishar tot aquerò se filauen totes es recèrques de Mario; e enquiara data, ne eth mendre indici, ne era mès leugèra tralha sus aguest òme, eth sòn sauvidor.

Mario, encara qu'auie de sauvar en aguesta part fòrça resèrva, acodic ena madeisha prefectura de policia. Aquiu, madeish qu'en d'auti punts, es donades que se recuelheren non aclaren arren. Era prefectura sabie mens qu'eth menaire. Non s'auie aquiu cap notícia d'apreension realizada eth 6 de junh ena rèisha der escolader gran; non s'auie recebut cap infòrme, e atau se consideraue tau hèt pura fabula, atribuint era sua invencion ar *automedonte* (menaire). Un menaire ara caça d'estrees ei capable enquia e tot d'auer imaginacion. Ça que la, eth hèt ère cèrt, e Mario non lo podie méter en dopte sense méter en dopte ath còp era sua pròpia identitat, coma viem de díder.

Tot, en aguest estranh enigma, qu'ère inexplicable.

Qué s'auie passat damp aguest òme, personatge misteriós, qu'eth menaire vedec gésser der escolader gran, damp Mario estavanit ena esquia, e qu'er agent, plaçat ara demora, agarrèc en madeish acte de voler sauvar a un insurrècte? Qué s'auie passat tanben damp er agent? Per qué aguest agent auie sauvat silenci? Aurie artenhut húger aqueth òme? Aurie corromput ar agent? E en tau cas, se com non daue senhaus de vida, en tot acodir entà Mario que l'ac deuie tot?

Eth desinterès non ère mens prodigiós qu'era abnegacion. Per qué non se presentaue? Dilhèu non auie besonh de recompensa; mès era gratitud deth beneficiat non l'està de mès ath benfactor. Aurie mòrt? Quina sòrta d'òme ère? Quina figura auie? Arrés ac podie díder. Eth menaire se limitaue a díder qu'era net ère plan escura. Vasco e Nicolassa, en son trebolament, non auien tachat es uelhs senon en senhoret caperat de sang. Eth menaire, qu'era sua candèla auie alugat era tragica arribada de Mario, ère eth solet que rebrembaue un shinhau ar individú en question; mès es sues senhes non s'estenien mès enlà d'aguesta frassa: "Qu'ère un òme espaventós."

Demorant que l'ajudarien enes sues investigacions, hec conservar Mario es vestits sagnosi qu'amiaue botadi quan l'amièren ena casa deth sòn pairin, e en examinar era levita, se vedec qu'un des pelhòts ère trincat. Ne mancaue un tròç.

Ua tarde parlaue Mario, dauant de Cosette e de Jean Valjean, de tota aguesta singulara aventura, deth pilèr de donades qu'auie recuelhut e dera inutilitat des sòns esfòrci. Lo despacientaue eth ròstre hered deth senhor Fauchelevent e exclamèc damp ua vivacitat que lèu auie era vibracion de colèra:

- Òc, aguest òme, qui que sigue, a estat sublim. Sabetz se qué a hèt? A intervengut coma er arcàngel. Li a calut lançar-se ath miei deth combat, que me treiguesse d'aquiu, que daurisse er escolader, que baishèsse en eth damp jo. Li a calut caminar mès de lèga e mieja per orribles galaries sosterranhes, acorbaishat, ath miei des tenèbres, ath trauèrs des tarcumèrs. Mès de lèga e mieja, senhor, damp un cadavre ena esquia! E per qué? Sense cap aute objècte que sauvar aqueth cadavre. E eth cadavre qu'èra jo. Didec, plan que òc, ath sòn laguens: "Dilhèu en aguest miserable age encara ua rèsta de vida, e entà sauvar aguest praube bualh vau a aventurar era mia existéncia." E non la risquèc un còp, senon vint! Cada pas qu'ère un perilh. Era pròva ei que l'agarrèren en gésser der escolader. Sabetz qu'aguest òme a hèt tot aquerò? E sense demorar cap recompensa. Què èra jo? Un insurrècte, un vençut. Ò!, s'es sies cents mil francs de Cosette siguessen mèns...

- Que son vòsti, interrompec Jean Valjean.
 - Plan, donc, seguic Mario, les autrejaria per trapar ad aguest òme.
- Jean Valjean sauvèc silenci.

Libre siesau: era net toledana.

I.- Eth 16 de hereuèr de 1833.

Era net deth 16 ath 17 de hereuèr de 1833 siguec ua net benedida. Sus es sues tenèbres se vedie arrir eth cèu. Que siguec era net de nòça de Mario e Cosette.

Eth dia s'auie passat en arràs dera felicitat.

Non auie estat era hèsta imaginada peth pairin; ei a díder, ua bruisheria damb grops de querubins e de cupidos sus es caps de nòvis; un maridatge digne de figurar ena mòstra d'ua pòrta; mès auie estat un dia tranquil e alègre.

En 1833 era mòda des maridatges non ère era qu'aué. França non auie cuelhut encara d'Anglatèrra aguesta esquista delicatesa de hèr a vier ara sua hemna, de húger en gésser dera glèisa, d'amagar-se avergonhadi dera felicitat, e de combinar era conducta deth qu'a hèt falhita damb es delícies deth *Cantic des cantics*. Encara non s'auie comprenut guaira castetat e decéncia i a en secodir eth sòn paradís en ua sera de pòsta, en interrómpre eth sòn mistèri damb es espets de foets deth menaire, en escuélher entara jaça noviau un mau lhet d'aubèrja, e en deishar ath sòn darrèr, ena vulgar cramba, a tant era net, eth mès sagrat des rebrembes dera vida, confonudi damb es convèrses deth menaire de diligéncia e era Maritornes dera aubèrja.

Ena dusau mitat deth siècle XIX qu'èm, non ei pro eth corregidor damb era sua banda, eth prèire damb era sua casubla, era lei e Diu; li cau, entà qu'era ceremònia sigue completa, eth menaire de Longjumeau, damb giqueta blua de virades roienques, e botons de cascavèl damb punhets de cuer, pantalon de pèth verd, galons faussi, chapèu vernissat, peu long e plen de povàs, soriac enòrma, bòtes de tres sòles, e uns quants renecs as shivaus normands de coa recuelhuda, entà armonizar eth conjunt. França, ei vertat, non amie encara era elegància entà lançar, coma era noblesa anglesa, sus era sera de pòsta des nòvis, ua peiregada de pantofles trincades e sabates vielhes, rebrembe de Churchil, deth temps que Marlborough o Malbrouck se vedec atacat eth dia deth sòn maridatge pera colèra d'ua tia, qu'ath sòn

atac li deuec era sua fortuna, mès demorem que, en vier en augment eth bon gust, aguest progrès non se tardarà guaire.

Ajam paciéncia, rebrembant qu'en 1833 non se coneishie encara eth maridatge en sera de pòsta.

En aquera epòca se credie, causa estranha!, qu'eth maridatge ei ua hèsta intima e sociau; qu'en ua taulejada patriarcau non se hè a pèrder ua solemnitat domestica; qu'era alegria, enquia e tot estant excessiu sense depassar es limits dera decéncia, non damnatge era felicitat; e que, a tot darrèr, ei bon, e excite era veneracion veir qu'era fusion des dus destins d'a on a de gesser ua familia comence ena casa, e qu'era cramba noviau sigue en avier coma un testimòni dera fè jurada.

S'auie, donc, eth pòc pudor de maridar-se ena sua casa. Eth maridatge de Mario e Cosette, seguint aguesta mòda, aué abolida, se hec ena casa deth senhor Gillenormand.

A maugrat de çò de naturau e vulgar dera matèria, es amonestacions, er apraiament de papèrs, es diligéncias ena part civila, es tramits ena part eclesiastica, aufrissen tostemp bèra complicacion. Non podec èster tot prèst abantes deth 16 de hereuèr.

Ara plan, peth pur plaser d'èster exactes, dideram qu'eth 16 de hereuèr ère dimars de magràs, causa que costèc trantalhades e escrupuls, mès que mès ena senhoreta Gillenormand.

- Dimars de magràs!, exclamèc eth pairin. Plan melhor! I a un arrepervèri que ditz:

*Se te marides en magràs
non i aurà desagraïts ena tua casa.*

Mès qu'ei pro eth dia 16. Dilhèu vòs ajornar era nòça, Mario?

- De cap manèra, responc er encamardat joen.
- Maridem-mos, donc, didec eth pairin.

Se hec eth maridatge eth dia 16, a maugrat dera alegria publica. Ploiguie; mès eth cèu a tostemp un cornèr blu ath servici dera felicitat, qu'es aimants ven, enquia e tot estant era rèsta dera poblacion jos eth paraigües.

Jean Valjean auie autrejat era vesilha a Mario, en preséncia deth senhor Gillenormand, es cinc cents ueitanta quate mil francs.

En auer-se realizat eth maridatge jos eth regim dera municipalitat, es tramits sigueren simples.

Era tia Santos ère en futur inutila entà Jean Valjean, per çò que Cosette se quedèc damb era, e la promoiguec ath grad de puncèla sua.

Per çò que hè a Jean Valjean, i auie ena casa deth senhor Gillenormand un polit quarto moblat expréssaments entada eth, e Cosette li didec damb tant irresistible accent: “Pair acceptatz-lo, vos ac demani”, que Jean Valjean decidic vier a abitar-lo.

Uns dies abans deth fixat entath maridatge, l’arribèc a Jean Valjean un trebuc. Que s’auie hèt mau en dit pòdo dera man dreta; e, sense èster causa grèu, coma que non volec qu’arrés l’ac guarisse, ne qu’arrés vedesse ne tansevolh en qué s’estaue eth mau, li calèc estropar-se era man damb ua benda, e amiar eth braç suspenut en un mocador, per çò que non li siguec possible signar. Ac hec, en sòn lòc, eth senhor Gillenormand, coma tutor substitut de Cosette.

Non amiaram ath lector entath corregiment ne entara glèisa. Non se seguís enquia aquiu a dus enamoradi, e eth costum ei virar era esquia ath drama dès que se fistone damb eth nhòc de nòvi. Mos limitaram, donc, a cuélher nòta d’un incident que, sense encuedar-se’n era acompanhada nupciau, se passèc en passar deth carrèr des Monges deth Calvari ara glèisa de Sant Pau.

S’apraiaue alavetz er extrèm deth nòrd deth carrèr de Sant Loís, e ère interceptat a compdar deth carrèr deth Parc Reiau, non podent, donc, es coches anar dirèctaments entà Sant Pau. Les calec cambiar er itinerari, e çò de mès simple qu’ère tòrcer peth baloard. Un des convidadi observèc que, en èster dimars de magràs, i aurie aquiu ua grana acumulacion de veitures.

- Per qué?, preguntèc eth senhor Gillenormand.
- Pes masques.
- Perfèctaments, didec eth pairin. Anem per aguest costat. Aguesti joeni, en maridar-se entraràn ena part seriosa dera vida, e ei bon que se premanisquen vedent abans es masques.

Se seguic eth camin deth baloard. Ena prumèra berlina anauen Cosette e era senhoreta Gillenormand, damb eth senhor Gillenormand e Jean Valjean. Ena dusau anuae Mario, separat encara, cossent damb eth costum establit, dera nòvia.

Era acompanhada nupciau, gessent deth carrèr des Monges deth Calvari, li calec formar partida dera longa procession de coches que rodauen dera Magdalena enquiara Bastilha, e dera Bastilha enquiara Magdalena.

Es masques abondauen en baloard, a maugrat que ploiguie a intervalus. París, damb era bona encolia der iuèrn de 1833, s'auie desguisat de Venecia. Aué non se ven dimars de magràs d'aguesta sòrta. Coma que pendent eth dia tot ei pur carnaval, non i a carnavals.

Es horcalhades èren plies de gent, e es hièstres de curiosi. Se vedien coronades d'espectadors es terrasses des vòutes des teatres. Ath delà des masques, se guardaue aquera desfilada, pròpia deth dimars de magràs madeish que de Longchamps, de veïculs de tota sòrta, mès o mens luxuosi, qu'anauen ordenadamentrs, er un darrèr der aute, coma caladi en ralhs d'un camin de hèr, en tot aubedir, sometudi, es reglaments de policia.

Es qu'ocupen aguesti veïculs son, ath còp, actors e espectadors. Quauqui municipaus, plaçadi enes extrèms, tenguien compde de qué non s'interrompessen es dues interminables files paraleles, que se botjauen en sens contrari, es dus arrius de veitures que corrien, un entà naut e er aute entà baish, un cercant era cauçada d'Antin e er aute era banlèga de Sant Antoni.

Es coches damb escuts d'armes, qu'apertenguien a pars de França e d'embaishadors, caminauen peth centre dera cauçada, anant e vient sense qu'arrés les shordèsse. Gaudien deth madeish privilegi quauques comparses magnifiques, mès que mès era deth Buèu Gròs. Ath miei d'aquera alegria parisenca, Anglatèrra hège fiular eth sòn slagèth; era sera de pòsta de lord Seymour, repotegada pes fausnòms dera populaça, passaue metent un gran tapatge.

Enes dues files qu'es gardes municipaus a shivau recorrien coma mastins, i auie fòrça berlines de familha, plies de ties e de mairies, damb graciosi grops de mainatges d'ambdús sèxes e de sies a sèt ans d'edat, desguisadi, que semblauen saber-se'n que formauen oficiauments part dera alegria publica, penetradi dera dignitat deth sòn desguisament e grèus coma autrestanti foncionaris.

De quan en quan arribaue quauque obstacle ena procession de veïculs, arturant-se ua des hilères enquia qu'er obstacle despareishie. Eth trebuc d'un solet coche qu'ère pro entà paralisar tota era linha. Dempús se metien en marcha de nauèth.

Es veitures dera nòça èren ena fila que se dirigie entara Bastilha peth costat dret deth baloard. En punt mès naut deth carrèr de Pontaux-Chouxi i auec ua arturada. Lèu ath madeish instant, en aute extrèm, era auta hilèra qu'anaue tara Magdalena, s'arturèc tanben. Que i auie aquiu un veïcul cargat de masques.

Aguesti veïculs, o mielhor dit, aguesti cars de masques, son fòrça coneishudi des parisencs. Non se pòt suprimir, en un dimars de magràs, o ara mitat deth Quareme, sense que s'entre en sospeches e se digue: “Aciu que i a bèra enganha. Probablaments van a cambiar eth Ministeri.”

Ua multitud de casandres e arlequins, toti es gènres grotesqui possibles, deth turc enquiathe sauvatge, diuèrsi Hercules sostient marquesses, verduraires qu'obligarien e Rabelais a tapar-se es aurelhes, atau coma es bacantes hègen abaishar es uelhs a Aristofanes; perruques de lin, faishes rosades, chapèus d'ala longa, lunetes amagadoires, tricòrnis, crits ara gent d'a pè, braci en gèrra, era imprudéncia desbocada, un caòs de pòca-vergonhes amiadi per un menaire ornat de flors; que tau ei aguesta institucion.

Grecia auie besonh dera caretta de Tespis, e França auie besonh dera veitura de Vadé. Tot servís entà parodiar-se, enquia e tot era madeisha parodia.

Era saturnala, aguesta fesomia dera anciana beresa, s'aumente progressiuaments enquia arribar ath dimars de magràs; e era bacanala, en d'auti tempsi coronada de pampols, negada de solei, mostrant un cimeron de marme en ua seminudesa divina, aué entorada enes pelhòts umidi deth nòrd, a vengut a convertir-se en caretta.

Era tradicion des veitures de masques se remonte enquias mès luenhants tempsi dera monarquia. Enes compdes de Loís XI s'assignen ara comuna deth palai “vint sòus tornesi entà tres coches de carnavalada.”

Aué, aguesta multitud de personnes, de bona encolia, ocupe quauque ancian veïcul, qu'ena sua part superiora se placen preferentaments, o aclapen damb eth sòn pes, en tumultuós grop, un coche descubèrt. Vint se calen en un veïcul entà sies individús, non perdonant ne tansevolhe eth lòc deth menaire, ne era mostachèra, ne era lança. Son de pè, estiradi, seigudi, damb es cames crotzades o penjades dehòra deth coche. Es hemnes ocupen es jolhs des òmes. Se ven de luenh, per dessús de nombrosi caps, aguestes piramides de furiosi; montanhes d'alegria ath miei deth sarabat. D'eres a

surgentat Collé, Panard e Piron, enriquidi, de calò. Eth catecisme des verduleires baishe d'aquiu, e es sues leçons s'escampilhen peth pòble. Atau cargat desmesuradaments, era veitura qu'a un cèrt aire de conquista. En era se sorriscle, se vocalize, s'idôle, se rugís, se balhe còps de pè en arràs dera felicitat; era alegria qu'ei herotja, eth sarcasme se repartís a dreta e quèrra, era gadalesa enludérne coma ua porpra; dus rossins tirassen dera comparsa; qu'ei era apoteòsi deth descarament; ei eth car trionfau der arrir.

Un arrir massa cinic entà èster franc. Un arrir sospechós, qu'era sua mission ei demostrar as parisencs era vertat deth carnaval.

Aqueres veitures de gent sense pudor, a on se ve coma ua capa de tenèbres, hèn meditar ath filosòf. Laguens se percep quauquarren qu'a ua cèrta retirada ath govèrn, e se tòque damb eth dit ua afinitat misteriosa entre es òmes publics e enes hemnes publiques.

Qu'ei trist pensar que de tantes pegaries vengue un tot d'alegria, qu'escalonant era ignominia sus er opròbi s'agolodisque ath pòble; qu'er espionatge, servint de cariatida ara prostitucion, divertisque ara racalha; qu'era multitud li shaute veir passar sus es quate arròdes d'ua veitura ad aguest monstruós grop, miei ornament, miei pelhòts, ludentor e lordèra, que ganhòle e que cante; aplaudint un espectacle, ua glòria compausada de totes es vergonhes; qu'ei trist pensar que non i a hèsta entara gent s'era policia non trè a lúder aguestes espècies de idres dera alegria damb vint caps. Mès, quin remèdi? Aguesti cars de hanga, ornadi de cintes e de flors, son escarnidi e amnistiadi pera arridalha publica. Era arridalha de toti qu'ei complice dera degradacion universau.

Cèrtes hèstes mausanes convertissen ath pòble en populaça; e era populaça, coma es tirants, a besonh de bofons. Eth rei qu'a a Roquelaure, e era multitud a Palhassa. París ei ua ciutat hòla totemp que dèishe d'èster era ciutat sublima. En París, eth carnaval forme partida dera politica. París, mos ac cau díder, consentís que lo divertisquen encara qu'es mejans siguen infames. Non demane as sòns senhors (quan n'a) senon ua causa: que li balhen era hanga damb coloreta.

Roma qu'ère madeish. Estimaue a Neron, aguest istrión titanic.

Er edart volet, coma auem dit abantes, qu'un d'aguesti disfòrmes grops de hemnes e d'òmes damb masques, arrossegat en ua grana calèssia, s'arturèsse ara quèrra deth baloard, tant qu'era acompanhada nupciau ac

hec ena dreta. D'un costat deth baloard en aute era veitura des masques artenhec veir era dera nòvia.

- Guarda!, didec ua masca, qu'ei ua nòça.
- Ua nòça d'enganha, observèc un aute. En nòste coche que va era vertadèra.

E, en tot trapar-se massa luenh entà poder interpelar as nòvis, e en crànher ath delà cridar era atencion des municipaus, es dues masques dirigiren era vista entà un aute costat.

Ath cap d'un instant era multitud comencèc a perseguir damb fiulets, sivans er ancian costum, ara comparsa; e es dues masques que venguien de parlar, amassa damb es sòns companhs entamenèren ua luta de gòrja damb eth pòble, agotant toti es projectils deth repertòri des Mercats: orrible tiroteig de metafòres entre era carnavalada e era racalha.

Mentretant, ues autes dues masques dera madeisha veitura, un espanhòu de descomunau nas damb enèrmes mostaches neres, e ua verduleira escanaulida, encara ena flor dera vida, damb caretta, auien botat era atencion ena nòça e pendent aquera peiregada d'escarnis, parlèren en votz baisha.

Eth sòn dialòg se perdie en miei deth revolum de gent. Era ploja auie banhat era veitura; e amassa damb eth vent de hereuèr, que non a arren de placid, ère era encausa de qué era joena, despeitridada coma anae, tremolèsse, e tossisse, tant que responie ar espanhòu. Vaquí eth dialòg:

- Ditz-me.
- Eth qué, pair?
- Ves ad aguest vielh?
- Quin vielh?
- Aqueth que vie en prumer coche dera nòça, en aguest costat.
- Eth qu'amie eth braç metut en un modador nere?
- Eth madeish.
- E qué?
- Ne sò solide fòrça de qué lo coneishi.
- Bè!
- Que me pengen se non lo coneishi. Pòs veir ara nòvia inclinant-te un shinhau?

- Non.
- E ath nòvi?
- En aguest coche non i va cap nòvi.
- Que òc.
- Se non ei que sigue er aute vielh.
- Saja de veir ara nòvia inclinant-te mès.
- Non posqui.
- Qu'ei parièr. Te digui que coneishi ath deth braç bendat.
- E qué se passe se lo coneishes?
- Sabi pas.
- Que non me shauten a jo es vielhs.
- Lo coneishi!
- Coneish-lo tot çò que volgues.
- Com diables assistís ena nòça?
- Tanben nosati i assistim.
- D'a on vie aguesta nòça?
- Dilhèu jo ac sai?
- Escota.
- Qué?
- Te calerie hèr ua causa.
- Quina?
- Baishar deth nòste coche e seguir aguesta nòça.
- Entà que?
- Entà saber a on se dirigís e çò qu'ei. Esdega-te. Cor, hilha, tu qu'è sjoena.
- Que non posqui deishar eth coche.
- Per qué?
- Pr'amor que sò logada.
- A! Diables!
- Que li deui un dia de verduleira ara prefectura.
- Ei vertat.

- Se gesqui deth coche, eth prumèr inspector que me veigue m'agarrarà. Pro que te'n sabes.
- Plan que òc.
- Aué me pague eth govèrn.
- Ça que la, aguest vielh me putz.
- Òc? Donques tu que non ès cap mainatge.
- Qu'ei en prumèr coche.
- E qué?
- En coche dera nòvia.
- Qué mès?
- Per tant, qu'ei sa pair.
- E a jo qué m'impòrte?
- Te digui qu'ei sa pair.
- D'acòrd.
- Escota.
- Escoti.
- Jo non posqui gésser senon damb masca. Non se me coneish. M'estonqui amagat. Deman ja non se permeten masques, pr'amor qu'ei dimercles de cendre, e seria en perilh de qué m'agarren. Que me cau tornar ena mia tuta. Tu qu'ès liura.
- Non deth tot.
- Aumens mès que jo.
- Plan. Qué ei çò que vòs?
- Que te'n sapis a on a anat aguesta nòça.
- A on va?
- Òc.
- Ja ac sai.
- A on va, donc?
- Ath Quadrant Blu.
- Non ei aguest eth camin.
- Ara Rapée.
- O en un aute lòc.

- Pr'amor qu'ei liure. Dilhèu es nòces non son liures?
- Que i a mès causes encara. Qu'ei de besonh que te'n sapis quina nòça ei aguesta, e a on s'estàn es nòvis.
- Que non ei aisit trapar as ueit dies ua nòça qu'a passat per París eth dimars de magràs. Ua agulha en un palhèr. Dilhèu ei possible?
- Ne sigue o non, t'ac calerà hèr, m'entenes, Azelma?

Es dues hilères seguiren de nauèth enes dus costats deth baloard eth sòn movement en sentit invèrs e eth coche des masques deishèc de uelh ath coche dera nòvia.

II.- Jean Valjean seguís malaut.

A qui l'ei possible realizar eth sòn sòmi? Entad aquerò i aurà eleccions en cèu; nosati, sense saber-mo'n, èm es candidats, e es angels vòten.

Cosette e Mario auien estat escuelhudi.

Cosette en corregiment e ena glèisa estèc radianta de beresa e d'amor. L'auie vestit era tia Santos, ajudada de Nicolassa.

Sus un cotilhon de tafatàs blanc, amiaue botat eth vestit de dentèla de Binche, en tot reauçar era sua beresa un vel de punt d'Anglatèrra, un colar de pèrles fines e ua corona de color iranja, tot blanc. Qu'ère un candor esquist dilatant-se e transfigurant-se en claror. S'autrie dit qu'ère ua vèrge pròcha a convertir-se en divessa.

Es beròis peus de Mario èren lustradi e perhumadi; s'entrevedien aquiu e delà, jos es retortilhs, linhes palles, qu'èren es cretes dera barralha.

Eth pairin, damb eth cap quilhat, magnific, arremassant mès que jamès en sòn vestit e enes sues manères tota era elegància deth temps de Barras, amiaue a Cosette. Remplaçaue a Jean Valjean, que, per çò deth sòn braç, non podie dar era man ara nòvia.

Jean Valjean, vestit de nere, e damb er arridolet enes pòts, les seguie.

- Senhor Fauchelevent, didie eth pairin, guardatz quin dia tan polit. Vòti peth finau des afliccions e des penes. D'ara endauant non a d'auer tristor en nunlòc. Redena! Decreti que regne era alegria. Eth mau non a eth dret d'existir, pr'amor qu'aguest, ath hons, ei brave. Totes es misèries umanes s'estan en lunfèrn, cridat tanben es Tulheries deth Diable. Ja vedetz que non estauvii aué es frases demagogiques; Se ben es mies opinions politiques se redusissen ara a desirar que toti es òmes siguen rics, ei a díder, erosi.

Quan, en acabar es ceremònies, dempús d'auer prononciar dauant deth corregidor e deth prèire toti es “òc” possibles, dempús d'auer signat enes registres civius e gleisèrs, dempús der escambi des anèths, dempús d'auer estat de jolhs code a code jos era joata de *mué* blanc, entre bromes d'encens, arribèren cuelhudi dera man, admiradi e envejadi de toti, Mario de nere e Cosette de blanc, precedidi deth macièr damb espatletes de coronèl, qu'era sua maça sonaue enes rajòles, trauessant peth miei de dues hilades de personnes meravilhades, enes pòrtes dera glèisa, dubèrtes de lan

en lan, e se premaniren entà pujar en coche, era joena a penes gausaue creir ena realitat dera sua felicitat. Guardaue a Mario, guardaue aquera multitud de gent amassada, guardaue ath cèu, semblant coma temerosa de desvelhar-se, e atau, estonada e inquieta, estaue encara mès beròia.

En tornar, entrèren amassa en prumèr veïcul, en tot plaçar-se Mario ath cant de Cosette, e dauant, eth senhor Gillenormand e Jean Valjean. Era senhoreta Gillenormand ocupèc eth dusau coche.

- Hilhs mèns, les didie eth pairin, qu'ètz ja eth senhor baron e era senhora barona, damb trenta mil francs de renda.

Cosette, en tot apressar-se tot çò que podec a Mario, amorassèc era sua aurelha damb aguest mormolh angelicau:

- Donques qu'ei vertat! Donques qu'amii eth tòn nòm! Donques que sò tua!

Aguesti dus èssers ludien. Se trapauen ena menuta irrevocabla e unenca, en enludernant punt d'interseccion de tota era joenesssa e de tota era alegria. Se realizauen es versi de Jean Prouvaire. Non arribauen entre es dus as quaranta ans.

Qu'ère era idealizacion deth matrimòni; es dus joeni semblauen dus liris. Non se vedien, senon que se contemplauen. Cosette vedie a Mario en un baran, e Mario a Cosette en un autar e sus aqueth autar e en aqueth baran, se barrejauen es dues apoteòsis ath hons, sabi pas com, darrèr d'ua bromà entà Cosette e d'un resplendor entà Mario, estaue çò d'ideau, çò vertadèr, era citacion deth poton e deth sòmi, era jaça nupciau.

Toti es tormentos passadi se convertien entada eri en felicitat presenta. Les semblaue qu'es desengusti, es insòmis, es lèrmes, es angónies, es terrors, era desesperacion, en tot transformar-se en amorasses e arrais de lum, hègen encara mès agradiua era agradiua ora que s'apressaue. Be n'ei de bon auer patit! Sense es malastres anteriors serie mens grana ara era sua felicitat. Era longa agonia deth sòn amor auie auut ua ascencion per tèrme.

Un madeish encantament negaue aqueres dues amnes, damb ua cèrta nuança de voluptuositat en Mario, e de pudor en Cosette. Se didien en votz baisha:

- Tornaram a veir amassa eth nòste jardinet deth carrèr Plumet.

Es plecs deth vestit de Cosette descansauen sus Mario.

Semblable dia qu'ei ua barreja inefabla de sòmis e de realitat. Se tien e se formen suposicions. Que i a encara pro temps entà endonviar. Indicibla emocion era d'un dia qu'a miei maitin se pense ena miejanet!

Era felicitat d'aqueri dus còrs desbordauen, escampilhant-se pera multitud, e comunicant era sua alegria as caminaires.

En carrèr de Sant Antòni, dauant de Sant Pau, s'arturaue era gent entà veir, a trauèrs deth hiestron deth coche, tremolar es flors d'irangèr sus eth cap de Cosette.

Entrèren dempús en carrèr des Monges deth Calvari. Mario, sense separar-se de Cosette, pugèc, damp mina de capitada, era madeisha escala per a on l'aien amiat moribond. Es praubi, acorropadi ath cant dera pòrta e repartint-se es aumònies, les benedien.

Pertot non se vedie que flors. Era casa ère tan perhumada coma era glèisa; dempús der encens, es ròses.

Credien enténer votzes en infinit; aiien a Diu en sòn còr; eth destin se les apareishie coma un tet d'esteles; sus era sua tèsta aubirauen era claror deth solei gessent.

Còp sec sonèc eth relòtge. Mario campèc eth graciós braç nud de Cosette, e era sua rosada gòrja entrevelada pes dentèles deth vestit, e era joena, en veir era guardada deth sòn espós, sentec que se rogie tota.

Qu'aien estat convidadi fòrça ancians amics dera familia Gillenormand, e toti s'apilerauen ar entorn de Cosette, en tot cridar-la, ath mès poder, senhora barona.

Er oficiau Teodul Gillenormand, ja capitan, auie vengut de Chartres, a on se trapaue de garnison, pr'amor d'assistir ara nòça deth sòn cosin Pontmercy. Cosette non lo coneishec.

Tanpòc eth, acostumat a qu'es hemnes lo trapèssen polit, non se'n brembaue de Cosette ne de cap auta.

“ Qué ben è hèt de non creir aqueth conde der oficiau de lancèrs! ”, didie entada eth eth senhor Gillenormand.

Cosette non auie mostrat jamès mès afeccion a Jean Valjean; e tant qu'eth senhor Gillenormand exprimie era sua alegria damp aforismes e maximes, era exalaue er amor e era bontat coma un perhum. Qu'ei pròpi des personnes eroses desirar qu'es auti tanben ne siguen.

Cercaue, entà parlar-li a Jean Valjean, inflexions de votz deth temps qu'ère mainada, e l'amorassaue damb eth sòn arridolet.

S'auie premanit ua taulejada en minjador.

Un enlumetat *a giorno* qu'ei era ocasion de besonh entà ua grana alegria. Es personnes eroses non accèpten era broma ne era escurina. Non vòlen èster neres. Era net, òc; es tenèbres, non. A manca de solei, ei de besonh proporcionar-les un.

Eth minjador escampilhaue arrais de lum pertot. En centre, sus era taula blanca e resplendenta, ua aranha de Venecia damb tota sòrta d'audèths de colors, bluencs, violeta, ròis, verds, caladi ath miei des bogies. Ar entorn dera aranha, garlandes; ena pared miralhs; objèctes de cristau, vaishèra, porcelana, faiances, cubèrts e candelers d'argent, tot qu'enludernadue damb eth sòn resplendor. Es tohuts entre es candelers qu'èren ocupadi per nhòcs, damb tau profusion, qu'a on non i mancaeua ua lum i auie ua flor.

Ena avantcrambra ua flaüta, dus violins e un violoncèl damb sordina executauen quartets de Haydn.

Jean Valjean s'auie seigut en salon darrèr dera pòrta, qu'era sua huelha lèu l'amagaue. A quauqui moments abantes de sèir-se ena taula, Cosette li hec ua grana salutacion, en tot cuéller entre es dits eth cotilhon deth sòn vestit deòvia, e li preguntèc s'ère content.

- Òc, responec JeanValjean.
- Alavetz arritz.

Jean Valjean hec un arridolet.

Ara seguida anoncièc Vasco qu'era sopa ère ja servida.

Es convidadi, precedits peth senhor Gillenormand, que daue eth braç a Cosette, entrèren en minjador, e s'anèren plaçant ar entorn dera taula.

Dus grani fautulhs figurauen a dreta e quèrra dera nòvia, eth prumèr entath senhor Gillenormand, e eth dusau entà Jean Valjean. Eth senhor Gillenormand se seiguec, mès er aute fautulh s'estèc uet.

Se cerquèc damb era guardada ath senhor Fauchelevent.

Non ère aquiu.

Eth senhor Gillenormand interpellèc a Vasco:

- Sabes a on ei eth senhor Fauchelevent?

- Senhor, responcec Vasco, precisaments ven de gésser, en tot encargar-me que li didessa ath patron que patie un shinhau dera man malauta, çò que l'empedie minjar damb eth senhor baron e era senhora barona. Que pregaue que lo desencusèssen e que vierie deman a prumèra ora.

Aqueth fautulh uet heredèc pendent un instant era efusion dera taulejada nupciau; mès s'eth senhor Fauchelevent s'auie absentat, eth senhor Gillenormand se trapaue aquiu, e eth pairin valie per dus.

Didec qu'eth senhor Fauchelevent hège ben d'ajaçar-se d'ora, se li shordaue era man, e que non s'ac valie de hèr-se'n. Aguesta declaracion que siguec pro. Ath delà, se qué ei un angle escur en miei de tanta irradiacion d'alegria? Cosette e Mario se trapauen en un d'aguesti moments egoïstes e erosi que totes es facultats se concentren ena percepcion dera felicitat.

Ath senhor Gillenormand se l'acodic ua bona idia.

- Redena! Donques qu'ei uet aguest fautulh, vene tu en eth, Mario. Era tua tia, encara qu'age eth dret a retier-te ath sòn costat, t'ac permeterà. Eth fautulh qu'ei tòn. Era lei e er amor atau ac dispausen. Fortunato ath cant de Fortunata.

I auec un aplaudiment generau. Mario ocupèc ath costat de Cosette eth sèti destinat a Jean Valjean; e es causes s'apraièren de manèra que Cosette, ara prumeria trista pera abséncia d'aqueith, acabèc alegrant-se deth cambiament. Damb tau de remplaçar-lo Mario, Cosette non aurie trapat mens ne ath madesh Diu. Botèc eth sòn polit pè, cauçat de satin blanc, sus eth pè de Mario.

Un còp ocupat eth fautulh, se desbrembèc ath senhor Fauchelevent; e ath cap de cinc menutes, coma se non manquèsse arrés, es arridalhes e era alegria regnauen d'un extrèm en aute dera taula.

Enes dessèrts, eth senhor Gillenormand, de pè, damb ua copa de champanha ena man, miei plia, pr'amor qu'era tremolor des sòns nauanta dus ans non la vessèsse, brindèc pes nòvis.

- Non vos desliuraretz de dus sermons, exclamèc. Peth maitin auetz entenut eth deth prèire, aguesta net enteneratz eth deth pairin. Escotatz-me, vos vau a balhar un conselh: adoratz-vos. Jo non me'n vau pes arrames, senon que vau ad açò qu'ei important: siguetz erosi! Ena creacion non i a mès sabents qu'es tortores. Es filosòfi, diden: "Moderatz era vòsta alegria." Jo vos digui: "Balhatz-li enventida. Enamoratz-vos er un der aute

furiosaments, coma diables.” Es filosòfi s’enganhen. Que voleria hèr-les avalar era sua filosofia. Dilhèu ena vida pòden èster sobrèrs es perhums, es capurets de ròsa miei dubèrts, es rossinhòls cantant, es huelhes verdes, era auròra? Er amor pòt èster jamès sobrèr? En agradar-se mutuauments i pòt auer excès? Compde, Estela, qu’ès massa beròia! Compde, Nemorino, qu’ès massa beròi! Asenades! Coma se per mès que se gaudisque non siguesse tostemp pòc! Coma s’era vida non semblèsse tostemp cuerta, e madeish era felicitat!... Moderatz era vòsta alegria! Que se’n vagen ath diable toti es filosòfi! Era sabença s’està en divertir-se. Divertitz-vos. Divertim-mos. Èm erosi pr’amor qu’èm bravi, o èm bravi pr’amor qu’èm erosi? Eth Sancy amie aguest nòm pr’amor qu’a apertengut a Harlay de Sancy, o pr’amor que pese cent sies carats? Sabi pas; qu’abonden ena vida aguesti problèmes; mès çò qu’interèsse ei auer eth Sancy e era felicitat. Siguem erosi, sense calar-mos en discussions. Aubedim cègaments ath solei. Qué ei eth solei? Er amor; e qui ditz amor a dit hemna. A! A! Era hemna qu’ei omnipotenta. Preguntatz-li ad agues demagòg de Mario se non ei esclau d’aguesta tiraneta de Cosette. E de bon voler, eth coquin! Era hemna! Que non i a degun Robespierre capable de tier-la. Era hemna regne. A compdar d’aué non sò mès reialista que d’aguest tron. Qué ei Adam? Eth regne d’Eva. Entà Eva non i a 89. Era revolucion hec brigalhs, coma se siguessen de palha, eth scèptre reiau coronat d’ua flor de lis, eth scèptre imperiau coronat d’un glòb, eth sceptre de hèr de Carlemanh, eth sceptre d’aur de Loís eth Gran; tot s’acabèc, tot rodèc peth solèr, mès revoutatz-vos contra aguest mocadoret brodat que flaire a pachuli! Gaudirè de veder-vos. Sajatz-ac. D’a on vie era sua solidesa? De qué ei un tròç de tela. A! Qu’ètz eth siècle XIX! E qué? Nosati èrem deth siècle XVIII, tan pècs coma vosati! Non vos pensetz qu’er univèrs a progressat guaire, pr’amor qu’eth vòste aucidèr de gent se cride eth colèra morbo, e eth vòste balh era casqueta; a tot darrèr tostemp mos calerà estimar as hemnes. Vos desfisi a que gescats d’aguest cercle. Aguestes coquines son es vòsti angels. Òc; er amor, era hemna e eth punet, qu’ei un cercle que d’eth, ac torni a díder, vos desfisi a gésser. Per çò que hè a jo, de boni talents tornaria a entrar en eth. Qui de vosati a vist lheuar-se entar infinit, padegant-ac tot as sòns pès, era estela de Venus, era grana cocarèla der abisme, era Celimena der ocean? Er ocean! Terrible Alcestes! Plan donc, en vaganaut s’agite; pr’amor que campe Venus, e li cau arrir. A maugrat d’èster fèra, se somet. Atau èm toti. Era colèra trinque era mair der arriu, e non s’entenen que crits,

malediccions; era casa s'esbauçarà; mès arribe ua hemna, lutz ua estela en tempestós orizon, e toti s'ajolhen! Mario combatie hè sies mesi, e aué se maride. Fòrça ben. Mario, Cosette, òc, qu'auetz rason. Existitz er un entar aute, avalatz-vos en tot estimar-vos, hètz-mos crebar d'enveja per non imitar-vos, idolatratz-vos. Agarratz enes vòsti dus becs es arrametes de felicitat que i a ena tèrra, e bastitz-vos un nin entà tota era vida. Redena!, estimar, èster estimat. Quin plaser quan un ei joen! Non vos pensetz qu'ac auetz endonviat. Tanben jo è soniat, tanben jo è alendat, tanben jo è auut amna, radianta de lum. Er amor qu'ei un mainatge de sies mil ans, damb eth dret a ua grana barba blanca. Matusalen qu'ei plan petit dauant de Cupido. Er òme e era hemna estimen de hè seishanta sègles. Eth diable, coma qu'ei maligne, s'a calat a aborrir ar òme, e er òme, mès maligne qu'eth diable, sa metut a estimar ara hemna. D'a on l'arribat un ben màger qu'eth mau que l'a hèt eth diable. Er amor ei tant ancian coma eth paradís terrenau. Era invencion, amics mèns, qu'ei vielha, e ça que la, sauve tota era sua nauetat. Profitatz-vo'n. Siguetz Dafnis e Cloe, tant qu'arribe eth temps de qué sigatz Filemon e Baucis. Comportatz-vos de manèra que quan sigatz amassa non vos manque arren, e que Cosette sigue eth solei de Mario, e Mario er univèrs entà Cosette. Cosette, qu'er arridolet deth vòste marit sigue eth bon temps; Mario, qu'es lèrmes dera tua hemna siguen era ploja, e que non plòigue jamès ena vòsta casa. Auetz panat ara lotaria eth bon numéro, er amor en sacrament; qu'auetz eth prèmi gròs, sauvatz-lo-vos jos clauadura, non lo degalhetz; adoratz-vos e non ne hescaz cabau des auti. Credetz-me. Eth sen vos parle a trauèrs dera mia boca, e eth sen non mentís. Sigatz er un entar aute coma ua religion. Amics mèns, visca era hemna! Que sò vielh, sivans diden; mès qu'estone veir aguesti hums de joen que jo senti. Voleria anar a enténer es calamèles enes bòsqui. M'embriague er espectacle d'aguesti joeni beròis e erosi. Me maridaria de boni talents se trapèssa damb qui. Qu'ei impossible imaginar que Diu mos age destinat entà ua auta causa qu'idolatrar, crossar, hestejar, èster colom, èster gal, picotejar ara sua aimada dès eth maitin enquira net, a guardar-se ena sua hemneta, a èster capinaut, a trionfar, a gasulhar; que tau ei er objècte dera vida. Atau pensàuem nosati quan èrem joeni. E òc ma hè! Be n'èren de beròies es hemnes que i auie en aquera epòca! Quini margalhons! Quini brotons de flors! Qu'èren era mia vinha. Va, donc, estimatz-vos! S'es joeni non s'estimèssen, sabi pas de qué servirie era primauèra; Per çò que tanh a jo, demanaria a Diu qu'embarressè es meravilhes que mos hè a veir,

que mos enebisse de veder-les, qu'entornèsse ena sua caisha es flors, es audèths e es gojates polides. Hilhs mèns, recebetz era benediccion deth vòste pairin.

Era net se passèc alègraments. Era bona encolia der ancian balhèc eth ton ara hèsta, e toti sagèren de correspóner ad aquera cordialitat lèu centenària. Se dancèc un shinhau, s'arric fòrça; que siguec ua nòça ar estil ancian. Er estil ancian qu'ère aquiu representat ena persona deth senhor Gillenormand.

I auec sarabat, e Dempús silenci.

Es nòvis despareisheren.

Un shinhau Dempús dera meijanet, era casa deth senhor Gillenormand se transformèc en un temple.

Mos arturam aciu. En lumedian dera net de nòça i a un àngel de pès, arrint-se'n dampb eth dit entre es pòts.

Era amna s'en.honse ena contemplacion dauant deth santuari, a on se celèbre era hèsta der amor.

I deu auer resplendors dessús d'aguestes cases. Era alegria que contie deu passar ath trauèrs des parets, convertida en claror, e irradiar vagaments enes tenèbres. Impossible qu'aguesta hèsta sagrada e fatau non mane celèsti arrais entar infinit. Er amor qu'ei eth crusòl sublim a on se verifique era fusion der òme e dera hemna; d'eth ges er èster un, er èster triple, er èster finau, era trinitat umana. Aguest neishement de dues amnes en ua que deu costar emocion ena ombra. Er aimant qu'ei prèire, era verge capvirada s'espaurís. Quauqua part d'aguesta alegria puge enquia Diu. A on i a reauments matrimòni, ei a díder, amor, que i a idealisme. Ua jaça nupciau qu'ei un matís d'auròra enes tenèbres.

Se li siguesse balhat ara vista materiau percéber es visions, ja terribles, ja agradiuies dera vida superiora, probablaments veirie as formes dera net, as desconeihudi aladi, as viatgèrs bluencs de çò invisible, inclinar satisfèts es sòns caps ombrius ar entorn dera casa luminosa, mostrant-se es uns as auti e benedint ara timida e virginau espresa, e dampb eth reflèx dera felicitat umana enes sòns divins ròstres. S'en aguesta ora suprèma, es esposi, enludernadi peth delèit, e que se cren solets, escotèssen, entenerien en sòn quarto un bronit confús d'ales. Era perfècta felicitat supause era solidaritat des angels. Era escura cramba qu'a per tet tot eth cèu. Quan dues boques,

santificades per amor, s'aprèssen entà crear, ei impossible que non responde ar inefable punet ua doça estrementida en immens mistèri des esteles.

Aquestes felicitats son es soletes vertadères. Non i a alegria dehòra d'aguestes alegries. Er amor qu'ei, eth madeish, sonque extasi. Tot çò d'aute plore.

Estimar o auer estimat: qu'ei pro. Non demanetz arren mès. Non i a ua auta pèrla que cercar enes mars tenebrosi dera vida. Estimar qu'ei ua consomacion.

III.- Era inseparabla.

Qué s'auie hèt de Jean Valjean?

Ara seguida d'auer hèt er arridolet, en tot cedir ara graciosa intimacion de Cosette, Jean Valjean profitèc un instant qu'arrés lo guardaue, gessec deth salon e entrèc ena avancramba. Qu'ère era madeisha avancramba a on, ueit mesi abantes, auie entrat caperat de hanga, de sang e de povàs, en tot hèr-se a vier ar arrèhilh en casa deth sòn pairin. Er ancian acoblament ère ornat damb huelhes e flors, e es musicians ocupauen eth fautulh a on s'auie botat a Mario. Vasco, vestit de nere, damb es cauces cuertes e es miches e es gants blanqui, botaue garlandes de ròses ar entorn des plates qu'anauen a servir-se.

Jean Valjean li mostrèc eth sòn braç en espòrla, e se n'anèc, en tot encargar-li qu'expliquèsse eth motiu dera sua abséncia.

Es hièstres deth minjador dauen tath carrèr. Jean Valjean s'estèc quauques menutes de pè e immobil ena escurina, dauant d'aqueres hièstres illuminades. Qu'ère en tot escotar. Eth confús tapatge dera taulejada arribaue enquia eth. Entenie era votz nauta e magistrau deth pairin, es violins, eth sorrolh des siètes e des veires, es arridalhades, e en miei de tot aqueth alègre rumor, distingue era doça votz de Cosette.

Deishèc eth carrèr de Monges deth Calvari e se filèc de cap ath der Òme Armat, cuelhent es carrèrs de Sant Loís, Santa Caterina e Mantèls Blanqui.

Encara que mès long, ère eth camin madeish per a on, hège tres mesi, entà evitar es tarcumis e eth lim deth carrèr Vielh deth Temple, acostumaue a vier cada dia damb Cosette, dès eth carrèr der Òme Armat enquiat de Monges deth Calvari.

Aguesta darrèra circonstància l'exemptaue d'escuélher cap aute itinerari.

Jean Valjean entrèc ena sua casa. Aluguèc era candèla e pugèc. Era cramba qu'ère ueda; enquia e tot mancaue era tia Santos. Es caushigades de Jean Valjean hègen enes quartos mès bronit que de costum. Toti es armaris èren dubèrts.

Entrèc en quarto de Cosette. Eth lhet, sense hèr, aufrie as sòns uelhs er espectacle de matalassi enrotladi e coishins sense cobèrta, en tot hèr veir qu'arrés tornarie a ajaçar-se en aqueth lhet. Es petiti objèctes femenins

qu'apreciaue Cosette auien estat trèts, quedant solet es mòbles grani e es quate parets. Eth lhet dera tia Santos presentaue eth madeish aspècte de deishadesa; sonque un lhet ère hèt, e semblaue demorar a quauqu'un: eth de Jean Valjean.

Jean Valjeran guardèc es parets; barrèc es pòrtes de quauqui armaris e visitèc es quartos un a un.

Se trapèc Dempús damb eth sòn, e botèc era candèla sus ua taula.

Auie trèt eth braç deth mocador e se servie dera man dreta coma se non auesse arren.

S'apressèc en lhet e es sòns uelhs, sabi pas se per edart o de bon voler, se tachèren ena *inseparabla*, que l'auie dat gelosia a Cosette, ena maleta, que d'era non se separaue jamès. Eth 5 de junh, en arribar en carrèr der Òme Armat, l'auie plaçat en ua tauleta, ath costat deth sòn cabeç.

Se dirigic entara tauleta damb ua cèrta precipitacion, cuelhec ua clau dera pòcha e dauric era maleta.

Treiguec d'era, de man en man, es vestits que dètz ans abans auie vengut Cosette de Montfermeil; prumèr eth vestit nere, Dempús eth mocador tanben nere, ara seguida es sabates de mainada, tan grani, que lèu encara li podien servir a Cosette, per çò dera petitesa deth sòn pè, era samarreta de bombasina, es cotilhons de punt de micha, eth devantau e es miches de lan. Aguestes darrères a on se vedie encara senhalada era forma d'ua cama de mainatge, excedien a penes era mida dera man de Jean Valjean. Qu'ère eth, qu'auie amiat en Montfermeil aguesti vestits de dòu entà Cosette.

A mida que les treiguie dera maleta, les anaue botant sus eth lhet.

Es sòns pensaments qu'èren autrestanti rebrembes.

En iuèrn, en deseme, damb mès hered que de costum, ère en tot tremolar era mainada miei nuda, a penes estropada en pelhòts, damb es pès bluencs e caladi en uns maus esclòps, e eth l'auie hèt deishar aqueri pelhòts entà vestir-se de dòu. Era mair se deuec alegrar ena hòssa en veir ara sua hilha de dòu per era, e sustot, en veder-la vestida e abrigada.

Pensaue ena sèuva de Montfermeil, qu'auie trauessat en companhia de Cosette. Pensaue ena duretat deth temps, enes arbes sense huelhes, en bòsc sense audèths, en cèu sense solei; totun aquerò, qu'auie estat un encantament.

Placèc en orde es pèces de vestir sus eth lhet, eth mocador ath costat dera saia, es miches apròp des sabates, eth cotilhon ath cant deth vestit, e les contemplèc ua darrèr dera auta, en tot dider-se ath sòn laguens: “Aguesta qu’ère era sua estatura; amiaue era pipa enes braci, auie sauvat eth loís d’aur ena pòcha d’aguest devantau, arrie, anàuem es dus cuelhudi dera man, sonque compdaue damb jo en mon.”

En arribar aciu era sua blanca e venerabla tèsta queiguec sus eth lhet; aqueth vielh còr estoïc semblèc trincar-se; eth sòn ròstre s’en.honsèc, entà didè’c atau, enes vestits de Cosette, e se quauquarrés auesse estat alavetz ena escala, aurie entenut somics.

IV.- *Immortale jecur.*

Era anciana e formidabla luta, que d'era n'auem vist ja diuèrses fases, comencèc de nauèth.

Jacob non lutèc damb er àngel qu'ua net. Ai! Guaire còps auem vist a Jean Valjean lutant en miei des tenèbres a usclar dents damb era sua consciéncia!

Combat inaudit! En béri moments eth pè s'esguitle, en d'auti eth solèr s'en.honse. Guaire còps era consciéncia, en tot precipitar-lo entath ben, l'auie sarrat e ablasigat! Guaire còps era vertat inexorabla l'auie calat eth jolh en pièch! Guaire còps, esbauçat pera fòrça dera lum, auie implorat d'era eth perdon! Guaire còps aquera lum implacabla, alugada en eth, e sus eth, per avesque, l'auie enludernat, tant que desiraue èster cèc! Guaire còps, en çò de mès cru dera luta, s'auie tornat a lheuar, agarrant-se ara arròca, apuant-se en sofisma, arrossegant-se peth povàs, ja senhor, ja esclau d'aguesta consciéncia! Guaire còps, dempús de trantalhar, dempús d'un rasonament traïdor e especiós der egoïsme, auie entenut ara consciéncia cridar-li: “Cambeta! Miserable!” Guaire còps eth sòn pensament refractari s'auie agitat convulsiuaments jos era evidéncia deth déuer! Resisténcia a Diu. Sudors funèbres. Quines herides secrètes, qu'eth solet vedie destilar sang! Quines nafres ena sua lamentabla existéncia! Guaire còps s'auie lheuat sagnós, aclapat, estronhat, illuminat, damb era desesperacion en còr e era serenor ena amna! Vençut, se sentie vencedor. Era consciéncia, dempús d'auer-lo tormentat, formidabla, luminosa, tranquilla, li didie: “Ara, ve-te'n en patz!”

Mès, ai!, quina patz mès lugubra dempús d'ua luta tant ombriua!

Era consciéncia ei, donc, infatigabla e invencibla.

Ça que la, Jean Valjean coneishec qu'aquera net entamentaue eth sòn darrèr combat.

Se li presentaue ua question dolorosa.

Es predestinacions non van tostemp dretes; non se desvolòpen tostemp en linha dreta dauant deth predestinat, senon qu'an carrerons sense gessuda, horcalhades escures, alarmantes pera dificultat dera sua eleccion.

Jean Valjean s'auie arturat ena mès perilhosa d'aguestes horcalhades. Qu'auie arribat en suprèm punt que se talhen es caminòus deth ben e deth mau. Qu'auie ath sòn dauant aguesta tenebrosa interseccion. Coma l'auie arribat en d'autes peripecies doloroses, se daurien dus camins ath sòn dauant, er un plen d'attractius, era aute de terrors. Per quin li calie decidirse?

Li senhalaue eth dusau aguest misteriós dit guinhaire, que toti percebem quan tacham era vista ena ombrá.

Jean Valjean li calie escuélher un còp mès entre eth terrible pòrt e era arridolenta emboscada.

Ei, donc, vertat, qu'en auer garison entara amna, non n'ei entara sòrt? Causa orribla! Un destin ingarible!

Era question qu'ère aguesta:

De quina manèra se tierie Jean Valjean dauant dera felicitat de Cosette e de Mario? Eth ère qui auie volut, qui auie costat aquera felicitat, encara que l'esbocinèsse es entralhes; e alavetz, en tot contemplar-la podie sénter era satisfaccion que senterie un armèr en arreconéisher era mèrca dera sua fabrica en un guinhauet, en tot treir-lo-se humejant deth pièch.

Cosette e Mario qu'èren junhudi per laç indissoluble, ac auien tot enquia e tot riquesa. E ère òbra sua.

Mès un còp formada, un còp existenta aquera felicitat, qué li calie hèr a Jean Valjean? Tractar-la coma ua causa que l'apertenguie? Cosette qu'ère ja de un aute; mès retierie Jean Valjean tot aquerò que podie retier dera joena? Seguirie estant era espècia de pair qu'auie estat enquia aciu? Se calarie tranquillaments ena casa de Cosette? Amassarie sense badar boca eth sòn passat ad aqueth avier?

Se presentarie, coma assistit d'un dret, entà sèir-se, velat eth ròstre, en aqueth luminós larèr? Cuelherie, arrint-se'n, era man d'aqueri innocents enes sues mans tragiques? Meterie a cauhar ena humeneja deth salon Gillenormand es sòns pès, qu'arrossegauen ath sòn darrèr era infamanta ombrá dera lei? Entrarie a participar dera sòrt reservada a Cosette e a Mario? S'espessirie era escurina sus eth sòn pròpi front, e vierie a espàrger ua broma ena d'aqueri joeni, a intercalar era sua catastròfa entre aqueres dues felicitats? Seguirie en sòn silenci? En resumit, serie, ath costat d'aqueri dus joeni erosi, eth sinistre mut deth destin?

Que cau èster acostumat as còps dera fatalitat entà gausar lheuar es uelhs, quan cèrtes questions se presenten ena sua orribla nudetat. Eth ben e eth mau se trapen darrèr d'aguest sevèr punt d'interrogacion. “Qué te cau hèr?”, preguntaue era esfinx.

Jean Valjean qu’ère acostumat ara pròva, e guardèc fixaments era esfinx.

Examinèc eth terrible problema en toti es sòns aspèctes.

Cosette, divina creatura, qu’ère era taula de sauvacion d’aqueith naufragat. Què li calie hèr? Agarrar-se fòrtaments ada era, o deishar-la anar?

Se çò de prumèr, se desliuraue deth desastre, tornaue a veir era lum, era aigua salada s’eguitlauve des sòns vestits e des sòns peus, s’auie sauvat, viuie.

Se çò de dusau, alavetz er abisme.

S’aconselhaue d’aguesta sòrta dolorosaments damp eth sòn pensament. Mielhor dit, combatie furiós, ath sòn laguens, ja damp era sua volentat, ja damp es sues conviccions.

Que siguec ua sòrt entà Jean Valjean auer pogut plorar. Aquerò dilhèu l’illuminèc. Ara prumeria, ça que la, era tempèsta cuelhec un aspècte orrible, en tot desencadiar-se damp mès violéncia qu’era que lo possèc entà Arras. Eth passat tornaue a campar ath sòn dauant; comparaue e somicaue. Un còp dubèrta era enclusa des lèrmes, aqueth desesperat se sentec coma arturat.

Ai!, ena luta entre er egoïsme e eth déuer, quan arreculam atau, pas a pas, dauant deth nòste ideau incommutable, hòraviadi, acarnissadi, desesperadi per auer de cedir, disputant eth terren, demorant ua hujuda possibla, cercant ua gessuda, be n’ei de brusca e sinistra era resisténcia deth pè dera muralha que surgente darrèr de nosati!

Sénter er obstacle dera sagrada ombra!

Era obsession inexorabla de çò invisible!

Era consciéncia non desistís jamès. Bruto, Caton, cuelhetz eth partit que volgatz. Era consciéncia non a limits, en èster, coma ei, Diu. Se lance en aguest potz eth trabalh de tota era vida, era fortuna, era riquesa, es capitades, era libertat, era patria, eth benèster, eth repaus, era alegria. Qu’ei pòc, ei pòc encara! Uedatz eth vas en redon! Vessatz era urna! Encara ei pòc. Serà de besonh qu’acabetz per lançar eth còr.

Ena espessa bruma deth lunfèrn ancian i a un bota semblabla ad aguest potz.

Qu'ei que non ei digne de perdon eth que fin finau sucombís? I pòt auer dret en aquerò d'inagotable? Es cadies que non acaben jamès, son dilhèu compatibles damp era fòrça umana? Qui vituperarie eth hèt de qué Sisifo e Jean Valjean cridèssen: “qu'ei pro”?

Era aubediéncia dera matèria ei limitada peth heregament. Non i aurà un limit ara aubediéncia der esperit? S'eth movement perpetú ei impossible, per qué s'a d'exigir era abnegacion perpetua?

Eth prumèr pas non ei arren; eth darrèr qu'ei eth de mau hèr. Qué ère çò de Champmathieu ath costat deth maridatge de Cosette e es sues conseqüéncias? Qué valie çò de tornar ena preson en comparèr damp er arren qu'ara anuae a negar-se?

Ena devarada, eth prumèr gradon qu'ei ombriu, eth dusau ei nere!

Com non hè enlà alavetz eth ròstre?

Eth martiri qu'ei ua sublimacion corrosiua. Ei un torment que santifique. Se pòt consentir en eth ara prumeria; sèir-se en tron de hèr rosent, sarrar-se era corona de hèr rosent, acceptar eth glòb de hèr rosent, agarrar eth scèptre de hèr rosent; mès, encara manque vestir-se eth mantèl d'ahlames; e non arrive eth moment qu'era carn miserabla se revòute, e qu'abdiue eth suplici?

Jean Valjean entrèc, a tot darrèr, ena cauma dera prostracion.

Pesèc, meditèc, considerèc es alternatiues dera misteriosa balança dera lum e dera ombra.

Impausar era sua preson ad aqueri dus beròis joeni, o consomar eth sòn irremediable esbauçament. En un costat eth sacrifici de Cosette; en aute eth sòn.

Quina siguec era sua resolucion?

Quina siguec era responsa definitiua que dèc ath sòn laguens ar incorruptible interrogatori dera fatalitat? Quina pòrta se decidic a daurir? Quina part dera sua vida resolvec condemnar? Entre aqueri abismes insondables que l'enrodauen, quina siguec era sua eleccion?

Era sua meditacion vertiginosa se tardèc tota era net.

S'estèc enquiara aubada ena madeisha actitud, doblegat sus aqueth lhet, aclapat jos er enòrme pes deth destin, anequelit dilhèu, ai!, damp es mans

contrètes e es braci estenudi en angle rècte, coma un crucific desclauat, e plaçat aquiu capenjós.

Atau s'estèc dotze ores, es dotze ores d'ua longa net d'iùern, sense lheuar eth cap ne badar boca, immobil coma un cadavre, tant qu'eth sòn pensament rodaue peth solèr o pujaue pes bromes, ja idra, ja agla.

En veder-lo quiet, s'aurie dit qu'ère mòrt; de ressabuda s'estrementic convulsiuaments, e era sua boca, pegada as vestits de Cosette, estampèc punets en eri, senhau de qué encara viuie.

Eth solet testimòni d'aqueth immens dolor qu'ère er Èsser que ve enes tenèbres.

Libre setau: Era darrèragota deth calitz der amarum.

I.- Eth setau cercle e eth ueitau cèu.

Es hèstes de londeman des nòces que son solitàries. Se respècte eth recuelhument des nòvis, e un shinhau tanben eth sòn dromilhon arreculat. Eth tarrabastòri des visites e des felicitacions non comence qu'enquia dempús. Eth 17 de hereuèr, depassauen es dotze quan Vasco, damb eth tovalhon e eth plumalh dejós deth braç, tengut a alestit era avantcramba, entenec un bronit leugèr ena pòrta. Non auien tocat era campaneta, anament discrèt en semblable dia.

Vasco dauric, e vedec ath senhor Fauchelevent. Se lo hec passar en salon, a on encara ère tot desordenat, e qu'aufrie er aspècte deth camp de batalha dera hèsta dera vesilha.

- Redena!, didec Vasco, que mos auem desvelhat tard.
- S'a lheuat eth vòste patron?, preguntèc Jean Valjean.
- Com li va eth braç ath senhor?, preguntèc Vasco ath sòn torn.
- Que va mielhor. S'a lheuat eth vòste patron?
- Quin? Er ancian o eth nau?
- Eth senhor de Pontmercy.
- Eth senhor baron?, didec Vasco, damb era sua mina de vanítós.

As vailts les shaute remercar enes titols, coma se recuelhessen quauquarren entada eri, es espòscs de lim, coma les cridarie un filosòf.

Mario, didem-ac de passa, republicant militant, sivans venguie de demostrar, qu'ère ara baron a maugrat sòn. S'auie verificat ena familha ua petita revolucion sus aguest titol; eth senhor Gillenormand e Mario s'auien escambiat es papèrs, e eth prumèr argumentaue en per, e eth dusau en contra. Ça que la, eth coronèl Pontmercy auie escrit qu'eth sòn hilh amiarie eth sòn titol, e Mario aubedic.

Ath delà, Cosette, que ne començaue a despuntar era hemna, s'alegraue d'entener-se cridar senhora barona.

- Eth senhor baron?, repetic Vasco. Vau a veir. Li diderè qu'eth senhor Fauchelevent lo demore.

- Non. Non li digatz que sò jo. Didetz-li que i a ua persona que vò parlar-li a despart, e non li digatz degun nòm.
- A!, exclamèc Vasco.
- Que li voi costar ua suspresa.
- A!, repetic eth vailet, en tot sajar d'explicar damb aguesta dusau interjeccion eth sentit dera prumèra.

E gessec.

Jean Valjean se demorèc solet.

Viem de díder qu'eth salon ère tot desordenat. Semblaue que, en tot parar era aurelha, s'uesse escotat encara eth vague rumor dera nòça.

En solèr se vedien flors de totes es classes, queigudes des flòcs qu'ornauen es plates e deth pientat. Es candèles, totafèt agotades, higien as cristaus des aranhes estalactites de cera. Cap móble ère ath sòn lòc. Enes cornèrs, tres o quatre cagires, pròches e formant rondèu, coma se volessen seguir ua convèrsa. Er encastre qu'ère alègre.

Es rèstes d'ua hèsta sauven encara ua cèrta gràcia.

Era alegria auie regnat aquiu. En aqueres cagires sense orde, ath miei d'aqueres flors ja passides, ara lum d'aqueri candelèrs ara amortadi, era imaginacion auie bastit magics palais. Eth solei succedie ara aranha e es sòns arrais penetrauen alègraments en salon.

Se passèren quauques menutes. Jean Valjean s'estaue quiet en lòc a on l'auie deishat Vasco. Qu'ère plan esblancossit, e auie es uelhs tant en. honsadi jos es orbites per çò der insòmi que lèu despareishien. Es arrupes dera levita nera hègen a veir qu'auie passat era net sense clucar un uelh. Se vedie enes codes aqueth pelhaçon blanc que s'apegue ara tela damb eth heregament dera ròba. Jean Valjean guardaue enes sòns pès era hièstra diboishada en pasiment pes arrais deth solei.

En enténer eth bronit dera pòrta lheuèc es uelhs.

Mario entrèc, damb eth cap quilhat, era boca alègra, eth ròstre negat de lum, eth front ample, era guardada trionfanta. Tanpòc eth auie dormit.

- Qu'ètz vos, pair!, exclamèc en veir a Jean Valjean. E aguest pèc de Vasco, damb era sua mina misteriosa! Mès que vietz massa d'ora. A penes son es dotze e mieja. Cosette encara dormís.

Era paraula *pair*, dita ath senhor Fauchelevent per Mario, significaue: felicitat suprèma. Qu'auie existit tostemp entre es dus tebesa e embarràs;

gèu que trincar o que hóner; e Mario se trapaue en aguest punt d'embriaguesa qu'es dificultats despareishen, qu'eth hèu se delís, en èster eth senhor Fauchelevent entada eth, coma entà Cosette, un pair.

Seguic damb aguesta suberabondor de paraules pròpia des divins paroxismes dera alegria:

- Be ne sò de content de veder-vos! Se sabéssetz guaire vos auem trapat mens ager! Bon dia, pair. Com va aguesta man? Mielhor, vertat?

E satisfèt dera responsa que se daue ada eth madeish, didec:

- Qu'auem parlat fòrça de vos. Cosette vos estime tant! Non vo'n desbrembez de qué auetz aciu eth vòste quarto. Que ja n'ai pro deth carrèr der Òme Armat. Qu'ei pro. Com vos decidires per aqueth carrèr tan vielh e tan lèg, damb ua barralha a on hè hered e non se pòt entrar? Vieratz a installar-vos aciu, e d'aué ja, o s'emmaliçiarà Cosette. Era se prepause amiar-vos a toti dera barba, que vos avisi. Ja auetz vist eth vòste quarto; qu'ei ath costat deth nòste, e da tàs jardins. S'a apraiat era sarralha, eth lhet ei prèst; non manque senon que vengatz. Cosette a botat près deth lhet un fautulh ancian, folrat de velot d'Utrecht, que li a dit: "aufris-li es braci". Totes es primauères un rossinhòl nide en grop de càcies que i a dauant des nòstes hièstres. Aquiu serà en dus mesi. Qu'auratz eth sòn nin ena dreta, e eth nòste ena quèrra. Pera net cantarà eth rossinhòl, peth dia parlarà Cosette. Eth vòste quarto guarde entar orient, Cosette botarà en eth es vòsti libres, eth viatge deth capitán Cook, eth de Vancouver, e es autes causes que vos apertien. I a ua petita maleta que m'an dit qu'estimatx fòrça; plan, donc, li sò destinat un lòc d'aunor. Qu'auetz conquistat ath mèn pairin, l'agradatz fòrça. Mos estaram toti amassa. Sabetz hèr ath *whist*? S'ai atau, eth mèn pairin traparà en vos tot aquerò que desire. Es dies que jo vaja ath tribunau amiaratz a Cosette de passèg, l'amiaratz deth braç, coma hègetz en d'auti tempsi en Luxembourg. Qu'èm decididi a èster fòrça erosi; e vos formaratz part dera nòsta felicitat. Entenetz, pair? Supausi qu'aué esdejoaratz damb nosati.

- Senhor, didec Jean Valjean, me cau comunicar-vos ua causa. Que sò un ancian presoèr.

Eth limit des sons agudents perceptibles pòt estar madeish dehòra der abastament der esperit que dera matèria. Aguestes paraules: *Que sò un ancian presoèr*, en gésser des pòts deth senhor Fauchelevent e en entrar ena audida de Mario, qu'anauen mès enlà de çò possible. Mario, donc, non

entenec. Li semblèc que venguen de dider-li quauquarren, mès que non s'en sabec de qué. Se demorèc bocabadat.

Alavetz avertic qu'aqueth òme estaue espaventós. En sòn erós capvirament non auie notat encara eth palitge terrible d'aquera cara.

Jean Valjean destaquèc eth mocador nere que sostengue eth sòn braç, desnishèc eth dit pòdo, e didec en tot mostrar-lo-se a Mario:

- Non è arren ena man.

Mario guardèc eth dit.

- Jamès è auut arren, higec JeanValjean.

Plan que òc, non se vedie aquiu eth senhau de cap herida.

Jean Valjean seguic:

- Qu'ère convenient que non assistissa ath vòste maridatge, e m'è hèt enlà d'eth, tot çò qu'è pogut. È simulat aguesta herida entà evitar faussetats, entà non invalidar es contractes matrimoniaus, entà non auer de signar.

- Qué vò díder aquerò?, preguntèc Mario entre dents.
- Aquerò vò díder, responec Jean Valjean, qu'è estat ena preson.
- Me vatz a hèr tornar hòl!, exclamèc Mario espaurit.
- Senhor de Pontmercy, didec Jean Valjean, è estat dètz-e-nau ans ena preson per panatori. Dempús me condemnèren a cadena perpetua, tanben per panatori, coma reïncident, e en aguesti moments vau hujutiu.

Mario hège vani esfòrci entà arrecular dauant dera realitat, entà resistir ara evidéncia; que li calie cedir ada era. Comencèc a compréner, e coma se passe tostamps en aguesti casi, depassèc eth limit de çò vertadèr, e entrevedec en avier un orrible destin.

- Didetz-ac tot, tot!, exclamèc. Qu'ètz eth pair de Cosette!

E hec dus passi entà darrèr damp un movement d'rror indicible.

Jean Valjean lheuèc eth cap damp ua actitud tan mejestuosa, que semblèc tocar eth tet.

- Qu'ei de besonh que me creigatz, senhor; encara qu'eth nòste jurament non s'admete en judici...

Aciu s'arturèc, e Dempús, damp ua sòrta d'autoritat sobeirana e sepulcrau, higec, en tot articular tot doç, e apuar-se en cada sillaba:

- Me creiratz. Pair de Cosette jo! En nòm de Diu vos juri que non. Senhor baron de Pontmercy, que sò un campanhard de Faverolles. Me guanhaua era vida podant arbes. Non me cridi Fauchelevent, senon Jean Valjean. Cap parentat m'amasse damb Cosette. Padegatz-vos.

- E qui me demòstre...? gasulhèc Mario.
- Jo. Jo, donques qu'ac digui.

Mario guardèc ad aqueth òme; estaue lugubre e tranquil. Era mentida non podie gésser de semblabla cauma. Çò glaciau qu'ei sincèr. Era vertat se sentie en aquera heredor sepulcrau.

- Vos creigui, didec Mario.

Jean Valjean inclinèc eth cap coma en testimòni d'aguesta frasa, e seguic:

- Que sò pair de Cosette? Un estranh. Hè dètz ans ignoraua qu'existie. Que l'estimi fòrça, ei vertat. Quan un, ja vielh, a vist créisher aguesti angels, ei normau que les estime. Es viatjaires se cren pairins de toti es mainatges. Supausi que non me consideraratz desprovedit completaments de còr. Ère orfanèla. Non auie pair ne mair. Auie besonh de jo, e plan per aquerò l'è consagrat tot eth mèn amor. Es mainatges son tan fèbles, que quinsevolh, enquia e tot estant un òme dera mia classa, les pòt servir de protector. Qu'è complit aguest dèuer damb Cosette. Non me pensi qu'aquerò merite eth nòm de bona accion; mès s'ac merite, jo l'è executada. Guardatz aguesta circonstància atenuanta. Aué Cosette dèishe era mia casa, e damb aquerò es nòsti camins se separen, e en avier non posqui hèr arren per era. Cosette qu'ei ja era senhora de Pontmercy. Era sua providència a cambiat, en tot guanhar, plan que òc, damb eth cambiament. Per çò des sies cents mil francs, encara que non me parletz d'eri, m'auanci ath vòste pensament. Qu'ei un depaus. Com se cridaue enes mies mans aguest depaus? Qu'ei parièr. Entorni eth depaus, e non se m'a d'exigir arren mès. Complèti era restitucion en tot díder eth mèn vertadèr nòm. Atau me conven. Ja vo'n sabetz se qui sò.

E Jean Valjean tachèc era vista en Mario.

Çò que Mario experimentaua ère tumultuós e incoerent. Cèrti bualhs deth destin formen aguestes ondades ena nòsta amna.

Toti auem auut moments atau; moments de confusion qu'es idies se dispèrsen, e que didem çò de prumèr que se mos acodís, e que non ei tostemp çò de mès oportun. I a revelacions sobtes que non se pòden tier, e

qu'embriaguen coma un vin funèst. Mario ère estonat damb era naua situacion que surgentaua ath sòn dauant, e se metec a parlar ad aqueth òme coma se se tractèsse d'ua persona possada per òdi per auer-li hèt tau confession.

- Mès, plan, exclamèc, per qué me hètz aguesta confession? Qui vos obligaue a desnishar era arcana dera vòsta vida? Que vos ac podíetz sauvar. Arrés vos a denonciat. Non vos perseguissem. Non se sap a on paratz. Solide qu'auetz quauqua rason que vos botge a meter-vos atau de manifèst. Acabatz. Que i a mès aciu de çò que semble. Per qué m'auetz hèt aguesta revelacion? Quin motiu vos a possat a hè'c?

- Quin motiu?, responec Jean Valjean damb ua votz tan baisha e tan sorda, que s'aurie dit que parlaue damb eth madeish, mèsalèu que damb Mario. Quin motiu a obligat ath presoèr a díder: sò un presoèr? Plan, donc, eth motiu ei estranh, plan que òc. Que m'a possat ad aquerò era onorabilitat. Eth mèn màger malastre, sabetz-vo'n, qu'ei un hiu qu'ei clauat en mèn còr, e damb un ligam plan fòrt. Aguesti hius jamès son mès solids que quan un ei vielh. Tota era vida se trinque ar entorn; eri resistissen. S'auessa pogut arrincar aguest hiu, trincar-lo, desligar eth nud o talhar-lo, anar-me'n luenh, plan luenh, que seria sauvat; sonque damb partir d'aciu qu'ère pro. Que i a diligéncies en carrèr de Bouloï. Ètz erosí e me'n vau. È sajat de trincar aguest hiu, tirassant d'eth, e a resistit, e non s'a trincat; m'arrincaue eth còr ath madeish temps. Alavetz didí: "Non ei possible que demora en un aute lòc. Me cau estar aciu." Mès qu'auetz rason, sò un pèc; per qué non demorar-me, desbrembant-ac tot? M'aufritz un quarto ena vòsta casa; era senhora de Pontmercy m'estime fòrça; l'a dit ad aguest fautulh: "Aufris-li es braci!" Eth vòste pairin desire era mia companhia, mos estaram toti jos eth madeish tet, minjaram amassa, darè eth braç a Cosette... ara senhora de Pontmercy, perdon, qu'ei eth costum... Era madeisha casa, era madeisha taula, eth madeish larèr, era madeisha humeneja en iuèrn, eth madeish passèg en ostiu, be n'ai de deliciosa aguesta perspectiua!, be n'ai d'erosa aguesta existència! Viueram en familia. En familia!

En prononciar aguesta paraula, JeanValjean cuelhec un aspècte herotge. Crotzèc es braci, tachèc era vista en solèr coma se lo volesse traucar, daurir as sòns pes un abisme, e exclamèc damb votz tonanta:

- En familia! Non. Non è familia. Non sò dera vòsta. Non sò dera familia des òmes. Que sò sobrèr enes cases a on se viu en comun. Que i a familhes, mès non entà jo. Sò eth malerós, eth bastard. A penes me'n sai de s'è auut pairs. Eth dia qu'è maridat ad aguesta mainada tot s'a acabat; l'è vist erosa, l'è vist amassada ar òme qu'estime, e près d'ambdús ad aguest ancian brave; reünió des angels jos er alègre tet d'aguesta casa, e m'è dit entà jo madeish: "Tu non i as d'entrar" Que m'ère aisit de mentir, plan que òc, e seguir enganhant-vos jos eth nòm de senhor Fauchelevent. Tant qu'a estat entath ben d'era, è carat; mès aué se tracte solet deth mèn ben, non auia de contunhar en silenci. Qu'ei pro de non badar boca, e es causes aurien anat coma enquia aciu. Me preguntatz se qui m'a obligat a parlar. Vos responi qu'era consciéncia. Ja sabetz guaire aisit ère entà jo carar-me. È passat era net en tot esforçar-me en convencer-me tà hè'c. Impossible! Ei tant extraordinària era mia conducta, que non m'admire er estonament que vos còste. Òc, qu'è passat era net cercant rasons; se me n'a acodit quauques d'excellentes; mès non è artenhut trincar eth hiu qu'estaque eth mèn còr ne impausar silenci ad aguest que parle en votz baisha quan sò solet. Qu'ei per aquerò qu'è vengut a desnishar-vos-ac tot, o lèu tot; pr'amor que tot aquerò que tanh solet ath mèn individú, m'ac sauvi. Vo'n sabetz de çò essenciu. Vos è revelat eth mèn secret. Eth mistèri que m'enrodaue qu'a deishat d'èster-ne entà vos. Pro que m'a costat decidir-me, è lutat tota era net. A! Vos pensatz que non è hèt era reflexion de qué non se tractaue d'un ahèr coma eth de Champmathieu, de qué, amagant eth mèn nòm, ad arrés damnatjaua, de qué eth nòm de Fauchelevent m'autorizèc a amiari-lo eth vertadèr Fauchelevent, en recompensa d'un servici, de qué podia plan ben seguir tient-lo, e èster erós en quarto que m'aufrítz, sense shordar ad arrés, damb era soleta idia de qué, tant que vos auíetz a Cosette, jo demoraua jos eth madeish tet qu'era. Cadun aurie auut era sua felicitat proporcionada. En tot seguir estant eth senhor Fauchelevent, tot s'apraiaue. Tot, exceptat era mia amna. Ath mèn entorn, alegria; ath hons dera mia amna, tenèbres. Non ei pro d'èster erós, cau èster content. Com auia de seguir estant eth senhor Fauchelevent, e amagar eth mèn vertadèr ròstre, e embarrar un enigma dauant dera vòsta innocéncia, e arrosseggar damb jo era ombra ath miei dera vòsta irradiacion, e en vòste larèr, sense balhar-vos, ne tansevolh, avis, e seir-me ara vòsta taula damb eth pensament de qué, s'arribèssetz a saber se qui èra, me botaríetz en carrèr, e permetter que me servissen vailets qu'en coneisher-me cridarien: "Quin orror!" A!, com auia de consentir heregar-

vos damb eth mèn code, e panar-vos es vòstes sarrades de mans! Ena vòsta casa eth respècte s'aurie dividit entre peus blanqui, que son venerables, e peus blanqui qu'an estampada ua plapa! Enes vòstes ores mès intimes, en aguesti moments d'efusion des còrs, estant amassa es quate, eth vòste parin, vosati dus e jo, i aurie aquiu un desconeishut! E compartint era vòsta existéncia, eth mèn solet suenh aurie d'ester eth que non se lheuèsse era tapa deth mèn terrible potz! Jo, un mòrt, m'impausaria a vosati, qu'ètz plei de vida! Que serie madeish que condemnar-vos damb jo. Vos, Cosette e jo auríem estat tres caps damb era casqueta verda! Non vos estrementitz? Atau non sò senon eth mès malerós des òmes; e en aute cas auria estat eth mès monstruós. Cométer cada dia eth madeish crim! Mentir cada dia! Embromar de contunh era vòsta felicitat! Comunicar-vos de contunh eth mèn escarni! A vosati, es mèns estimats, es mèns innocents hilhs...! Donques que carar ei aisit? Donques que sauvar silenci ei ua causa simpla? Non, non ei ua causa simpla. Que i a un silenci que mentís. E auia de mentir, èster mentidèr, indigne, vil, traïdor, en salon, ena taula, en larèr, pertot, de nets, de dia, guardant cara a cara a Cosette e responent ara arridalha der àngel damb era arridalha deth condemnat! Entà qué? Entà èster erós! Entà èster erós, jo! Dilhèu è aguest dret? Non apertengui ara corporacion des viuents, senhor.

Jean Valjean s'arturèc. Mario seguie escotant. Non se pòt interrómpre tau encadenament d'idies e d'angústies. Jean Valjean baishèc era votz de nauèth; mès non ère ja era votz sorda, qu'ère era sinistra.

- Me preguntatz se per qué parli, quan ne me denóncien ne me perseguissen. A!, que sò denonciat, plan! Sò perseguit, plan. Per qui? Per jo. Jo madeish m'è barrat eth pas. Jo me comuniui er impuls, jo me meti es orsets, jo m'executi. Non i a mielhor carcerèr qu'un madeish.

E cuelhent era sua levita entre es mans contunhèc:

- Guardatz, non vos sembla qu'aguestes mans son capables de retier fòrtaments eth cochèr d'aguesta levita, sense que i age manèra de qué la dèishen? Plan donc! Era garra dera consciéncia ei encara mès dura. Entà èster erós, senhor, s'a besonh de non compréner eth déuer; pr'amor que, un còp comprenut, ei implacable. Se diderie que castigue ath que lo compren, quan lo recompense en tot meter-lo en un lunfèrn, a on sent ath sòn costat a Diu. Es entralhes s'estarnen; mès era patz interiora ven de seguit.

E damb indicible accent, higec:

- Senhor de Pontmercy, aquerò non a cap sen; sò un òme aunèst. En tot degradar-me dauant des vòsti uelhs, m'ennautisqui enes mèns; mès aquerò non siguec arren en comparèr. Òc, un òme aunèst. Non ne seria se peth mèn tòrt auéssetz seguit estimant-me; ara que me menspredatz, ne sò. Qu'è era fatalitat de qué, en non poder jamès possedir qu'ua consideracion panada, aguesta consideracion m'umilie e aclape interioraments, en tot auer besonh, entath mèn pròpi respècte, eth mensprètz des auti. Alavetz lheui eth front. Que sò un presoèr qu'aubedís ara sua consciéncia; cas estranh, ja ac sabi. Mès, quin remèdi? È contreigut compromisi damb jo madeish e les complisqui. I a encontres que mos estaquen e edarts que mos possen peth camin deth déuer. Senhor de Pontmercy, que me n'a arribat d'aguestes causes ena vida.

Jean Valjean hec ua auta pausa, avalant saliuèra damb esfòrç, coma s'es sues paraules auessen un sabor amargant, e Dempús seguic:

- Quan un s'orrorise deth madeish enquia aguest extrèm, non a eth dret entà hèr-ne as auti participants, sense saber-se'n, deth sòn orror, entà lançar-les en sòn precipici, entà caperar-les damb era sua casaca ròia, entà embarrassar solapadaments damb era sua miséria era felicitat deth pròche. Qu'ei odiós apressar-se as que son sans, e tocar-les ena ombra damb nafra invisibla. En vaganaut Fauchelevant me prestèc eth sòn nòm; que non è eth dret d'amiar-lo, e encara qu'eth age pogut balhar-lo-me, jo non ac è pogut adméter. Un nòm qu'ei ua personalitat. Ja vedetz, senhor, qu'è pensat e liejut quauquarren, en èster, coma sò, un simple campanhard; e vedetz tanben que me sai explicar e que me n'encuedi des causes. M'è autrejat ua education ara mia manèra. Òc, sostrèir un nòm, e caperar-se damb eth, qu'ei mau hèt. Tan gran delicte ei panar letres der alfabet, coma panar ua pòcha o un relòtge. Èster ua signatura faussa en carn e uas, ua clau faussa viua; entrar ena casa des personnes aunèstes faussejant era sarralha; non guardar jamès senon de trauèrs, trapar-me infame ath hons deth mèn còr! Non, non, non, non! Que vau mès patir, brotoar sang, plorar, arrincar-se era pèth dera carn damb es unges, passar es nets enes convulsions dera agonia, rosigar-se eth vrente e era amna. Plan per aquerò vos è condat çò que vietz d'enténer. De bon voler, coma didetz.

Alendèc peniblaments, e prononcièc Dempús aguesta darrèra frasa:

- En d'auti tempsi, entà víuer, panè un pan; aué entà víuer non voi panar un nòm.

- Entà víuer!, didec Mario. Dilhèu auetz besonh d'aguest nòm entà víuer?

- A!, jo me compreni, responec Jean Valjean, quilhant e baishant eth cap tot doç fòrça còps seguidi.

Se hec un silenci. Es dus carauen, en.honsadi cadun en un abisme de pensaments. S'auie seigut Mario ath cant d'ua taula, apuaue er angle dera boca en un des sòns dits doblegat. Jean Valjean anaue e venguie. S'arturèc duant d'un miralh, e se quedèc quiet. Dempús, coma se responesse a un rasonament interior, didec, guardant aqueth miralh, a on se vedie:

- Mentre qu'ara me senti aleugerit!

Se metec de nauèth a caminar, en tot dirigir-se entar aute extrèm deth salon. En moment de virar-se, notèc que Mario lo guardaue caminar, e li didec damp un accent indescriptible:

- Qu'arrossègui un shinhau era cama. Ja compreneratz per qué.

Se virec deth tot, e seguic:

- E ara, imaginatz-vos que non è dit arren, que sò eth senhor Fauchelevent, que demori ena vòsta casa, que sò dera familia, qu'è eth mèn quarto, que vos accompanhi en esdejoar en blòda, qu'ena tarde anam es tres entath teatre, qu'acompanhi ara senhora Pontmercy entàs Tulheries e entara plaça Reiau; en resumit, que me credetz parièr a vos; e eth dia mens pensat, quan sigam amassa, tant que parlam, tant qu'arrim, entenetz prononciar eth nòm de Jean Valjean, e vedetz gésser dera ombra era man espaventosa dera policia que m'arrinque bruscaments deth vòste costat.

Carèc de nauèth; Mario s'auie lheuat damp ua estrementida. JeanValjean seguic:

- Qué didetz?

Mario non artenhec daurir es pòts.

- Vedetz quina rason è auut en parlar. Sigatz erosi, viuetz en cèu, sigatz er àngel der aute àngel, e contentatz-vos damp aquerò, sense encuedar-vos deth miei qu'un praube condemanat a alistar entà estarnar-se eth pièch e complir damp eth sòn déuer. Qu'auetz ath vòste dauant, senhor, a un òme miserable.

Mario trauessèc tot doç eth salon, e quan arribèc ath costat de Jean Valjean l'aufric era man; mès coma qu'era d'aguest non s'estiraue a

cuelher-la, li calec hè'c eth madeish, e li semblèc que sarraue ena sua ua man de marme.

- Eth mèn pairin qu'a amics, didec Mario; jo harè que vos artenhe eth perdon.

- Qu'ei inutil, responce Jean Valjean. Se pensen que sò mòrt, e pro. Es mòrts non son sometudi a vigilància dera policia. Se les dèishe poirir tranquillaments. Era mòrt equival ath perdon.

E retirant era sua man dera de Mario, higec damb ua espècia de dignitat inexorabla:

- Ath delà que, non è d'acodir a un aute amic qu'ath compliment deth mèn déuer. Non è besonh que d'un perdon, eth dera mia consciéncia.

En aqueth moment era pòrta se dauric de man en man en extrèm opausat deth salon, e se deishèc veir eth cap de Cosette. Sonque s'aubiraue eth sòn candid ròstre; qu'ère admirablaments esperluada, e auie es paupetes holades encara peth dromilhon. Hec eth movement d'un audèth que trè eth cap dehòra deth nin, guardèc prumèr ath sòn espós, dempús a Jean Valjean, e les cridèc arrint:

- Apostaria que parlàuetz de politica. Quin malastre! En sòrta d'estar-vos damb jo!

Qu'ère un arridolet ath hons d'ua ròsa. Jean Valjean s'estrementic.

- Cosette, quequegèc Mario... e s'arturèc; que semblauen dus criminaus.

Cosette radianta de felicitat e de beresa, seguie guardant-les. Qu'auie enes sòns uelhs coma emanacions de paradís.

- Vos è cuelhut *in fraganti*, didec Cosette. Vengui d'enténer a trauèrs dera pòrta es paraules deth mèn pair Fauchelevent: Era consciéncia... eth compliment deth déuer... Que non i a cap de dopte. Parlàuetz de politica, e non voi aquerò. Parlar de politica londeman dera nòça! Non me semble just.

- T'enganhes, Cosette, responce Mario. Parlàuem de negòcis. Cercàuem era melhor manèra de plaçar es tòns sies cents mil francs, e...

- Donques se non ei mès qu'quierò, interrompec Cosette, aciu que m'auetz. M'admetetz?

E trauessant decididaments eth lumedan entrèc en salon. Amiaue botat un gran penchenador blanc de mil plecs, damb mangs amples, que, partint

deth còth, li queiguie enquias pès. Enes cèus dauradi des ancians quadres gotics que i a angels vestidi atau.

Se contemplèc de cap a pès en un miralh de còs sencèr, e exclamèc damb ua explosion d'extasi inefable:

- I auie un viatge un rei e ua reina. Ò!, be ne sò de contenta!

E dit aquerò, saludèc a Mario e a Jean Valjean.

- Ja vedetz, seguic, me vau a installar près de vosati en un fautulh; laguens de mieja ora esdejoaram, parlaratz tot çò que volgatz; que ja sai qu'es òmes les cau tractar fòrça causes; serè prudenta.

Mario la cuelhec deth braç e li didec damb doçor:

- Que parlam de negòcis.

- A prepaus, didec Cosette, è dubèrt era mia hièstra, e acabe d'arribar en jardin ua volada de parrats. Vos pensàuetz qu'anaua a díder de masques? Non, qu'ei dimèrcles de cendre. Erosaments non i a dimèrcles de cendre entàs audèths.

- Te torni a díder que parlàuem de negòcis; tè, estimada Cosette, dèisha-mos un instant. Que son numèros e t'enguejaràs.

- Be n'ei de polida era corbata que t'as botat aué, Mario! Qu'estàs plan beròi, monsur. Non, non m'engüejarè.

- Te digui que òc.

- Que non. Parlatz vosati, e entà jo qu'ei pro. Vos escotarè encara que non vos comprena. Quan ua enten es votzes des personnes qu'estime, non li cau compréner es sues paraules. Èster amassa, qu'ei tot çò que voi, e me quedare damb vosati, per qué non?

- Amor mèn, impossible.

- Impossible?

- Òc.

- Fòrça ben, repliquèc era joena. Vos auria dit tantes causes! Per exemple, qu'eth pairin encara dormís, qu'era tia se n'a anat entà missa, qu'era humeneja deth quarto deth mèn pair Fauchelevent hè hum, que Nicolassa a cridat ar escura humenejes, qu'era tia Santos e Nicolassa an començat ja a manholar, que Nicolassa s'en burle deth quequejadís dera tia Santos. Donques qu'ei impossible? Tanben jo, ath mèn torn cridarè: "Ei

impossible". Qui perderà en jòc? Va, Mario, amor mèn, dèisha que me demora damb vosati.

- Te juri qu'auem besonh d'estar-mos solets.
- Dilhèu sò jo quauquarrés?

Jean Valjean non badaue boca. Cosette se virèc entada eth.

- Çò de prumèr que voi, pair, ei que me balhetz ua abraçada. Com caratz atau, en sòrta de defener-me a jo? Vai un pair tan singular! Ja vedetz que sò fòrça malerosa en mèn nau estat. Eth mèn marit me batane. Va, ua abraçada e un punet, lèu.

Jean Valjean s'apressèc.

Cosette se virèc entà Mario:

- A vos, aguesta potèla.

De seguit aufric eth sòn front a Jean Valjean.

Jean Valjean hec un pas entada era.

Cosette hec repè, en tot exclamar:

- Be n'ètz de palle, pair! Vos hè mau eth braç?
- Que ja està ben.
- Auetz dormit mau?
- Non.
- Ètz trist?
- Non.
- Vai! Un punet. Se vos sentetz ben, se dormitz mielhor, s'ètz content, non vos pelejarè.

E l'aufric de nauèth eth front.

Jean Valjean punèc aqueth front, a on ludie un celestiau reflèx.

- Arritz ara.

Jean Valjean aubedic. Semblaue er arridolet d'un espèctre.

- Que ja ei ora de qué me defenetz contra eth mèn marit.
- Cosette... comencèc a quequejar Mario.
- Pair, emmaliciatz-vos. Didetz-li que me cau quedar; qu'ath mèn dauant pro que se pòt parlar. Donques qu'ei que me credetz pèga? Ath delà me shaute er ahèr! Negòcis, plaçar es sòs en un banc, grana causa! Es òmes

simulen mistèris pr'amor de dar-se importància. Òc, senhor, me voi quedar. Mario, guarda-me, non me trapes aué polida?

E damb un movement d'espatles adorable, e un cèrt aire esquist de resvenja, tachèc es uelhs en Mario. I avec coma un relampit entre aqueridus èssers. Importaua pòc que non siguessen solets.

- T'estimi!, didec Mario.
- T'adori! exclamèc Cosette.

E sense poder resistir-se, s'abracèren estretaments.

- Ara, repliquèc Cosette ath còp qu'apraiaue un plec deth penchenador damb mina de capitada, me demori.

- Aquerò non, repliquèc Mario damb ton suplicant. Que mos cau acabar cèrt ahèr.

- Donques non?

Mario cuelhec ua inflexion de votz grèu.

- Cosette, t'asseguri qu'ei impossible.

- A!, me parlatz damb aguest accent, cavalièr. Està ben! Me'n vau. Pair, non m'auetz apuat. Senhor marit, senhor papa, qu'ètz uns tirans. L'ac vau a condar ath pairin. Se pensatz que vau a tornar e dider-vos pegaries, vos enganhatz. Aciu a on me vedetz, qu'è eth mèn orgulh. Vos demori. Ja vos convenceratz que sense jo vos vatz a engüejar. Me'n vau, e ac hèsquí perfèctaments.

Gessec. Ath cap de dues segondes era pòrta se dauric de nauèth, era sua polida tèsta pistèc entre es dues huelhes, e les cridèc.

- Que sò furiosa.

Era pòrta se tornèc a barrar, e tot quedèc de nauèth en tenèbres.

Que siguec a manèra d'un arrai de solei hòraviat enes caminòus dera net.

Mario s'assegurèc de qué era pòrta ère ben barrada.

- Prauba Cosette!, gasulhèc. Quan se'n sàpie...

Dauant d'aguestes paraules, Jean Valjean s'estrementic e tachèc es uelhs en Mario.

- Cosette! A! Òc, ei vertat, l'ac vatz a díder tot; qu'ei just. Non auia pensat en aquerò. Que s'a forces entà ua causa e non se n'a entà ua auta. Vos ac demani, senhor, vos ac demani per çò de mès sagrat, balhatz-me era vòsta paraula de non dider-li arren. Non ei pro que vo'n sapiatz vos? Arrés

m'a obligat a denonciar-me, ac è hèt de bon voler; me denonciaria ar univèrs, que m'ei parièr. Mès era ignore aguestes causes, e s'espauririe. Un forçat! S'aurie d'explicar-l'ac; s'aurie de dider-li: ei un òme qu'a estat ena preson. Era vedec passar un dia era cadia. Ò, mon Diu!

Se deishèc quèir en un fautulh e amaguèc eth ròstre entre es mans. Non se l'entenie; mès per çò deth movement des espates se vedie que ploraue. Lèrmes silencioses; lèrmes terribles.

Enes somics que i a quauquarren de sufocacion. Damb un movement convulsiu s'emparèc en fautulh coma entà alendar, e Mario podec veir eth sòn ròstre banhat en lèrmes, e l'entenec a díder tan baish qu'era sua votz semblaue gésser d'un abisme sense hons:

- Ò! Me voleria morir!
- Padegatz-vos, didec Mario; sauvarè eth vòste secret entà jo solet.

E mens atrendit dilhèu de çò que li calie, encara qu'obligat hège ua ora a familiarizar-se damb aquera terribla revelacion; en veir pòc a pòc convertir-se eth senhor Fauchelevent en un presoèr, captivat de man en man per aquera realitat lugubra, e amiat, pera penent naturau dera situacion, a mesurar er intervau que desseparaue a ambdús, higec:

- M'ei impossible non dider-vos arren deth depaus que tan fidèlaments e aunèstaments m'auetz autrejat. Qu'ei un acte de probitat. Meritatz que se vos recompense. Fixatz vos madeish era quantitat, e non vo'n hescatz s'ei plan nauta.

- Gràcies, senhor, didec Jean Valjean damb doçor.

S'estèc un moment cogitos, en tot passar maquinauments eth paupís deth dit guinhaire pera unglia deth pòdo; dempús lheuèc era votz:

- Tot s'a acabat, o pòc mens. Ua soleta causa me rèste...
- Quina?

Jean Valjean experimentèc coma ua suprèma trantalhada, e sense votz, lèu sense alend, mormolhèc:

- Ara qu'ac sabetz tot, credetz, senhor, donques qu'ètz eth patron, que non è de tornar a veir a Cosette?
- Que serie çò de mielhor, responec heredaments Mario.
- Non tornarè a veder-la, didec Jean Valjean.

E se dirigic entara pòrta. Metec era man ena sarralha, eth flastièth cedic, en tot daurir-se era pòrta pro entà que passèsse Jean Valjean, s'estèc un moment quiet, dempús barrèc de nauèth e s'acarèc damb Mario.

Non ère ja palle senon livid. Es sòns uelhs non auien ja lèrmes, senon ua sòrta de lum tragica. Era sua votz auie cuelhut cèrta estranha serenor.

- S'ac permetetz, senhor, vierè a veder-la. Vos asseguri qu'ac desiri fòrça. Sense aquerò, sense eth besonh de veir a Cosette, non vos auria hèt aguesta confession. Me n'auria anat simplaments... Mès en voler estar-me en pòble a on viu Cosette e seguir vedent-la, m'a semblat que me calie desnishar-vos-ac tot. Me comprenetz, vertat? Qu'ei reasonable aquerò que digui. Nau ans hè que non mos separam; era nòsta prumèra cramba siguec aqueth casalon deth baloard, dempús eth convent, apròp deth Luxembourg. Aquiu la vedérez per prumèr còp. Rebrembaratz eth sòn chapèu de pelussa blu. Dempús mos desplacèrem en barri des Invalids, a on i auie ua rèisha e un jardin en carrèr Plumet. Dera mia cramba estant, l'entenia tocar eth piano. Tau a estat era mia vida. Er un sense er aute, jamès. Nau ans e quauqui mesi s'a tardat aquerò. Qu'èra entada era un pair, e se credie era mia hilha. Sabi pas se me compreneratz, senhor Pontmercy; mès vos asseguri que me serie de mau hèr anar-me'n ara e non tornar a veder-la, non parlar-li mès, quedar-me sense arren en mon. Se non vos semblèsse mau, viera de quan en quan a veir a Cosette. Non ac haria soent, ne m'estaria aciu guaire temps. Balharíetz era orde de qué me recebesse ena saleta deth prumèr estatge, e enquia e tot entraria pera pòrta deth darrèr, era des vaillets, se non siguesse reparable. Que valerie mès, me pensi, qu'entrèsse per a on entren toti. Çò d'essenciau ei, senhor, que voleria veir quauque còp a Cosette, tan pòqui còps coma volguéssetz. Metetz-vos en mèn lòc; non è senon ada era ena tèrra. Ath delà de qué, se non tornèssa, s'estranharie. Çò que poirè hèr ei vier pera tarde quan comence ja a escurir.

- Vieratz totes es tardes, didec Mario, e Cosette vos demorarà.
- Be n'ètz de brave!, responce Jean Valjean.

Mario lo saludèc; era felicitat acompanhèc enquiarà pòrta ara desesperacion, e aqueri dus òmes se desseparèren.

II.- Dempús dera revelacion eth dopte.

Mario ère capvirat.

Era espècia d'antipatia que tostemp auie sentut entath supausat pair de Cosette qu'ère ja explicada. Trapaue en aqueth personatge un sabi pas qué d'enigmatic, que l'avertie eth sòn instinct, e er enigma qu'ère era pejor des vergonhes, era preson. Eth senhor Fauchelevent qu'ère eth presoèr Jean Valjean.

Trapar còp sec semblable secret ath miei dera sua felicitat, equivalie a desnishar un escorpiu en un nin de tortores.

En avier, era felicitat de Mario e de Cosette non poirie prescindir d'aqueith testimòni? Ère aguest un hèt consomat? Formaue part deth sòn maridatge era acceptacion de Jean Valjean? Non i auie ja remèdi? S'auie maridat tanben Mario damb eth hujutiu dera preson?

Per mès que s'ajuste ua corona de lum e d'alegria, per mès que se taste era ora mès erosa dera existéncia, es bassacades d'aguesta sòrta harien estrementir ath madeish arcàngel en sòn extasi, ath madeish semidiu ena sua glòria.

Coma se passe tostemp damb es cambis de situacion d'aguesta sòrta que viem racondar, Mario se preguntaue se non aurie quauquarren de responsabilitat. Era sua prevision, era sua prudència aurien patit un volontari eclipsi? Dilhèu. S'aurie entestat, sense era precaucion de besonh, sense aclarir pro ben es circonstàncies dera persona, ena aventura amorosa, qu'eth sòn tèrme ère eth maridatge damb Cosette? Coneishie (e per aguesta sòrta d'estudis successius der òme sus eth madeish, ei coma era vida mos aprovedís de quauque ensenhamant), coneishie, didem, eth costat quimeric e visionari dera sua natura; espècia de broma interiora pròpia de fòrça organizacions, qu'enes excèssi dera passion e deth dolor se dilate per çò d'alterar-se era temperatura dera amna, e nègue ar òme enquiathe punt de convertir-lo en ua consciéncia banhada peth bromadís.

Mès d'un còp auem indicat aguest element caracteristic dera individualitat de Mario. Rebrembaue qu'ena embriaguesa deth sòn amor, pendent es sies o sèt setmanes d'extasi qu'auie passat en carrèr Plumet, ne tansevolh li parlèc a Cosette deth casalon Gorbeau, a on era victima sauvèc tant estranh

silenci, ath miei dera luta, en tot húger en èster agarradi es criminaus. Com pòt èster que non auesse dit ua soleta paraula d'aquerò a Cosette, e mès en èster un eveniment tan recent e terrible? Com pòt èster que non auesse mentat ne tansevolh as Thenardier, sustot eth dia que trapèc a Eponina?

Que li costauet trabalh explicar-se ara eth silenci d'alavetz.

Se l'explicaue, totun, rebrembant eth sòn trebolament, era sua embriaguesa ath cant de Cosette, er amor absorbint-ac tot, aqueuth embelinament mutuau en çò d'ideau, e dilhèu tanben coma era quantitat imperceptibla de rason barrejada damb aqueth estat violent, encara qu'agradiu, dera amna, un vague e sord instinct d'amagar e d'abolir ena sua memòria era orribla aventura qu'eth sòn contacte cranhie, qu'en era li repugnaue representar cap papèr, e que d'eth non podie èster ne cronista ne testimòni, sense èster ath còp acusador.

De un aute costat, aqueries pòques setmanes auien passat coma un relampit, sense deishar espaci, mès qu'entà estimar-se.

Plan, donc, passat e analisat tot, resultauet que, enquia e tot en cas d'auer referit eth param deth casalon Gorbeau a Cosette, de mentar-li as Thenardier, e enquia d'auer desnishat que Jean Valjean ère un forçat, aurie estat pro entada eth tà que cambièsse? Entà que cambièsse Cosette? Aurie eth arreculat? L'aurie adorat mens? Aurie deishat de cornèr eth maridatge? Non.

Arren auie, donc, que sénter e repotegar-se.

Que i a un Diu entad aguesti embriacs que se criden es enamoradi. Mario aurie seguit, cèc, eth camin qu'auie alistar damb era vista clara. Er amor l'auie bendat es uelhs entà amiar-lo: entà on?, entath paradís.

Mès aqueth paradís li calie anar enrodat, d'alavetz, damb un resplendor infernau.

Era antipatia de Mario entath senhor Fauchelevent, transformat en Jean Valjean, se barrejaue ara damb idies orribles, qu'entre eres, ei just qu'ac digam, i auie quauquarren de pietat, e enquia de suspresa.

Eth lairon, e eth lairon reïncident, auie restituit un depaus, e quin depaus? Sies cents mil francs, que solet eth n'auie notícia, e que podec plan ben sauvar-se. Auie hèt tot çò de contrari, ère delator d'eth madeish. Qui l'obligauet a denonciar-se? Se se sabie eth sòn vertadèr nòm ei pr'amor qu'eth ac auie dit. Damb aquera confession Jean Valjean acceptauet, non

solet era umiliacion, senon tanben eth perilh. Entath condemnat, era masca non ei era masca; qu'ei un abric. Un nòm faus ei era seguretat, e eth auie renonciat ath que l'amagaue. Que podie, en èster un forçat, amagar-se entà tostemp en sen d'ua familha aunèsta, e s'auie resistit ad aguesta temptacion. E per qué? Per escrupuls de consciéncia. Es sues paraules explicatòries auien er irresistible accent dera realitat.

En resumit, qui que siguesse aqueth òme, incontestablaments se l'auie de considerar coma ua consciéncia que se desvelhaue. Qu'auie en eth cèrta misteriosa reabilitacion, encara enes sòn començaments; e, sivans totes es aparences, hège fòrça temps qu'er excrupul dominaue ena sua amna. Taus accèssi de çò de just e çò de bon non son pròpis de natures vulgares. Eth desvelhar dera consciéncia indique ua amna grana.

Jean Valjean qu'ère sincèr. Aguesta sinceritat visibla, paupabla, incontestabla e encara evidenta peth dolor que li costau, hège inutiles es recèrques. Estranya inversion des situacions! Qué surgentaue entà Mario deth senhor Fauchelevent? Era maufidança. E de Jean Valjean? Era confiança.

En misteriós balanç que Mario hège d'aqueth individú, en tot comparar eth déuer e er auer, volie arribar en un resultat; Mès se sentie coma estropat en ua tempèsta. S'esdegaue a dedusir ua idia clara de Jean Valjean, e en tot perseguir-lo, entà didè'c atau, ath hons deth sòn pensament, lo perdie e non lo tornaue a trapar senon en bromadís fatau.

Et depaus restituit aunèstaments e era probitat dera confession qu'èren accions meritòries e costauen coma un resplendor ena broma; aguesta de seguit se tornaue un aute còp nera.

Encara qu'es rebrembes de Mario siguessen confusi, s'explicaue ara cèrtes scènes abantes inconcebibles.

Qué venguie a èster era aventura deth humarau de Jondrette? Per qué ara arribada dera justícia, aqueth òme, en sòrta de presentar ua denòncia, auie hujut? Mario trapau aguest còp era responsa: pr'amor qu'aqueth òme ère un forçat qu'anaue hujut.

Ua auta pregunta: per qué auie vengut aqueth òme ena barralha? Pr'amor que Mario vedie aparéisher ara claraments aguest rebrembe ar impuls des sues emocions, coma era tinta simpatica quan s'aprèsse en huec. Encara qu'ère aquiu, non combatie. Qué auie, donc, vengut a hèr? Dauant d'aguesta pregunta surgentaue un espèctre e daue era responsa. Qu'ère

Javert. Mario rebrembaue perfèctaments era funèbra vision de Jean Valjean arrossegant dehòra dera barralha a Javert, estacat, e entenie encara ath darrèr der angle deth carreron Mondetour er orrible tret de pistòla. Que i auie, plan, òdi entre er espion e eth presoèr. Er un shordaue ar aute; e Jean Valjean auie vengut ena barralha entà resvenjar-se. Arribèc tard. Probablaments se'n sabie de qué Javert auie estat hèt presoèr. Era resvenja corsa qu'a penetrat en diuèrses prigondors e domine aquiu; ei tan simpla que non espaurís as amnes convertides ath ben d'ua manèra incomplèta; e tau ei er anament d'aguesta sòrta de personnes, qu'un criminau, en camin de penediment, pòt auer escrupul de panar e non de resvenjar-se. Jean Valjean auie auctit a Javert, aumens semblaue evident.

Ua darrèra pregunta, que non trapaue responsa, a maugrat de senter-la coma ues estialhes. Per qué era existéncia de Jean Valjean auie anat tant de temps junhuda a Cosette? Qué significaue era òbra ombriua dera Providéncia en botar ad aquera mainada en contacte damb semblable òme? Se harguen en cèu cadies dobles, e Diu se complatz en amassar ar àngel damb eth dimòni? Pòden èster companhs de quarto, en misteriós empresonament dera misèria, un crim e ua innocéncia? Pòden, en carís de condemnadi que se cride eth destin uman, passar en tot tocar-se dus fronts, er un candid, e er aute formidable; er un banhat damb es divines nuances dera auba, e er aute entà tostemp palle damb era sinistra ludentor d'un etèrn relampit? Qui auie determinat aquera union inexplicabla? Com, per quin prodigi s'auie establit tau comunautat de vida entre era celestiau mainada e eth vielh forçat? Qui auie estacat er anhèth ath lop, e çò qu'encara ère mès incomprendible, eth lop ar anhèth? Pr'amor qu'eth lop estimaue ar anhèth; pr'amor qu'er èsser herotge adoraue ath fèble; pr'amor que, pendent nau ans, er àngel auie auut coma punt d'empara ath monstre. Era mainadesa e era adolescència de Cosette, eth sòn virginau desenvolopament de vida e de lum, auien trapat arrecès en aquera abnegacion disfòrme. Aciu es questions se des.huelhauen, entà didè'c atau, en enigmes innombrables, es abismes se daurien ath hons des abismes, e en voler Mario apregondir en Jean Valjean sentie vertige. Qué ère, donc, aqueth òme ericat de precipicis?

Es ancians simbòls deth Genesis son etèrns. Ena societat humana, tau coma existís aué, e enquiat dia qu'ua claror màger l'altere, i aurà tostemp dus òmes, un superior e un aute sosterranh; un caminant entath ben, Abel; un aute decentant-se entath mau, Cain. Mès com definir ad aguest Cain

sensible? Aqueth bandit, religiosaments absorbit ena adoracion d'ua vèrge, velhant per era, educant-la, susvelhant-la, significant-la e estropant-la, en èster, eth, impur, ena puretat? Jean Valjean formant eth còr de Cosette? Era figura tenebrosa tient-se exclusiaument a preservar de tota ombra e de tota broma era gessuda d'un astre?

Aqueth qu'ère eth secret de Jean Valjean, e tanben de Diu.

Dauant d'aguesti dus secrets, Mario arreculaue. De bèra manèra, er un lo padegau sus er aute. Era Providéncia, en aquera aventura, ère tan visibla coma Jean Valjean. Diu qu'a es sòns esturments e se'n servís der utís que vò. Non ei responsable dauant der òme. Coneishem nosati es misteriosi camins dera Providéncia? Jean Valjean auie trabalhau ena perfeccion de Cosette, en tot contribusir un shinhau a formar era sua amna; aquerò qu'ère incontestable. E qué? D'un obrèr orrible auie resultat ua òbra admirabla.

Diu que hè es miracles que vò. Volec tier a un òme des antecedents de Jean Valjean en desenvolapament dera graciosa mainada. Mès, encara que siguesse estranh eth colaborador, quin compde mos cau demanar-li? Ei eth prumèr còp qu'es hiems ajuden ara primauèra a hèr era ròsa?

Mario se responie ada eth madeish, e qualificaue de bones es sues responses. Non auie gausat insistir damp Jean Valjean sus es punt que viem d'indicar, encara que se sauvaue pro ben de reconéisher que li mancaue atreviment entad aquerò. Adoraue a Cosette, la possedie. Cosette qu'ère pura coma es angels. Quina aclaracion li calie mès? Cosette qu'ère ua lum, e era lum amie en era era claror. Mario ac auie tot. Què mès podie desirar? Dilhèu *tot* non ei *pro*? Es negòcis personaus de Jean Valjean non li tanhien, sustot dès eth moment dera declaracion solemna deth miserable: “Non sò arren de Cosette. Hè dètz ans ignoraua era sua existéncia.”

Jean Valjean qu'ère un simple caminaire, coma auie dit eth madeish. Passaue, donc, e qui que siguesse, eth sòn papèr s'auie acabat. En futur, Mario complirie es foncions dera Providéncia ath costat de Cosette. Cosette auie trapat enes regions sublimes ath sòn egal, ath sòn aimant, ath sòn espòs, ath sòn celestiau companh. En quilhar-se enes nautades, alada e transfigurada, deishaue ath sòn darrèr, ena tèrra, era sua crisalida ueda e orribla: Jean Valjean.

En quinsevolh cercle d'idies que virèsse Mario, totstemp campaue eth sòn orror entà Jean Valjean. Orror sagrat, dilhèu; pr'amor que, sivans auem insinuat, sentie cèrt *quid divinum* en aqueth òme. Ça que la, per mès

atenuacions que cerquèssse, li calie tostemp acabar damb aquerò de: “ei un forçat”; ei a díder, er èsser qu’ena escala sociau non a cap lòc, entà ocupar autanplan de pès. Dempús deth darrèr des òmes que i a eth forçat.

Eth presoèr non figure, didem-ac atau, entre es viuents. Era lei l’a privat de tota era quantitat d’umanitat que li pòden treir a un òme. Mario, enes questions penaus, admetie, encara que democrata, eth sistèma inexorable, e auie sus aqueri qu’era lei herís, totes es idies dera lei. Non auie hèt encara, mos ac cau díder, toti es progrèssi. Non ère encara capable de distinguir entre çò escrit per òme e çò escrit per Diu; entre era lei e eth dret. Non auie examinat ne ponderat eth dret que s’apròpie er òme de dispausar de çò irrevocable e çò irreparable. Non l’irritaue era paraula *vindicta*. Li semblaue naturau que cèrtes infraccions dera lei escrita siguessen seguides de penes etèrnes, e acceptaue coma procediment de civilizacion era condemna sociau. Çò que non significaue que mès endauant deishèsse d’auançar infaliblaments, donques qu’eth sòn anament ère brave, e ère compausat, ath hons, de progrès latent.

Damb es idies qu’alavetz professau, Jean Valjean ère entada eth disfòrme e repugnant. Qu’ère eth reprobat, eth forçat. Aguest còp li costau er efècte dera trompeta deth judici finau, e Dempús d’auer considerat pendent fòrça temps a Jean Valjean, eth sòn darrèr gèst siguec virar eth cap. *Vade retro.*

Mario, qu’ei de besonh persutar en aquerò, encara qu’interroguèsse a Jean Valjean enquiat punt de dider-li ad aguest: “Me cohessatz”, non l’auie hèt dues o tres preguntes decisives; e non pr’amar que non se l’acodissen, que òc qu’auie passat, senon pr’amar que l’inspirauen un cèrt panic. Eth humarau de Jondrette? Era barralha? Javert? Qui pòt saber a on aurien arribat es revelacions? Jean Valjean non semblaue èster òme capable d’arrecular. E qui sap se Mario, Dempús d’empossar-lo, non aurie desirat retier-lo? Non mos a arribat a toti qu’en circonstàncies suprèmes, eth hèt de hèr ua pregunta, e tapar-mos ara seguida es aurelhes entà non enténer era responsa?

Aguestes debilitats que son pròpies mès que mès des enamoradi.

Non ei prudent interrogar enquiat hons as persones plaçades en situacions sinistres, sustot quan era part indisoluta dera nòsta vida se trape fatauments barrejada damb eres. Des explicacions desesperades de Jean Valjean podie surgentar quauqua lum espaventosa. E qui sap s’aguesta

claror orribla non s'estenerie a Cosette, escampilhant ua sòrta de matís infernau sus eth front d'aqueth àngel? Era fatalitat que n'a d'aguestes solidaritats, qu'en eres era mèrca deth crim s'esculte ena madeisha innocéncia pera ombriua lei des reflèxi colorants. Es mès candides figures pòden sauvar entà tostamps era reverberacion d'un vesiat orrible.

Damb rason o sense era, Mario l'auie calut pòur. Sabie ja massa, e mèsalèu volie estabordir-se qu'illustrar-se. En arràs dera desesperacion, amiaue a Cosette enes sòns braci, clucant es uelhs entà non veir a Jean Valjean.

Aquest òme qu'ère era net; net palpita e terribla. Com gausar cercar ath hons? Qu'ei atròç dirigir preguntes ara ombra. Qui sap qué podie respóner? Era auba que poirie pèrder etèrnements era sua blancor.

En tau situacion d'esperit, qu'ère entà Mario ua perplexitat dolorosa pensar qu'aqueth òme se heregarie en futur, encara qu'a penes, damb Cosette. Se repotegaue ara non auer hèt aguestes formidables preguntes, que dauant d'eres auie arreculat, e que d'eres aurie pogut resultar ua decision implacable e definitiua. Se trapaue massa brave e generós; en resumit, massa fèble; feblèsa que l'ahisquèc a consentir en ua imprudència. S'auie deishar esmòver; qu'ère eth sòn tòrt. Aurie pura e simplaments auer aluenhat dera sua casa a Jean Valjean.

S'emmaliciaue contra eth madeish, contra era tormènta d'emocions que l'auie aclapat, cegat a arrossegat.

Qué harie ara? Es visites de Jean Valjean li repugnauen prigondaments. Qué significaue aqueth òme ena sua casa? Aguesta pregunta lo botaue de nauèth ath cant der abisme, que non gausaue apregondir; enquia e tot cranhie sondejar-se ada eth madeish. Auie aufrit en un moment de commocion, de febresa; Jean Valjean compdaue damb era sua promesa; e cau complir era paraula que de da, encara que se dongue a un forçat.

Totun aquerò, eth sòn principau déuer qu'ère entà Cosette. En resumit, existie en eth ua repulsion qu'ac senhorejaue tot.

Mario resolvie aguest confús agropament d'ïdies en sòn cervèth, en tot passar d'ua en auta, e estonant-li totes. D'a on resultaue, entada eth, ua agitacion prigonda; agitacion que li costèc força amagar-l'ac a Cosette; mès er amor, qu'ei un talent, l'ajudèc a arténhè'c.

Per çò d'aute, hec sense objècte apparent quauques preguntes a Cosette, candida coma ua paloma, e sense sospechar arren. Li parlèc dera sua

mainadesa e dera sua joenesa, en tot convencer-se cada còp mès de qué eth forçat auie estat respècte a Cosette tot çò de brave, pairau e respectable que pòt èster ua creatura umana. Guaire Mario auie entrevist e supausat, que era vertat. Aquera ortiga sinistra auie estimat e protegit ad aqueth liri.

Libre ueitau: Eth crepuscul dera tarde.

I.- Eth prumèr estatge.

Londeman, quan començau a escurir, Jean Valjean cridèc ara pòrtacohera dera casa deth senhor Gillenormend. Vasco lo recebec trapant-se aquiu coma un *ex profeso* e per orde de quauqu'un. A viatges qu'ei pro damb díder a un vailet: “Demora a Tau”.

Vasco, sense demorar a que Jean Valjean s'auancèsse entada eth, li dirigic era paraula:

- Eth senhor baron m'a encargat que vos preguntèssse se voletz pujar o quedar-vos aciu baish.
- Quedar-me aciu baish, responcec Jean Valjean.

Vasco, respectuós coma tostemp, dauric era pòrta dera sala baisha e didec:

- Vau a avisar ara senhora.

Era cramba que Jean Valjean entrèc ère un prumèr estatge voutat e umid, que servie a viatges de cerèr e que daue tath carrèr, damb eth solèr de rajòles ròies e ua mala hièstra que permetie a penes eth pas a uns praubi arrais de lum a trauèrs des barrons de hèr.

Non ère aguest quarto d'aqueri qu'eth vop, eth plumalh e era escampa shorden. Eth povàs jadie aciu tranquil. Es aranhes abondauen liuraments. Ua polida tela, desplegada damb luxe, plan nera e damb ornaments de mosques mòrtes, viraue ar entorn d'un des veires dera hièstra. Era sala, petita e baisha de tet, ère moblada damb ues quantes botelhes uedes, apilerades en un cornèr. Era paret, rebocada d'auriò, s'anaue espelant ara prèssa. Se vedie ath hons ua humeneja de husta, pintada de nere, alugada, çò qu'indicaue que s'auie compdat damb era resposta de JeanValjean: “Baish”.

En cada costat dera humeneja i auie un fautulh, e entre es dus fautulhs, a manèra de tapís, ua ahlaçada de lhet, vielha, mostrant mès hius que lan.

Er enlumenat dera cramba consistie ena ahlama dera humeneja e eth crepuscul dera hièstra.

Jean Valjean se sentie fatigat, pr'amor qu'amiaue quauqui dies sense minjar ne dormir, e se deishèc anar en un des fautulhs.

Vasco, venguec, placèc sus era humenja ua candèla alugada e se retirèc, sense que Jean Valjean, damb eth cap clin enquia tocar eth pièch, se n'auesse encuedat d'arren.

Còp sec se lheuèc coma espaurit.

Cosette ère ath sòn darrèr. Non l'auie vist entrar, mès auie sentut qu'entraue. Se virèc e la contemplèc damb extasi. Qu'estauue adorablaments beròia; mès çò qu'eth guardaue d'aquera manèra, non ère era beresa materiau, senon era amna.

- Pair, exclamèc Cosette, m'en sabia des vòstes rareses, mès jamès m'auria imaginat qu'arribèssen a tant. Vai, quina idia! Ditz Mario que vos auetz entestat que vos receba aciu.

- Òc, me sò entestat.

- Ja me demoraua aguesta responsa. Plan ben. Vos avisí que vau a formar un escandal. Comencem peth principi. Pair, punatz-me.

E l'autric era caròla.

Jean Valjean s'estèc quiet.

- Non vos botjatz. Declari qu'era vòsta actitud ei era d'ua persona que se sent colpada. Vos perdoni, totun. Jesucrist a dit: presentatz era auta caròla. Aciu que l'auetz.

E li presentèc era auta caròla.

Jean Valjean non se botgèc; semblaue clauat en solèr.

- Aquero vie a èster seriós, didec Cosette. Què vos è dit? Me declari ofensada, e me deuetz ua explicacion. Dinaratz damb nosati.

- Que ja è dinat.

- Non ei vertat. Harè qu'eth senhor Gillenormand vos pelege. Es pairins son es encargadi de pelejar as pairs. Tè, pujatz damb jo en salon. Lèu.

- Impossible.

En arribar aciu, Cosette perdec terren. Deishèc de manar e passèc as preguntes.

- Impossible! Per qué? E alistatz entà veder-me eth quarto mès lèg dera casa! Aciu s'està plan mau.

- Sabes...

Jean Valjean s'arturèc, e Dempús seguic coma corregint-se ada eth madeish:

- Sabetz, senhora, que sò estranh, qu'è es mèns capricis.

Cosette balhèc un còp de mans.

- Senhora...! Sabetz...! Guaires nauetats! Què signifique aquerò?

Jean Valjean la guardèc damb un arridolet dolorós que recorrie de quan en quan.

- Qu'auetz volgut èster senhora e n'ètz.

- Entà vos non, pair.

- Deishatz de cridar-me pair.

- Com?

- Cridatz-me senhor Jean, Jean se voletz.

- Non ètz ja pair ne jo sò Cosette! Que vos crida senhor Jean! Què signifiquen aguesti cambis? Quina revolucion ei aguesta? Què s'a passat? Guardatz-me ena cara. E non acceptatz un quarto en aguesta casa! Eth quarto que vos auia destinat! Quin mau vos è hèt? En què vos è ofensat? S'a passat quauquarren?

- Arren.

- E alavetz?

- Tot qu'ei coma abantes.

- Per què vos cambiatz eth nòm?

- Tanben vos auetz cambiat eth vòste.

Arric coma abantes e higec:

- En èster vos era senhora de Pontmercy, plan ben posqui èster jo senhor Jean.

- Non compreni absoludaments arren. Aquerò qu'artenh era estupiditat. Li demanarè permís ath mèn marit entà que sigatz eth senhor Jean, e demori que consentirà. Me desengustatz fòrça. Es capricis non deuen arribar enquia costar pena ara vòsta mainada, ara vòsta Cosette. Non auetz eth dret d'èster dolent, vos qu'ètz tan brave.

Jean Valjean non responc.

Li cuelhec era viuaments es dues mans, e damb un movement irresistible, en tot lheuar-les ath nivèu deth sòn ròstre, les sarrèc contra eth sòn còth, per dejós dera barba, prigond senhau d'amor.

- Ò!, li didec, sigatz brave! E seguic: guardatz çò que jo cridi èster brave: mostrant-vos amable, vietz a víuer damb nosati; aciu i a audèths coma en carrèr Plumet; deishatz aguest trauc en carrèr der Òme Armat; non volgatz qu'endonvia charrades; sigatz coma toti, esdejoatz, dinatz ena nòsta companhia, sigatz eth mèn pair.

Eth retirèc es mans.

- Non auetz besonh ja de pair; auetz marit.

Cosette s'incomodèc:

- Donques que non è besonh de pair! Qu'ei ua asenada aquerò que didetz.

- S'era tia Santos siguesse aciu, repliquèc Jean Valjean coma aqueuth que cèrque testimònies perque li cau agarrar-se enquia d'un peu, serie era prumèra que convierie que sò òme capriciós. Que non i a arren de nau en tot aquerò. Tostemp m'a agradat eth mèn cornèr.

- Mès, s'aciu hè hered; s'a penes se ve! Qu'ei un caprici abominable que vos crida senhor Jean. M'opausi decididaments a que me digatz *vos*.

- Quan vengua, didec Jean Valjean, vedí en carrèr de Sant Loís un móble plan polit. Qu'ei ena casa d'un ebanista. Se jo siguessa hemna e beròia, non deisharia d'aquerir-lo. Un tocador ara mòda, de pau de ròsa, e encastrat damb un miralh fòrça gran e diuèrsi tiradors. Un móble de gust.

- Ò!, quina peguesa!, repliquèc Cosette.

E damb esquista desinvoltura, sarrant es dents e separant es pòts, bohèc contra Jean Valjean. Qu'ère ua Gràcia imitant a un gat.

- Sò dehòra, contunhèc. D'ager, que me hètz rabiar toti. Non compreni ua soleta paraula. Vos non me defenetz de Mario, ne Mario me sostie contra vos; que sò soleta. Apraii eth mèn quarto, en tot méter en aquerò toti es sentits, e me deishatz menspredada. Encargui a Nicolassa un dinar de familia, e me contesten que non se pòt hèr. E eth mèn pair Fauchelevent vò que lo crida senhor Jean, e que lo receba en ua vielha e umida tuta, qu'es sues parets an barba, e a on en sòrta de cristaus i a botelhes uedes, e en sòrta de ridèus telaranhes! Qu'ètz un òme estranh, que i sò d'acòrd; ei eth vòste caractèr; mès non a d'auer ua tràva entàs que se mariden? Que non

estan ben aguestes rareses, atau de seguit. Vatz, donc, a víuer plan content en vòste abominable carrèr der Òme Armat. Be n'è passat jo en eth de males estones! Quina rancura auetz contra jo? Me costatz fòrça pena, vai!

E en tot formalizar-se còp sec, tachèc era vista en Jean Valjean e higec:

- Vos hè dò que siga erosa?

Era candidesa, sense saber-se'n, se cale a viatges en çò de mès prigond. Aguesta pregunta, simpla entà Cosette, qu'ère prigonda entà Jean Valjean. Cosette volie solet engarrapar, e esbauçaue.

Jean Valjean s'esblancossic. S'estèc un moment sense respóner; dempús, damb accent indescriptible, e parlant damb eth madeish, mormolhèc:

- Era sua felicitat qu'ère er objècte dera mia vida. Diu ara, me la pòt trèir sense que li hesca cap manca ad arrés. Cosette, qu'ès erosa, e, era mia mission s'a acabat.

- A!, Que m'auetz dit ès!, exclamèc cosette.

E se lancèc enes sòns braci.

Jean Valjean, estavanit, la sarrèc contra eth sòn pièch, en tot semblar-li lèu que la recuperaue.

- Gràcies, pair!, li didec Cosette.

Aquera escometuda anaue a tornar-se dolorosa entà Jean Valjean. Se deishèc anar damb doçor des braci de Cosette, e cuelhec eth chapèu.

- A on vatz?, preguntèc Cosette.

Jean Valjean responec:

- Me retiri, senhora, vos demoren.

E deth lumedan estant, higec:

- Vos è tutejat. Didetz-li ath vòste marit que non me tornarà a passar.

Desencusatz-me

Jean Valjean gessec, deishant a Cosette estonada damb aqueth adiu enigmatic.

II.- De mau entà pejor.

Jean Valjean tornèc londeman ara madeisha ora.

Cosette non li hec pregunes, ne mostrèc admiracion, ne didec que sentie hered, ne parlèc mau dera sala; evitèc ath còp cridar-lo pair e senhor Jean; deishèc que la tractèsse de vos e de senhora. Se vedec, totun, qu'ère mens alègra. Enquia e tot aurie estat trista, mès que non l'ère possible.

Probablaments auie auut damp Mario ua d'aguestes convèrses qu'er òme estimat ditz çò que vò, e sense explicar arren, satisfè er objècte deth sòn amor. Eth curiosèr des enamoradi non va guaire mès enlà deth sòn amor.

Era sala baisha ère un shinhau mès eleganta. Vasco auie trèt es botelhes, e Nicolassa es telaranhes.

Es visites contunhèren estant diadères. Jean Valjean non auec valor entà veir enes paraules de Mario arren mès qu'era letra. Mario, ath sòn torn, s'engenhèc de sòrta que tostemp se trapaué absent quan venguie Jean Valjean. Es persones dera casa s'acostumèren ad aguest nau caprici deth senhhor Fauchelevent. Era tia Santos contribuic ad aquerò, en tot repetir “qu'eth sòn patron auie estat tostemp atau”. Eth pairin decretèc qu'ère “un extravagant”.

Aquerò siguec pro. Ath delà de qué tàs nauanta ans non son possibles ja es relacions amistoses; tot qu'ei juxtaposicion; un nauèth vengut qu'ei ua trebuc. Non i a lòc entada eth; toti es costums son ja adoptadi. Eth senhor Gillenormand s'alegrèc de veder-se liure deth senhor Fauchelevent o Tranchelevent, e higec:

- Aguesta sòrta d'extravagants qu'ei plan comuna. Executen tota classa de rareses sense motiu. Eth marqués de Canaples qu'ère encara pejor, pr'amor que crompèc un palai entà víuer enes humaraus. Son aparences fantastiques de cèrt tipe de gent.

Arrés entrevedec era sinistra realitat. Qui podie endonviar semblabla causa? Que i a restanques atau ena India. Era aigua presente un aspècte extraordinari, inexplicable, estrementint-se sense que la posse eth vent, mostrant agitacion, quan li calerie èster tranquilla. Se guarde era sua superficia, e non se ve era idra que s'arrossègue ath hons.

Fòrça òmes qu'an tanben un monstre secret, un mau qu'alimenten, un dragon que les rosigue, ua desesperacion qu'abite ena sua net. Aguest individú se retire as auti; va e ven, en tot ignorar-se qu'amie ath sòn laguens un orrible dolor parasit que l'avale damp es sòns mil dents, enquia deishar-lo mòrt. Jos aguest punt d'enguarda, er òme ei coma un remolin, a on era aigua, encara qu'estancada, a ua grana prigondor. De quan en quan se nòte ua cèrta commocion incomprendibla ena superficia. Se forme ua ondada misteriosa, que despareish e torne Dempús a aparéisher. Ua bambolha d'aire puge e crèbe. Qu'ei era respiracion der animau desconeishut.

Quauqui costums estranhs; per exemple, arribar ara ora qu'es auti ja se'n van, amagar-se quan es auti se dèishen veir, non abandonar jamès era capa de tristor, cercar eth passèg solitari, preferir eth carrèr desèrt, non barrejarse enes convèrses, evitar es lòcs concorrudi e es hèstes, semblar que s'està ben e víuer praubaments, auer, encara que ric, era clau dera sua casa ena pòcha e era candèla ena portaria, entrar pera pòrta faussa, pujar pera escala secreta; totes aguestes singularitats insignificantes, ondades, bambolhes d'aire, plecs hujutius ena superficia, provien fòrça còps d'un hons formidable.

Diuèrses setmanes se passèrent atau. De man en man entrèc Cosette en ua vida naua; eth matrimòni cree relacions, es visites son era sua conseqüéncia de besonh, e eth suenh dera casa ocupe ua grana part deth temps. Per çò des plasèrs dera naua vida, non èren costosi entà Cosette, donques que solet se redusien a un: estar damp Mario. Era sua principau glòria ère gésser damp eth e non separar-se deth sòn costat. Ambdús sentien un plasèr cada viatge màger en passejar-se cuelhudi deth braç, de cara ath solei, de cara ara gent, es dus solets.

Cosette experimentèc ua contrarietat. Era tia Santos non hec bones amistats damp Nicolassa e se n'anèc. Per çò deth pairin, era sua santat qu'ère excellenta; Mario defenie de quan en quan cèrtes causes; era senhoreta Gillenormand passaue agradiuaments ath cant dera naua familia era vida laterau que li semblaue pro. Jean Valjean venguie cada dia.

Substituit eth vos peth tu, e es expressions senhora e senhor Jean pes deth sòn tracte familhar ancian, lo trapaue Cosette desparièr d'abantes. Enquia e tot er entestament qu'auie cuelhut entà separar-la d'eth, li gessie ben,

pr'amor que Cosette se mostraue cada còp mès alègra e mens corau. Ça que la, l'estimaue fòrça, e Jean Valjean se'n sabie.

Un dia era joena li didec, de ressabuda:

- Qu'èretz eth mèn pair, e non n'ètz ara; èretz eth mèn oncle, e auetz deishat d'èster-ne; èretz eth senhor Fauchelevent, e ètz eth senhor Jean. Qui ètz, donc? Non me shauten aguestes causes. Se non vos coneishessa me costaríetz pòur.

Seguie viuent en carrèr der Òme Armat, pr'amor que non se decidie a aluenhar-se deth barri a on demoraue Cosette.

Ara prumeria non s'estaue ath cant de Cosette senon ues quantes menutes, e Dempús se n'anaue.

De man en man s'anèc avedant a alongar es visites, coma se profitèsse era autorizacion des dies, qu'anauen tanben creishent. Arribaue mès d'ora, e se didie adiu mès tard.

Bèth dia didec Cosette maquinauments:

- Pair!

Un relampit d'alegria illuminèc er ombriu ròstre de Jean Valjean.

- Cridatz-me Jean, siguec era sua soleta responsa.

- A!, qu'ei vertat, didec Cosette arrint. Senhor Jean.

- Aquerò, aquerò, repliquèc aqueth malerós, en tot virar-se pr'amor de qué era non lo vedesse secar-se es uelhs.

II.- Un rebrembe deth jardin deth carrèr Plumet.

Que siguec eth darrèr còp. Dempús d'aquera claror, arribèc er escandiment absolut. Non mès familiaritat, non mès "bons dies" acompanhadi d'un punet, non mès aguesta paraula tan doça; "Pair mèn!"

Se vedie, en tot demanà'c eth madeish, despossedit successiuaments de totes es sues alegries; e era sua màger misèria s'estaua en qué, dempús d'auer percut a Cosette de còp, en un solet dia, li calie ara anar-la perdent de man en man un aute còp.

Era vista acabe per avedar-se ara escurina d'ua cramba. Era aparicion de Cosette qu'ère cada dia, qué mès li calie? Concentraue era sua existéncia en aquera ora, en tot tier-la en èster seigut ath sòn costat, en guardar-la sense badar boca, o ben en parlar-li des ans passadi, dera sua mainadesa, deth convent e des sues amiguetes de d'auti tempsi.

Ua tarde... Qu'ère un des prumèrs dies d'abriu, qu'eth calor altèrne damb era frescor. Eth solei desplegaue encara tota era sua pompa; es jardins qu'enrodauen es hièstres de Mario e de Cosette experimentauen era emocion deth despertar; era arrominguera anaue a florir, es violetes ornauen es vielhes parets, es boques de lop arrien enes henerecles des pèires, començauen a pistar entre era èrba es bellorites e es ranunculus, es parpalhòles blanques der an gessien ena scèna e eth vent, aguest trobador dera etèrna nòça, assajaue enes arbes eth preludi dera grana sinfonia maitiau que se cride era primauèra.

Mario li didec a Cosette:

- Auem prometut hèr ua visita en nòste jardin deth carrèr Plumet. Anem, donc. Non sigam ingrats.

E volèren coma dues arongles ara cèrca deth cèu primaverau.

Eth jardin deth carrèr Plumet les costaua er efècte dera auba. Qu'auien ja ath sòn darrèr, ena vida, quauquarren qu'ère coma era primauèra deth sòn amor. Era casa deth carrèr Plumet pertanhie encara a Cosette, donques qu'encara non s'auie acabat eth tèrme deth loguèr. Aquiu es rebrembes deth passat les heren desbrembar eth present.

Quan escurie, ara ora de tostemp, Jean Valjean venguec en carrèr des Monges deth Calvari.

- Era senhora a gessut damb eth senhor baron, e encara non a tornat, li didec Vasco.

Se seiguec en silenci, e demorèc ua ora.

Cosette non tornaue.

Abaishèc eth cap e se n'anèc.

Se trapaue Cosette tant embriagada damb aqueth passèg peth “sòn jardin”, e tan contenta d'auer “viscut un dia en passat”, qu'era tarde seguenta non parlèc de ua auta causa. Ne tansevolh se n'encuedèc de qué non auie vist a Jean Valjean.

- Com i auetz anat?, li preguntèc aguest.
- A pè.
- E com auetz tornat?
- En un coche de loguèr.

Jean Valjean observaue hège bèth temps era estretesa que viuien es esposi, e aquerò lo hec a pensar. Era economia de Mario ère rigorosa, e Jean Valjean cuelhie aguesta paraula en sens absolut.

Aventurèc ua pregunta.

- Per qué non auetz coche pròpi? Ua polida berlina non vos costarie mès de cinc cents francs ath mes. Qu'ètz rics.

- Sabi pas, responec Cosette.
- Madeish s'a passat damb era tia Santos, contunhèc Jean Valjean. Se n'a anat e non l'auetz remplaçat. Per qué?

- Qu'ei pro damb Nicolassa.
- Mès non auetz puncèla.
- Non è a Mario?
- Casa pròpia, vaillets, veitures, lòtges ena opèra, tot aquerò vos calerie, donques qu'arren ei massa polit entà vos. Per qué non trèir profit dera riquesa? Que seríetz fòrça mès erosa.

Cosette non responec arren.

Es visites de Jean Valjean non s'abreujauen, abantes ath contrari. Quan er còr ei eth que s'esguitle, non i a arren qu'arture ar òme ena penent.

Tostemp que JeanValjean desiraue perlongar era sua visita e hèr desbrembar era ora, alistaue coma tèma de convèrsa er elògi de Mario, en tot trapar-lo beròi, nòble, valerós, plen d'engenh, eloquent, brave. Cosette

s'aluage, e Jean Valjean tornaue a començar, sense que s'agotèsse er ahèr. Qu'auie volums sancers en aguestes cinc letres: Mario.

Obrant d'aguesta sòrta artenhie Jean Valean estar-se aquiu pro temps. L'ère tan doç veir a Cosette, e desbrembà'c tot ath sòn costat! Era soleta medecina entara sua nafra. Diuèrsi còps li calec a Vasco repetir aguest encargue: “Eth senhor Gillenormand me mane rebrembar ara senhora barona qu'era sopa demore enes siètes.”

Quan se passaue aquerò Jean Valjean se n'anaue plan cogitós.

I auie, donc, quauquarren de vertat en comparèr dera crisalida que se l'acodic a Mario? Ère, donc, Jean Valjean ua crisalida persistenta en visitar ara sua parpalhòla?

Un dia s'estèc mès temps de çò qu'acostumaue d'auti viatges. Londeman notèc que non i auie huec ena humeneja; e entà explicar aguesta manca, hec era reflexion de qué, en trapar-se en mes d'abriu, es hereds s'aiuen acabat.

- Mon Diu! Be ne hè de hered aciu!, exclamèc Cosette en entrar.
- Bè!, didec Jean Valjean.
- Ètz vos que l'a manat a Vasco que non alugue?
- Òc. Lèu arribarà eth mes de mai.
- Mès se s'alugue eth huec enquia eth mes de junh! E en aguesta tuta qu'ei de besonh tot er an.
- Que m'a semblat qu'ère inutil
- Ua de tantes rareses!, responèc Cosette.

Eth dia a vier non mancaue eth huec; mès es dus fautulhs èren plaçadi en extrèm opausat dera sala, ath costat dera pòrta.

“Qué signifie aquerò?”, pensèc Jean Valjean.

Cuelhec es fautulhs e les botèc en lòc de tostemp, ath cant dera humeneja.

Se remetec un shinhau en veir de nauèth eth huec; e alonguèc era visita mès de çò de normau. Quan se lheuaue entà partir, li didec Cosette:

- Eth mèn marit me prepausèc ager ua causa que m'a hèt gràcia.
- Quina?
- Me didec: “Cosette, qu'auem trenta mil francs de renda, vint-e-sèt mil tòns, e tres mil que m'a assignat eth mèn pairin”. “Trenta mil, plan”, li responí, “e qué?”, “gausaries víuer solet damp es tres mil?”, me preguntèc. “Òc”, li responí, “e damp arren tanben, tostems que siguessa ath tòn

costat". Dempús li preguntè, ath mèn torn: "Per qué me dides aquerò?" E me respoonec: "Entath mèn govèrn".

Jean Valjean non badèc boca. Cosette demoraue d'eth, dilhèu, ua explicacion; mès l'entenec calat en un tenebrós silenci. Partic entath carrèr der Òme Armat, en tot èster tau era absorcion deth sòn enteniment, que s'enganhèc de pòrta, e en sòrta d'entrar ena sua casa, entrèc ena casa vesia, sense encuedar-se'n enquia qu'arribèc en dusau estatge.

Comencèc a hèr conjectures. Qu'ère evident que Mario auie dobtes sus era origina des sies cents mil francs, e que cranhie dera puretat dera sua procedéncia. Qui se'n sap? Dilhèu auie descubèrt que venguen d'eth, de Jean Valjean, e li repugnèsse acceptar ua riquesa sospechosa; preferint víuer praubi a disfrutar d'un capitau que supausaue mau aquerit.

Ath delà, Jean Valjean començaue a veir vagaments que li didien adiu.

Londeman experimentèc en entrar ena sala baisha coma ua bassacada. Es fautulhs auien despareishut. Non se vedie ne tansevolh ua cagira.

- Qué ei aquerò?, didec Cosette tanlèu entrèc. Non i a fautulhs. A on son es fautulhs?

- Se les an hèt a vier, responec Jean Valjean.
- Donques aquerò qu'ei massa!

Jean Valjean mormolhèc:

- Jo l'è dit a Vasco que se les hèisque a vier.
- Per qué?
- Perque non vau a estar-me qu'un moment.
- Que non ei motiu entà estar-mos de pès.
- Supausi que Vasco auie besonh des fautulhs.
- Entà qué?
- Entath salon. Qu'auratz gent aguesta net.
- Ad arrés.

Jean Valjean non podec articular ua paraula mès. Cosette arroncilhèc es espatles.

- Hèr-se a vier es fautulhs! Non ère pro damp era supression deth huec. Be n'ètz d'estranhs!
- Adishatz, gasulhèc Jean Valjean.

Non didec "adishatz, Cosette" Mès li manquèren fòrces entà díder: "Adishatz, senhora".

Gessec aclapat de dolor.

Aguest còp ac auie comprehenut.

A londeman non venguec. Cosette non se n'encuedèc enquiara net.

- Vai!, didec, eth senhor Jean non a vengut aué.

Sentec coma ua leugèra opression de còr; mès un punet de Mario la distreiguec de seguit.

Tanpòc venguec eth dia a vier.

Cosette a penes se preocupèc d'aquerò; passèc ben era cauhada, dormic perfectaments, coma de costum, e solet en lheuar-se pensèc en aquera abséncia. Ère tant erosa!

Manèc a Nicolassa en casa deth senhor Jean entà saber-se'n s'ère malaut, e per qué non auie vengut era vesilha.

Nicolassa se hec a vier era responsa deth senhor Jean.

Non ère malaut, senon plan ocupat. Ja tornarie, e lèu, çò de mès lèu possible. L'avisaue de qué anaue a her un viatge, ancian costum sòn, coma era senhora non ignoraua, en tot acabar per suplicar-li que non auesse pòur, e que non pensèsse en eth.

Nicolassa, en entrar ena casa deth senhor Jean, l'auie repetit es madeishes paraules dera sua patrona. "Era senhora la manaue entà saber per qué eth senhor non auie vengut era vesilha."

- Que hè dus dies que non i vau, observèc Jean Valjean damb doçor.

Mès Nicolassa non comprehenec eth sentit dera observacion, e arren li didec a Cosette.

III.- Era atraccion e era extincion.

Enes darrèri mesi dera prumauèra e es prumèrs der ostiu de 1833, es pòqui passejaires deth Marais, es botiguèrs e es ociosi que s'arturen enes pòrtes, observauen a un ancian vestit de nere, que toti es dies, ara madeisha ora, abantes d'escurir, gessie deth carrèr der Òme Armat, peth cant deth carrèr dera Santa Crotz dera Bretonnerie, passaue peth dauant deth de Mantèls Blanqui, arribaue en Santa Caterina, e un còp en eth d'Echarpe, viraue ara quèrra, e entraue en eth de Sant Loís.

Aquiu caminaue tot doç, damb eth còth estirat, sense veir ne enténer arren, tachada tostemp era vista en un punt invariable, que semblaue entada eth estelat, e que non ère un aute qu'er angle deth carrèr des Monges deth Calvari. Coma mès s'apressaue en aquera cantoada, mès ludentor auie enes sòns uelhs, e ua espècia d'alegria illuminaue es sòns vistons coma ua auròra interiora; qu'auie ua cèrta mina de fascinacion e de trendesa; es sòns pòts se botjauen coma se parlèssen a ua persona sense veder-la; arrie vagaments, e caminaue plan doç. S'autrie dit que, encara que desiraue arribar, ac cranhie ath còp.

Quan non i auie qu'ues quantes cases entre eth e eth carrèr qu'atau semblaue tirassar-lo, alentie eth pas enquiathe punt de creder-lo-se immobil. Eth trantalhament deth cap e era direccion fixa des vistons rebrembauen era agulha que cèrque eth pòl.

Mès, per mès obstinacion que botèsse en arrecular era arribada, aguesta s'auie d'arribar. En tocar eth carrèr des Monges deth Calvari s'arturaue, tremolaue, passaue eth cap, damb ua sòrta de timiditat ombriua, mès enlà dera cantoada, e guardaue damb ansietat tragica quauqua causa semblabla ath descurbiment de çò impossible, e ara reverberacion d'un paradís barrat. Dempús ua lèrma, que de man en man s'anaue condensant en angle des paupetes, pro pesada ja entà quèir, s'esquitlaue pes sues caròles, en anar a parar quauque viatge ena boca, a on er ancian notaue eth sòn sabor amargant.

S'estaue d'aquera manèra ues quantes menutes, coma se siguesse de pèira, e dempús hège repè peth madeish camin e damb era madeisha lenton, en tot amortar-se era sua guardada a mida que s'aluenhaue.

Pòc a pòc deishèc er ancian de vier enquiará cantoada des Monges deth Calvari. S'arturaue ena mitat deth camin en carrèr de Sant Loís, ja mès luenh, ja mès apròp.

Un dia se demorèc ena cantoada deth carrèr de Santa Caterina, e guardèc d'aquiu estant es Monges derth Calvari. Dempús botgèc silenciosaments eth cap de dreta a quèrra, entà indicar que non deuie hèr cèrta causa, e arreculèc.

Lèu non podec arribar ne tansevolh en carrèr de Sant Loís. En carrèr Pavée secodie eth cap e se'n tornaue. Lèu non li siguec possible passar deth carrèr des Tres Pabalhons. De seguit li calguec contentar-se damb arribar en eth de Mantèls Blanqui. Que semblaue un pendul qu'es sues oscilacions, per manca de còrda, se van abracant enquia que fin finau s'arture.

Cada dia gessie de casa ara madeisha ora, hège eth madeish traïcte, mès que ja non l'acabaue; e dilhèu sensen saber-se'n, l'anaue abracant de contunh. Eth sòn ròstre exprimie aguesta idia ironica: entà qué? Es vistons se l'autien amortat, e tanben era lèrma ère agotada. Ja non se condensaue en angle des paupetes; aqueri uelhs cogitosi s'estauen secs.

Er ancian estiraue tostemp eth cap; era barba solie botjar-se, e hège pena veir es arrupes deth sòn descarnat cogòt. Quan hège mau temps, amiaue jos eth braç un paraigües que non daurie. Es braves hemnes deth barri didien: "Qu'ei un innocent". Es mainatges lo seguien, arrint.

Libre nauau: Suprèma ombra, suprèma auròra.

I.- Pietat entàs malerosi e indulgència entàs erosí.

Terribla causa qu'ei era felicitat! Ath miei des dues jòies, ath miei des satisfaccions que còste era possession d'aguest faus objècte dera vida, ahisque a desbrembar eth vertadèr, qu'ei eth déuer.

Ça que la, haríem mau d'acusar a Mario.

Mario, ac auem dit, abans de maridar-se non l'auie preguntat arren ath senhor Fauchelevent, e dempús cranhèc preguntar a Jean Valjean. Sentec era promesa que se deishèc arrossegar pera malerosa situacion d'aguest, e fòrça còps didec ath sòn laguens qu'auie obrat mau autrejant aquera gràcia ara desesperacion. Se limitèc, donc, a aluenhar de man en man a Jean Valjean dera sua casa, e a esfaçar, çò de possible, eth sòn rebrembe der esperit de Cosette. Sagèc, de bèra manèra, de plaçar-se tostemp entre Cosette e Jean Valjean, segur de qué atau era joena, en non veder-lo, deisharie de pensar en eth. Qu'ère mès qu'era extincion, ère er eclipsi.

Mario hège çò que credie de besonh e just. Credie que l'assistien, entà aluenhar a Jean Valjean, sense duresa, mès tanben sense feblesa, grèus rasons, quauques ues d'eres ja s'an indicat, e d'autas s'indicaràn ath sòn moment.

Er edart lo metec en contacte, pendent era realization d'un des sòns plaidis, damb un ancian emplegat dera casa de Lafitte, e aqueric sense cercar-les misterioses notícies que, encara que non podec apregondir, per consideracion ath secret que se l'auie fidat, e ara perilhosa situacion dera persona interessada, lo plaçauen, ara lum deth sòn critèri, en indispensable déuer de restituir es sies cents mil francs ath sòn propietari. Lo cercaue, entad aquerò, damb tota discrecion, en tot abstier-se mentretant de tocar açò que guardaue coma un depaus.

Cosette que non ère en taus interioritats., mès tanben merite desencuses.

Que i auie de Mario entada era un terrible magnetisme, que l'obligaue a executar coma per instinct, e lèu maquinauments es desirs deth sòn espós. Sentie, ena part relatiua ath "senhor Jean" un desir de Mario, e se conformaue damb eth. Eth sòn marit non li calie díder arren; era patie era pression vaga, encara que clara, des dues tacites intencions, e aubedie

cegements. En aguest cas era sua aubediéncia qu'ère non brembar-se'n de çò que Mario desbrembaue, e ac hège sense esfòrç, sense saber eth perqué, e sense que calgue condemnar-la. Era sua amna s'auie confonut enquia tau punt damp era deth sòn marit que çò que se caperaue d'ombra en pensament de Mario, s'escurie tanben en eth de Cosette.

A maugrat d'aquerò, ei just díder que, respècte ara persona de Jean Valjean, aguest desbrembe e aguesta extincion non èren senon superficiaus.

Cosette ère capvirada mès que cap auta causa. Ath hons, estimaue fòrça ath qu'auie cridat pendent fòrça temps pair, mès qu'estimaue mès ath sòn marit. Aquerò ère çò qu'auie alterat un shinhau era balança deth sòn còr, en tot inclinar-la solet entà un costat.

Se se passaue que Cosette parlaue de Jean Valjean coma estranhant-lo, Mario la padegaue, en tot dider-li:

- Qu'ei absent, supausi. Non avisèc qu'anaue a començar un viatge?

“Cèrt, pensaue Cosette. Que tau a estat tostemp eth sòn costum, mès jamès s'auie tardat tant.”

Dus o tres còps manèc a Nicolassa en carrèr der Òme Armat, entà que preguntèsse s'eth senhor Jean Valjean auie tornat deth sòn viatge; e d'orde de Jean Valjean se li responec que non.

Cosette non s'informèc mès; pr'amor qu'entada era ena tèrra non i auie ara qu'un besonh: Mario.

De un aute costat, es dus joeni auien estat absents. Auien anat en Vernon, pr'amor que Mario volec que Cosette l'acompanhèsse ena visita ath sepulcre de sa pair.

Mario artenhèc de man en man separar a Cosette de Jean Valjean. Era esposa non botèc resisténcia ar espós.

Digam, entà acabar, que çò que, en bèri casi, se cride damp massa duretat, ingratitud des hilhs, non ei tostamps tan repreensible coma se cre. Qu'ei era ingratitud dera natura. Era natura, ac auem dit en un aute lòc, “guarda entà dauant”. Era natura dividís as viuents en èssers que vien, e èssers que van. Es que se'n van dirigissen era vista entara ombra, e es que vien la dirigissen entara lum. D'aciu un cèrt desviament, fatau enes vielhs, involontari enes joeni. Aguest desviament, insensible ara prumeria, aumente lentaments coma tota separacion d'arrames.

Es arrames, sense quèir deth tronc, s'aluenhen. Que non ei eth sònòrt.
Era joenesa va entà on ei era alegria: entàs hèstes, entàs lòcs luminosi,
entàs amors; era vielhesa entath tèrme dera sua carrèra. Non se dèishen de
uelh, mès que ja non existís eth ligam estret. Es joeni senten eth hered dera
vida e es ancians eth dera hòssa.

Non acusem, donc, as joeni.

II.- Darrères palpitacions dera lampa sense òli.

Un dia Jean Valjean baishèc era escala, hec tres passi en carrèr, se seiguec en un canton, en madeish canton a on Gavroche ena net deth 5 ath 6 de junh l'auie trapat cogitós; se posèc aquiu ues quantes menutes, e dempús tornèc a pujar. Que siguec era darrèra oscillacion deth pendul. Eth dia a vier non gessec, e ar aute dia sauvèc lhet.

Era portièra que li premanie eth sòn pòc aliment, consistent en quaqui caulets o truhes damb un shinhau de lard, guardèc eth plat d'argila ordinària e didec:

- Mès se non auetz minjat ager, brave òme!
- Òc qu'è minjat, responcec Jean Valjean.
- Era sièta ei tau que la deishè.
- Guardatz era gèrra d'aigua; qu'ei ueda.
- Cò que demòstre qu'auetz begut, non qu'ajatz minjat.
- Que non auia talents que d'aigua.
- Quan s'a set e non se minge ath madeish temps ei senhau de qué i a fèbre.
- Deman minjarè.
- O er an que ven. Per qué non minjatz ara? Per qué deishà'c entà deman? Menspredar eth mèn repais! Menspredar es mies truhes tan ben amanides!

Jean Valjean cuelhec era man dera vielha e li didec damb bontadós accent:

- Vos prometi que me les minjarè.
- Que me tietz emmaliciada, responcec era portièra.

Jean Valjean non vedie lèu ua auta creatura umana qu'aquera brava hemna. Que i a en París carrèrs per a on arrés passe, e cases a on non i va arrés. Tau ère eth carrèr der Òme Armat, e era casa de Jean Valjean.

En temps qu'encara gessie crompèc un crucific de coeire, e lo placèc dauant deth lhet. Era vista deth crucific qu'ei tostemp un aleugerament entara amna.

Se passèc ua setmana sense que Jean Valjean hèsse un passèg peth quarto. Qu'ère de contunh en lhet.

Era portièra li didec ath sòn marit:

- Eth brave òme de naut ja non se lhèue ne minge. Non durarà guaire. Es desengusti!, es desengusti!... Arrés me treirà deth cap qu'era sua hilha s'a maridat mau.

Eth portièr repliquèc damb er accent dera soberania maritau:

- S'ei ric, que cride a un mètge, se non n'ei, que non lo cride. Se non a mètge, se morirà.
- E se n'a un?
- Tanben se morirà, didec eth portièr.

Era portièra se metec a ponchar damb un guinhauet vielh era èrba que creishie en çò que cridaue eth sòn empeirat, e mentretant se l'entenec gasulhar;

- Quin malastre! Un ancian tan net! Qu'està coma un poret d'escanaulit.

Vedec ath miei deth carrèr a un mètge deth barri que passaue, e acodic ada eth en tot suplicar-li que pugèsse.

- Qu'ei en dusau estatge, li didec. Entratz sense pòur, pr'amor que coma eth malerós non se botge deth lhet, era clau deu estar tostemp ena pòrta.

Eth mètge vedec a Jean Valjean e li parlèc.

Quan baishèc, era portièra venguec a preguntar peth pacient.

- Està fòrça grèu, didec eth doctor.
- Qué l'a arribat?
- Tot e arren. Qu'ei un òme que, sivans es aparences, a perduto ua persona estimada. Quauqui uns se morissen d'aquerò.
- Qué vos a dit?
- Qu'estaue ben.
- Tornaratz?
- Òc, responèc eth doctor; encara que serie mielhor un mètge entara amna.

III.- A on se veirà qu'aqueth que quilhèc era carreta de Fauchelevent non pòt quilar ua pluma.

Ua tarde Jean Valjean, en tot emparar-se damb dificultat en code, se cuelhec era man e non notèc eth pos; era sua respiracion ère braca, e s'interrompie en cada moment; se'n sabec qu'estau mès fèble que jamès. Alavetz, jos era pression sens dopte de quauqua idia suprèma, hec un esfòrç, s'incorporèc e se vestic.

Se metec eth vestit d'obrèr, pr'amor que, en non gésser ja, lo preferie as auti. Li calec posar-se diuèrsi viatges e sudèc fòrça abantes de calar es braci enes manges dera blòda.

Dès que se trapaue solet auie plaçat eth lhet ena avantsala pr'amor d'estàr-se çò de mens possible en aqueth desèrt quarto.

Dauric era maleta, treiguec es causes de Cosette e les estenec sus eth lhet.

Es candelers der avesque qu'èren ath sòn lòc, ena humeneja. Treiguec d'un calaish dues candèles de cera e les botèc en eri. Dempús, encara que non auie escurit, pr'amor qu'ère ostiu, les aluguèc. Que se ven, ath miei deth dia, candèles atau alugades ena cramba a on i a bèth defunt.

Cada pas, en botajar-se d'un lòc en aute, l'extenuaue, e se vedie obligat a sèir-se. Non ère era fatiga ordinària que supause, dempús d'un cèrt consum, eth sòn renauiment; qu'ère era rèsta de movements possibles; ère era vida agotant-se en grani esfòrçi que non auie de reproducir-se.

Ua des cagires a on se deishèc quèir ère plaçada dauant deth miralh, tan fatau entada eth e tan providenciau entà Mario, a on auie liejut era carta de Cosette. Se guardèc en aqueth miralh e non s'arreconeishec. Auie ueitanta ans; abantes deth maridatge de Mario solet ne pareishie cinquanta; de sòrta que, en tan brèu tèrme, auie envielhit trenta ans mès. Çò que se vedie en sòn front non èren es arrupes dera edat; qu'ère eth senhau misteriós dera mòrt, era cavitat dera implacabla garra. Es sues caròles penjauen; eth color terrós dera sua cara anonciaue ja era proximitat dera hòssa; es dus angles dera boca s'en.honsauen coma era masca qu'es ancians escultauen sus es sepulcres. Guardaue ath cèu en senhau de planh; se l'aurie cuelhut per un d'aguesti grani èssers tragics, victimes deth destin inexorable.

Se trapaue ena darrèra fasa dera agonia, fase qu'en era ja eth dolor non cor, senon que s'està, entà didè'c atau, calhat; i a sus era amna coma un calh de desesperacion.

Auie barrat era net. Arrosseguèc damb fòrça trabalh ua taula e eth vielh fautulh ath cant dera humeneja, e botèc ena taula, pluma, tintèr e papèr.

Hèt aquerò s'estavanic. Quan se remetec, auie set, e, en non poder quilhar era gèrra, l'inclinèc e beuec ua glopada.

Se virèc dempús entath lhet, e seigut tostemp, donques que non podie estar-se de pès, tachèc es uelhs en vestidet nere e enes auti objèctes que l'èren tant estimadi.

Es contemplacions d'aguesta sòrta se tarden ores que semblen menutes. Còp sec sentec ua tremolor e, en imaginar-se qu'anaue a morir-se, s'emparèc ena taula qu'alugauen es candelers der avesque, e cuelhec era pluma.

Coma que ne era pluma ne era tinta auien servit de hège fòrça temps, es puntes dera prumèra qu'èren doblegadi, e era dusau ère seca; per çò que li calec lheuar-se e botar ues gotes d'aigua en tintèr; aquerò ac hec en tot arturar-se e sèir-se dus o tres còps; e dempús li calec escriuer damb eth dorsièr dera pluma. De quan en quan se secaue eth front.

Li tremolaue era man. Vaquí es linhes qu'escriuec pòc a pòc:

“Cosette, te benedisqui. T'ac vau a explicar tot. Eth tòn marit qu'a aut rason en hèr-me a veir que me calie partir; encara que s'age enganhat un shinhau en aquerò qu'a creigut, qu'a auut rason. Ei excellent. Estima-lo tostemp fòrça quan jo ja non existisca. Senhor de Pontmercy, estimatz tostemp ara mia estimada mainada. Cosette, aguest papèr serà trapat e veiràs en eth es numèros, s'ei qu'è forces entà rebrembar-les. Escota; aguesti sòs que son tons. Qu'ac vas a saber tot. Eth jaiet blanc ven de Noruega; eth jaiet nere d'Anglatèrra; es granadures neres d'Alemania. Eth jaiet ei mès leugèr, mès preciós, mès car. En França se pòden hèr imitacions coma en Alemania. S'a besonh d'un petit enclutge de dus poces quarrats e ua lampa d'esperit de vin entà moflar era cera. Era cera en d'auti tempsi s'elaboraue damb resina e nere de hum, e costaua quate francs era liura. Se m'acodic hèr-la damb goma-laca e terebentina. Còste solet trenta sòus, e ei preferable. Es fibèles se hèn damb veire violat que s'apègue, mejançant aguesta cera, en ua petita plancha de hèr nere. Eth veire li cau

èster violat entàs jòies de hèr, e nere entàs d'aur. Espanha ne crompe en grana quantitat. Qu'ei eth país deth jaiet...”

Non podec seguir. Era pluma li queiguec des dits; l'escomete un d'aguesti somics desesperadi que pujauen per instants de çò mès prigond deth sòn pièch. Eth malerós s'agarrèc eth cap entre es mans e se calèc ena meditacion.

“Ò!, exclamaue ath sòn laguens (crits lamentables entenudi solet per Diu), tot s'a acabat entà jo. Ja non la veirè mès. Qu'ei un arridolet qu'a passat sus jo. Vau a sepultar-me ena net sense tansevolhe tornar-la a veir. Ò! Ua menuta, un instant, enténer era sua votz, tocar era sua ròba, guardar-la, ada era, àngel, e Dempùs morir! Era mòrt que non ei arren; mès morir sense veder-la! Qu'ei orrible! Pòt aquerò damnatjar a quauqu'un? Non, tot que s'a acabat entà jo, tot. Solet entà tostemp. Mon Diu! Mon Diu! Non la tornarè a veir”.

En aqueth moment piquèren ena pòrta.

IV.- A on se veirà que i a botelhes de tinta bones entà trèir es taques.

Eth madeish dia, mielhor dit, era madeisha tarde, quan Mario deishaue era taula e entraue en sòn gabinet pr'amor d'examinar uns ahèrs, l'autregèc Vasco ua carta, en tot dider-li:

- Era persona que l'a escrit demore ena avantsala.

Cosette s'auie cuelhut deth braç deth pairin, e hège un torn peth jardin.

Que i a cartes que, madeish que quauqui òmes, an mala mina. Papèr bast, forma grossièra de barrar-les; sonque veir quauques missives, que repugnen. Era carta que s'auie hèt a vier Vasco tanhie ad agesta classa.

Mario la cuelhec e li venguec flaira de tabac, en tot desvelhar en eth ua sòrta de rebrembes. Guardèc era envelopa: *Ath senhor baron Pommerci. Ena sua casa.* Coneishut eth tabac, li siguec aisit conéisher era letra. Se poirie díder que der estonament gessen a viatges relampits. Un d'aguesti relampits illuminèc a Mario.

Era flaira, misteriosa auxiliara dera memòria, venguie de hèr revíuer en eth tot un mon. Qu'ère eth madeish papèr, era madeisha manèra d'estroparlo, eth color identic dera tinta, era coneishuda letra; mès que mès, non i auie enganha en tabac; Se presentaue dauant des sòns uelhs eth humarau de Jondrette.

Atau, estranh edart! Ua des dues tralhes qu'auie cercat tant, que darrèraments l'auie hèt trabalhar damb fòrça, que credie perduda entà tostemp, se l'apareishie quan mens s'ac demoraue.

Dauric ara prèssa era carta, e liegec çò que seguís:

Senhor baron:

S'er Èsser Suprèm m'auesse dat talent, qu'auria pogut èster eth baron Thenard, membre der Institut (Acadèmia de Sciéncies); mès que non ne sò. Me cridi solet coma eth; erós s'aguest rebrembe me recomane a vòsta excelléncia de vòstes bontats. Eth benefici que m'aunoretz serà recipròc. Qu'è un secret que tanh a un individú, e aguest individú vos tanh a vos. Eth secret qu'ei ara vòsta disposicion, en tot desirar er aunor d'èster-vos util. Vos proporcionarè ua manèra simpla de lançar dera vòsta digna familia ad aguest individú, que non a eth dret a estar-se en era; donques

qu'era senhora barona pertanh a ua classa nauta. Eth santuari dera vertut non pòt coabitar mès temps damb eth crim, sense tacar-se.

Demori ena avantsala es ordes deth senhor baron.

Que sò, damb eth màger respècte.

Era signatura dera carta ère “Thenard”

Signatura vertadèra, encara qu'abreujada.

Per çò d'aute, er estil e era ortografia completauen era revelacion. Eth certificat d'origina non podie èster mès evident. Non ère possible dobtar.

Era emocion de Mario siguec prigonda. Dempús deth movement de suspresa, experimentèc un movement de felicitat. S'artenhie trapar ara ar aute que cercaue, eth sòn salvador, qu'ère tot çò que podie desirar.

Dauric un calaish des sòns papèrs, cuelhec quauqui bilhets de Banc, se les sauvèc ena pòcha, tornèc a tancar, e tirèc dera campaneta. Vasco pistèc eth cap.

- Hètz que passe, didec Mario.

Vasco anoncièc:

- Eth senhor Thenard.

Entrèc un òme, e era suspresa de Mario siguec grana, pr'amor que l'ère totafèt desconeishut.

Eth personatge introduxit per Vasco, d'edat auançada, auie eth nas gròs, era barba calada ena corbata, lunetes verdes e dobles, eth peu queigut sus eth front enquiathe neishement des celhes, coma era perruca des menaires anglesi dera gent de gran ton. Eth pèu qu'ère blanc.

Ère vestit de nere de cap a pès; ròba plan rosigada, mès neta; dera pòcha li gessien ues quantes herratalhes, damb pretensions de sagèth de relòtge. Amiaue ena man un chapèu vielh. Anaue un shinhau acorbaishat, e era giba dera sua esquia s'aumentaue damb era prigonda salutacion.

Çò qu'estonaue a prumèr còp de uelh ère qu'era levita d'aguest personatge, massa ampla, encara que suenhosaments cordada, non semblaue hèta entada eth.

Permetetz-mos ua brèu digression.

S'estauen en París pendent aquera epòca, en carrèr de Beaubourg, apròp der Arsenal, un engenhós judiu, qu'eth sòn mestier ère convertir a un coquin en un òme aunèst, pendent un o dus dies, a rason de trenta sòus

diadèrs, proporcionant-li un vestit que se retirèsse çò de mès possible ath que tien es òmes aunèsti. Aguest logatàri de ròba se cridaue *eth cambista*, nòm que l'auien dat es panaires parisencs, non coneishent-lo damb cap aute.

Qu'auie un vestuari complet, avient entàs diferentes classes de personnes. De cada clau deth sòn magasèm penjaue, rosigada e descolorida, ua condicion sociau; aciu eth vestit de magistrat; aquiu eth de prèire; aquiu delà eth de banquèr; en un cornèr er unifòrme de militar retirat; en un autre eth vestit de literari; mès enlà eth d'òme d'Estat. Eth cambista qu'ère eth sauvaròba der immens drama qu'es coquins representen en París. Era sua casa ère era decoracion d'a on gessie eth panatòri, e per a on entraue era engusa. Un brigand anaue caperat de pelhòts, deishaue trenta sòus, e alistaue, sivans eth papèr que s'auie prepausat executar, eth vestit avient. Quan eth brigand baishaue era escala que ja auie mina de persona decenta. A londeman entornaue era ròba, e eth cambista, que fidaue tot as panaires, non ère panat jamès.

Aquesti vestits qu'auien un inconvenent, ei a díder: qu'en non èster premanidi entàs que les amiauen, les anauen a uns amples, a d'auti estrets, ad arrés coma cau. Tot brigand qu'excedie dera estatura mejana, o qu'ère massa gròs o massa prim, estaue mau damb era ròba deth cambista, que sonque s'auie prepausat complàder as òmes ordinaris. Mesurèc era espècia peth modèu deth prumèr coquin que li venguec a man, que non ère ne gròs ne prim, ne gran ne petit.

D'aquiu es dificultats d'adaptar es vestits as parroquians. Autant pejor entàs excepcions! Eth der òme d'Estat, per exemple, nere de naut en baish, qu'aurie estat massa ample entà Pitt, e massa estret entà Castelcicala. Eth vestit d'òme d'Estat qu'ère dessenhat dera manera seguenta en catalòg deth cambista; ei còpia: "Levita de tela nera, pantalons neri de lan, justet de seda, bòtes e ròba blanca."

Ath costat didie: *ancian embaishador*, e i auie ua nòta que copiam madeish: "En ua caisha a despart, ua perruca ben crespada, lunetes verdes, sagèths de relòtge, e dus canons de pluma d'un poce de long, estropadi en coton." Tot aquerò apertenguie ar òme d'Estat, ancian embaishador. S'estaue eth vestit, se m'ei permetuda era expression, agotat; es costures blanquejauen; per un des codes volie pistar ja era forradura; ath delà de qué li mancaue ara levita un des botons deth pièch, çò qu'ère pòc important,

pr'amor qu'era man der òme d'Estat, plaçada normaument sus eth còr, s'encargaue de dissimular aquera fauta.

Se Mario ausse coneishut es institucions amagades de París, non l'aurie costat travalh desnishar en estranh personatge que Vasco vengue d'anonciar, eth vestit der òme d'Estat deth magasem deth cambista.

Eth desengust experimentat per Mario, en veir entrar a un òme desparièr deth que demoraue, requeiguec sus eth nauèth vengut. L'examinèc de cap a pès, pendent era sua salutacion, e li preguntèc secaments:

- Qué vos cau?

Eth personatge responc, en tot arrir coma ac aurie pogut hèr un cocodril capable d'arrir:

- Me semble que non è auut abantes d'ara er aunor de veir ath senhor baron. Me pensaue que l'auia trapat, hè quauqui ans, ena casa dera senhora princessa de Bagration, e enes salons de sa senhoria eth bescomde Dambray, par de França.

Qu'ei ua bona tactica enes brigands hèr veir que se coneish as personnes desconeishudes.

Mario escotaue damb atencion ad aqueth òme, espiant er accent e eth gèst, mès arren li didie era sua prononciacion nassau, totafèt desparièra deth ton de votz agre e sec que se pensèc anaue a entèner. Qu'ère desorientat.

- Non coneishi, didec, ara senhora princessa Bagration ne ath senhor bescomde Dambray, jamès è hèt hangues enes sues cases.

Era responsa ère contundenta; ça que la, eth nòste òme, arrint de nauèth, higec:

- Alavetz siguec en casa de Chateaubriand, A! Òc!; coneishi fòrça a Chateaubriand. Qu'ei pla afable. En ua escadença me didec: "Mès, Thenard, amic mèn, non m'acompanhatz a bèur ua copa?"

Eth front de Mario s'anaue metent cada còp mès sevèr.

- Jamès è auut er aunor de visitar ath senhor Chateaubriand. Plan, donc. Qué voletz?

Eth personatge, en notar qu'eth ton ère mès dur, saludèc mès prigondaments.

- Senhor baron, dignatz-vos escotar-me. Que i a en America, en un país que tèrme damb Panamà, un vilatge cridat Joya. Se compause d'ua

soleta casa de tres estatges, bastida damb tòchos codudi ath solei; cada costat a de longada cinc cents pès, e cada estatge se separe der inferior en dotze, damb era fin de deishar entre eri ua terrassa qu'enròde er edifici. En centre i a un pati a on i a es viures e es municions. En sòrta de hièstres, arquières; arren de pòrta principau; tien era escala entà pujar deth solèr ena prumèra terrassa, e d'aguesta ena dusau e ena tresau; madeish entà baishar en pati interior; es pòrtes des quartos son trampes. De nets se barren aguestes trampes, se tren es escales, es boques des carabines pisten pes arquières, e era entrada qu'ei impossibla. De dia, casa; de nets, ciutadèla. Ueut cents abitants, tau ei eth bordalat de Joya. Per qué tantes precaucions? Perque eth país ei perilhós, per çò des antropofags que n'ei plen. Alavetz, per qué vien aquiu? Pr'amor qu'ei un país meravilhós; perque se trape aur en eth.

- Quina ei era vòsta intencion?, preguntèc Mario, qu'era cotrarietat l'auie tornat impacent.

- Escotatz, senhor baron. Que sò un ancian diplomaïte fatigat. Sò hart de civilizacion, e voi sajar de víuer entre sauvatges.

- Qué mès?

- Senhor baron, er egoïsme qu'ei era lei deth mon. era lauradoira que travalhe en un camp que l'apertie non se botge. Eth gosset deth praube laire darrèr deth ric, e eth gosset deth ric darrèr deth deth praube. Cadun entada eth. Eth blanc des òmes ei er interès, e er asiman ei er aur.

- Qué mès? Acabatz.

- Que voleria vier a establir-me en Joya. Èm tres; qu'è esposa e hilha, ua hilha plan beròia. Eth viatge ei long e car, e è besonh de quauqui sòs.

- E qué m'impòrte aquerò?, preguntèc Mario.

Eth desconeishut treiguec eth còth dehòra dera corbata, gèst pròpi der ihon, e repliquèc arrint un aute còp:

- Non a liejut eth senhor baron era mia carta?

Que i auie quauquarren de vertat en aquerò, pr'amor qu'eth hèt ère que Mario, en tot fixar-se solet ena letra, a penes auie campat çò que didie era carta. Non rebrembaue arren. Hège ua menuta qu'es paraules, esposa e hilha, auien tornar a nudar eth hiu des sues conjectures, e auie tachada en aqueth individú ua guardada penetranta, coma era deth jutge sus un presomptiu acusat. Se limitèc a respóner:

- Sigatz mès explicit.

Eth desconeihut metec es mans ena pòcha deth pantalon, quilhèc eth cap sense redreçar era esquia, e examinèc ath sòn torn a Mario a trauèrs deth veire verd des sues lunetes.

- Plan ben, senhor baron. Vau a èster mès explicit. Qu'è un secret entà vener-vos.

- Un secret!
- Un secret.
- Qu'ei que me tanh a jo?
- Un shinhau.
- Quin ei aguest secret?

Mario non deishau de sondar ath sòn interlocutor tant que l'entenie.

- Que comenci a gratis, didec eth desconeishut. Vos vatz a convéncer de qué sò un òme interessant.

- Parlatz.
- Senhor baron, qu'auetz ena vòsta casa a un lairon, qu'ei ath còp un assassin.

Mario s'estrementic.

- Ena mia casa? Non.

Eth desconeishut, imperturbable, passèc eth code sus eth sòn chapèu, e seguic:

- Assassin e lairon. Guarda, senhor baron, que non parli de hets ancians, anuladi pera prescripcion dauant dera lei, e per empenaïment dauant de Diu. Parli de hèts recents, de hèts actuaus, de hèts ignoradi encara pera justicia. Seguisqui. Aguest subjècte s'a introduosit ena vòsta confiança, e lèu ena vòsta familha damp un nòm faus. Vau a dider-vos eth sòn vertadèr nòm. Vo'lo vau a díder a gratis.

- Escoti.
- Se cride Jean Valjean.
- Ac sai.
- Vos vau a díder, tanben a gratis, se qui ei.
- Didetz-ac
- Un ancian forçat.

- Qu'ac sai.
- Vo'n sabetz dès qu'è auut er aunor de dider-vos-ac.
- Non. Qu'ac sabia d'abantes.

Eth ton hered de Mario, aquera replica per dus viatges, *ac sai*, eth sòn laconisme que repugnaue eth dialòg, desvelhèren en desconeishut ua colèra sorda. Tachèc en Mario, d'amagat, ua guardada furiosa, que solet se tardèc un instant; mès, enquia e tot rapida, qu'ère dera sòrta de guardades que se coneishen en auer-les campat un còp, e non se l'escapèc ath joen. Cèrts resplendors non pòden emanar senon de cèrtes amnes. Es vistons, hièstra deth pensament, les reflectís, e d'arren servissen es lunetes. Que serie coma botar un cristau ath lunfèrn.

Eth desconeishut seguic, tostemp arrint:

- Non gausi desmentir ath senhor baron. En tot cas, vos cau saber que sò ath cap deth carrèr. Ara çò que vau a revelar-vos sonque ac sai jo, e tanh ara senhora barona. Qu'ei un secret extraordinari que vau sòs. Vo l'aufrisqui a vos abantes qu'ad arrés, e de bon prètz. Vint mil francs.
- Me'n sai d'aguesti secrets, coma me'n sai des auti, didec Mario.

Eth personatge sentec eth besonh de rebaishar un shinhau:

- Senhor baron, balhatz-me dètz mil francs, e parli.
- Vos torni a díder que non vo'n hescatz. Me'n sai de çò que me voletz díder.

Es uelhs d'aqueth òme luderen de nauèth; dempus exclamèc:

- De quinsevolh manèra me cau minjar aué. Persuti qu'eth secret s'ac vau. Senhor baron, vau a parlar. Parli. Balhatz-me vint francs.

Mario lo guardèc fixaments.

- Coneishi eth vòste secret extraordinari, madeish que sabia eth nòm de Jean Valjean, e que me'n sai deth vòste.
- Eth mèn nòm?
- Òc.
- Non ei dificil, senhor baron, donques qu'è auut er aunor d'escriuer-lo e dider-lo-vos. Thenar...
- Dièr.
- Com?
- Thenardièr.

- Qui vos a...

En perilh eth sanglar s'erice, er escrauat se hè eth mòrt, era Garda veterana forme eth quadre; eth nòste òme se metec a arrir. Dempús secodic d'ua paumada un shinhau de povàs que i auie ena manja dera sua levita.

Mario seguic:

- Qu'ètz tanben er obrèr Jondrette, eth comedian Fabantou, eth poèta Genflot, er espanhòu Alvarez e era tia Balizartd.

- Era tia qué?
- E auetz auut ua aubèrja en Montfermeil.
- Ua aubèrja! Jamès.
- E vos digui qu'ètz Thenardier.
- Ac remisqui.
- E qu'ètz un miserable. Cuelhetz.

Mario treiguec dera pòcha un bilhet de Banc e l'ac lancèc ena cara.

- Gràcies! Perdon! Cinc cents francs, senhor baron!

E aqueth òme, estonat, saludant e cuelhent eth bilhet, l'examinèc:

- Cinc cents francs, repetic alugat.

Dempús exclamèc damb un movement sobtat:

- Plan, donc, dehòra desguisaments.

E damb era rapiditat d'un monard, en tot calar-se entà darrèr es peus, arrincant-se es lunetes, treiguent deth nas e escamotejant es dus canons de pluma, nomentadi adès, e que s'an vist figurar en ua auta plana d'aguest libre, se treiguec eth ròstre coma se treirie quinsevolh chapèu.

Es sòns uelhs s'aluguèren; eth front, desparièr, henut, damb protuberàncies en diuèrsi lòcs, orriblaments arropit ena sua part superiora, se hec a veir cancer: eth nas tornèc a èster agudent coma un bec; tornèc a aparéisher eth perfil herotge e sagaç der òme de rapina.

- Eth senhor baron ei infalible, didec damb votz clara e sense nasalizar, que sò Thenardier.

E redrecèc er arrestèth dera esquia.

Thenardier, pr'amor qu'ère eth, s'auie quedat estonat, e enquia e tot s'aurie trebolat, s'ei que siguesse capable d'aquerò. Volec costar estonament, e ère eth que s'auie estonat. Que li valie aguesta umiliacion

cinc cents francs, e en aguest cas l'acceptaue; mès non per aquerò ère mens estabordit.

Vedie per prumèr còp ath baron de Pontmercy, e a maugrat deth sòn desguisament, aguest baron l'auie arreconeishut, e ac auie hèt ath hons. Entà màger suspresa sua, non solet ère eth baron Pontmercy ath pas dera sua istòria, senon dera de Jean Valjean. Qui ère, donc, aqueth joen lèu imbèrbe, tan glaciau e tan generós, que sabie es nòms des personnes, que sabie toti es sòns nòms, que les daurie era sua pòcha, que tractaue a brigands coma un jutge, e les daue sòs coma a ua victima?

Rebrembaratz que Thenardier, encara qu'en d'auti tempsi vesin de Mario, non l'auie vist jamès, çò qu'ère plan frequent en París. Auie entenut a parlar as sues hilhes vagaments d'un joen plan praube, cridat Mario, que s'estaue ena casa; e l'auie escrit sense coneisher-lo era carta que ja sap eth lector. Non podie existir cap relacion entada eth, entre eth Mario d'aquera epòca e eth senhor baron Pontmercy.

Per çò d'aute, era sua hilha Azelma, que l'encarguèc de cercar era tralha des nòvis deth 16 de hereuèr, e es sues propies investigacions, l'aclariren fòrça causes, e deth hons des tenèbres que l'enrodauen auie artenhut cuéller mès d'un misteriós hiu. A fòrça de travalh artenhec descurbir, o aumens endonviar qui ère er òme qu'auie trapat bèth dia en escolader gran. Der òme li costèc pòc arribar en nòm. Sabie qu'era senhora barona Pontmercy ère Cosette; mès en aguesta part se prepausaue obrar damb tota discrecion. Tanpòc li restaue cap aute recurs, pr'amor qu'ignoraue era vertadèra origina dera joena. Entrevedie, plan, quauque neishement bastard, pr'amor qu'era istòria de Fantina l'auie semblat tostemp plia d'ambigütats; mès, qué ne treirie de parlar? Que li paguèssen car eth sòn silenci? Possedie, o credie possedir, un secret de fòrça mès valor; e sivans es aparences, aquerò de gésser dident ath baron de Pontmercy sense cap de pròva: "Era vòsta esposa ei hilha bastarda", non costarie cap aute resultat que hèr-li a vier era colèra deth marit, exprimida en còps de pè sus es sues anques.

Ena ment de Thenardier, era convèrsa damb Mario non auie començat encara. Se vedec obligat a hèr repè, a modificar era sua estratègia, a abandonar ua posicion e a cambiar de front; mès arren d'essenciau ère encara comprometut, e auie ja cinc cents francs ena pòcha. Li quedauen per

revelar causes decisives, e se sentie fòrt enquia contra aqueth baron Pontmercy, tan resignat, e que manejaue tan bones armes.

Entàs òmes dera sòrta de Thenardier quinsevolh dialòg qu'ei un düèl. Quina ère era situacion que s'auie de calar? Non sabie a qui parlaue, mès òc de çò que parlaue. Passèc rapidaments era revista interiora des sues forces, e dempús d'auer dit "sò Thenardier", demorèc.

Mario meditaue. A tot darrèr auie ath sòn dauant a Thenardier, ar òme que tant auie desirat trapar, e podie complir er encargue deth coronèl Pontmercy. L'umiliaue qu'aguest eròi li deuesse quauquarren ad aguest bandit, e qu'era letra de cambi virada deth hons dera hòssa per sa pair contra eth, siguesse encara ath descubèrt. Li semblaue tanben, ena situacion complèxa deth sòn esperit respècte a Thenardier, que se li presentaue era escadença de resvenjar ath coronèl deth malastre d'auer estat sauvat per un individú tan vil e tan pervers. Ça que la, se sentie content, donques que fin finau anaue a desliurar era ombra deth coronèl d'aqueith creditor indigné, çò que se li figuraue equivalent a trèir era memòria de sa pair dera preson pes deutes.

Ad aguest déuer s'en ahigie un aute; eth d'averiguar, s'ère factible, era origina dera fortuna de Cosette. Era escadença semblaue que l'arribaue enes mans. Dihèu Thenardier sabie quauquarren. Dilhèu serie util sondar er interior d'aguest òme. Per aciu comencèc.

Thenardier, dempús de sauvar-se eth bilhet de Banc, guardaue a Mario damb mina bontadosa e lèu trenda.

Mario trinquèc eth silenci.

- Thenardier, vos è dit eth vòste nòm. Ara, voletz que vos diga eth secret que sajàuetz desnishar-me? Tanben jo è arremassat es donades, e vos convenceratz de qué sai mès que vos. Jean Valjean, coma didéretz, ei assassin e lairon. Lairon, pr'amor que panèc a un ric fabricant, en tot èster era encausa dera sua roïna: eth senhor Magdalena. Assassin, pr'amor qu'aucic ar agent de policia Javert.

- Non compreni, senhor baron, didec Thenardier.

- Me vatz a compréner. Escotatz. Demoraue en un districte de Pas de Calais, tás ans 1822, un òme qu'auie auut sabi pas quina anciana tumada damb era justícia, e que jos eth nòm de senhor Magdalena s'auie corregit e reabilitat. Aguest òme ère, en tota era fòrça dera expression, un just. Damb ua indústria, era fabrica de colarets neri, laurèc era fortuna de tota era

ciutat. Dera sua part, encara que segondariaments, e de bèra manèra, per edart, amassèc tanben ua riquesa considerabla. Qu'ère eth pair des praubi. Fondaue espitaus, daurie escòles, visitaue as malauts, dotaue as joeni, sostengue as veudes, adoptaue as orfanèls: qu'ère coma eth tutor deth país. Se remic a adméter era crotz, e lo nomentèren alcalde. Un forçat complit se'n sabie deth secret d'ua pena qu'auie cometut en d'auti tempsi aqueth òme; lo denonciéc; que siguec era encausa de qué l'agarrèssen, e en tot profitar-se'n dera sua preson entà vier en París, artenhec qu'eth banquèr Laffitte (me'n sai de boca deth madeish caishèr) l'autregèsse mejançant ua signatura faussa, ua soma de mès de miei milion qu'apertenguie ath senhor Magdalena. Eth presoèr que panèc ath senhor Magdalena ère Jean Valjean. Per çò der aute hèt, arren vos cau dider-me. Jean Valjean aucic ar agent Javert d'un tret de pistòla. Jo, que vos parle, èra aquiu.

Thenadier guardèc a Mario damp eth gèst sobeiran dera persona derrotada que se remet e torné a guanhá en ua menuta eth terren perdut.

Mès non se tardèc a arrir de nauèth.

Er inferior dauant deth superior, li cau saber dissimular era sua capitada, e Thenardier se limitèc a dider-li a Mario:

- Senhor baron, mos auem enganhat de camin.

E soslinhèc aguesta frasa, en tot hèr virar d'ua forma expressiua es foteses que li gessien deth justet.

- Com?, repliquèc Mario. Remitz aquerò? Que son es hèts.

- Son quimères. Era confiança que m'aunore eth senhor baron m'impause eth déuer de dider-l'ac. Sustot era vertat e era justícia. Non m'agrade veir acusar ad arrés injustaments. Senhor baron, Jean Valjean non a panat ath senhor Magdalena, ne a aucit a Javert.

- Guarda tu! En qué vos basatz?

- En dus rasons.

- Quines?. Parlatz.

- Prumèra: non a panat ath senhor Magdalena, pr'amor qu'eth senhor Magdalena e Jean Valjean son era madeisha persona.

- Qué me didetz!

- Dusau: Non a assassinat a Javert, pr'amor que Javert, e non Jean Valjean, ei er autor dera sua mòrt.

- Qué voletz díder?

- Javert se suicidèc.
- Provatz-ac! Provatz-ac!, cridèc Mario dehòra de se.

Thenardier repliquèc, mesurant es sues paraules coma se se tractasse d'un vers alexandrin ancian:

- Ar agent de policia Javert, se lo trapèc estofat dejós d'ua barca deth Pont-au-Change.
- Mès, provatz-ac!

Thenardier treiguec dera pòcha deth pièch ua ampla borsa de papèr escur, que semblaue contier plecs plegats de diferentes mides.

- Qu'è era mia liassa, didec tranquillaments.

E higec:

- Senhor baron, per interès vòste è volut conéisher ath hons a Jean Valjean. Torni a díder que Jean Valjean e eth senhor Magdalena èren era madeisha persona e que Javert a mòrt a mans de Javert; quan atau m'exprimisqui ei pr'amor que me sobren es pròves. Non pròves manuscrites, que poirien èster sospechoses, senon pròves estampades.

Tant que parlaue, treiguie Thenardier dera sua liassa dus numèros de jornaus, auriolencs, estronhadi e flairant a tabac. Un d'aguesti numèros, trincat per çò des plecs e lèu esbocinant-se, semblaue plan mès ancian qu'er aute.

- Dus hèts, dus pròves, didec Thenardier, e aufric a Mario es dus jornaus.

Eth lector les coneish. Un, eth mès ancian, qu'ère un numéro dera *Bandèra Blanca* deth 25 de junhsèga de 1823, qu'eth sòn tèxt s'a pogut veir en planes anteriores d'aguesta òbra, e provada era identitat deth senhor Magdalena e era de Jean Valjean. Er aute ère un *Monitor* deth 15 de junh de 1832, a on se racondaue eth suïcidi de Javert, en tot ahíger que resultau d'un infòrme verbau der agent ath prefècte, que hèt presoèr ena barralha deth carrèr dera Chanvrerie, auie degut era sua vida ara magnanimitat d'un insurrècte, que, a posita dera sua pistòla, en sòrta de lheuar-li era tapa deth cervèth auie tirat ara aire.

Mario liegec. Non i auie cap de doble; era data ère cèrta, era pròva irrefutabla; aqueri dus jornaus non s'auien estampat exprèssaments entà apuar es afirmacions de Thenardier. Era nòta deth *Monitor* auie estat comunicada oficiaument pera prefectura de policia.

Mario non podie dobtar. Es notícies deth depenen de Laffitte èren fausses, e eth madeish s'auie enganhant. Jean Valjean, en tot agranir-se de ressabuda, gessie dera broma. Mario non podec tier un crit d'alegria:

- Alavetz aguest malerós ei un òme admirable! Alavetz aguest capitau ère vertadèraments sòn! Qu'ei Magdalena, era providéncia de tot un país! Ei Jean Valjean, eth sauvador de Javert! Un eròi! Un sant!

- Ne un eròi ne un sant, didec Thenardier. Qu'ei un assassin e un panaire.

E higec damb eth ton d'aqueth que comence a notar que vau:

- Padeguem-mos.

Lairon, assassin: aguestes paraules que Mario credie qu'auien despareishut, e qu'entrauen de nauèth en scèna, queiguerten sus eth coma un blòc de gèu.

- Encara?, preguntèc.

- Tostemp, responec Thenardier. Jean Valjean non a panat ath senhor Magdalena, mès qu'ei un panaire, non a aucit a Javert, mès qu'ei un assassin.

- Voletz parlar d'aqueth miserable panatori de hè quaranta ans, expiat, coma resulte des vòsti jornaus, per tota ua vida d'empenaïment, d'abnegacion e de vertut?

- Que digui assassinat e panatori, senhor baron. Repetisqui que parli de hèts actuaus. Cò que vos vau a revelar ei absolutaments desconeishut. Qu'ei inedit. Dilhèu desnishetz en aquerò era origina deth capitau abilaments aufrit per Jean Valjean ara senhora barona. Digui abilaments, pr'amor que non demòstre peguesa, dera sua part, aquerò de calar-se, mejançant era donacion, en ua familia aunèsta, participant des sues comoditats, e ath còp amagar eth sòn crim, gaudir de çò panat, hèr desparéisher eth sòn nòm.

- Que vos poiria interróper aciu, observèc Mario, mès seguitz.

- Senhor baron, ac vau a díder tot; dèishi era recompensa ara vòsta generositat. Eth secret que vau aur massís. Me preguntaratz: "Per qué non t'as dirigit a Jean Valjean?" Per ua rason plan simpla. M'en sai que s'a despropiat a favor vòste, e era combinacion me semble engenhosa; mès totun aquerò, non a un sò horadat; de sòrta que me mostrarie es mans uedes; e coma qu'è besonh de quauqui sòs entà realizar eth mèn viatge enta

Joya, vos è preferit, donques qu'ètz ric, ada eth que ja non a arren. Sò un shinhau cansat; permetetz-me cuélher ua cagira.

Mario se seiguec, e l'indiquèc que se seiguesse.

Thenardier ac hec en un fautulh damb mina satisfèta, cuelhec es sòns dus jornaus, les metec laguens dera borsa, e didec en tot referir-se ara *Bandèra Blanca*:

- Be me n'a costat de trabalh trapar aguest!

Dempús crotzèc es cames e s'apuèc; actitud pròpia des personnes segures de çò que van a díder; en tot entrar en matèria d'aguesta manèra, damb votz grèu e accentuada:

- Senhor baron, eth 6 de junh de 1832, hè un an apuprètz, eth dia dera revòuta, i auie un òme en escolader gran de París, peth costat a on desboque en Sena, entre eth pònt de Jena e eth des Invalids.

Mario apressèc còp sec era sua cagira ara de Thenardier. Aguest notèc eth movement, e seguic damb era lensor d'un orador qu'ei senhor des sòns auditors, e que sent era palpitacion der adversari a cada ua des sues paraules.

- Aguest òme, obligat a amagar-se per rasons d'autús ara politica, auie alistar er escolader coma eth sòn domicili, e auie ua clau dera rèisha. Qu'ère, ac torni a díder, eth 6 de junh, tòs ueit, apuprètz, dera net. Er òme entenec sorrolh en escolader. Pro estonat s'amaguèc e espièc. Qu'èren bronits de passi, quauquarrés caminaue ath miei des tenèbres, en tot auançar entada eth. Que i auie en escolader un aute òme. Era rèisha de gessuda non ère luenh, e era escassa claror qu'entraue per era li permetec conéisher ath nauèth vengut, e veir qu'amiaue quauquarren ena esquia. Caminaue doblegat. Qu'ère un ancian forçat, e amiaue ena esquia un cadavre. Evident delicte der assassinat, se n'auesse. Per çò deth panatòri, qu'ei causa normau; non s'aucís un òme a gratis. Eth forçat anaue a lançar aqueth cadavre en arriu. Mos cau hèr veir que, abantes d'arribar ena rèisha de gessuda, eth forçat, que venguie d'un punt luenhant der escolader, deuec estramuncar, plan, damb un anhàs espaventós, a on semble qu'aurie pogut deishar eth cadavre, mès a londemant es travalhadors des potzi, travalhant en anhàs, aurien descubèrt ar òme assassinat, çò que que non volie, plan que òc, er assassin. S'estimèc mès trauessar er anhàs damb era sua carga, en tot costar-li immensi esfòrci, e riscar d'ua manèra incredibla era sua pròpia existéncia. Non compreni se com artenhec gésser d'aquiu viu.

Era cagira de Mario s'apressèc mès, e Thenardier profitèc aguest dusau movement entà alendar longaments. Dempús seguic:

- Senhor baron, er escolader non ei eth deth Camp de Mart. Aquiu i manque tot, autanplan lòc. Aquiu, quan l'ocupen dus òmes, qu'ei de besonh que se trapen. Aquerò siguec çò que se passèc. Eth domiciliat e eth caminaire les calec balhar-se es bones nets, er un e er aute sense cap de talents. Eth caminaire li didec ath domiciliat: "Ves çò qu'amii ena esquia; me cau gésser d'aciu; qu'as era clau; balha-la-me". Eth forçat ère òme d'extraordinàries forces, e non i auie manèra de resistir-lo. Ça que la, eth qu'auie era clau, parlamentèc, sonque entà guanhart temps. Examinèc ath mòrt; mès sonque podec averiguar qu'ère joen, de bona portadura, damb aparença de persona rica, e qu'ère tot desfigurat pera sang. Tant que parlaue trapèc era manèra de trincar e arrincar, sense qu'er assassin se n'encuedèsse, un tròc deth pelhòt dera levita que vestie er òme assassinat. Document justificatiu coma compreneratz; hiu entà desnishar eth camishèth e provar eth crim ath criminau. Se sauvèc ena pòcha eth document, e daurint era rèisha, deishèc gésser ath forçat damb era sua pesanta carga. Dempús barrèc de nauèth, e se metec en lòc segur, sense importar-li bric eth desenlaç dera aventura, e sustot sense convier-li estar-se aquiu quan er assassin lancèsse eth cadavre en arriu. Ara ac veiratz clar. Eth qu'amiaue eth cadavre ère Jean Valjean; eth qu'auie era clau, vos parle en aguest moment; e eth tròc dera levita...

Thenardier acabèc era frasa en tot trèir dera pòcha e tier-la ara nautada des uelhs, agarrat entre es dus pòdos e es dus ensenhadors, un tròc de tela nera, tota plia de plapes escures.

S'auie lheuat Mario, esblancossit, alendant a penes, damb era vista tachada en tròc de tela nera; e sense badar boca, sense deishar de uelh aqueth tròc, arreculèc entara paret, cercant darrèr sòn damb era man dreta, a paupes, ua clau qu'ère ena sarralha d'un armari, ath cant dera humeneja. Trapèc era clau, dauric er armari e metec eth braç sense virar eth ròstre ne separar era vista de Thenardier. Mentretant, aguest contunhaue:

- Senhor baron, qu'è granes rasons entà pensar qu'eth joen assassinat ère un opulent estrangèr, tirassat per Jean Valjean en ua emboscada, e portador d'ua soma enòrma.

- Eth joen qu'èra jo, e vaquí era levita, cridèc Mario, lançant en solèr ua levita nera e vielha, tacada de sang.

Ara seguida, arrincant eth tròç de tela des mans de Thenardier, s'abaishèc e l'ajustèc en pelhòt trincat. S'ajustaue perfectaments., eth tròç completaue era levita.

Thenardier se quedèc petrificat, e didec entada eth:

- Que l'è hèta bona.

Mario, lheuant-se tremolós, desesperat, radiant, metec era man ena pòcha, e se filec enventit entà Thenardier damp eth punh, qu'apuèc lèu en ròstre deth bandit, plen de bilhets de cinc cents e de mil francs.

- Qu'ètz un infame! Ètz un mentidèr! Un calumniaire! Un mauvat! Vengüetz a acusar ad aguest òme e l'auetz justificat; volíetz perder-lo e auetz artenhut solet glorificar-lo. Vos qu'ètz eth panaire! Jo vos è vist, Thenardier Jondrette, ena tuta deth baloard der Espitau. Me'n sai de vos pro entà amiar-vos ena preson, e mès luenh encara, se volessa. Cuelhetz aguesti mil francs, bandit.

E lancèc un bilhet de mil francs as pès de Thenardier.

- A!, Jondrette Thenardier, vil e indigne! Que vos servisque aquerò de leçon, comerçant de secrets, mercadèr de mistèris, desenterrador de uassi, miserable! Cuelhetz ath delà aguesti cinc cents francs, e anatz-vo'n d'aciu! Waterloo vos protegís.

- Waterloo! mormolhèc Thenardier, en tot sauvar-se es mil cinc cents francs.

- Òc, assassin! Qu'auetz sauvat en aguesta batalha era vida d'un coronèl...

- D'un generau, didec Thenardier lheuant eth cap.

- D'un coronèl!, repliquèc Mario furiós. Non daria un sò per un generau. E vengüetz aciu a cométer infàmies! Vos digui que sus vos pesen toti es crims. Anatz-vo'n! Despareishetz! Sigatz erós, qu'ei tot çò que desiri. A, monstre! Cuelhetz tanben aguesti tres mil francs. Deman, deman madeish, partiratz entà America, damp era vòsta hilha, pr'amor qu'era vòsta hemna ei mòrta, abominable mentidèr. Susvelharè era vòsta partida, bandit, e, en moment de partir vos autrejarè vint mil francs mès. Anatz-vo'n entà que vos pengen en un aute lòc!

- Senor baron, responec Thenardier inclinant-se enquiathe solèr, gratitud etèrna.

E Thenardier gessec sense compréner ua soleta paraula, estonat e content de veder-se aclapat jos saques d'aur, e herit en cap per aquera peiregada de bilhets de Banc.

Qu'aurie sentut fòrça trapar-se aprovedit de paratrons contra semblables bualhs electrics.

Acabam ja damb aguest personatge. Dus dies dempús des eveniments que racondam, gessec, gràcies a Mario, entà America, cambiant-se eth nòm e acompanyat dera sua hilha Azelma. Mario, sivans l'auie aufrit, hèc entà Nova York a favor sòn ua letra de vint mil francs. Era misèria morau de Thenardier qu'ère irremediabla; atau, siguec en America çò qu'auie estat en Euròpa. Eth contacte d'un òme pervers qu'ei pro a viatges entà estropiar ua bona accion, e que gesque d'era ua causa dolenta. Damb es sòs de Mario, Thenardier se hec negrà.

Tant lèu se retirèc Thenardier, Mario correc entath jardin a on Cosette ère en tot passejar.

- Cosette! Cosette!, exclamèc. Vene! Lèu! Anem-mo'n. Vasco, un coche. Vene, Cosette. A, mon diu! Qu'ei eth qui m'a sauvat era vida! Non perdem ua menuta!. Mete-te eth chal.

Cosette credec que s'auie capvirat, e aubedic.

Mario non alendaue, e botauera man sus eth sòn còr entà arturar es batecs. Anaue e venguiet a grani passi, e abraçaue a Cosette, dident:

- A!, be ne sò de malerós!

Ena enventida dera sua imaginacion, Mario començauet a entreveir en Jean Valjean ua nauta e ombriua figura. Ua vertut inausida s'apareishie ath sòn dauant, suprèma e doça, umila ena sua immensitat. Eth forçat se transfiguraue en Crist. Mario ère enludernat damb aqueth prodigi. Non sabie precisaments se qué vedie, mès òc qu'ère gran.

Eth coche non se tardèc a arribar.

Mario hec pujar a Cosette, e se calèc de seguit laguens.

- Menaire, didec, carrèr der Òme Armat, número 7.

Eth coche partic.

- A, quina felicitat!, exclamèc Cosette. Eth carrèr der Òme Armat. Non gausaua parlar-te d'aquerò. Anem a veir ath senhor Jean.

- A ta pair, Cosette! A ta pair, donques que n'ei aué mès que jamès. Cosette, qu'ac endonvii tot. M'as dit que non receberes era carta que te

manè damb Gavroche. Queiguec sens dopte enes sues mans, e venguec ena barralha entà sauvar-me. Coma qu'era sua mission ei èster un àngel, de passa sauvèc a d'autes personnes, sauvèc a Javert. Me treiguec d'aqueth abisme entà autrejar-me a tu. M'amièc sus es sues espates a trauèrs der escolader. A!, que sò eth màger des ingrats! Cosette, Dempús d'auer estat era tua providéncia, ne siguec era mia. Imagina-te que i auie aquiu un espaventós anhàs a on estofar-se cent còps, a on estofar-se en lim, Cosette, e lo trauessèc damb jo enes espates. Jo qu'èra estavanit; non vedia, non entenia, non podia saber arren dera mia pròpia aventura. Vam a hèr-lo a vier en casa, a tier-lo damb nosati, volgue o non; non tornarà a desseparar-se deth nòste costat. S'ei que lo trapam, s'ei que non age partit. Passarè era rèsta dera mia vida venerant-lo. Que s'aurà passat tau que t'è dit, vertat, Cosette? Gavroche l'autrejarie era mia carta. Tot s'explique, comprenes?

Cosette non comprenie ua soleta paraula.

- Qu'as rason, siguec era sua responsa.

Mentretant, eth coche anaue rodant.

V.- Net que dèishe entreveir eth dia.

En enténer picar ena pòrta, Jean Valjean se virèc e didec damb votz fèbla:

- Endauant.

Se dauric era pòrta e apareisheren Cosette e Mario.

Cosette se precipitèc en quarto.

Mario s'estèc en lumedan, de pès e apuat contra es trauèrses dera pòrta.

- Cosette!, didec Jean Valjean e se lheuèc damb es braci dubèrts e tremolosi, livid, sinistre, mostrant ua alegria immensa enes uelhs.

Cosette, estofada pera emocion, queiguec sus eth pièch de Jean Valjean, exclamant:

- Pair!

Jean Valjean, dehòra de se, quequejaue:

- Cosette! Qu'ei era! Qu'ètz vos, senhora! Qu'èst tu! A, mon Diu!

E en tot senter-se abraçat per Cosette, higec:

- Qu'èst tu, òc! Me perdone, donc!

Mario, baishant es paupetes entà arturar eth torrent de lèrmes, hec un pas, e gasulhèc entre es sòns pòts sarradi convulsiauaments entà que non surgentèssen somics:

- Pair mèn!

- E vos tanben me perdonatz!, didec Jean Valjean.

Mario non trapaue paraules, e aqueth higec:

- Gràcies.

Cosette se treiguec eth chal e eth chapèu, e lancèc ambdues causes en lhet.

- Que me shòrden, didec.

E, en tot seir-se enes jolhs der ancian, separèc es sòns peus blanqui damb un movement adorable e li punèc eth front.

Jean Valjean, extasiat, non s'opausaue.

Cosette, en non compréner que confusaments es motius d'aguest cambiament, redoblaue es sues amorasses, coma se volesse pagar eth deute de Mario.

Jean Valjean mormolhaue:

- Be n'èm d'ignorants! Me pensaua non tornar-la a veir. Guardatz, senhor de Pontmercy, qu'en madeish moment qu'entràuetz didia: "Que s'a acabat tot! Vaquí eth sòn vestidet, sò un miserable, e non tornarè a veir mès a Cosette." Didia aquero tant que pujàuetz era escala. Non ei vertat que m'auia tornat pèc? Enquia quin grad n'ei un d'estupid!. Un que non tie en compde era bontat infinita de Diu. Diu didec: "Te penses que te van a abandonar, pèc? Non. Non pòt èster aquerò. Aguest praube vielh a besonh deth sòn àngel." E er àngel venguec, e è tornat a veir a Cosette, ara mia estimada Cosette! A!, be n'èra de malerós!

S'estèc un instant sense poder parlar; dempús seguic:

- De vertat, qu'auia besonh de veir a Cosette ua estoneta de quan en quan. Un còr qu'a besonh de uas entà rosigar. Ça que la, me'n sabia qu'èra sobrer, e didia ath mèn laguens: "non an besonh de tu, demora-te en un cornèr, arrés a eth dret a eternizar-se". A!, Diu dera mia amna! Que l'è tornat a veir! Sabes, Cosette, qu'eth tòn marit ei un beròi gojat? A!, amies un polit cochèr brodat. Perfectaments. Eth diboish me shaute. L'a escuelhut eth tòn espós, vertat? Te calerà crompar chals de cachemir. Senhor de Pontmercy, permetetz-me que la tutèja; que serà per pòc de temps.

Cosette, ath sòn torn, li didec:

- Quin malastre deishar-mos d'aguesta manèra! A on auetz anat? Per qué auetz estat absent tant de temps? Abantes, es vòsti viatges a penes se tardauen tres o quate dies. Qu'è manat a Nicolassa, e tostemp li responien: "ei dehòra." Quan auetz entornat? Per qué non mos avisèretz? Sabetz qu'estatz fòrça capvirat? Mau pair! Malaut e sense dider-mos-ac! Tè, Mario, cuelh era sua man e veiràs qu'ei plan hereda.

- Qu'auetz vengut, senhor de Pontmercy; me perdonatz, donc!, repetic Jean Valjean.

Ad aguestes paraules es sentiments que s'apilerauen en còr de Mario, trapèren ua gessuda, e eth joen exclamèc:

- Cosette, non l'entenes? Non l'entenes que me demane perdon? Sabes se qué m'a hèt, Cosette? Que m'a sauvat era vida. Mès encara: t'a autrejat a jo. E dempús de sauvar-me, dempús d'autrejar-te a jo, Cosette; sabes se qué a hèt dera sua persona? S'a sacrificat. Tau ei eth sòn anament. E a jo, qu'è estat ingrat, oblidós, crudèu, enquia e tot crimaïau, me ditz: "Gràcies!" Cosette, encara que passa era rèsta dera mia vida as pès d'aguest òme, non

serà pro expiacion. Era barralha, er escolader, aguest horn, aguest tarcumèr, tot qu'ac a trauessat per jo, per tu, Cosette, en tot sauvar-me de mil mòrts, qu'aluenhaue de jo e acceptaue entada eth. En eth se trapen totes es classes de valor, de vertut, d'eroïsme. Cosette, aguest òme ei er àngel!

- Silenci, silenci!, gasulhèc a penes Jean Valjean. Entà qué díder tot aquerò?

- Mès vos, exclamèc Mario, damb ua cèrta colèra plia de veneracion, per qué non ac auetz dit? Qu'ei eth vòste tòrt tanben. Sauvatz era vida des personnes, e ac tietz amagat! E jos era desencusa de trèir-vos era masca, vos calumniatz! Qu'ei orrible.

- Qu'è dit era vertat, responce Jean Valjean.

- Non, repliquèc Mario; era vertat ei tota era vertat, e non auetz dit senon ua part. Qu'èretz eth senhor Magdalena, entà qué amagà'c? Auetz sauvat a Javert, entà qué amagà'c? Jo vos deuia era vida, entà qué amagà'c?

- Pr'amor que pensaua coma vos, e sabia qu'auíetz rason, que me calie partir. Se vos auessa condat çò der escolader, m'auríetz retengut ath vòste costat. Me calie, donc, carar. Parlant, tot se contrariaue.

- Se contrariaue! Tot! Qué ei çò que se contrariaue?, repliquèc Mario. Dilhèu vos imaginatz que vos vam a deishar aciu? Non. Vos haram a vier damb nosati. Mon Diu! Mon Diu! Quan pensi que me n'è sabut d'aquerò per edart! Vos vam a hèr a vier damb nosati. Formaratz part de nosati madeishi. Qu'ètz sa pair e eth mèn. Non vos estaratz ne un dia mès en aguesta casa orribla. Deman ja non seratz aciu.

- Deman, didec Jean Valjean, non serè aciu ne tanpòc ena vòsta casa.

- Qué voletz díder?, repliquèc Mario. S'acabaràn es viatges. Non tornaratz a separar-vos de nosati. Mos apertietz e non vos deisharam.

- Aguest còp qu'ei de bon voler, higec Cosette. Baish demore eth coche. Vos treigui d'aciu. E se cau tierè era fòrça.

E arrint hèc veir que cuelhie ar ancian en braça.

- Eth vòste quarto està coma estaue, seguic. Se sabéssetz com de polit s'a metut eth jardin! Guaires flors! Es corsères caperades de sable der arriu, a on se ven quauques clòsques violetes. Minjaratz es mies ahragues. So jo que les adaigüii. E non mès senhora ne senhor Jean. Viueram en republica; toti mos parlaram de *tu*. Non ei vertat, Mario? Que s'a cambiat eth

programa. Pair, se sabéssetz quin desengust! Un papach-ròs auie hèt eth sòn nin en un trauc dera paret, e un orrible gat se l'a avalat. Eth mèn praupe papach-ròs, que treiguie eth cap deth sòn trauc entà guardar-me! Que plorè, òc, senhor, e de boni talents auria auctit ath gat. Mès ara arrés plore ja, toti arrissen, toti son erosi. Vatz a vier damp nosati. Be se n'alegrarà eth pairin! Qu'auratz eth vòste tròç en jardin e lo cultivaratz, e veiram s'es vòstes ahragues son milhores qu'es mies. Un còp en casa, harè tot çò que volgatz, e m'aubediratz fòrça, plan que òc.

Jean Valjean l'escotaue sense entener-la. Percebie era musica dera sua votz sense lèu compréner eth sentit des sues paraules, e ua d'aguestes gròsses lèrmes, ombriues pèrles dera amna, se formaue doçaments enes sòns uelhs.

- Diu ei brave!, gasulhèc.
- Pair mèn!, didec Cosette.

Jean Valjean contunhèc:

- Plan que òc que serie deliciós víuer amassa. Auetz arbes plei d'audèths. Me passejaria damp Cosette. Be n'ai d'agradiu passar era vida en companhia des personnes que s'estimen, balhar-les eth bon dia, entener-les cridar en jardin! Dès eth maitin que se gaudís dera sua presència. Cadun cultivarie un petit tròç. Era me harie minjar es sues ahragues e jo li balharia es mies ròses. Que serie deliciós, mès...

S'arturèc, e dempús didec baishant mès era votz:

- Non i a remèdi.

Era lèrma non queiguec, senon que se calec de nauèth ena orbita, e Jean Valjean la remplacèc damp un arridolet.

Cosette cuelhec es dues mans der ancian entre es sues.

- Mon Diu!, exclamèc. Es vòstes mans me semblen mès heredes qu'abantes. Ètz malaut? Patitz?
- Jo? Non. responec Jean Valjean, me trapi ben. Sonque que...

Se pose`c.

- Sonque que...?
- Que me vau a morir de seguit.

Cosette e Mario s'estrementiren.

- A morir!, exclamèc Mario.

- Òc, didec Jean Valjean.

Alendèc e, arrint de nauèth repliquèc:

- Cosette, non ères en tot parlar? Seguís, parla-me mès. Atau, donc, eth
gat s'avalèc ath tòn papach-rós? Parla, qu'entena era tua votz!

Mario, petrificat, guardaue ar ancian.

Cosette lancèc un crit espantoriant.

- Pair! Pair mèn! Viueratz, òc, viueratz. Jo ac voi! Ac entenetz?

Jean Valjean lheuèc es uelhs e les tachèc en era damp adoracion.

- Ò!, òc, enebis-me que me morisca. Sabi pas. Dilhèu t'aubedisque.
Anaua a morir quan entrèretz es dus, e era mòrt arturèc eth sòn còp. Me
semblèc que me remetia.

- Qu'ètz plen de fòrça e de vida, observèc Mario. Dilhèu vos pensatz
que se morís tant aisidaments? Qu'auetz auut desengusti e non les tornaratz
a auer. Vos demani perdon de jolhs. Viueratz, e damp nostati e pendent
fòrça temps. Vos recuperam. Qu'èm dus qu'en avier eth sòn solet
pensament serà laurar era vòsta felicitat!

- Ja vedetz, didec Cosette plorant. Mario assegure que non moriratz.

Jean Valjean contunhaue arrint.

- Senhor de Pontmercy, encara que me recuperéssetz, empacharie
aquerò que siguessa çò que sò? Non; Diu qu'a pensat coma vos e coma jo,
e Eth non càmbie de dictamen. Qu'ei bon que me'n vaja. Era mòrt ac
apraie tot. Diu se'n sap mielhor que nosati de çò que mos conven. Sigatz
erosi, qu'eth senhor de Pontmercy tengue a Cosette, qu'era joenesa se
maride damp eth maitin, que i age ath vòste entorn, hilhs mèns, lilàs e
rossinhòls, qu'era vòsta vida sigue ua polida potja illuminada peth solei,
qu'es encantaments deth cèu nèguen era vòsta amna, e que jo, que ja non
servisqui entad arren, me morisca; tot aquerò s'armonize perfectaments.
Vai, sigam rasonables; que ja non i a remèdi. Hè ua ora auí un
estavaniment, e dempús, aguesta net passada, me sò begut tota aguesta
gèrra d'aigua. Be n'ai de brave eth tòn marit, Cosette! Damp eth te va
mielhor que damp jo.

S'entenec bronit ena pòrta.

Qu'ère eth mètge qu'entraue.

- Bon dia e adishatz, doctor, didec Jean Valjean. Vaquí as mèns praudi
mainatges.

Mario s'apressèc entath mètge, e li dirigic aguesta soleta paraula:

- Cavalièr...

Mès ena manèra de prononciar-la, i auie ua pregunta completa.

Eth mètge responec damb ua expressiua guardada.

- Peth hèt de qué es causes non shauten, didec Jean Valjean, non ei rason entà que sigam injusti damb Diu.

I auec un silenci. Toti es còrs èren sarradi.

Jean Valjean se virèc entà Cosette e se metec a contemplar-la coma se volesse apilerar rebrembes entara eternitat. Ena prigonda ombra que ja auie baishat, encara l'ère possible er extasi guardant a Cosette. Era reverberacion d'aqueth doç ròstre illuminaue era sua esblancossida cara. En sepulcre que i pòt auer tanben enludernaments.

Eth mètge li cuelhec eth pos.

- A!, qu'auie besonh de vosati!, didec en tot dirigir-se a Mario e a Cosette.

E, en tot inclinar-se ena aurelha de Mario, higec en votz baisha:

- Qu'ei massa tard.

Jean Valjean, sense deishar de uelh a Cosette, considerèc ath mètge e a Mario damb serenor. S'entenec gésser dera sua boca aguesta frasa a penes articulada:

- Arren impòrté morir, mès eth non víuer qu'ei orrible.

De pic se lheuèc. Aguesti renauiments de fòrça son a viatges senhau dera agonia. Caminèc damb pas decidit entara paret, hèc enlà a Mario e ath mètge que lo volien ajudar, despengèc eth crucific de coire, se tornèc a sèir damb tota era libertat de movements d'ua persona en completa santat, e didec, lheuant era votz e botant eth crucific sus era taula:

- Aguest qu'ei eth gran martir.

Dempús, eth sòn pièch se rendec; sentec que li trantalhaue eth cap, coma se l'escometèsse eth vertige dera hòssa, e apuades es mans enes jolhs, se metec a engarrapar damb es angles era tela deth pantalon.

Cosette li sostenguiu es espatles e somicaue, procurant en vaganaut de parlar-li. Se distingue entre es paraules, barrejades damb aguesta saliuia lugubra qu'acompanhe es plòrs, frases d'aguesta sòrta: "Pair, non mos abandonetz. Ei possible que non vos ajam trapat senon entà perder-vos?"

Se poirie díder qu'era agonia serpege. Va e ven, s'auance entath sepulcre e arrecule entara vida. Que i a quauquarren de trantalhament en acte de morir.

Jean Valjean, Dempús d'aqueth miei sincòpa, se padeguèc, secodic eth front coma entà esbugassar es tenèbres que s'anauen apilerant aquiu, e recrubèc ua completa luciditat. Cuelhec era manja deth vestit de Cosette e la punèc.

- Se remet, doctor, se remet!, cridèc Mario.

- Ambdús ètz bravi, didec Jean Valjean. Vau a explicar-vos çò que m'a costat pena viua, senhor Pontmercy, que non ajatz volgut tocar aguesti sòs. Aguesti sòs son dera vòsta hemna. Aguesta ei ua des rasons, hilhs mèns, que me sò alegrat mès de veder-vos. Eth jaiet nere ven d'Anglatèrra e er jaiet blanc de Noruega. En papèr que vedetz aciu, que i é tot aquerò. Entàs braçalets endonviè substituir es pendolhs simplaments enlaçadi as pendolhs sòudadi. Qu'ei mès polit, mielhor e mens car. Ja compreneratz guaire sòs se pòt gastar. Atau, eth capitau de Cosette, qu'ei tòn, legitimaments tòn. Vos condi aguesti detalhs entà qué vos padeguetz.

Cosette, damb fòrça suavitat li botèc un coishin jos eth còs.

JeanValjean contunhèc:

- Senhor de Pontmercy, non cranhetz arren, vos ac prègui. Es sies cents mil francs son de Cosette. Se non gaudíssetz d'eri, serie perdu tot eth trebalh dera mia vida. Qu'auem artenhut fabricar damb singulara perfeccion es colharets e rivalizàuem damb es de Berlin.

Quan va a morir ua persona que mos ei estimada, es guardades se tachen en era coma entà retier-la. Es dus joeni, muts d'angónia, en non saber se qué díder ara mòrt, desesperadi e tremolosi, èren de pès dauant der ancian; Cosette daue era man a Mario.

Jean Valjean s'amortaue per instants. Se lo vedie baishar e apressar-se en orizon des tenèbres. Era sua respiracion ère ja intermitenta e interrompuda per un shinhau d'arranguilh. Li costauet trabalh cambiar de posicion eth braç, e es pès auien perdu tot eth movement. Ath còp qu'era misèria des membres e era postracion deth còs creishien, tota era majestat dera amna ludie, en tot desplegar-se sus eth sòn front. Era lum deth mon desconeishut ère ja visibla enes sòns vistons.

Eth sòn ròstre venguie a èster palle, mès seguie tostemp arridolent. Non ère aquera era vida, qu'ère ua auta causa. Er alend devaraue, ath còp qu'era guardada se sublimaue. Se diderie un cadavre damp ales.

Li hec un senhau a Cosette entà que s'apressèsse, e dempús a Mario. Qu'ère, plan que òc, era darrèra menuta dera sua darrèra ora. E se metec a parlar-les damp ua votz tan baisha que semblaue vier de luenh, coma s'en aqueth moment i auesse ja ua paret divisòria entre eri e eth.

- Aprèssa-te, apressatz-vos es dus. Vos estimi fòrça. Ò!, quin plaser morir atau! Tu tanben m'estimes Cosette. Jo sabia que te restaue tostemp un amor entad aguest vielh. Guaire t'arregraïsqui, mainada mia, aguest coishin! Me ploraràs, non ei vertat? Mès que non sigue massa. Non voi qu'ages vertadèrs desengusti. Esdegatz-vos, estimats mèns! Me desbrembaua dider-vos que es fibèles sense clauets produsien mès qu'arren. Era gròssa, es dotze cadies, costauet dètz francs e se venie a setanta. No deuetz, donc, estonar-vos des sies cents mil francs, senhor Pontmercy. Que son sòs guanhadi aunèstaments. Que podetz èster rics sense cap repugnància. Vos calerà que crompetz ua veitura, qu'anetz de quan en quan enes teatres. Cosette, entà tu vestits polits de balh, entàs vòsti amics boni minjars. Sigatz erosi. Me tenguia adès a escriuer a Cosette; ja traparà era mia carta. L'autregi es dus candelers que son sus era humeneja. Son d'argent; mès entà jo que son d'aur, de diamants e convertissen es candèles en ciris. Sabi pas s'eth que me les balhèc ei satisfèt de jo en cèu. Jo è hét tot çò qu'è pogut. Hilhs mèns, non desbrembetz que sò un praube, e vos encomani que me hescatz enterrar en prumèr cornèr de terra qu'age a man, damp solet ua pèira coma labada. Qu'ei era mia volentat. Sus era pèira non escultetz cap nòm. Se Cosette volesse vier aquiu de quan en quan l'ac arregaïrè. Vos tanben, senhor Pontmercy. Me cau cohessar-vos que non tostemp vos è auut afaccion; vos demani perdon. Ara, era e vos non ètz qu'ua soleta causa entà jo. Vos ac arregraïsqui, donques que veigui que haratz erosa a Cosette. Se vo'n sabéssetz senhor Pontmercy, se guaire a estat eth mèn amor entada era! Es sues beròies caròles rosades qu'èren era mia alegria; tanlèu la vedia un shinhau esblancossida ja èra trist. I a ena comòda un bilhet de cinc cents francs. Qu'ei entàs praudi. Cosette, ves eth tòn vestidet aquiu sus eth lhet? L'arreconeishes? Non hè que dètz ans d'aquerò. Com passe eth temps! Qu'auem estat plan erosi. Hilhs mèns, non ploretz, que non me'n vau guaire luenh; d'aquiu estant vos veirè. Sonque

que guardètz quan sigue de nets, eth mèn arridolet se vos apareisherà. Cosette, te'n brembes de Montfermeil? Ères en bòsc e auies pòur. Te'n brembes quan jo cuelhí era ansa deth farrat plen d'aigua? Qu'ei eth prumèr còp que toquè era tua praua maneta. Be n'ère de hereda! Alavetz, es vòstes mans, senhoreta, tirauen a ròies, aué luden pera sua blancor. E era pipa? Te'n brembes? La cridaues Caterina, e te hège dò de non auer-la-te hèt a vier en convent. Guaire còps me heres arrir, àngel mèn! Quan auie ploigut lançaues en arriuet manats de palha, e les guardaues com corrien. Un dia te balhèren ua raqueta de vime e un volant damb plumes auriòles, blues e verdes. Se t'aurà desbrembat, solide. Be n'ères de coquina! Non heges que jogar. Te penjaues es guindols enes aurelhes. Que son causes passades. Es bòsqui qu'un a trauessat damb era sua estimada mainada, es arbes que les an protegit deth solei, es convents que les an sauvat des òmes, es innocents arridolets dera mainadesa; tot non ei qu'ua ombra. M'imaginè qu'aguestes causes m'apertenguien, e aquiu siguec eth mau. Es Thenardier an estat plan pervèrsi; mès que mos cau perdonar-les. Cosette, a arribat eth moment de dider-te eth nòm de ta mair. Se cridaue Fantina. Reten aguest nòm: Fantina. Ajolha-te cada còp que lo pronóncies. Era patic fòrça, e t'estimaue enquiar extrèm. Eth sòn malstre siguec tan gran coma ei grana era tua felicitat. Diu qu'ac volec atau. Diu mos ve deth cèu a toti, e se'n sap, ath miei des sues ludentes esteles, de tot çò que hè. Me'n vau, donc, es mèns estimadi mainatges. Estimat-z-vos tostemp fòrça. En mon lèu non i a ua auta causa que hèr. Pensaratz bèth còp en praua vielh que s'a mòrt aciu. Cosette mia, que non ei eth mèn tòrt de qué non t'aja vist pendent tant de temps. Eth còr se m'esbauçaue. Anaua enquiar cantuada deth carrèr, sense importar-me çò que pensèssen es caminaires; qu'èra coma hòl; un viatge venguí sense chapèu. Hilhs mèns, comenci a veir treble; encara me calerie dider-z-vos fòrça causes, mès qu'ei parièr. Pensatz un shinhau en jo. Qu'ètz èssers benedidi. Non sai se qué se sent, mès me semble que veigui claror. Apressatz-z-vos mès. Que morisqui erós. Balhatz-me es vòsti caps, estimats, plan estimats, entà botar ath dessús es mies mans.

Cosette e Mario, dehòra de se, queigueren de jolhs, negant de lèrmes es mans de Jean Valjean; mans augustes qu'auien cessat de botjar-se.

Qu'ère estirat entà darrèr, de sòrta qu'era lum des candelèrs l'illuminaue eth palle ròstre, dirigit entath cèu.

Cosette e Mario curbién es sues mans de punets. Qu'ère mòrt.

Ath sòn costat se vedie era nòbla figura deth prèire, que, avisat pera portièra, solet auie arribat a temps de recuélher eth sòn darrèr alend.

Era escurina dera net ère tau, que non s'aubirauen es esteles. Sens dopte ena ombra quauque àngel immens, de pès, e damp es ales desplegades ère en tot demorar era sua amna.

VI.- Era èrba amagada e era ploja esfacen.

Que i a en cementèri deth Pair Lachaise, près dera hòssa comuna, luenh deth barri elegant dera ciutat des sepulcres, luenh de totes aguestes hòsses, hilhes deth caprici, qu'ostenten, ath cant dera eternitat, es orribles mòdes dera mòrt, en un angle desèrt, ath pè d'ua anciana paret, jos un gran tèish que per eth pugen es arrominguères de campaneta, ath miei der agram e dera mossà, ua pèira.

Aguesta pèira non se trape mens expausada qu'es autes ara lèpra deth temps, as efèctes dera umiditat, deth liquen e des immundícies des audèths. Era aigua la bote verda e er aire nera. Non ei pròcha a cap caminòu, ne agrade vier per aqueth canton per çò dera nautada dera èrba, e perque de seguit se banhen es pès. Quan la nèguen es arrais de solei, pugen en era es ludèrts. Ath sòn entorn s'estrementissen es civades, agitades peth vent, e ena primauèra canten en arbe es bosquetes.

Era pèira està nuda. En talhar-la, solet pensèren enes besonhs dera hòssa, ei a díder, que siguesse pro longa e pro estreta entà curbir a ua persona.

Cap nòm se lieg en era.

Sonque, hè fòrça ans, ua man escriuec aquiu, damb creion, aguesti quate vèrsi, que s'anèren tornant de man en man illegibles per çò dera ploja e deth povàs, e que dilhèu ja non existiràn:

*Dormís. Era sòrt lo persegavic ruda;
moric en pèrder era prenda dera sua amna.
Longa expiacion, era pena agudenta
siguec; e atau artenhec era pauma.*

